

CREDIMUS

LUTERA AKADĒMIJAS RAKSTI

Teolģisks, sociālrelģisks un kultūrvēsturisks izdevums

3. SĒJUMS

Lutera Akadēmija, 2025 A.D.

ISSN: 3044-7062

CREDIMUS. LUTERA AKADĒMIJAS RAKSTI

Teoloģisks, sociālreligijsks un kultūrvēsturisks izdevums

3. sējums

Izdevējs: Nodibinājums "Lutera Akadēmija"

Alksnāja iela 3, Rīga, LV-1050

Krājums izdots saskaņā ar Lutera Akadēmijas Zinātnes padomes

2025. gada 2. decembra sēdes lēmumu

Sastādītājs un zinātniskais redaktors *Dr. theol.* Guntis Kalme

Literārā redaktore *Dr. philol.* Ieva Kalniņa

Mākslinieks un maketētājs Arnis Grinbergs

Redkolēģija:

Dr. theol. Guntis Kalme (Lutera Akadēmija)

Dr. theol. Jouko Talonen (Helsinki Universitāte)

Dr. theol. Thomas Appelquist (Kārilstades Universitāte)

Dr. theol. Daniel Johansson (Gēteborgas Luteriskās teoloģijas skola)

Dr. cand. theol. Laila Čakare (Lutera Akadēmija)

Dr. theol. Uģis Sildegs (Lutera Akadēmija)

Dr. theol. Randar Tasmuth (Igaunijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas Teoloģijas institūts)

Dr. theol. Torbjörn Johansson (Gēteborgas Luteriskās teoloģijas skola)

© Mēliss Fridentāls (*Meelis Friedenthal*), Rinalds Grants, Māra Grudule, Guntis Kalme,

Ernesta Kazakēnaite (*Ernesta Kazakēnaitē*), Viesturs Rikveilis, Uģis Sildegs,

Jouko Talonens (*Jouko Talonen*), Anta Trumpa, Pēteris Vanags, teksts, 2025

© Lutera Akadēmija, 2025

Izdevums licencēts ar *Creative Commons Attribution 4.0* licenci.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19346380>

Credimus 3. sējums veltīts Ernsta Glikā "Priekšvārda latviešu
Jaunās Derības tulkojumam" 340. gadadienai

Saturs | Contents

9 Arhibīskaps Rinalds Grants

Ceļa vārdi “*Credimus*. Luteru Akadēmijas rakstu” trešajam sējumam

11 Redaktora priekšvārds

Kristofa Fīrekera konferences (20.08.2022.) materiāli

15 Guntis Kalme

Roberts Feldmanis par luteriskās ortodoksijas ieguldījumu latviešu kristianizācijā: teoloģiski antropoloģisks skatījums uz latviešu protoatmodu

Roberts Feldmanis on the Contribution of Lutheran Orthodoxy to the Christianization of Latvians:
A Theological–Anthropological Perspective on the
Latvian Proto–Awakening

47 Pēteris Vanags

Fīrekers, Mancelis un Gliks – trīs latviešu rakstu valodas stūrakmeņi

Mancelius, Fürecker, Glück – Three Cornerstones of
the Latvian Written Language

87 Ernesta Kazakēnaite

Piezīme par Fīrekera studijām Leidenes Universitātē un viņa dzimšanas datumu

Remark on Fürecker's Studies at Leiden University and
the Date of his Birth

99 **Anta Trumpa**

Tautas valodas paraugi 17. gadsimta Kristofa Fīrekera
vārdnīcas manuskriptos

Examples of the Vernacular in the 17th Century
Manuscripts of Christoph Fürecker's Dictionary

123 **Uģis Sildegs**

Deminutīvu evaņģēliskais lietojums Kristofa Fīrekera
garīgajās dziesmās

The Evangelical Use of Diminutives in Christoph
Fürecker's Spiritual Songs

151 **Māra Grudule**

Kristofa Fīrekera dziesmas 1672. gada latviešu luterāņu
dziesmu grāmatā

Christoph Fürecker's Texts in the Collection of Latvian
Lutheran Songs (1672)

169 **Uģis Sildegs**

Fīrekera atdzejotā pasija "Modrējies tu, mana sirds"

Fürecker's Poetic Version of the Passion 'Awake, my
heart'

189 **Uģis Sildegs**

"Dievs, dod mieru, tā mums vajag, jo tas karš ir visai
traks" – 17. un 18. gs. lūgšanas un dziesmas par mieru
kara ēnā

"God, grant us peace, for we need it, because this war
is quite terrible": 17th and 18th Century Prayers and
Songs for Peace in the Shadow of War

211 **Mēliss Frīdentāls**

Akadēmiskās teoloģijas virzieni Tartu, *Academia Gustaviana*
un *Gustavo-Carolina*

Directions of Academic Theology in Tartu, *Academia*
Gustaviana and *Gustavo-Carolina*

Ernsta Glika konferences (21.09.2024.) materiāli

249 **Guntis Kalme**

Ernsts Gliks par sevi. Teoloģiski antropoloģisks
priekšvārds viņa "Autobiogrāfiskajai skicei" (1699)

Ernst Glück on Himself: A Theological-Anthropological
Preface to His "Autobiographical Sketch" (1699)

257 **Ernsts Gliks**

Autobiogrāfiska skice. *Viestura Rikveiļa tulkojums*

Autobiographical Sketch. *Translated by Viesturs Rikveilis*

269 **Ernsts Gliks**

"Mīlais latvieti" (1685. gada priekšvārds Glika Jaunās
Derības tulkojuma izdevumam latviešu valodā)

"Dear Latvian" (The 1685 Preface to Ernst Glück's
Latvian Translation of the New Testament)

275 **Guntis Kalme**

"Mīlais latvieti": Ernsta Glika Jaunās Derības
priekšvārds kā teoloģiski antropoloģiska, pedagoģiska un
Heilsgeschichte pieeja latviešu kristianizācijai

"Dear Latvian": Ernst Glück's New Testament Preface
as a Theological-Anthropological, Pedagogical, and
Heilsgeschichte Approach to the Christianization of the
Latvians

Lutera Akadēmija
Rīgā, Alksnāja ielā 3

- 309 **Tālivaldis Zemzaris**
Ernesta Glika ziņojumi Vidzemes Virskonsistorijai
Ernst Glück's Reports to the Consistory of Livonia
- 321 **Viesturs Rikveilis**
Prāvesta Ernsta Glika sarakste
The Correspondence of Pastor Ernst Glück
- 327 **Jouko Talonens**
Trimdinieku pūliņi kultūras laukā: pirmās latviešu Bībeles
jauns izdevums 1974. gadā
Cultural Efforts in Exile: A New Edition of the First
Latvian Bible in 1974
- 351 **Uģis Sildegis**
Johans Fišers: Vidzemes “drukas apustulis” 17. gadsimtā
Johann Fischer: The “Apostle of Printing” in
17th Century Livonia
- 371 **Ziņas par autoriem** | Notes on Contributors
- 378 **Pielikums** | Appendix

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Ceļavārdi “*Credimus*. Lutera Akadēmijas rakstu” trešajam sējumam

Credimus – mēs ticam, jo Vārds dzīvo mūsu dzimtajā valodā.

Reformācijas laikmets Latvijai atnesa vairāk nekā jaunu konfesiju. Tas atnesa garīgu gaismu – Dieva Vārdu, kas tika izteikts un sadzirdēts latviešu valodā. Georgs Mancelis, viens no 17. gadsimta luteriskās ortodoksijas dižgariem Latvijā, ne veltī sacīja savus hrestomātiskos vārdus: “Mēs runājam visi latvisku valodu.”¹ Šajā valodā mēs arī mācāmies ticēt, dziedam un slavējam Dievu.

Kristofs Fīrekers, Ernsts Gliks un Johans Fišers kalpoja ar pārliecību, ka ticība nav tikai zināšana, bet dzīvesveids. Viņi deva tautai balsi, grāmatu un skolu, mācot dzīvot tā, lai ticība kļūtu par domāšanas, darba un kopības pamatu.

Vārdā, kas tika mācīts, dziedāts un rakstīts, latviešu tauta iznāca no garīgās krēslas. Izcilais Latvijas baznīcas vēsturnieks Dr. Roberts Feldmanis par šo laikmetu rakstīja: “Tā bija latviešu tautas iznākšana no vēsturiskās pakrēslas – īstenībā arī latviešu tautas garīgā tapšana.”²

Tā bija mūsu tautas garīgā dzimšana – agrīnā Atmoda, kurā ticība, valoda un izglītība saplūda vienā straumē.

Mūsdienās, kad mūsu ticība un kultūra atkal tiek pārbaudīta, ir svarīgi atcerēties: tautu nevar uzturēt bez tās dvēseles, un dvēsele

¹ Georgs Mancelis. *Postilla*, III, 60. Cit. no: Bērziņš, Ludis. Ernsts Gliks tulkotāja darbā, *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1939, Nr. 2, 153. lpp.

² Feldmanis, Roberts. *Latvijas baznīcas vēsture*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2011, 169. lpp.

nevar dzīvot bez Vārda. Kā raksta apustulis Pāvils: “Tātad ticība nāk no sludināšanas, bet sludināšana – no Kristus pavēles.” (Rm 10:17)

Lai šis Luterā Akadēmijas jaunais rakstu krājums mums atgādina, ka Baznīca nav tikai vēstures lieciniece, bet dzīva ticības kopiena, kas vieno cilvēkus, valodas un laikmetus.

Mēs ticam ne tāpēc, ka tas ir viegli, bet tāpēc, ka Dievs ir runājis.

Un mēs turpinām to darīt, jo Viņa Vārds joprojām skan mūsu valodā.

Rinalds Grants,

Rīgas un Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas arhibīskaps

Redaktora priekšvārds

Šī *Credimus III* krājuma pamatā ir divu konferenču materiāli – Kristofam Fīrekeram veltītā konference “Kristofa Fīrekera dziedāšanas svētki” (Nereta 20.08.2022.) un Ernsta Glikas jubilejas konference “Bībeles tulkotājam Ernstam Glikam – 370” (Alūksne 21.09.2024.) –, papildināti ar atbilstošiem rakstiem un avotu publikācijām. Abas konferences tika organizētas, lai izgaismotu vācbaltiešu teologu ieguldījumu latviešu kristianizācijā un kultūras tapšanā kā reliģisku un no tā izrietošu kulturoloģisku procesu ar konkrētām sekām filoloģijā un izglītībā.

Tādēļ *Credimus III* ir mēģinājums atjaunot sadarbību starp teoloģisko un filoloģisko skatījumu, kas tika sagrauts padomju okupācijas laikā un tikai pakāpeniski atjaunojas mūsu dienās. Krājums atspoguļo konferenču gaitā piedzīvoto izcilo kopdarbu starp teologiem un filologiem. Runājot par vieniem un tiem pašiem vēsturiskajiem personāžiem, kļuva iespējams ieraudzīt viņu pienesuma daudzveidību – gan teoloģiskā, gan valodnieciskā, gan kultūrvēsturiskā aspektā. Šāda starpdisciplināra pieeja ļāva pilnīgāk izprast arī plašāku laikmeta kontekstu – to garīgo, izglītības un kultūras sistēmu, kuras ietvaros šie autori darbojās un kuru ietekme sniedzas tālāk par viņu individuālajiem sasniegumiem.

Proti, 17. gadsimta luteriskā ortodoksija nebija tikai akadēmisks laikmets, bet teoloģiski organizēta Rietumu kristīgās kultūras veidošanas sistēma, kas noteica, kā cilvēks domā, tic, raksta, dzied un māca. Bez šīs garīgās paradigmas nav iespējams izprast latviešu rakstības, izglītības un kristīgās identitātes pirmsākumus. Citiem vārdiem – bez luteriskās ortodoksijas nebūtu arī latviešu tautas tādā nozīmē, kādu mēs to pazīstam šodien.

Krājuma mērķis ir trejāds.

1. No teoloģiskā skatpunkta – atklāt 17. gadsimta luterisko ortodoksiju kā teoloģiski antropoloģisku protoatmodas modeli, kur ticība dzimtajā valodā kļūst par tautas tapšanas spēku.

Krājums sākas ar Gunta Kalmes rakstu par Roberta Feldmaņa skatījumu uz luteriskās ortodoksijas laikmetu Latvijā, parādot to kā teoloģiski noteiktu pedagoģisku sistēmu – Vārds, skola, dziesma, baznīcas kārtība –, kas veido cilvēku, kurš ticību saprot un dzīvo. Autors analizē arī Ernsta Gliku “Autobiogrāfisko skici” un priekšvārdu “Mīļais latvieti” kā Vārda, valodas un pedagoģijas sintēzi, kas rada garīgu infrastruktūru tautas izglītošanai. Jouko Talonena ļoti informatīvais pētījums par 1974. gada Gliku Bībeles jaunizdevumu trimdā apliecina, ka šī teoloģiskā sistēma uzturēja latviešu reliģisko un etnisko identitāti arī ārpus dzimtenes. Savukārt Uģa Sildega pētījums izgaismo Fišera stratēģisko lomu ortodoksijas izglītības un izdevējdarbības sistēmā – kā administratīvu un garīgu centru, kas nodrošināja Bībeles tulkojuma un katehētiskās literatūras izplatību latviešu valodā.

2. No filoloģiskā skatpunkta – atzīmēt sadarbību ar filologiem, kuru smalkais un rūpīgais darbs nodrošina precīzu, autoritatīvu valodas un tekstu bāzi teoloģiskajai interpretācijai. Pēteris Vanags pamatīgi aplūko Manceli, Fīrekeru un Gliku kā stabilus latviešu rakstu valodas stūrakmeņus; Ernesta Kazakēnaite rūpīgi precizē Fīrekera dzimšanas datumu un studijas Leidenē; Anta Trumpa niansēti pēta tautas valodas paraugus viņa vārdnīcās; Māra Grudule izsmeloši analizē Fīrekera dziesmu pirmpublicējumus; savukārt Uģis Sildegs dziļi skaidro Fīrekera deminutīvu poētiku, pasijas un 17.–18. gs. kara laika dziesmu garīgo nozīmi, aplūkojot to fundamentālā teoloģiski filoloģiskā perspektīvā. Šī sadarbība atgādina, ka ne tikai teoloģijai, bet arī filoloģijai kā vitālai valodas zinātnei ir godpilna privilēģija kalpot Evaņģēlija – Labās vēsts – sludināšanai. Krājumu papildina avotu publikācijas, kas ļauj tieši dzirdēt laikmeta balsi: Fīrekera atdzejotā pasija, Gliku autobiogrāfiskā skice, viņa priekšvārds Jaunās Derības tulkojumam, viņa ziņojumi Virskonsistorijai

par skolu vizitācijām un draudžu audzināšanu. Viestura Rikveiļa pētījums par Glika saraksti atklāj viņa pastorālo drosmi pretoties muižniecības patvaļai. Šie avoti apliecina, ka luteriskās ortodoksijas “kārtība” nav abstrakts jēdziens, bet praktiska ticības administrācija – kalpošana valodai, izglītībai un tikumiem.

3. No ideju vēstures skatpunkta – *Credimus III* cenšas apvienot teoloģiju un filoloģiju vienā ideju vēstures skatījumā. Luteriskās ortodoksijas dižgari – Mancelis, Firekers, Gliks un Fišers – iemieso vienu paradigmu: Vārds dzimtajā valodā + katehēze + dziesma + skola + baznīcas kārtība = cilvēks un tauta, kas ticību saprot, dzīvo un sniedz tālāk. Šī formula nav tikai vēsturisks kopsavilkums, bet arī uzdevums mūsu 21. gadsimtam.

Tāpēc *Credimus III* nav piemiņas rakstu krājums, bet darba grāmata, avots un vienlaikus aicinājums turpināt pētīt un praktizēt to, kas reiz radīja latviešu garīgo un kultūras identitāti. Šodien vairāk nekā jebkad agrāk vietā skan Līgotņu Jēkaba vārdi: “Ir trīs personības, kuras kā vēsturiski pieminēkli raugās caur gadu simteņiem uz tagadni – Juris Mancelis, Kristaps Firekers un Ernests¹ Gliks. Šīs personības ir lielumi jebkurā laikā, jo cildenāks paliek viņu garīgais skats un ideālisms, kad iedomājamies, ka toreizējā latviešu tauta vismazāk spēja pateikties tiem par viņu darbu latviešu labā.”²

Šodien ar šo rakstu krājumu mēs to spējam un darām.

Dr. theol. Guntis Kalme, redaktors

1 Starpkaru Latvijas izdevumos atbilstoši tālaika valodnieciskajai normai, kā latviskot personvārdus, Ernsta Glika vārds bieži tika atveidots kā Ernests. Respektējot autoru rakstību, šajos gadījumos tā saglabāta.

2 Līgotņu Jēkabs (1924). *Juris Mancelijs, Kristaps Firekers, Ernests Gliks. Biogrāfiski raksturojumi ar izmeklētiem paraugiem no viņu rakstiem*. Rīga: Andrejs Jessens, 12. lpp.

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Guntis Kalme

Roberts Feldmanis par luteriskās ortodoksijas ieguldījumu latviešu kristianizācijā: teoloģiski antropoloģisks skatījums uz latviešu protoatmodu

(Pēc Roberta Feldmaņa lekciju materiāla “Latvijas baznīcas vēsture”
(2. izdev. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 2011).)

Moto

“Latvieši ir iegājuši pasaulē, ienākuši vēsturē. Redziet, tur bija
tas Mārtiņa Luterā revolūcijas rezultāts. Mēs kļuvām par latvie-
šiem.” (Feldmanis 2011: 146)

“Mīlais latvieti! Nepalieci ilgāki iekš tās pirmās neziņas, bet
pateici Dievam no sirds, ka Viņš arī tev savu Vārdu tavā valodā
devis lasīt.” (Ernsts Gliks)

“Tā bija latviešu tautas iznākšana no vēsturiskās pakrēslas, īs-
tenībā arī latviešu tautas garīgā tapšana.” (Feldmanis 2011: 169)

ANOTĀCIJA

Rakstā analizēts 20. gadsimta ievērojamā Latvijas baznīcas vēsturnieka Dr. Roberta Feldmaņa fundamentāldarbā “Latvijas baznīcas vēsture” izklāstītais 17. gadsimta luteriskās ortodoksijas galveno pārstāvju – Georga Manceļa, Kristofa Firekera, Ernsta Glikā un Johana Fišera – ieguldījums kā nozīmīgs posms latviešu tautas garīgās identitātes veidošanā. Feldmanis uzsver, ka tieši luteriskā ortodoksija sniegusi dziļāko un noturīgāko ieguldījumu latviešu tautas garīgajā izaugsmē. Šo procesu viņš raksturo kā mērķtiecīgu personas un kopienas veidošanas projektu – caur Vārdu dzimtajā valodā, regulāru katehēzi, disciplinētu draudzes dzīvi, skolām un dziesmu teoloģiju tika audzināts cilvēks, kurš ticību saprot, dzīvo un nodod tālāk.

Feldmanis lieto konfesionāli luterisku, avotos balstītu hronoloģisku sintēzi, kas apvieno institucionālo, biogrāfisko, liturģisko un kultūrvēsturisko analīzi, parādot, kā Vārda, skolas, dziesmas un baznīcas kārtības savstarpējā mijiedarbe veidoja Baznīcu un tautas identitāti. Viņš atklāj kopīgo misijas paradigmu – Dieva Vārdu tautas valodā, katehēzi, dievkalpojumu dzīvi, korāli, skolas, izdevējdarbību un administratīvo struktūru –, kā arī katra pārstāvja specifiskos uzsvarus: Manceļa valodas un sprediķošanas sistēmu, Firekera korāļa poētiku, Glikā Bībeles tulkojumu un skolu tīklu, Fišera administratīvo platformu.

Šādā skatījumā Feldmanis reformāciju Latvijā redz kā pāreju no rituāli formālas kristietības uz izglītotu, praksē iemiesotu ticības dzīvi, kas deva latviešiem rakstību, garīgo literatūru un elementāro izglītību – latviešu identitātes pamatelementus. Tā reformācija faktiski iezīmē garīgu atmodu vēl pirms Brāļu draudžu kustības – sava veida “protoatmodu”, kuras formula ir teoloģiski kodolīga:

Vārds dzimtajā valodā + mācīšana + dziesma + skolas + baznīcas kārtība = cilvēks un tauta, kas ticību saprot, dzīvo un sniedz tālāk.

Šajā skatījumā 17. gadsimta luteriskā ortodoksija kļūst par Latvijas garīgās un kultūras vēstures strukturējošo spēku – par kristīgās

antropoloģijas un pedagogijas sistēmu, kas pārvērtā cilvēku par personu un tautu par garīgu kopienu. Feldmanis to interpretē kā latviešu tautas dzimšanas laiku – brīdi, kad ticība, valoda un izglītība saplūda vienotā garīgā sistēmā, kas radīja pamatu nacionālajai pašapziņai, kultūras nepārtrauktībai un nākamajām atmodas kustībām.

Atslēgvārdi: Roberts Feldmanis, latviešu protoatmoda, teoloģiskā antropoloģija, luteriskā ortodoksija, kristianizācija, Georgs Mancelis, Kristofs Fīrekers, Ernests Gliks, Johans Fišers, rakstība, katehēze, dziesmu grāmata, Bībele, skolas, korālis.

I. Reformācijas vispārējais konteksts: teoloģiski antropoloģisks ietvars personas un kopienas veidošanai

Tēze. Reformācija Livonijā nav tikai konfesionāla maiņa; tā ir arī personas (indivīda) un kopienas (tautas) veidošanas kustība, kurā cilvēks tiek formēts Dieva Vārda dzirdēšanā, saprašanā un praktizēšanā. Šo pārmaiņu Dr. Roberts Feldmanis raksturo kā “garīgu revolūciju”, kas “atrāva vaļā gara plūdu slūžas” un ielaida tautas dzīvē sprediķoto, rakstīto, lasīto un dziedāto vārdu (Feldmanis 2011: 295–296).

1.1. Persona kā Vārda adresāts

Luteriskajā skatījumā cilvēks savu ticību un identitāti saņem “no ārpusēs” – caur sludinātu, dzirdamu, racionāli artikulētu, t. i., saprotamu Vārdu. Luterisko ticības apliecību Šmalkaldes artikuli vēsta, “lietās, kas attiecas uz runāto, ārējo Dieva vārdu, ir stingri jāpaliek pie tā, ka Dievs nevienam nedod savu Garu vai žēlastību citādi kā vien caur vai ar iepriekš runātu ārējo vārdu” (ŠmA VII, 3). Luteriskās ortodoksijas teoloģija konsekventi uzsver, ka šis “Vārds ir apveltīts ar iedarbību, tas ir, tam piemīt aktīvs, pārdabisks un patiesi dievišķs spēks vai vara radīt pārdabiskus rezultātus – citādi sakot, tas spēj pārvērst, atdzemdināt un atjaunot cilvēku prātus”

(Schmid 1961: 501). Tāpēc Raksti tautas valodā nav tikai lingvistiska ērtība, bet arī antropoloģisks nosacījums: bez saprotama Vārda persona paliek garīgā tumsā, nespējot ticību apgūt, īstenot un gūt tās sniegtos labumus. Tāpēc vernakularizācija¹ ir nosacījums personas dzimšanai ticībā.

1.2. Valoda kā identitātes matrica

Rakstības ieviešana (alfabēts², pareizrakstība, terminoloģija) cilvēkam piešķir vārdus un paraugus, kā domāt par Dievu, sevi un pasauli. Feldmanis saka: “Rakstītais vārds runāja uz latviešu tautas dvēseli.” (Feldmanis 2011: 296) Teoloģiski tas nozīmē skripturālu likumsakarību: Vārds veido valodu, valoda veido personu.

1.3. Ticība kā mācāms ieradums (katehētiskā formācija)

Ticība nav tikai pārliecība, tā ir arī mācāms un iemācāms dzīvesveids. Regulārā mācīšana, mācītāja un superintendenta vizitācijas, “pieci galvasgabali” (Lutera Mazā katehisma daļas: Desmit baušļi, Ticības apliecība, Tēvreize, Kristība, Sv. Vakarēdiens)³ pārveido sirdsapziņu un ieradumus. Ne velti Luters Lielajā katehismā saka: “Dieva vārdam ir spēks – ja to nopietni ievēro, klausās un liek lietā, tas nekad nepaliek bez augļiem, bet vienmēr modina jaunu sapratni, prieku un svētbiņību un šķīsta sirdis un domas, jo tas nav ne kūtrs, ne miris, bet gan darbīgs un dzīvs vārds.” (Vienprātības grāmata 2012: 373–374) Tas ietekmē visu, ko cilvēks pielūdz, kā viņš dzīvo, kam viņš pieder, t. i., viņa identitāti. Tas ir personas “garīgās anatomijas” pārkārtojums.

1 Termins *vernakularizācija* (no latīņu *vernaculus* – pašu, mājas, vietējais) tiek lietots humanitārajās un sociālajās zinātnēs, lai apzīmētu procesu, kurā kāda kultūras, reliģijas vai zinātnes parādība tiek iedzīvināta un izteikta vietējā tautas valodā, kultūrā un kontekstā. Teoloģijas un Baznīcas vēstures pētniecībā ar vernakularizāciju saprot kristīgās ticības resursu (Rakstu, katehisma, dziesmu, dievkalpojuma) pārcelšanu tautas valodā, kas ļauj ticību praktizēt un nodot tālāk bez starpnieka svešā valodā. Šajā nozīmē vernakularizācija reformācijas laikmetā kļūst par būtisku kristīgās antropoloģijas un tautas pašapziņas veidojošu faktoru.

2 “Par latviešu valodas fonētiskās rakstības [...] nodibinātāju jāuzskata Jēkaba baznīcas latviešu draudzes pirmais mācītājs Nikolajs Ramms.” (Feldmanis 2011: 123)

3 Dažviet kā atsevišķu (sesto) daļu min arī grēksūdzi.

1.4. Dziesmu teoloģija (korālis⁴): liturģija kā “dziedāta dogma”

Tēze. Dziesma nav dievkalpojuma dekorācija; tā ir mācības veids un ticības izdzīvošanas forma.

Feldmanis liturģiju uzlūko kā vidi, kurā veidojas cilvēka garīgā pasaule un kurā ticība tiek disciplinēta un harmonizēta ar dievišķo kārtību. Viņš raksta:

Dievkalpojumi ir veidoti Svētā Gara spēkā, rosinājumā, palīdzībā, apgaismojumā. Mēs reizē tiekam vadīti, mācīti saprast, ievilkti līdz[i] tai kārtībā, kas mūsu pašu prātā neienāktu. Mēs esam it kā Dieva un ticības skolā. Dievkalpojums ir mūsu dvēseles un ticības gara disciplinēšana. Šī kārtība nav, lai mūs spiestu, bet lai mūs vadītu. (Feldmanis 2009: 70)

Šī Feldmaņa izpratne sakņojas 17. gadsimta luteriskās ortodoksijas skatījumā uz liturģiju kā “dziedātu dogmu” (Feldmanis 2009: 70), kurā teoloģija kļūst par kopīgi izdzīvotu ticības īstenību. Ortodoksijas laikā liturģija netika uztverta kā formāls rituāls, bet kā garīga skola, kurā cilvēks tiek veidots pēc dievišķiem kritērijiem – saskaņā ar Baznīcas liturģiskā gada ritmu un tam piederīgo lūgšanu un dziesmu ciklu.

“Dievkalpojums iesākas ar dziesmu, kas iezīmē laiku, kurā mēs stāvam. Piemēram, Adventā – “Vārtus puišķojiet un ielas mēžat”, Ziemassvētkos – “Klusa nakts”. Mēs it kā vēlreiz lūkojamies Kristus piedzimšanas notikumā. Šāda dziesma paņem mūs un liek Dieva gājumā. Mēs esam pacilāti uz augšu, Svētā

4 Baznīcas korālis jeb draudzes dziesma atšķiras no parastas dziesmas gan ar saturu, gan ar funkciju. Tas nav tikai emocionāls vai estētisks izteikums, bet patiesības formulējums dziesmas veidā – “dziedāta dogma”. Korālis pauž Rakstos sakņotu mācību un kalpo kā liturģiju veidojošs elements, kas ievieš ticīgo pestīšanas vēstures ritmā saskaņā ar Baznīcas gadu. Korālis ir kopīgi dziedāts ticības apliecinājums, kas vieno draudzi un padara teoloģiju par dzīves pieredzi. Tā melodija ir vienkārša, paredzēta kopīgai dziedāšanai tautas valodā, lai tauta saprastu Dieva vārdu un spētu aktīvi piedalīties dievkalpojumā. Korālis tādējādi disciplinē sirdi un prātu, veidojot cilvēka iekšējo kārtību pēc dievišķiem kritērijiem.

Gara skārumā. Ja dievkalpojumā sirds un prāts ir aizkustināts līdz[i] – tā ir Svētā Gara darbošanās.” (Feldmanis 2009: 73)

Liturģiskā dziesma Feldmaņa skatījumā ir teoloģijas valoda, kur ticības patiesības tiek iedziedātas, izdzīvotas un atmiņā nostiprinātas.

“Visiskaistākās dziesmas ir tanī pašā laikā arī lūgšanas. Dievkalpojumā dziesmai ir jābūt korālim. Grēku nožēla, pateicība, slava, ticības apliecība, aizlūgšana – tam ir jābūt dziesmā.” (Feldmanis 2009: 72–73)

Korālis tādējādi piešķir ticībai balsi un dara to kopīgi izdziedamu – tā ir dogmatika, kas kļuvusi par dzīvesveidu. Vienlaikus te darbojas arī pedagoģisks princips:

- dzejas forma ieliek mācību ritmiskā valodā, ko viegli atcerēties;
- melodija piesaista jūtas un iedarbina gribu, padarot ticību ne tikai saprotamu, bet arī izdzīvojamu;
- kopdziedāšana rada piederību – ticība tiek svinēta kopībā, nevis individuāli.

Šī dziesmu teoloģija strukturē arī dzīves telpu starp mājām un baznīcu: korālis vieno dievkalpojuma ritmu ar mājas dievkalpojumu – bērni mājās dzied tās pašas dziesmas, kuras svētdien skan baznīcā. Tādējādi mācība un ticība cirkulē starp altāri un mājām, veidojot garīgu vienotību un ritmu, kas aptver visu dzīvi.

Feldmanis, sekojot 17. gadsimta luteriskās ortodoksijas tradīcijai, apliecina, ka liturģija un korālis (kā tās sastāvdaļa) nav tikai forma, bet arī cilvēka iekšējās pasaules, laika izjūtas un ticības dzīves veidotāji. Tāpēc viņš ar atzinību norāda: “Par mūsu dziesmu grāmatu mēs sakām pateicību Mārtiņam Luteram: tautai jāsaprot Dieva vārds un tautai pašai jāpiedalās dievkalpojumā.” (Feldmanis 2009: 75)

Šādi Feldmanis turpina un iemieso luteriskās ortodoksijas garu, kurā liturģija ir dievišķās kārtības atspulgs cilvēka dzīvē, bet korālis – šīs kārtības dziedāta dogma, kas vienlaikus māca, vada un veido draudzi.

1.5. Skola kā garīgās formācijas iestāde

Skola reformācijas izpratnē nav tikai kognitīva un sociāla labuma gūšanas institūcija, tā ir arī cilvēka garīgās personības izveides instruments: lasītprasme, katehisms, dziesmu grāmata, Bībele. Feldmanis norāda, ka pret formālu, rituālu, mehānisku ticību var līdzēt tikai skolas – tās dara ticību apzinātu un lietojamu ikdienā (Feldmanis 2011: 171–172).

1.6. Kopiena: no “masas” uz tautu

Bez rakstības un kopīgas ticības valodas “latvieši bija anonīma masa”, ar reformāciju “latviešu tauta kļuva latviešu tauta”⁵ (Feldmanis 2011: 169). Teoloģiski tas nozīmē fragmentētā indivīda pāreju uz kopīgo “mēs”, kur ticība rada vienotu atmiņu, valodu un identitāti veidojošu dzīvesveidu.

1.7. Disciplīna kā brīvības forma

Draudžu pārraudzība, vizitācijas un skaidri definēta mācītāja⁶ un namatēva atbildība nav represijas, bet brīvības režīms, kas

5 Pilns citāts: “Ar reformāciju (reformācija, patiesību sakot, revolucionēja latviešus, tā ir tā pirmā latviešu revolūcija, pirmā garīgā sasliešanās) latviešu tauta kļuva latviešu tauta.” (Feldmanis 2011: 169)

6 1638. gada vizitāciju noteikumi, kurus sastādīja ģenerālsuperintendents Hermanis Samsons Himmelšerna (*Samsonius Himmelscherna*, 1604–1669), paredzēja stingru draudžu uzraudzību un 38 pārbaudes jautājumus baznīcas dzīvei. Pirmkārt, tika vērtēti mācītāji – viņu dzīve, attieksme pret ģimeni un draudzi, vai neiet kopā ar zemniekiem krogā dzert. Otrkārt, patroniem un muižniekiem tika jautāts, vai viņi apmeklē dievkalpojumus un saņem sakramentus, nomaksā pienācīgo baznīcas daļu, neattur zemniekus no dievvārdiem un paši dzīvo krietni. Treškārt, pilsoņiem un zemniekiem bija jāpierāda, ka viņi nāk laikus uz baznīcu, nav piedzērušies, māca bērniem katehismu, krista tos noteiktajā laikā, nepiekopj elkdievību, mirušos apglabā kapsētās un dzīvo laulātās attiecībās. Īpaši tika regulēta svētdienas svētīšana – aizliegts baznīcas laikā medīt, zvejot vai strādāt; pārkāpējiem noteikti naudas vai miesassodi. Arī amatniekiem un pilsētniekiem bija jāierodas laikus dievkalpojumos. Dievkalpojumu kārtība tika vienota: visur vienā laikā, Svētā Vakarēdiena vārdos un “Mūsu Tēvs”

uztur ticību noturīgu: cilvēks kļūst brīvs dzīvot labajā, ja viņam ir robežas, ritms un atbildība. Tas nodrošina ilgtspēju individam un kopienai.

1.8. Aicinājums un svešinieks (identitāte caur piederību)

Reformācijas misija rāda, ka etniskā piederība netiek atmes-ta, bet izmantota Dieva plānu īstenošanai: svešinieks (Gliks, Fišers u. c.)⁷ ar savu citādību kļūst par tiltu (misionāru), un vietējais cil-vēks – par adresātu, kurš pats top par nesēju citiem (piemēram, “Glika puiši”).

1.9. Civilizatoriskā misija

Šī teoloģiski antropoloģiskā programma latviešos iedēsta Rie-tumu kristīgās civilizācijas pamatprakses, prasmes un atziņas: al-fabēts, Raksti, katehisms, dziesmu grāmata, skola (Feldmanis 2011: 295–296). Tās pārveido personu par rakstītas kultūras nesēju, bet tautu – par vēstures subjektu.

KOPSAVILKUMS

Reformācijas antropoloģija Livonijā norisinās šādā loģiskā li-kumsakarībā: Vārds → valoda → ieradumi → kopiena → civilizācija. Tā ir konsekventa personas veidošana no klausītāja par ticības darītāju, no “anonīmas masas” par tautu ar vārdu (Feldmanis 2011: 169).

lūgšanā visiem jāmetas ceļos. Pie sakramentiem nedrīkstēja nākt piedzērušies; jaunekļiem un jaunavām, kas pirmoreiz nāk pie dievgalda, bija jāpierāda zināšanas katehismā – agrīna konfirmācijas prakse. Pat kāzu un godību svinības tika reglamentētas: noteikts viesu skaits un patērējamā dzēriena daudzums. Tāpat bija stingri prasīts uzturēt baznīcas un pastorātus, kā arī nodrošināt mācītājiem drošu algu. Visi šie priekšraksti bija domāti nevis kā represijas, bet kā kārtības un disciplīnas ietvars, kas uztur ticību, kopienas ilgtspēju un sabiedrības garīgo kārtību (Feldmanis 2011: 167).

7 Feldmanis vairākkārt uzsver, ka kristīgā ticība nevienā tautā nav radusies pašas spēkiem – tā vienmēr ienāk no malas caur sveštautiešiem. Tas ir universāls Baznīcas misijas likums: Dieva Vārds tiek nests no vienas tautas uz citu, no vienas paaudzes uz nākamo. Latviešu gadījumā kristīgo ticību ienesa vācu misionāri, skolotāji, tulkotāji un garīdznieki, taču, kad tauta šo ticību pieņēma un iedzīvināja savā valodā, dziesmā un skolā, tā vairs nebija sve-ša – tā kļuva par pašu tautas ticību un kultūras pamatu. Diemžēl man neizdevās lokalizēt atbilstošu Feldmaņa citātu.

II. Luteriskās ortodoksijas misijas paradigma

Tēze. Luteriskā ortodoksija 17. gadsimtā Livonijā nebija tikai dogmatisku traktātu un Baznīcas rīkojumu kopums, bet plaša personas un kopienas veidošanas ekosistēma. Šī sistēma savienoja Vārdu, izglītību, dziedāšanu, draudzes dzīves kārtību un disciplīnu, lai cilvēka ticība kļūtu par saprotamu, dzirdamu un dzīvē iemiesotu realitāti.

2.1. Zviedru valsts izglītības politika Livonijā: *pietas et utilitas*
Zviedrijas kanclera Aksela Oksensērnas (*Axel Gustafsson Oxenstierna*, 1583–1654) īstenotās pārvaldes un izglītības reformas noteica Livonijas intelektuālās un garīgās dzīves pamatstruktūru. Viņa vadībā tika:

- reorganizēta Rīgas ģimnāzija (1631) pēc zviedru humanitārā modeļa;
- ieviesta draudžu skolu sistēma, kur mācīšana notika tautas valodā;
- nostiprināta mācību satura un disciplīnas uzraudzība ar Baznīcas vizitācijām;
- radīts tipogrāfijas un grāmatu izdošanas tīkls, kas nodrošināja katehismu, dziesmu grāmatu un Bībeles tulkojumu izplatību.

Šis institucionālais ietvars, ko vēlāk juridiski nostiprināja 1686. gada Zviedru Baznīcas likums, radīja vidi, kurā vernakulārā katehēze un kristīgi organizēta draudzes dzīve kļuva par ikdienas normu. Superintendents Johans Fišers, Georgs Mancelis, Kristofs Fīrekers un Ernests Gliks šo sistēmu īstenoja praksē: no valodas un dziesmas līdz skolu tīklam un Bībeles tulkojumam. Tas kļuva par latviešu rakstītās kultūras un kristīgās pašapziņas pamatu.

2.2. *Sola Scriptura* tautas valodā: katehisms, sprediķi, dziesmu grāmatas, Bībele

Teoloģiski antropoloģiskais kodols. Cilvēks ticību saņem “no ārpusēs” – caur dzirdamu un saprotamu Vārdu. Tāpēc vernakulāras formas (katehisms, sprediķis, dziesmu grāmata, Bībele) nav tikai lingvistiska izvēle, bet cilvēka kristīgās ticības veidošanas nosacījums: bez saprotamas valodas nav ne sirdsapziņas izglītošanas, ne kopīgas ticības valodas.

Ticības prakse veidojas no šādiem elementiem.

- Katehisms dod pamatterminus un īsus teikumus, kuros ticība “nogulsnējas” atmiņā un ikdienas valodas runā.
- Sprediķis tulko Rakstus dzīves situācijās, sasaistot Baznīcas gada ritmu ar ikdienas darbu, ģimenes dzīves norisēm, svētkiem un veidojot tikumus.
- Dziesmu grāmata dod kopīgu draudzes balsi un ritmu; to var dziedāt arī mājās.
- Bībele (ar priekšvārdiem, perikopēm⁸) kļūst par atsauces punktu iepriekš minētajiem garīgajiem žanriem.

Rezultātā notiek pāreja no “dzirdētas vācu vai latīņu valodas” uz pašu tautas ticības valodu, kurā cilvēks var domāt, runāt un dziedāt par Dievu, pasauli un sevi.

2.3. Katehētiskā pārveide: regulāra mācīšana, vizitācijas, “pieci galvasgabali”, morāles reforma

Luteriskās ortodoksijas misijas mērķis ir ne tikai informēt, bet arī pārveidot –ieaudzināt tikumus, morāli, kas atbilst ticībai.

8 Gliks savas Jaunās Derības izdevumā (1685) perikopes integrēja divējādi: grāmatas sākumā pievienoja īpašu sarakstu ar svētdienu un svētku lasījumiem (Evaņģēlijs un Vēstule), bet pie konkrētajām Rakstu vietām tekstā ievietoja norādes, kas atzīmēja attiecīgo perikopi. Tādējādi latviešu lasītājs un mācītājs varēja orientēties pēc tā paša liturģiskā kalendāra, kas bija lietots vācu “Agendā” un Mancela “Postillā”.

Saturs un ritms:

- regulārā mācīšana draudzē un mājās (namatēva pienākums mācīt saimi⁹);
- “pieci galvasgabali” – ir garīgais kodols, kas strukturē cilvēka ticības izpratni un praksi;
- pārbaudes un apliecinājumi pirms Sv. Vakarēdiena vai konfirmācijas – pirms dalības Sv. Vakarēdienā vai konfirmācijas kandidātiem bija jāiziet pārbaude, kas ietvēra gan kristīgās mācības pamatu izpratni, gan personīgās dzīves saskaņu ar ticības prasībām;
- vizitācijas – mācību un tikumu audits: vai svētdiena tiek svinēta, vai ģimenes dzīve ir kārtībā, kā tiek apkaroti netikumi (dzērums, rupjības, vardarbība).

Antropoloģiskais iespaids. Katehēze “pārprogrammē” sirdsapziņu un ieradumus: cilvēks mācās nosaukt vārdā un izšķirt labo no ļaunā, ētiski rīkoties un nest personisku atbildību par savu izvēli.

2.4. Skolas: lasītprasme kā garīgās formācijas pamats; skolotāji; draudze kā mācību ekosistēma

Tēze. Skola nav tikai zināšanu un sociālo prasmju apguves vieta, bet arī personas garīgās izaugsmes un veidošanās vide.

Kas notiek skolā?

- Alfabēts → zilbes → lasīšana no katehisma un dziesmu grāmatas. Rakstītprasme tur, kur iespējams to iemācīt.
- Mācību korpus: Mazais katehisms, dziesmas, lūgšanas, īsi Sv. Rakstu teksti.
- Skolotāju sagatavošana: praktiska – skolmeistari mācās, kā mācīt (izrunu, ritmu, jautājumu-atbilžu metodi).

⁹ Mazajā katehismā pie katras “galvasgabala” tēmas tiek minēts, “kā namatēvam tas savai saimei vienkāršā veidā jā māca”.

Izglītības ekosistēma. Par mācību vietām kļūst ne tikai skolas nams, bet arī dievnams un mājas; draudze, mācītājs, skolmeistars un vecāki veido vienotu personības veidošanas ciklu.

Antropoloģiskais iesaids. Lasītprasme dod cilvēkam instrumentu personīgai saskarei ar Vārdu – ticība kļūst apzināta un personiski lietojama.

2.5. Draudžu disciplīna un administrācija: pārraudzība, vizitācijas, skaidra atbildība un regulāra prakse – ilgtspējai

Tēze. Disciplīna nav pretstats žēlastībai; tā ir cilvēka brīvības un Dieva Vārda iedarbības veids.

Disciplīnas instrumenti:

- pārraudzības vadlīnijas (kārtības grāmatas¹⁰), kas nosaka mācīšanas, dziedāšanas un sakramentālās prakses pamatus;
- vizitācijas – regulāra pārbaude, kas palīdz uzturēt kalpošanas kvalitāti un atbildību;
- draudzes atbildība – reģistri, pārskati, pienākumi (piemēram, bērnu mācīšana, laulību un kristību kārtība).

Antropoloģiskais iesaids. Cilvēks iemācās dzīvot labajā ne vien individuāli, bet kopā ar citiem – ar skaidrām robežām, ritmu un pārredzamu atbildību.

KOPSAVILKUMS

Zviedru valsts izglītības politika (Oksenšērnas *pietas et utilitas*) nodrošināja luteriskajai ortodoksijai stabilu institucionālo ietvaru, kurā pieci elementi – Vārds, katehēze, skola, dziesma un disciplīna – veidoja savstarpēji saistītu pārveides ķēdi:

10 Ar "kārtības grāmatām" 17. gs. un vēlāk tika saprastas Baznīcas oficiālās normatīvās grāmatas: Agenda, kas noteica dievkalpojumu kārtību, Kristību, Svētā Vakarēdiena, laulību un bērnu rituālu; Kancionāls, kas reglamentēja draudzes dziedāšanu ar teoloģiski pārbaudītu repertuāru; kā arī Konsistorijas noteikumi, kas paredzēja draudžu pārraudzību, mācītāju disciplīnu un katehētiskos pienākumus.

- Vārds dod saturu;
- katehēze iemāca ticību formulēt;
- skola iedod lasītprasmi un izpratni;
- dziesma iedzīvina mācību kopīgā balsī;
- disciplīna nodrošina ritmu un ilgtspēju.

Rezultāts – cilvēks, kas ticību saprot un dzīvo, un draudze, kas to nodod tālāk kā kultūras un garīgās identitātes formu.

III. Georgs Mancelis: valoda, homilētika un morālteoloģiska audzināšana

Tēze. Mancelis ir ne tikai kristīgu tekstu autors, bet arī kristīgas personas un kopienas veidotājs – viņš piešķir latviešu ticības dzīvei valodu, struktūru un tikumisko saturu, lai Vārds kļūtu dzirdams, saprotams un dzīvojams.

3.1. Valoda kā identitātes matrica

- **Valodas arhitekts.** Mancelis faktiski rada vienotu latviešu rakstu valodu. Par hrestomātisku ir tapis viņa teiktais: “Mēs runājam visi latvisku valodu.”¹¹ Par pamatu vienotai latviešu valodai Mancelis izvēlējās vidus dialekta zemgalisko izlokšni, kuru viņš konsekventi normē un pilnveido rakstībā. Ar viņa darbiem nostiprinājās šis izlokšnes lietojums kā latviešu rakstu valodas pamats. Mancelis izstrādā pareizrakstības sistēmu, valodas mācību grāmatu un frazeoloģijas vārdnīcu (Mancelis 1638), tādējādi ieliekot pamatu valodai, kurā iespējams skaidri mācīt ticību. Tas nav tikai filoloģisks, bet teoloģiski nepieciešams darbs: bez stabilas valodas nav stabilas ticības domāšanas (Feldmanis 2011: 144–146).

¹¹ Postilla, III, 60. Cit. no: Bērziņš 1939: 153.

- Mancelis pārstrādāja 1586. gada *Enchiridion*¹² – pirmo latviešu valodā iespiesto Mārtiņa Luterā Mazā katehisma tulkojumu, kas kalpoja kā agrīna ticības rokasgrāmata – par savu *Vademecum* (1631)¹³, lai šo katehismu pārvērstu par ticības un dzīves ceļvedi specifiski latviešu draudzei. Ja *Enchiridion* bija vienkāršs ievads ticībā, tad Mancelis to sistematizēja un padziļināja, iekļaujot Mazā katehisma pamatus, lūgšanas, korāļus un kristīgās dzīves pamācības. Šādi *Vademecum* kļuva par praktisku luteriskās dzīves rokasgrāmatu, kas apvienoja mācību, dziesmu un ikdienas garīgo praksi, – ticība tiek ne tikai mācīta, bet arī izdzīvota. Tādējādi Mancelis turpināja un pilnveidoja *Enchiridion* tradīciju, radot sistemātisku luteriskās ortodoksijas pedagogijas un garīgās disciplīnas grāmatu.

Antropoloģiskais rezultāts: cilvēkam tiek iedots runāšanas un domāšanas ietvars par Dievu, sevi, tuvāko un pasauli.

3.2. Homilētika kā sirdsapziņas audzināšana

- *Lang-gewünschte Lettische Postill* (“Ilgi cerētā latviešu sprediķu grāmata”, 1654). Šis gada cikla sprediķu korpus (ap 1180 lpp.) nodrošina regulāru saskari ar Vārdu. Sprediķis nav tikai informācija, bet daudzkārt vairāk personu veidojoša prakse: tas sasaista Rakstus ar darbu, ģimenes un draudzes dzīvi un “pavēra garīgai dzīvei plašu kristīgu ievadījumu” (Feldmanis 2011: 170).
- No ausīm līdz ieradumiem. Sprediķošanas ritms (nedēļa pēc nedēļas) audzina ieradumus: veido pārredzamu laika sadali un

12 Nosaukums *Enchiridion* pirmoreiz parādās 1532. gada latīņu tulkojumā *Enchiridion. Catechismus minor D. Martini Lutheri pro rudibus et simplicibus* (“Dr. Mārtiņa Luterā Mazais katehisms vienkāršajiem un nezinošajiem”), ko sagatavoja Luterā kolēģi teologi Justuss Jonass (*Justus Jonas sen.*, 1493–1555) un Vaits Dītrihs (*Veit Dietrich*, 1506–1549). No tā laika šis apzīmējums nostiprinājās visos latīņu un akadēmiskajos izdevumos kā Luterā Mazā katehisma standarta nosaukums.

13 Izdevuma pilns nosaukums ir “*Lettisch Vademecum* [Latviešu ceļvedis] *Tas ir: īsa mācība kristīgās ticības artikulos, ko mājas tēvam būs saviem bērniem un saimei mācīt*”.

vienlaikus vēsta morālas vērtības. Tā veidojas “sirdsapziņas muskuļi” – spēja izšķirties un rīkoties ētiski.

3.3. Čiņa ar sinkrētismu: skaidra valoda pret pagānisma paliekām

- Feldmanis latviešu faktisko reliģisko stāvokli definē kā “katolu radītu sinkrētismu, kurā atklājās tā sauktais “nokristītais pagānisms””¹⁴ (Feldmanis 2011: 129). Čiņa pret katolicisma līdz šim tolerēto mānītību bija aktuāla, jo tā bija pretrunā ar kristīgās ticības pamatvērtībām – cilvēka pestīšanu un mūžīgo dzīvību.
- Manceļa valoda tāpēc mēdz būt asa, pat drastiska, bet tā ir pedagogiska retorika. “Klausais tu arīdzan, tu vella kalps, [...] tu tapsi elles dibenā nodzīts” (cit. pēc: Feldmanis 2011: 145) – stingrs tonis, taču mērķis ir attīrīt morāli.
- Tēlaini piemēri saprašānai: Manceļa izteikumi spilgti atklāj viņa teoloģiski antropoloģisko domāšanas veidu, kurā ikdienišķs tēls pārtop par garīgu mācību un aicinājumu uz rīcību. Piemēram, viņš saka: “Kad saimniece grib dārzu kopt [...], tāpat glabājams Dieva Vārds” (cit. pēc: Feldmanis 2011: 146). Te Mancelis izmanto dārza kopšanas tēlu, lai parādītu, ka ticība prasa rūpīgu un pastāvīgu kopšanu, – tā ir garīgā darba un apzinātas līdzdalības metafora. Līdzīgi dabas tēls “Govs atgremo [...], mums būs arīdzan to dvēseles barību [...] gremot” (cit. pēc: Feldmanis 2011: 145) pārvēršas par pamācību, kā ticīgajam jādzīvo no Dieva Vārda, to atkārtoti pārdomājot, līdz tas

14 Ludvigs Adamovičs (1884–1943), Feldmaņa pasniedzējs LU Teoloģijas fakultātē, viduslaiku katolicismu Latvijā raksturo kā sinkrētisku ticības veidu, kurā katoļu kulta elementi saplūda ar senlatviešu pagānismu. Viņš norāda, ka tautas priekšstatos svētā Marija tika pārvērsta par Māru, “debesu ķēniņieni” un “sievu palīdzī”, kurā apvienojas kristīgās un latviešu mitoloģiskās iezīmes. Šāda ticība, pēc Adamoviča domām, nebija balstīta evaņģēliskajā mācībā, bet kulta maģijā, svēto leģendu brīnumos un tautas mitoloģijā, tādēļ 16.–17. gs. katolicisms kļuva par “puskristiānismu un puspagānismu” jeb “latvisku katolisku sajaukumu” (sk. Adamovičs 1939: 140–141). Adamovičs raksturo viduslaiku katolicismu Latvijā arī kā “senlatviešu mitoloģijas un kristīgās mācības un leģendu sajaukumu latviešu folkloras Dievā”, šo sinkrētisko senlatviešu reliģijas veidojumu nodēvējot par “Mīļdieviņa un mīlās Māras reliģiju” (Adamovičs 1934: 21).

kļūst par iekšēju pārtiku dvēselei. Savukārt izteiciens “Ja Dievs tavam dēlam tādu prātu devis [...], dod viņu skolā” (cit. pēc Feldmanis 2011: 145) atspoguļo Mancela pārliecību, ka saprāts ir Dieva dota dāvana, kas jākopj ar izglītību un audzināšanu.

- Tādējādi viņa pamācības veido skaidru teoloģiski antropoloģisku struktūru: tēls → izpratne → rīcība. No konkrēta dzīves tēla cilvēks nonāk pie garīgas izpratnes un no tās – pie praktiskas rīcības, kur ticība kļūst par dzīvesveidu.

3.4. “Pieci galvasgabali” kā personas kodols

Mancelis nostiprina katehēzes galveno “piecu galvasgabalu” struktūru, padarot to par cilvēka dzīves un ticības kārtības pamatu. “Postillā” viņš šo sistēmu izmanto homilētiski, antropoloģiski un pedagoģiski: katrs sprediķis ir cieši saistīts ar kādu no šiem pamatiem, rādot, kā katehisma saturs iemiesojas ikdienas dzīvē. Baušļi māca atšķirt labo no ļaunā un virza gribu; Ticības apliecība nostiprina identitāti un piederību Dievam; Tēvreize veido uzticēšanos un garīgu ritmu; Kristība atgādina aicinājumu dzīvot kā Dieva bērnam; Sv. Vakarēdiens uztur piedošanu un kopību kā pastāvīgu dzīves stāvokli. Šādi Mancelis katehismu pārvērš par iekšēju kompasu, kas vada kristieti viņa domās, lūgšanās, rīcībā un piedalīšanās izpratnē dievkalpojumā.

3.5. Valodas un Rakstu savietošana: Sakāmvārdi un Sīraka gudrības grāmata

- Tulkojumi kā tikumu skola. Sālamana sakāmvārdi (1637) un Sīraks (1642) dod morālās pedagoģijas repertuāru latviski: čaklums, mērenība, atturība, gudrība, ētiskas attiecības. Antropoloģiski: cilvēks iemācās saukt vārdā ētiskos spriedumus savā valodā.

3.6. Pastorālā programma: no mājām līdz altārim

- Mājas katehēze. Tēvs māca bērniem Vārdu, dziesmas, lūgšanas; mājas–baznīcas ass kļūst par mācības aprites ceļu.
- Draudzes prakse. Svētdienas svētišana, laulības dzīves sakārtošana, dziesmu dziedāšana ir redzamas zīmes, ka ticība nav tikai privāta pārliecība, bet arī kopienas dzīvesveids.

3.7. Ietekme kultūrā: no “bauriem” uz tautu ar vārdu

- Feldmanis saka, ka Mancelis ir “pirmais ievērojamais latviešu garīgo rakstu autors” un “lielais Baznīcas rakstnieks”; 17. gs. vidus Kurzemē, viņaprāt, ir garīgās augšupejas laiks ar “izcilu nozīmi” (Feldmanis 2011: 143–144).
- Latviešu transformācija. Feldmanis par luteriskās ortodoksijas formējošo ietekmi uz latviešiem vēsta: “Tā vairs nav tikai bauru kārta, tie vairs nav tikai nevācieši. Latvieši ir iegājuši pasaulē, ienākuši vēsturē.” (Feldmanis 2011: 146) Cēlonis – valoda + sprediķis + tikumi kā vienota, tautu veidojoša sistēma.

3.8. Teoloģiski antropoloģiskais kopsavilkums

- Indivīdam: Mancelis iedod cilvēkam latvietim valodu, ar kuru domāt par Dievu, ietvaru sirdsapziņai (“pieci galvasgabali”) un ieradumus, ko uztur sprediķa ritms, – regulāru garīgās dzīves ciklu, ko veido nedēļas dievkalpojumi un Baznīcas gada kārtība: sprediķis nav tikai mācība, bet ritmisks process, kas veido ieradumu klausīties, pārdomāt un atjaunoties ticībā, uzturot sirdsapziņas un domāšanas garīgo līdzsvaru.
- Kopienai: viņš veido kopīgu ticības leksiku un praksi, kas savieno mājas, skolu un dievkalpojumu.
- Kopiespāids: ticība pārtop no “dzirdētas svešvalodas” par pašu latviešu ticības valodu, kas veido personas garīgo pasauli un saliedē kopienu.

SECINĀJUMS

Mancelis iedibina ticības valodas standartu + homilētisku kano-
nu + morālteoloģisku audzināšanu. Šis ieguldījums padara luterisko
mācību konsekventi saprotamu latvietim un pārvērš to dzīvesvei-
dā – cilvēka un tautas veidošanā.

IV. Kristofs Fīrekers: dziesma kā mācība un kopības audzināšana

Tēze. Fīrekers dod latviešiem dziedamu ticību. Dziesma nav ro-
tājums, bet mācības valoda: tā palīdz saprast, ielāgot un izdzīvot to,
ko sludina sprediķis un māca katehisms. Dziedot cilvēks ne tikai
domā, bet kristīgās ticības saturu ielaiž sirdī un gribā; dziedājums
vieno mājas un dievnamu, cilvēku un draudzi.

4.1. “Dziedāta mācība”

Feldmanis Fīrekeru dēvē par “latviešu garīgās Baznīcas dzejas
nodibinātāju” (Feldmanis 2011: 147). Līdz viņam dziesmas bieži bi-
jušas “bez ritma, bez atskaņām, grūti dziedamas” (Feldmanis 2011:
147). Fīrekers ievieš ritmu, atskaņas un skaidru teikumu, lai mācī-
bas saturs būtu dziedams un apgūstams.

4.2. Valoda, ritms un tuvums tautasdziesmai

Fīrekeram piemīt izjūta, kā latviešu ausis un mēle pieņem vār-
du. Viņa dziesmas “ļoti tuvu pieiet klāt latviešu tautas dzejas formai
un izteiksmei” (Feldmanis 2011: 147). Tas nozīmē: kristīgā mācība
runā latviski ar vietējai dzirdei saprotamu skanējumu.

4.3. Korpuss un grāmata

Fīrekeram piedēvē ap 120 dziesmu (daudzas ir Lutera korāļu tul-
kojumi, bet ir arī oriģināli). Kurzemes dziesmu grāmata (1685) ar
289 dziesmām kļūst par draudzes dziedāšanas pamatu (Feldmanis
2011: 147–148). No tautā iemīļotajām Feldmanis min “Redz, šī diena

jau pagalam”, “Bērniņ, mīlais, Dieva stādīts” u. c. (Feldmanis 2011: 147–148).

4.4. Dziesma mājās un dievkalpojumā

Dziesmu grāmata darbojas kā tilts starp altāri un pavardu: to pašu dziesmu dzied baznīcā un mājās ar bērniem. Tāpēc mācība kustas riņķa gaitā – no dievkalpojuma uz ģimeni un atpakaļ. Tas ieaudzina vienotu ritmu svētdienai un darbadienai.

4.5. Sirds un tikums

Superintendents Heinrihs Adolfs¹⁵, uz kuru atsaucas Feldmanis, raksta, ka “ar dziedāšanu ieplūst [dziesmu] garīgais saturs” (Feldmanis 2011: 148). Tas nozīmē: dziesma atver sirdi un spēcina gribu. Labi sacerēta dziesma palīdz dzīvot to, ko ticība māca, – pacietību, cerību, pieticību, mieru. Tā nav tikai zināšana, bet jau arī dzīves skolotāja.

4.6. Dziesma kā kopības valoda

Kopdziedāšana dara vienā balsī to, kam sprediķis jau iedevis domu. Korālis apvieno dažāda vecuma un stāvokļa cilvēkus; tas veido vienotu piederību un atmiņu, ko pārstāv visa draudze. Tāpēc Fīrekeram ir liela nozīme kopības izjūtas veidošanā reformācijas gados (Feldmanis 2011: 169, 202).

4.7. Saite ar skolu un lasītprasmi

Dziesmu grāmata ir arī mācību grāmata: bērni mācas lasīt no pazīstamiem vārdiem un notīm. Tas sakrīt ar skolu darbu un

15 Superintendents Heinrihs Adolfs (*Heinrich Adolphi*, 1622–1686) dzimis Brīgā, Silēzijā, studējis Vitenbergā. No 1650. gada kalpoja Dobelē, mācījās latviešu valodu pie Kristofa Fīrekeram, no 1661. līdz 1686. gadam bija Jelgavas vācu draudzes virsmācītājs un Kurzemes superintendents. Viņš nostiprināja luterisko ortodoksiju, veicināja draudžu disciplīnu un izglītību, kā arī stabilizēja latviešu rakstu valodu. 1685. gadā Jelgavā izdeva *Erster Versuch Einer kurtz-verfasseten Anleitung zur Lettischen Sprache*, pirmo plašo latviešu valodas gramatiku, kā arī sagatavoja pirmo Kurzemes baznīcas rokasgrāmatu un pārstrādātu Lutera Mazā katehisma izdevumu.

katehismu: lasīt, dziedāt, lūgt – vienā valodā. Tādējādi dziesma palīdz nostiprināt lasītprasmi un ticības izpratni.

4.8. Ietekme kultūrā

Feldmanis šo laiku raksturo: “Tā bija latviešu tautas iznākšana no vēsturiskās pakrēslas, īstenībā arī latviešu tautas garīgā tapšana.” (Feldmanis 2011: 169) Fīrekeram tajā ir būtisks ieguldījums, viņš iedod dziedamu ticību, kas kļūst par tautas balsi. Ar dziesmu latvieši ienāk rakstītā un dziedātā kultūrā, kur ticība skan savā valodā.

4.9. Dziesma indivīdam un draudzei

- Indivīdam: dziesma palīdz saprast, paturēt prātā un dzīvot mācību; tā piesaista jūtas un gribu, lai ticība nepaliktu tikai galvā vien, bet arī sirdī.
- Draudzei: kopdziedāšana veido vienotu piederību, kurā var piedalīties visi no bērna līdz sirmgalvim.
- Kopumā: Fīrekers iedod dziesmu valodu, ar kuru luteriskā mācība kļūst latviešiem savējā un ir noturīga.

SECINĀJUMS

Fīrekers ar dziesmu dara kristīgo mācību dzirdamu un dzīvojamu. Viņa darbs vieno mājas un dievnamu, sirdi un prātu, mācību un tikumu. Tādēļ viņš nav tikai dziesmu autors, bet arī tautas garīgais audzinātājs caur dziesmu.

V. Ernsts Gliks: Bībeles tulkojums, skolas un ticības dzīvesveida ieviešana

Tēze. Gliks nav tikai tulkotājs. Viņš dod gara gaismu (Bībeli latviski) un tūlīt pievieno ceļus, pa kuriem šī gaisma ieiet cilvēka prātā, sirdī un ikdienā, – skolas, katehēzi, dziesmu grāmatu un skaidru

draudzes darbības kārtību. Tādēļ viņa darbs ir gan garīgs, gan pedagōgisks.

5.1. Bībele kā gaisma cilvēkam un tautai

Gliks saka: “Izstum sauli no pasaules, un tev cits nekas neatliks kā bieza tumsība un akls bezdibenis.” (cit. no: Feldmanis 2011: 171) Tā viņš rāda, ka Bībele ir tautas gara saule – gaisma, kas apgaismo prātu un sirdi. Bet šī gaisma spīd tikai tad, kad Vārds ir saprotams. Tāpēc Raksti dzimtajā valodā Glikam nozīmē ne vien izglītību, bet vispirms pestīšanu: ticība rodas no dzirdēta un saprotama Vārda, kas cilvēku vairs neatstāj tumsā.

5.2. Tulkojums no pirmavotiem un valodas sakārtošana

Gliks tulko no oriģinālvalodām – ebreju un grieķu valodas, tiecoties pēc skaidras, plūstošas latviešu valodas. Tas vienlaikus ir ticības un valodas darbs: Bībele iedod teikumus, vārdus un jēdzienus (t. i., vārdnīcu), ar kuriem latvietis var domāt par Dievu un saukt vārdā lietas un parādības. Šīs valodas slānis vēlāk balsta sprediķi, katehēzi un dziesmas.

5.3. Skolas kā mācīšanas tīkls

Gliks redz latviešu garīgo postu: “starp desmitiem viens māc Tēvreizi” (cit. no: Feldmanis 2011: 171). Risinājums ir izglītība. 1683. gadā viņš iekārto trīs skolas (Alūksnē, Opekalnā, Zeltiņos) un drīz sāk sūtīt skolmeistarus arī uz citām draudzēm. “Gandrīz viss Kokneses apriņķis – 22 draudzes, kurām Gliks 1687. gadā bija celts par prāvestu, tapa apstādītas ar Alūksnes skolmeistariem. Un, lai gan no sākuma skolas nami vēl nebija celti, mācītāju kungi uzņēma viņus savās mājās un tur labprāt lika Tā Kunga vārdam staigāt savu gaitu” (Feldmanis 2011: 172). Izveidojas mācīšanas tīkls: bērni apgūst lasīšanu no katehisma un dziesmu grāmatas, un pieaugušie līdz ar bērniem ieiet tajā pašā mācībā. Skola kļūst par garīgās izglītības pirmo pakāpi.

5.4. Izturība krīzēs: “Glika puīši”

Vidzemi piemeklēja Lielā bada un epidēmiju gadi (1695–1697), kā arī Ziemeļu kara (1700–1721) postījumi, kuru laikā daudzas Vidzemes draudzes palika bez mācītājiem. Šajos apstākļos Glika sagatavotie skolotāji un pērminderi, tā dēvētie “Glika puīši”¹⁶, uzturēja ticību dzīvu, lasot Rakstus un mācot tautu (Feldmanis 2011: 188). Tas rāda, ka Gliks nav domājis tikai par grāmatu izdošanu, bet arī par cilvēkiem, kas turēs Vārdu dzīvu, kad pienāks smagi laiki.

5.5. Plašāks skats: kaimiņu tautas

Gliks nelūkojas tikai uz Vidzemi vien. Viņš domā arī par krievu zemēm, piesauc mācību grāmatas “moskavītiem”. Te parādās svarīga atziņa: būt svešzemniekam nenožīmē stāvēt malā; tieši svešums var kļūt par tiltu, pa kuru Vārds aizsniedz nākamo tautu.

5.6. Teoloģiski antropoloģisks kopsavilkums

- Cilvēkam: Bībele latviski, skola, dziesma un katehisms kopā māca lasīt, saprast, lūgt un dzīvot ticībā.
- Draudzei: skaidra kārtība, pārraudzība un kopdziedāšana veido vienotu ticības praksi.
- Tautai: no orālās runas un izkaisītām ieražām – uz rakstītu kultūru, kopīgu valodu un attīstāmu atmiņu.
- Misija: svešinieks kļūst par Evaņģēlija starpnieku; saņemta gaisma tiek sniegta tālāk.

SECINĀJUMS

Gliks dod ne vien Rakstus latviski, bet arī ceļu, lai Raksti ieietu dzīvē: skolas, dziesmas, katehēzi un draudzes darbības kārtību.

16 “Glika puīši” vēsturiski iezīmē pirmo izglītotās latviešu inteliģences paaudzi. No viņiem vēlāk izauga skolmeistari, rakstveži, pērminderi un draudžu vadītāji, kas 18. gadsimtā turpināja reformācijas mantojumu.

Tāpēc viņa darbs pārveido ne tikai dievkalpojumu, bet cilvēka ieradumus un tautas gaitu.

VI. Johans Fišers: baznīcas kalpošanas kārtība, grāmatas un draudžu dzīves uzturēšana

Tēze. Ja Mancelis, Fīrekers un Gliks deva saturu (valodu, dziesmu, Rakstus), tad Fišers deva kārtību un rīkus, lai šis saturs tiktu uzturēts: pārraudzību, tekstu izdošanu, kopīgas grāmatas un vienu baznīcas kalpošanas praksi. Tādēļ viņa darbs nav tikai “administrēšana”, bet cilvēka un kopienas turēšana pie Vārda.

6.1. Pārraudzība kā kalpošana cilvēkam

Feldmanis Fišeru raksturo kā “labu pārvaldnieku, kas piešķīra zināmu raksturu Vidzemes Baznīcai” (Feldmanis 2011: 171). Pārraudzība šeit nav birokrātija: tā sargā ticības dzīvi, dievkalpojumu, katehēzi, skolu un dziesmu. Vizitācijās tiek jautāts, vai bērni mācās, vai draudze dzied, vai tiek turēta kārtība pie Kristības un Vakarēdiena. Tas palīdz cilvēkam dzīvot labajā ne vien pašam, bet arī kopā ar citiem.

6.2. Grāmatas, kas vieno, – dziesmu grāmata, katehisms, Bībele

Fišers ir cieši saistīts ar Vidzemes dziesmu grāmatu (1686; 401 dziesma; Feldmanis 2011: 174): kopīgs krājums nozīmē vienu balsi visai zemei (Feldmanis 2011: 167). Viņš piedalās arī otrā Bībeles izdevuma tapšanā (Feldmanis 2011: 168), kā arī rūpējas par katehētiskās mācības vienotību, atbalstot Lutera Mazā katehisma jauno izdevumu Kurzemes un Vidzemes draudzēm (ap 1685). Šīs grāmatas – Bībele, dziesmu grāmata un katehisms – kļūst par trim balstiem, uz kuriem turas draudzes mācība, dziedāšana un lūgšana.

6.3. Grāmatspiestuve un izdošana Rīgā

Lai grāmatas tiešām nonāktu cilvēku rokās, jābūt spiestuvei un apgādei. Fišers panāk, ka tiek izveidota Rīgas Karaliskā tipogrāfija¹⁷, kas spēj regulāri izdot garīgos tekstus (Feldmanis 2011: 168). Tas nozīmē: katehisms, dziesmas, lūgšanu grāmatas un rokasgrāmatas nepazūd, bet tiek atkārtoti izdotas un nonāk arī attālākās draudzēs. Fišers savas intensīvās iespieddarbības dēļ tika pat saukts par “drukas apustuli”.

6.4. Sadarbība ar Gliku un skolām

Fišers un Gliks strādā plecu pie pleca: darbs pie Bībeles, dziesmu grāmata, draudžu kārtības stiprināšana (Feldmanis 2011: 167–168, 174). Fišera ierosmes un atbalsts palīdz, lai Glika skolu tīkls neapstātos, bet iegūtu pastāvību. Feldmanis norāda, ka vēlāk redzamas arī skolotāju sagatavošanas ierosmes (piemēram, Valmieras virziens), kas turpina šo domāšanas veidu (Feldmanis 2011: 209–210).

6.5. Vienota prakse: no rokasgrāmatas līdz vizitācijai

Fišera laikā draudzēm tiek dotas skaidras vadlīnijas, kā kristīt, kā gatavot komunikantus pie Sv. Vakarēdiena, kā mācīt bērnus, kā turēt svētdienu un laulību. Rokasgrāmatas un vizitāciju jautājumi¹⁸ veido vienotu valodu mācītājiem un ļaudīm. Tas cilvēkam palīdz zināt, ko darīt, un draudzei – palikt vienprātībā.

17 Rīgas Karaliskā tipogrāfija dibināta 1675. gadā ar Zviedrijas karaļa Kārļa XI privilēģiju, bija Johana Fišera (*Johann Fischer*, 1636–1705) iniciatīva un atradās tiešā karaļa aizsardzībā, nepakļauta Rīgas rātei. To vadīja tipogrāfs Johans Georgs Vilkins (*Johann Georg Wilken*), bet Fišers noteica izdevumu virzienu, autorus un finansējumu. Spiestuve kalpoja kā viņa baznīcas un izglītības projektu īstenošanas centrs – tajā tika iespiesti katehismi, dziesmu grāmatas un Ernsta Glika (*Ernst Glück*, 1654–1705) Bībeles pirmizdevums (1689–1694), kura tapšanu Fišers organizēja un pats rakstīja priekšvārdu. Nozīmīgi līdzstrādnieki bija teologi Georgs Dresels (*Georg Dresel*, ap 1640–1688) un Johans Helvīgs (*Johann Helwig*, ap 1640–1700), kuru darbs *Schriftmäßige Erklärung des kleinen Katechismi D. Mart. Lutheri* (1680) kļuva par pamatu Glika latviskajam katehismam (1682). Kā karaliska iestāde tipogrāfija simbolizēja Zviedru Vidzemes baznīcas un valsts sadarbību un darbojās līdz 1713. gadam.

18 Vizitāciju jautājumi Fišera laikā bija apkopoti Rokasgrāmatās (Agendās) un Konsistorijas noteikumos, kas noteica mācītāju un draudzes dzīves pārbaudes kārtību. Tie veidoja vienotu katehētisku un disciplināru sistēmu kopā ar svētdarbību un katehēzes norādījumiem, nodrošinot draudžu vienotību ticībā un praksē.

6.6. Izturība pārbaudījumos

Vairākas mēra un tīfa epidēmijas, kā arī Lielais bads izraisīja plašu iedzīvotāju un garīdznieku mirstību. Šajos apstākļos Fišera ieviestā katehētiskā un skolu sistēma bija vienīgā stabilā struktūra, kas uzturēja ticības dzīvi līdz pat Ziemeļu kara sākumam (1700). Garīgā vadība pārgāja mājas draudžu un laju rokās, un tieši katehisms, dziesmu grāmata un lūgšanu grāmata kļuva par klusajiem mācītājiem, kas caur Vārdu uzturēja ticīgo dzīvi. Sērgas un kari iznīcināja daudzus dievnamus, bet rakstītā ticība nodrošināja garīgo nepārtrauktību.

6.7. Teoloģiski antropoloģisks kopsavilkums

- Indivīdam: skaidrs garīgais ritms, garīgās literatūras pieejamība un sakārtota draudzes dzīve palīdz turēties pie Vārda, lūgt un dzīvot saskaņā ar mācīto.
- Draudzei: kopējas grāmatas un vienota ticības un kalpošanas prakse rada saskaņu starp mācītājiem, skolmeistariem un ģimenēm.
- Zemei: grāmatspiestuve un izdošana nodrošina, ka mācība neizdziest, bet tiek pavairota un nodota tālāk.

SECINĀJUMS

Johans Fišers nav tikai administrators. Viņš ir Vārda kalpošanas sargs, kas nodrošina, lai Glikā un citu izstrādātais saturs tiktu lasīts, dziedāts un mācīts arī pēc gadiem. Tādēļ viņa ieguldījums ir redzams ne tikai dokumentos, bet arī cilvēku dzīvē: dievkalpojumu svinēšanā, bērnu mācīšanā, kopdziedāšanā un uzticīgā draudzes kalpošanā.

VII. Salīdzinošā tabula

Mancelis – Fīrekers – Gliks – Fišers

Aspekts	Georgs Mancelis (1593–1654)	Kristofs Fīrekers († ap 1680)
Primārais uzsvars	Valodas normēšana, homilētika, morālteoloģija	Korāļa poētika, dziesmu grāmatas, dziedāšanas kultūra
Galvenie darbi / pienesums	<i>Vademecum</i> , tulkojumi (Sakāmvārdi, Sīraks), <i>Lang-gewünschte Postill</i> (1654)	Kurzemes dziesmu grāmata (1685), ap 120 dziesmu, Luteru korāļu tulkojumi un oriģināli
Mehānisms	Sprediķis un valodas standarts	Dziedāšana kā doktrīnas atmiņa
Rezultāts	Saprotama, konsekventa ticības valoda	Kopienas vienotība un doktrīnas ieaudzinašana dziesmā
Nozīme latviešu kultūrā	Garīgās rakstniecības un teoloģiskās valodas aizsācējs	Garīgās dzejas un latviešu korāļa pamatlicējs
Aspekts	Ernsts Gliks (1652–1705)	Johans Fišers (1633–1705)
Primārais uzsvars	Bībeles tulkojums, katehisms, skolu tīkls	Administrācija, redakcija, izdevējdarbība, skolu un izglītības pārraudzība

Galvenie darbi / pienesums	Latviešu Bībele (1694–1695), Vidzemes dziesmu grāmata (1686), katehisms, skolas	Vidzemes dziesmu grāmata (1686, red.), Bībeles otrais izdevums, spiestuves darbs Rīgā
Mehānisms	Lasāmība + institucionāla reprodukcija (skolas, skolmeistari)	Administratīva un institucionāla nodrošināšana (pārraudzība, spiestuve)
Rezultāts	Plaša lasītprasme, katehēze, teksta pieejamība	Reformas ilgtspēja, draudžu disciplīna, izglītības sistēma un tekstu apgāde
Nozīme latviešu kultūrā	Rakstu pieejamības un skolu sistēmas pamatlicējs	Reformācijas institucionālais nostiprinātājs

SECINĀJUMI

1. No Roberta Feldmaņa darba “Latvijas baznīcas vēsture” gūstamas daudzas vērtīgas atziņas par 17. gadsimta luterisko ortodoksiju – ne tikai faktu vai hronoloģijas, bet arī garīgās kultūras un civilizatoriskā līmenī. Feldmanis rāda, ka reformācija Latvijā nav tikai reliģisku formu maiņa, bet gan cilvēka un tautas pārveide – pāreja no ārēja, mehāniska reliģiskuma uz iekšēji izprastu un dzīvotu ticību.
2. Šo procesu būtiski sekmēja Zviedrijas valsts izglītības politika, kas nodrošināja vienotu institucionālu ietvaru ticības un mācīšanās dzīvei. Tā ar skolām, draudzēm un vizitāciju sistēmu radīja vidi, kur Vārds dzimtajā valodā kļuva par ikdienas normu un kur

izglītība tika saprasta kā garīgās formācijas instruments, nevis tikai praktisku prasmju apguve.

3. Feldmanis uzsver, ka luteriskā ortodoksija Livonijā atklājas kā cilvēka un kopienas veidošanas sistēma, kur ticība nav tikai dogmu kopums, bet dzīvesveids. Šajā sistēmā Vārds, mācīšana, dziesma, skola un draudzes kārtība savijas vienotā garīgā ritmā, kas sakārto cilvēka sirdi, laiku un sabiedrību. Reformācijas pārmaiņas ved no rituāla uz saprastu ticību (Manceļa sprediķi un katehisms), no sajaukuma uz skaidru mācību (Fīrekera dziesmu teoloģija), no masas uz tautu ar vārdu (rakstības un kopīgas valodas rašanās) un no sadrumstalotības uz sakārtotu dzīves telpu starp mājām, skolu un dievnamu.
4. Feldmanis parāda arī, ka luteriskā ortodoksija nav statiska, bet veido tikumus, darba ētiku un atbildības izjūtu, stiprinot kārtību kā brīvības formu un sagatavojot cilvēku izturībai pārbaudījumos. Šo pārveidojošo procesu īsteno četri galvenie garīgie darbinieki – Georgs Mancelis, Kristofs Fīrkers, Ernests Gliks un Johans Fišers –, kuru darbs aptver valodu, dziesmu, Bībeli un baznīcas kalpošanas kārtību.
5. Zviedru izglītības politika šajā kontekstā kļūst par vēsturisku katalizatoru: tā veidoja garīgu infrastruktūru, kurā katehētiska mācīšana, lasītprasme un kristīgā ētika kļuva par tautas garīgās kultūras pamatu. Šīs reformas rezultātā latviešu sabiedrība ieguva to, ko var saukt par civilizatorisku nobriešanu Rietumu izpratnē – spēju domāt, spriest un dzīvot saskaņā ar kristīgiem kritērijiem.
6. Tādējādi Feldmaņa skatījumā reformācija Latvijā iezīmē garīgu atmodu vēl pirms Brāļu draudžu kustības – sava veida *protoatmodu*, kuras formula ir vienkārša, bet teoloģiski dziļa: Vārds savā valodā + mācīšana + dziesma + skolas + baznīcas kārtība = cilvēks un tauta, kas ticību saprot, dzīvo un nodod tālāk.

LITERATŪRA

- Adamovičs, Ludvigs (1934). *Latvju baznīcas vēsture*. Rīga: A. Gulbja grāmatu spiestuve.
- Adamovičs, Ludvigs (1939). *Latviešu ieaugšana kristietībā. Evaņģēlija gaismā*. Rīga: Ev.–lut. baznīcas virsvalde.
- Bērziņš, Ludis (1939). Ernsts Gliks tulkotāja darbā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 2.
- Feldmanis, Roberts (2009). *Evaņģeliski luteriskā baznīca un dievkalpojums*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.
- Feldmanis, Roberts (2011). *Latvijas baznīcas vēsture*. 2. izdev. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.
- Mancelis, Georgs (1638). LETTUS, Das ist Wortbuch, Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen und jeden Aussheimischen, die in Churland, Semgallen und Lettischem Liefflande bleiben, und sich redlich nehren wollen, zu Nutze verfertigt Durch GEORGIUM MANCELIUM Semgall [Latvis, latviešu valodas vārdnīca]. Rīga: Gerhard Schröder.
- Schmid, Heinrich (1961). *The Doctrinal Theology of the Evangelical Lutheran Church*. Minneapolis: Augsburg Publishing House.
- ŠmA VIII, 3 – Šmalkaldes artikuli. *Vienprātības grāmata. Luterāņu ticības apliecības* (2012). Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 304. lpp.
- *Vienprātības grāmata. Luterāņu ticības apliecības* (2012). Rīga: Luterisma mantojuma fonds.

Roberts Feldmanis on the Contribution of Lutheran Orthodoxy to the Christianization of Latvians: A Theological–Anthropological Perspective on the Latvian Proto–Awakening

ANNOTATION

The article analyzes the presentation in the fundamental work *The History of the Church in Latvia* by Dr. Roberts Feldmanis, one of the most prominent Latvian church historians of the twentieth century, concerning the main representatives of seventeenth-century Lutheran orthodoxy — Georg Mancelius, Christoph Fürecker, Ernst Glück, and Johann Fischer — and their contribution as a significant stage in shaping the spiritual identity of the Latvian people. Feldmanis emphasizes that it was precisely Lutheran orthodoxy that made the deepest and most enduring contribution to the spiritual growth of the Latvian nation. He describes this process as a purposeful project of forming both the person and the community: through the Word in the vernacular, regular catechesis, disciplined congregational life, schools, and the theology of hymnody, a human being was nurtured who understood, lived, and transmitted the faith.

Feldmanis employs a confessionally Lutheran, source-based chronological synthesis that integrates institutional, biographical, liturgical, and cultural–historical analysis to demonstrate how the interplay of Word, school, hymn, and order shaped both the Church and national identity. He reveals the shared paradigm of mission — the Word of God in the vernacular, catechesis, liturgical life, hymn–

nody, schools, publishing, and church administration — as well as the distinctive emphases of each figure: Mancelius' linguistic and homiletical system, Fürecker's hymn poetry, Glück's Bible translation and school network, and Fischer's administrative platform.

In this view, Feldmanis sees the Reformation in Latvia as a transition from a ritually formal Christianity to an educated and practiced faith that brought literacy, spiritual literature, and elementary education — the structural foundations of Latvian identity. In his interpretation, the Reformation marked a spiritual awakening preceding the Moravian movement — a kind of “proto-Awakening,” whose theological formula can be expressed as:

The Word in one's own language + teaching + hymn + school + order = a person and a nation who understand, live, and transmit the faith.

Thus, seventeenth-century Lutheran orthodoxy appears as the structuring force of Latvia's spiritual and cultural history — a system of Christian anthropology and pedagogy that transformed the individual into a person and the people into a spiritual community. Feldmanis interprets this “proto-Awakening” as the true birth of the Latvian nation — the moment when faith, language, and education merged into a unified spiritual system, laying the foundation for national self-consciousness, cultural continuity, and the later movements of awakening.

Keywords: Roberts Feldmanis, Latvian proto-Awakening, theological anthropology, Lutheran Orthodoxy, Christianization, Georg Manzel, Christoph Fürecker, Ernst Glück, Johann Fischer, literacy, catechesis, hymnal, Bible, schools, chorale.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1>

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Pēteris Vanags

Mancelis, Fīrekers, Gliks – trīs latviešu rakstu valodas stūrakmeņi

ANOTĀCIJA

Raksts analizē trīs ievērojamu 17. gadsimta autoru – Georga Mancela, Kristofa Fīrekera un Ernsta Glika – ieguldījumu latviešu rakstu valodas veidošanā. Tiek aplūkoti viņu atšķirīgie, bet savstarpēji papildinošie principi valodas ortogrāfijā, morfoloģijā, leksikā un stilistikā. Mancelis uzsāka rakstības fonētisku un morfoloģisku strukturēšanu, Fīrekers padziļināja dzīvo valodas lietojumu un konsekventu gramatisko formu atveidi, savukārt Gliks apvienoja iepriekšējo darbu pieredzi, izveidojot normētas rakstu valodas pamatu, īpaši ar Bībeles tulkojumu. Raksts uzsver šo autoru kā pamatlicēju nozīmi latviešu literārās valodas attīstībā un normēšanā.

Atslēgvārdi: latviešu rakstu valoda, valodas standartizācija, ortogrāfija, leksikoloģija, 17. gadsimts.

Ievads

Kaut latvieši saskarē ar rakstību saistībā ar misionāriem gan no Austrumiem, gan Rietumiem nonāca jau vismaz kopš 13. gadsimta, nav drošu liecību par rakstītiem tekstiem līdz pat reformācijas laikam (Draviņš 1965: 12–18). Jebkurā gadījumā, pat ja šādi pieraksti bija, no tiem neizveidojās rakstības un literatūras tradīcija. Šāda situācija

saistīta gan ar latviešu pašu atrašanos pakļautā stāvoklī, gan latviešu valodas funkcionēšanu tikai kā zemāko slāņu sarunvalodai.

Drošāka un faktiska liecība par rakstītu tekstu rašanos un izmantošanu latviešu valodā ir, sākot ar 15. gadsimtu, kad atrodamī pirmie atsevišķu latviešu valodas vārdu ieraksti Rīgas amatu apvienību grāmatās (Arbusow 1921b). Vismaz 15. gadsimtā bija jāpastāv arī pierakstītiem kristiešu lūgšanu tekstiem, ko netieši pierāda liecības no 16. gadsimta sākuma (Draviņš 1965: 19–45).

Kad Rīgā 1521. gadā līdz ar vācu reformācijas darbinieka Johanesa Būgenhāgena (*Johannes Bugenhagen*, 1485–1558) līdzstrādnieka Andreasa Knepkena (*Andreas Knöppen*, ap 1468–1539) ierašanos sāka izplatīties luterisma idejas, tās ātri atrada dzirdīgas ausis ne tikai pilsētas vācu, bet arī latviešu tautības iedzīvotāju vidū.

Gan reformācijas sekas, gan varbūt arī zināms atbalsta veicinātājs bija pāriešana dievkalpojumos uz latviešu valodu. Kaut arī jau pirms reformācijas franciskāņu mūķi kapelā pie Sv. Katrīnas baznīcas sludināja Dieva vārdu latviski (Šterns 1997: 62), tomēr visaptverošu raksturu dievkalpojumā latviešu valoda ieguva tikai reformācijas gaitā. Tikai pilnībā (vai lielā mērā) pārejot uz latviešu valodu dievkalpojumā, varēja cerēt, ka kristietības idejas kļūs par noteicošām arī latviešu dzīvē.

Reformācijas rezultātā Rīgā radās nepieciešamība arī pēc atsevišķas latviešu draudzes. Tā laikam ir izveidojusies ap 1525. gadu, bet droši zināms, ka 1527. gadā tā pastāvēja pie Jēkaba baznīcas ar mācītājiem Nikolaju Ramu (*Nicolaus Ramm, Ramme*, ?–1532) un Lorencu fon Šedenu (*Lorenz von Scheden, Schedinger, Scheiden*) (Straubergs 1933: 278–280; Dunsdorfs, Spekke 1964: 100–101; Baerent 1977: 384, 403–404).

Ar šo laiku saistīta arī pirmā ziņa par iespējamu grāmatu ar latviešu tekstu. 1525. gadā Lībekas pilsētas katoliskā rāte konfiscēja kādam tirgotājam mucu ar grāmatām, kas bijušas paredzētas sūtīšanai uz Rīgu. Tur bijusi “vāts, pilna ar luteriešu grāmatām, arī misēm parastajā (jeb vienkāršajā) livoniešu latviešu un igauņu valodā” (*vasz plenu[m] libris lutterianisz ecia[m] missis in vulgari liuonico lettico ac estonico*) (Johansen 1959; Biezais 1973: 25–31). Domājams, ka minētajā

grāmatiņā bijusi agenda jeb dievkalpojuma kārtības apraksts ar tekstiem latviešu valodā.

Visas luteriskās baznīcas rokasgrāmatas sastāvdaļas – katehisms, perikopju krājums un dziesmu grāmata –, sākotnēji tulkotas jau 16. gadsimta divdesmitajos un trīsdesmitajos gados Rīgā, vispirms tika lietotas un izplatījās rokrakstu veidā (Straubergs 1935; Straubergs 1936a; Straubergs 1936b: 476–478; Vanags 2000: 332–402). Par to liecina Kurzemes dienvidrietumu nostūrī – Sventājas baznīcā – 16. gadsimta sešdesmitajos gados atrastie manuskripti, kuros bijušas visas minētās rokasgrāmatas daļas (Stavenhagen 1905: 45; Arbusow 1921a: 732). Teksti turklāt nebija statiski, tie tika pakāpeniski uzlaboti, rediģēti, saskaņojot ar jaunākiem izdevumiem. Īpaši papildināta tika dziesmu grāmata.

Gadsimta vidus politiskie notikumi, īpaši Livonijas karš (1558–1582), kā rezultātā Livonija nonāca Lietuvas un Polijas valdījumā, acīmredzot neveicināja drīzu grāmatu sagatavošanu latviešu valodā. Iespīestā veidā pirmoreiz luteriskās baznīcas rokasgrāmata latviski parādījās tikai 1586.–1587. gadā, kad to izdeva Kēnigsbergā par Kurzemes hercoga dotajiem līdzekļiem, lai nostiprinātu reformāciju Kurzemes latviešu vidū. Pirmais rokasgrāmatas izdevums Vidzemei un Rīgai iznāca 1615. gadā Rīgā Nikolaja Mollīna (*Nicolaus Mollinus*, ap 1550/1555–1625) spiestuvē. Tajā ar nelielām izmaiņām tekstā no jauna iespiests katehisms un perikopes, taču dziesmu grāmata *Psalmen vnd geistliche Lieder oder Gefenge* ir daudz plašāka par 1587. gada izdevumu. Šeit ietilpināts viss Rīgas latviešu draudzes dziesmu klāsts, kas tulkots 16. gadsimta laikā un 17. gadsimta sākumā (Straubergs 1936a; Vanags 2000: 48–324).

Savukārt katoļu baznīca veica aktīvu darbību, lai rekatolizētu Pārdaugavas hercogisti, kas bija tiešā Polijas-Lietuvas valsts pārvaldē atšķirībā no Kurzemes hercogistes, kas bija vasaļvalsts. Viens no darbības virzieniem bija arī garīgās literatūras izdošana vietējās valodās. Tā rezultātā tapa Nīderlandes jezuītu priesteru Pētera Kanīzija (*Petrus Canisius*, 1521–1597) katehismu kompilācijas tulkojums latviešu valodā *Catechismus Catholicorum. Ifcige pammacifchen no themis Paprekfsche Galwe gabblems Chriftites macibes*, ko iespieda Viļņā 1585. gadā.

17. gadsimta pirmajā pusē politiskā situācija atkal mainījās. Zviedrijas un Polijas-Lietuvas karu (1600–1635) rezultātā Rietumvidzeme un Rīga nonāca luteriskās Zviedrijas valdījumā. Zviedru Vidzemē reliģijas jautājums vispirms tika nokārtots ar 1621. gada 25. septembra ģenerālprivilēģiju. Arī turpmāk zviedru vara rūpējās par luteriskās baznīcas nostiprināšanu un par tās latviešu tautības locekļiem.

Formāli latviešu valodas lietojums luteriskajā baznīcā bija nodrošināts, taču faktiski tā bieži vien bija problēma, kas saistīta ar to, ka mācītāji latviešu valodu prata vāji vai neprata nemaz. Viens no iemesliem bija tas, ka daudzi garīdznieki bija ienācēji no Vācijas. To savukārt izraisīja vispirms jau mācītāju trūkums. Tā Vidzemē zviedru laiku sākumā 1622. gadā bijuši tikai septiņi mācītāji, līdz 1630. gadam amatā ievesti 45, taču no tiem daudzi ārzemnieki. Zināms, ka daudzi no tiem nav pratuši latviski. To rāda, piemēram, Vidzemes ģenerālgubernatora Johana Šites (*Johann Skytte*, 1577–1645, amatā 1629–1633) pārmetumi Vidzemes superintendentam Hermanim Samsonam (*Hermann Samson*, 1579–1643, amatā 1622–1643) 1630. gadā (Liljedahl 1933: 378; Dunsdorfs 1962: 83), kurš atbild, ka arī Kurzemē esot tāpat un ka mācītāji latviski iemācās, savu amatu pildot (Lundström 1914: 234–236; Dobreff 2006: 142). Šo pašu problēmu savā 1648. gada 26. jūlija ziņojumā uzsver arī toreizējais Kokneses prāvests Johans Georgs Rēhehūzens (*Johann Georg Rehehusen*, ? – ap 1650) (Lundström 1914: 291; Adamovičs 1930: 268).

Bet, lai mācītāji iemācītos un lietotu valodu, tiem nepieciešama arī literatūra. Jau ātri vien kļuva skaidrs, ka esošie izdevumi ir pārāk tālu no runātās latviešu valodas, turklāt it īpaši iebrucēji tos praktiski nevar izmantot. Jau 17. gadsimta divdesmitajos gados Kurzemē atskan balsis, ka nepieciešams jauns izdevums. “Piemēram, 1624. g. Kuldīgas baznīcas revīzijā atzīmēja, ka agrākajā rokasgrāmatā “atrodami daudzi vārdi, kas nevācu valodā nav pareizi atveidoti”, ieteica krājumu izlabot, atkal iespiest un papildināt” (Apīnis 1977: 53).

Tāpat stāvokli raksturo arī labi zināmais Georga Mancelļa (*Georg Mancelius*, 1593–1654) izteikums:

Daher geschichts das der=jenige / so aus Teutschland zu vns kompt / vnd diese sprache nach anleitung der ersten vnd andern schrift lernet / nimmer= mehr verständlich dieselbe außredet / sondern es gemeiniglich also machet / das der Pawr nach verrichtetem Gottesdienst sagt: Kas finna ko tas Wahtzsemmes Kagkis sacka? (Manc1631 LVM, 13–14)

[“Tāpēc gadās, ka tas, kurš pie mums ierodas no Vācijas un apgūst šo valodu pēc pirmajiem un otrajiem rakstiem, nekad neizrunā to saprotamā veidā, bet parasti izdara to tā, ka zemnieks pēc dievkalpojuma saka: Kas zina, ko tas Vāczemes kaķis saka?”]

To apzinājās arī Rīgas otrais tipogrāfs Gerhards Šrēders (*Gerhard Schröder*, ?–1657), atjaunotās latviešu luterāņu rokasgrāmatas *Letijch Vade mecum* (1631) priekšvārdos rakstot:

Der Lettischen oder Vnteutschen Bücher aber hab ich in meinem Antritt auch wenig funden/ vnd groffen mangel nicht allein in Buchstabierung der Wörter (welches zum theil meine Kunst mitbringet)/ sondern auch so viele ich der Sprache kündig eine unverständliche vnförmliche Vertierung erspüret.. (Manc 1631 LVM, 7)

[“Bet latviešu jeb nevācu grāmatu es savas darbības sākumā atradu pavisam maz, un es redzēju lielu trūkumu ne tikai vārdu pareizrakstībā (kas daļēji ir saistīts ar manu amatu), bet arī, cik vien man šī valoda zināma, – nesaprotamu un neveiklu tulkojumu.”]

Lai sagatavotu jaunu un labāku izdevumu, viņš meklējis pēc latviski labi protoša cilvēka, un viņam ieteikts Georgs Mancelis, kas arī labprāt uzņēmies šādu darbu:

Alß habe ich nicht lenger warten können noch sollen/ sondern mich dem Ehrwürdigen Andächtigen vnd Wollgelahrten Herrn Georgio Mancelio itzo obersten Pastoren zu Dorpaht/ welchem von vielen Landpriestern der Ruhm ertheilet wird/ das Er nicht allein dieser Sprache fleißig nachgedacht/ sondern auch vor andern sehr kündig

vnd mächtig sey/ angegeben/ vnd jhn bittlich erfuchet/ solche mühe GOtt zu Ehren vnd zu Wolfahrt vieler Seelen auff sich zunehmen/ welcher/ nach dem Er gehöret/ das andere solche Arbeit von sich geschoben/ gewilliget/ vnd das Werck in Gottes nahmen getroßt vnd mit freuden angegriffen/ vnd zu ende bracht/ (Manc1631 LVM, 7)

[“Tāpēc es vairs ne varēju, ne arī drīkstēju ilgāk gaidīt, bet vērsos pie cienījamā, dievbijīgā un labi izglītotā Georga Manceļa kunga, tagadējā Tērbatas virsmācītāja, par kuru daudzi lauku mācītāji ir teikuši atzinīgus vārdus, ka viņš ne vien ir centīgi apguvis šo valodu, bet arī izcili to pārvalda un saprot labāk nekā citi. Es viņam padevu ziņu un pazemīgi lūdzu uzņemties šo darbu Dieva godam un daudzu dvēseļu labumam. Un viņš, kad uzzināja, ka citi no šāda darba bija atteikušies, piekrita, droši un ar prieku ķērās pie šī darba Dieva vārdā un to pabeidza līdz galam.”]

Tā latviešu rakstniecības vēsturē ienāk Georgs Mancelis, kura ieguldījums uzskatāms par robežšķirtni latviešu valodas attīstībā.

Georgs Mancelis

Georgs Mancelis dzimis 1593. gadā un audzis mācītāja ģimenē Zemgales nomalē – Mežmuižā (tag. Augstkalne) pie Lietuvas robežas –, latviešu valodu apguvis jau bērnībā, klausoties un arī runājot tīru vidus dialekta zemgaliskās izloksnes runu. Tā viņam bijusi arī paraugs paša vēlākiem darbiem. Mācīdamies un vēlāk strādādams arī citās Zemgales vietās – Jelgavā (1605), Vallē (1615–1620), Sēlpilī (1620–1625), arī Rīgā (1608) –, iepazīnis arī Rīgas pilsētas un sēlisko apvidu atšķirīgo runu. Tomēr viņa secinājums, ka vislabāk visiem saprotama būs tieši viņa dzimtās puses – Zemgales centra – valoda, bet bez īpašām vietējām iezīmēm. To atzīmē jau minētais tipogrāfs Šrēders:

Vnd ob einem oder den andern diese Sprach alß frembd vorkeme / vnd in wenden wolte / das in dem Täglichen brauch / fonderlich bey dieser Statt / nicht so geredet vnd die worte der gestalt nicht

außgesprochen würden / der sol sich recht befinden / vn[d] wissen / das man den Druck nicht nach jedermans vnrichtigem reden richten könne / viel weiniger die rechte Lettische Sprache von den in=vnd vmb der Statt wohnenden Vnteutschen / alß bey welchen die Sprache Corrupt / lernen müffe. Derwegen haben Author vnd Drucker / sich nicht der Statt / alß darinnen die weinigsten Letten / sondern dem gantzen Lieffland / Churland vnd Semgallen accomodiren müssen / vnd bin der gantzlichen meinung / das kein Pawr hie im Land oder anders wo fein werde / der diese Verfsion nicht verstehen / vnd alß die rechte Lettische Sprache annehmen solt. (Manc1631 LVM, 9)

[“Un, ja kādam šī valoda šķistu sveša un viņš vēlētos iebilst, ka ikdienas lietošanā, it īpaši šajā pilsētā, tā netiek runāta un vārdi netiek izrunāti šādā veidā, tad tam gan vajadzētu labi apdomāt un saprast, ka druku nevar pielāgot katra nepareizai runai, vēl jo mazāk īsto latviešu valodu drīkst mācīties no pilsētā un tās apkārtnē dzīvojošajiem nevāciešiem, pie kuriem šī valoda ir samaitāta. Tādēļ autors un iespiedējs nevarēja pielāgoties pilsētai, kur dzīvo vismazāk latviešu, bet gan visai Livonijai, Kurzemes un Zemgales zemēm, un es esmu pilnīgi pārliecināts, ka šeit zemē vai citur nebūs neviena zemnieka, kurš šo tulkojumu nesaprastu un neatzītu to par pareizo latviešu valodu.”]

Līdzīgi kā tipogrāfs un daudzi tā laika garīdznieki, arī Mancelis atzinis, ka pirmie latviešu raksti gan rakstības, gan valodas ziņā ir stipri nepilnīgi un pat kļūdaini, kas liedz tiem aizsniegt latviešu klausītāju ausis. Kā izriet no izteiktajiem pārmetumiem, labojama ir gan rakstība, gan pati valoda. Mancelis to arī dara. Baznīcas rokasgrāmatas priekšvārdā viņš vispirms skaidro savu rakstību:

Darumb diesen Vnraht abzuheffen/ hab Jch/ so viel möglich mich beflissen/ die Worte also zu schreiben/ wie sie mögen außgeredet werden. (Manc1631 LVM, 14)

[“Tāpēc, lai labotu šo nekārtību, es centos, cik vien varēju, rakstīt vārdus tā, kā tos varētu izrunāt.”]

Tas nozīmē, ka rakstības pamatā ir *fonētiskais princips*, kas iepriekšējā rakstībā nebija viscaur ievērots (Vanags u. c. 2023). Lai to īstenotu, Mancelis ievieš konsekventākus apzīmējumus vairākām latviešu valodas skaņām. Šos jaunos apzīmējumus viņš arī priekšvārdos paskaidro.

1. Ar ⟨ä⟩ apzīmēts platais /æ/, piemēram, *fwähtz, ähne, Mährs*.
2. Ar ⟨ee⟩ apzīmēts divskanis /ie/, piemēram, *Meeffa, Weefis, Meers*.
3. ⟨h⟩ aiz ⟨a, ä, e⟩ apzīmē garus patskaņus, piemēram, *Mahfa, Wehfis, Mährs*.
4. Pārsvītroti ⟨s, ſ⟩ apzīmē nebalsīgo svelpeni /s/, tādējādi atšķirot to no balsīgā /z/, piemēram, *Weefis, Mahfa, Seens, facki*, bet *Wehfis, Maife, Sibbins*.
5. Ar pārsvītrotiem ⟨l, n, r⟩ apzīmēti palatālie līdzskaņi, piemēram, *Laudis, aſtoni, attwerr'*.
6. Latviešu valodā ⟨e⟩ vietā galotnēs jālieto dažādi patskaņi saskaņā ar gramatiku, nevis kā pirmo grāmatu autori (*die lieben Alten*) rakstījuši (Manc1631 LVM, 14–16).

Pēdējais punkts jau attiecas ne tikai uz fonētiku, bet arī uz gramatiku, jo skaidra galotņu patskaņu rakstība prasa arī skaidri apzinātu gramatikas sistēmu. Līdz ar to Mancelis piedāvā apzīmējumus gandrīz visām latviešu valodas skaņām. Vienīgā skaņa, kam vēl nav sava īpaša apzīmējuma, ir līdzskanis /ġ/, bet līdzskanis /ķ/ parasti tiek apzīmēts ar divu burtu kombināciju ⟨gk⟩, piemēram, *Bigkeris, Sagkis*.

Tiesa, šo jaunievedumu īstenošana vēl nav konsekventa. Nereti Manceļa darbos patskaņu garums vai līdzskaņu mīkstinājums nav apzīmēts vai arī tas darīts citādi, piemēram, līdzskanis /ŋ/ var būt rakstīts arī ⟨nj, ny, ng⟩: *winjam, Puttninyi, Behrnings*. Tāpat 1631. gada izdevumā fonētiski bieži rakstīti dažādi skaņu pārveidojumi, piemēram, ar burtu

⟨x⟩ apzīmēta gan skaņu kopa /ks/, gan /gs/, piemēram, *Spähx, Kunx*. Arī skaņu kopas /ts/ un /ds/ bieži rakstītas kā līdzskanis /c/, piemēram, lietvārda *vārds* nominatīva forma rakstīta pat piecos dažādos veidos: *Wahrtz, Wahrts, Wahrdtz, Wahrds, Wahrts*. Fonētiski bieži rakstīts arī līdzskanis /g/ pirms /t/, piemēram, *fackt, aukt* u. c. Svārstības atrodas arī daudzos citos gadījumos.

Taču Mancelis ir turpinājis domāt par latviešu valodas rakstību un jau 1638. gadā vārdnīcas *Lettus* priekšvārdā viņš atzīst:

...bey fleißigerm nachfinnen der Lettifchen Sprache ich nachmahls befunden / das etliche Wörter bißher von mir (mit der alten Feder) anders gefchrieben worden – weder es hat feyn follen. Zum Exempel: Kunx / Prahtiex / Sirtz / Tahtz etc. da es doch alfo hette gefchrieben feyn: Kungs / Prahtiegs / Sirrds / Tahds etc. (Manc1638 L, 9)

[“...rūpīgāk pārdomājot latviešu valodu, es esmu atradis, ka vairākus vārdus līdz šim esmu rakstījis citādi (ar veco spalvu), nekā tiem vajadzēja būt. Piemēram: *Kunx, Prahtiex, Sirtz, Tahtz* utt., lai gan tiem vajadzēja būt rakstītiem šādi: *Kungs, Prahtiegs, Sirrds, Tahds* utt.”]

Turpat paskaidrots arī iemesls:

Vrfach ist diese: weiln in den cafibus obliquis, wie auch in numerô plurali per omnes cafus das g vnd d sich allezeit findet: alß: ta Kungha / tam Kungham / to Kunghu / no to Kunghu. Item: te Kunghi [...]. Alfo auch im Wort Prahtiegs / deßgleichen im Wörtlein Sirrds / tahß Sirrds / tai Sirrdei / to Sirrdi / no thaß Sirrds.. (Manc1638 L, 9–10).

[“Iemesls ir šāds: jo vienskaitļa netiešajos locījumos, kā arī visos daudzskaitļa locījumos vienmēr ir sastopami *g* un *d*, piemēram: *ta Kungha, tam Kungham, to Kunghu, no to Kunghu*. Tāpat: *te Kung-hi* .. Tāpat arī vārdā *Prahtiegs*, tāpat vārdiņā *Sirrds*: *tahß Sirrds, tai Sirrdei, to Sirrdi, no tahß Sirrds..*”]

Šajā gadījumā Mancelis ir faktiski postulējis jau otru savas rakstības principu – **morfēmisko**, t. i., morfēmas visos gadījumos tiek rakstītas vienādi – tā, kā stiprajā pozīcijā, neņemot vērā fonētiskās pārmaiņas citos gadījumos. Protams, Mancelis šo principu daļēji jau izmantoja arī 1631. gada izdevumā, taču tagad viņš to ir skaidri definējis un ieviesis jaunos gadījumos.

Vēl viens savdabīgs princips, ko tieši Mancelis ievieš latviešu ortogrāfijā, ir **diferencējošais jeb loģiskais** princips (Lāme 1933), ar ko vairākos gadījumos ir dažādi rakstītas, gramatiski atšķirīgas, bet fonētiski vienādas formas. Tā galotne *-i* tiek rakstīta īpašības vārdu vīr. dz. dsk. nominatīva formā <-i> vai <-y>, bet apstākļa vārdos <-e>, piemēram, *svēti* – *Klauffaita mannis juhs **fwähti** Bährni* (Manc1631 Syr, 590) : ***fwüte** dšiewoht schinni Paffaule* (Manc1631 LVM, 31). Atšķirīgi rakstīta arī lietvārdu galotne *-u* – vsk. akuzatīvā <-u>, bet dsk. ģenitīvā <-o>, piemēram, *bērnū* – *juhß attraffēeta to **Bärnu** Autys etietu* (Manc1631 LVM, 17) : *Redfi no fcho laiku mann fwātu teix wiffi **Bährno** Bährni* (Manc1631 LVM, 217).

Tādējādi Manceļa jauninājumi latviešu valodas rakstībā ir: 1) patskaņu kvalitātes šķīrums (ieskaitot plato /æ/) gan negala, gan gala zilbēs; 2) patskaņu kvantitātes šķīrums saknes, galotnes, reizēm arī piedēkļu zilbēs; 3) divskaņa /ie/ šķīrums no citiem vokāļiem; 4) nebalsīgā /s/ un /z/ šķīrums; 5) palatālo līdzskaņu /l̥, ņ, ɾ/ apzīmējums; 6) morfēmiskā principa pamatojums; 7) diferencējošā principa izmantojums.

Gramatikas ziņā līdztekus precīzākai galotņu rakstībai būtiskākais jauninājums ir pakāpeniska dsk. datīva-instrumentāļa vecās galotnes *-ms* lietojuma mazināšanās. Tā līdzās arhaiskajām formām, piemēram, *muhffo Kungs JEFus Chriftus ar **fkaidreems Wahrdeems** stahsta und mahza* (Manc1654 LP1, 14); *taß Kungs JEFus Chriftus Peetz=tuhxtofchus Wierus ar **peetzeems Meefcha Maifeems** / und **diweems Siweems** pee=ähdenajis gir* (Manc1654 LP1, 325), bieži lietotas jaunākas formas, piemēram, *ar **fkaidreem Wahrdeem** litziß runnaht zaur to Prowetu Sacharia* (Manc1654 LP3, 135); *warreja taß Kunngs Chriftus ar **fcheem diweem lähneem Wahrdeem** wiffu Pullku to Karra=Wiero ar to Wirrßneeku py Semmes fweeft* (Manc1654 LP3, 14).

Manceļa rakstos lietotajai valodai kopumā ir duāls pamats: no vienas puses, pirmo rakstu gramatika, no otras puses, zemgaliskais vokālisms gan saknes, gan gala zilbēs, bet bez dažām specifiskām īpatnībām. Tajā lietotas plašākā areālā sastopamās morfoloģiskās formas, kas pamatā saskan ar pirmo rakstu valodu, taču ir latviskoti sintakse un izteiksme kopumā.

Nozīmīgs ir Manceļa devums latviešu rakstu valodas leksikas bagātināšanā. Ar viņu latviešu rakstu valodā ienāk ļoti daudz jaunu vārdu, kas saistīts gan ar viņa darbu lielo apjomu salīdzinājumā ar visiem iepriekšējiem, gan darbu saturu. Jāņem vērā, ka viņš līdztekus tradicionālajiem rokasgrāmatas tekstiem ir sastādījis gan sprediķu grāmatu, kur izmanto tautas valodu, gan vārdnīcu, kurā nepieciešami tulkojumi dažādām, arī modernām sava laika parādībām. Viņa krājumā ir gan vispārliejami vārdi, gan specifiski baznīcas jēdzieni, gan dažādu nozaru leksika, kas, iespējams, nav bijusi plaši izplatīti. Mancelis neapšaubāmi ir fiksējis runātajā latviešu valodā noklausītus vārdus, taču viņš noteikti ir darinājis arī jaunus vārdus, kas bijuši nepieciešami gan vārdnīcā, gan viņa prozas tekstos.

Manceļa leksikā atrodami vēl mūsdienās lietojami baltiskas cilmes mantoti vārdi, piemēram, *bērns*, *diena*, *māte*, tāpat arī pirmsrakstu perioda aizguvumi no austrumslāvu, piemēram, *baznīca*, *cilvēks*, *kalps*, *sodīt*, *strādāt* un somugru valodām, piemēram, *allaž*, *kāzas*, *laulāt*, *launags*, *sēne*. Vienlaikus redzami arī tie leksikas slāņi, kas ienākuši valodā no vācu valodas 13.–16. gadsimtā – jaunie aizguvumi, kas saistīti gan ar kultūras aizguvumiem, gan ar vācu valodas prestižu, piemēram, *amats*, *ārsts*, *brīvs*, *nagla*, *ziepes*. Mancelis pazīst arī dialektu leksiku, to pieminēdams gan vārdnīcā, gan prozas tekstos, bieži likdams to iekavās. Viņa rakstos atrodami arī dažādas cilmes arhaismi, piemēram, *atķīls* ‘nasks’, *gausa* ‘svētība’, *metekls* ‘mesli, nodokļi’, *patapa* ‘vaļa’, *lāgadība* ‘(no)rēķins’ (Zemzare 1961: 33–58).

Visai daudz Manceļa darbos ir arī mūsdienu valodā parastu vārdu, kas tieši te pirmo reizi lietoti latviešu rakstos, piemēram, *darboties*, *dzimtene*, *kāpenes*, *lāpsta*, *novakars*, *pamats*, *raža*, *slinks*, *smarža*, *vabole*, *vadon(i)s*.

Tieši Mancelis latviešu rakstu valodā ieviesis arī lituānismus kā (*ap*)*gērbt* un *gīmis* (Trumpa 2021). No lietuviešu valodas, iespējams, ir arī viņa lietotais īpašības vārds *čakls*. Neskaidras cilmes vārds *kēms*.

Nozīmīgi ir arī Manceļa darinājumi, kas atklāj aktīvos vārddarināšanas līdzekļus. Viņš plaši izmantojis dažādus atvasināšanas līdzekļus. Tā bieži atrodami lietvārdi ar izskaņām *-šana*, piemēram, *atbildēšana*, *atgādāšana*, *bijāšana*; *-ība*, piemēram, *dārdzība*, *greznība*, *cilvēcība*; *-ums*, piemēram, *garums*, *tāļums*, *cirtums*; *-nieks*, piemēram, *bundzi-nieks*, *ratinieks*, *salnieks*; *-ējs*, *-ājs*, *-tājs*, piemēram, *bārējs*, *nēsātājs*, *videtājs* ‘starpnieks, vidutājs’ (Zemzare 1961: 20–30; Frīdenberga 2016: 28–36). Mancelis veidojis arī deminutīvus atbilstoši runātās valodas modeļiem: *ezeriņš*, *gotiņa*, *lapsiņa*, *pelīte*, *vērsīts* (Frīdenberga 2014).

Īpašības vārdus Mancelis darinājis lielākoties ar izskaņām *-īgs*, piemēram, *bezprātīgs*, *cilvēcīgs*, *dusmīgs*, un *-ains*, piemēram, *akmiņains*, *asiņains*, *naizains* ‘niezīgs’. Taču reti sastopama izskaņa *-isks*, piemēram, *brīnisks*, *dievisks*, arī *igaunisku*, *latvisku valodu* (Saule-Sleina 1961: 96–97; Blinkena 1998: 246–247).

Ļoti daudz Manceļa darbos, sevišķi vārdnīcā, lietoti salikteņi, īpaši lietvārdi (Skujiņa 2006; Bukelskytė-Čepelė 2017: 189–250). Kādi var būt jau tautā lietoti, bet citi Manceļa paša darināti. Tie var būt rakstīti gan vienā vārdā, piemēram, *akmiņatrauks*, *degunauts*, *naudakalējs*, gan to daļas atšķirtas ar t. s. biedruzīmi, piemēram, *dzīvs=sudrabs*, *elles=uguns*, *galva=sāpe*.

Retāk sastopami īpašības vārda salikteņi, piemēram, *elkadievīgs*, *sirds=žēlīgs*, *ūdenssērdzīgs*, kā arī darbības vārda salikteņi, piemēram, *asina=laižamais*, *zobu=bakstāmais*; *cauri=durt*, *klāt=bērt*, *nost=likt*.

Būtisks rakstu valodas jauninājums ir redzams Manceļa lietotajā frazeoloģijā. Tā gan nav sveša jau agrākajiem rakstiem, tomēr tajos mēs lasām tikai tulkotos – Bībeles frazeoloģismus un sakāmvārdus. Tie lietoti arī Manceļa tekstos, piemēram: *Acklis Acklam zellu nhe warr rahdiet / abbi=diwi kriet Beddreh* (Manc1654 LP1, 343); *Sirrmī Matti gir weens Krohnis tha ghoda* (Manc1637 Sal, 53); *Winja Wahrds gir stippra Pills / taß Taißnis turr notäck / und tohp pa=ghlabbohtz*

(Manc1654 LP1, 511); *Ko darridams / abdohma to ghallu tad tu muh-fcham laun nhe darryffy* (Manc1631 Syr, 530); *Kas Beddri (alij Dohb) rohk / tas kriet pattz eekfcha* (Manc1631 Syr, 567).

Līdztekus Bībelē lietotajiem Mancelis sprediķu grāmatā izmanto arī tautā dzirdētos sakāmvārdus, piemēram, *kahds Darrbs / tahda Allgha / gir fakkams Wahrds* (Manc1654 LP1, 468); *tapehtz fakkams Wahrds : Ney rādfähtz / ney mielohtz* (Manc1654 LP2, 74); *Nabbagham buhß allafsch Mahlus miet / Baggatais dohdas pa miex-tu Sahl eet / gir fackams Wahrds* (Manc1654 LP2, 140); *Nhe facki / ko mann taß ruhþ / nei manna Zuhka / nei manna Druwa* (Manc1654 LP3, 131); *Sackams Wahrds gir: Affa Riexte darra rahmus Bährnus* (Manc1654 LP3, 156).

Mancelis ievēd valodā arī latviešu tautas valodā lietotos frazeoloģismus (Skrūzmane 2009). Tā vārdnīcā *Lettus* ir virkne somatisko frazeoloģismu (Migla 2000; Skrūzmane 2010; Skrūzmane 2012), piemēram, *acis uzmetst, vājas acis, visā galvā brēkt, uz grūtu kāju, laba sirds, ar drošu sirdi, zināma sirds, mīksta mēle, mēles nest, āda un kauli, tev ir bieža āda* un citi.

Vārdnīcā atrodami arī tradicionālie salīdzinājumi, piemēram, *balts kā sniegs, sarkans kā asins, salds kā medus; bļauj kā vērsis, lēkā kā kazlēns, šķauda kā kaķis*. Frazeoloģismu ļoti daudz ir sprediķu grāmatā. Te arī ļoti daudz sakāmvārdu un parunu, kas jau drīzāk ir stila elementi. Līdz ar Manceļa sprediķiem var runāt par jaunu – reliģiski didaktisko – stilu latviešu rakstu valodā, kas pārņemts no vācu 16. un 17. gadsimta teoloģiskās literatūras (Bērziņš 1944; Krēsliņš 1992). Viņš balstījās uz sprediķošanas teoriju, kas bija attīstīta Ziemeļeiropas luteriskajos izglītības centros, kur galvenokārt izplatījās jauna, latinizēta aristotelisma tradīcija. Tieši atbilstoši šiem priekšrakstiem arī Manceļa sprediķi apvieno mācību ar pārliecināšanu. Sprediķu grāmatas lasīšana kalpoja kā mācību stunda, kas sniedza latviešu zemniekiem zināšanas par pasaules kārtību un indivīda vietu tajā. Taču Mancelis labi apzinājās, ka izglītošana ir bezjēdzīga, ja tā neizraisa arī pārmaiņas klausītāja dzīvē. Tādēļ viņš centās klausītājos raisīt emocionālu pārdzīvojumu, kas visvieglāk mudina pieņemt kristīgu dzīvesveidu. Viņa sprediķi

māca par pasauli, vienlaikus aicinot cilvēku uz personīgu pārveidi. Mancelis lietoja valodu, kas, nezaudējot tautiskumu, spēja aizkustināt un modināt klausītājus. Viņš pārliecinoši parādīja, ka arī latviešu valodā iespējams sludināt Dieva vārdu augstā stilā un rakstītā tradīcijā (Krēsliņš 1992: 240–241).

Pie Manceļa valodas stila īpatnībām jāmin arī daudzās reduplikācijas, piemēram, *pīšļo pīšļos, lielu krākšanu krākt, Baznīckungs vārdu kā skaldīt skalda, laid zied kā ziedēdami* (Bērziņš 1944: 10; Frīdenberga 2020).

Raksturīgas Manceļa valodai arī krāšņas vārdu virknes, piemēram, *Tāhwam und Mahteī nhe buhß apnickt / fawus nheweffelus Bährnus kohpt / ghlabboht / ähdenaht / dſirrdenaht / kahrniet /näffahrt / aukleht / irr lieds paſtaru Stundu* (Manc1654 LP2, 400{380}); *Kaß nu tha nhe darra py fawu Bährnu / ka taggad fatzietz gir / taß gir nicknahx nhe ka Pagghans / facka taß fwähtz Pahwils / nicknahx nhe ka kahds beßprah-tiegs Lohps / aifto Zuhka fawus Siwānus / Wißta fawus Zahlſichus / Puttnis fawus Bährnus / tick mielāne filda / barro / ghlahb unnd kohp irr Nawehß eedami* (Manc1654 LP2, 400{380}).

Tādējādi Manceļa novatorisms latviešu valodā neaprobežojas tikai ar kādu vienu aspektu. Viņš ir jauna ceļa gājējs gan valodas pamata izvēlē, rakstībā, valodas formā un saturā, tāpat arī pirmais leksikogrāfs. Laikam gan Manceļa darba nozīmi viskoncentrētāk izsaka valodnieka Alvila Augstkalna (1907–1940) vārdi, kas teikti par *Lettiſch Vade mecum* izdevumu, taču tikpat labi var tikt attiecināti uz visu Manceļa veikumu: “1631. gads ir epocha. Šinī gadā pagriežas latviešu rakstu valodas ceļi, no šā gada ir skaitāma tagadējā latviešu valoda. Kā Juris Mancelis aicina – *Vade mecum!* Nāc man līdz! – tā viņam seko tālākā literātūra.” (Augstkalns 2009: 96)

Kristofs Fīrekers

Pēc 1631. un 1637.–1638., bet it īpaši pēc 1654. gada, kad bija iznākuši visi Georga Manceļa darbi, uz mirkli bija apmierinātas visas galvenās prasības pēc rakstiem latviešu luteriskajām draudzēm – bija

gan atjaunināta baznīcas rokasgrāmata ar visām sastāvdaļām, gan sprediķu grāmata krietni uzlabotā latviešu rakstu valodā, kas jau visai labi varēja kalpot saviem uzdevumiem. Tomēr pēc katra uzlabojuma uzreiz ir pamanāmi arī trūkumi, kas vēl novēršami.

Runājot par tekstiem, saprotams, ka trūka vismaz divu galveno lietu – pilna Bībeles tulkojuma un dziesmu, kas būtu ritmizētas, nevis tikai pārceltas prozā no vācu valodas. Valodas ziņā bija redzams, ka Manceļa rakstība, kaut uz noteiktiem principiem balstīta, tomēr vēl nebija vienveidīga un konsekventa. Dažām skaņām joprojām trūka apzīmējumu. Labākiem valodas pratējiem bija arī saskatāms, ka, kaut ar daudzām tautas valodas bagātībām papildināta, Manceļa rakstu valoda tomēr satur arī virkni iezīmju gramatikā – gan morfoloģijā, gan sintaksē –, kas neatbilst tautas valodai. Mācītājs Jānis Reiters (arī Johans, *Johann Reuter*, ap 1632–1687 vai 1689), dzimis latvietis, pat publiski atļāvis norādīt, ka neesot nevienas lappuses, kurā Mancelim nebūtu rupju latviešu valodas kļūdu (Dunsdorfs, Jēgers 1969: 70).

Vēl viens uzdevums bija arī latviešu valodas aprakstīšana – nepieciešama gan gramatika, gan vārdnīcas –, pirmām kārtām jau iepriekš minēto iemeslu dēļ – ir daudz mācītāju, kam latviešu valoda jāapgūst vai nu no pamatiem, vai vismaz jāpapildina savas zināšanas.

Šai situācijā arī rodas personības, kas cenšas veikt laikmeta izvirzītos uzdevumus. Starp tiem 17. gadsimta vidū īpaši izceļas divi – kurzemnieks Kristofs Fīrkers (*Christoph Fürecker*, ap 1612 – pirms 1685) un vidzemnieks no Rīgas, jau minētais Jānis Reiters.

Kristofs Fīrkers latviešu valodu būs apguvis savā dzimtajā pusē – sēliskajā Neretā, kur viņa tēvs Kristiāns bija draudzes mācītājs. Te viņš noteikti nāca saskarē arī ar valodu pirmajos latviešu rakstos, ko tēvs izmantoja baznīcā. Līdzīgi kā Mancelis, arī Fīrkers būs redzējis un sapratis, ka šo grāmatu rakstība un valoda nav apmierinoša. Rakstu valodas problēmas Fīrkers būs varējis arī pārrunāt ar savu profesoru Manceli, kad mācījās Tērbatā – ģimnāzijā un universitātē – no 1630. līdz 1635./1636. gadam. Te būs radies aizsākums viņa dziļākai interesei par latviešu valodu. Iespējams, ka jau šai laikā viņš radīja savas rakstības sistēmas pamatus un iemēģināja roku dziesmu sacerēšanā un

atdzejošanā. Vismaz vāciski un latīniski viņš šai laikā ir kaut ko sacerējis (Draviņš 1944). Turpmākais dzīves ceļš Fīrekeru aizveda vispirms studijās uz Leideni (1636–1638), pēc tam atgriezies Kurzemē, bijis māj skolotājs Pienavas muižā, vēlāk Džūkstē. No 1650. gada palīdzējis apgūt latviešu valodu toreizējam Dobeles mācītājam, vēlākajam Kurzemes superintendentam Heinriham Adolfijam (*Heinrich Adolphi*, 1622–1686), bet mūža beigas pavadījis Tukumā vai Slokā. Par draudzes mācītāju tā arī nav kļuvis, taču atstājis nepārvērtējamu mantojumu gan latviešu luteriskajām draudzēm, gan latviešu valodai kopumā.

Visplašākais un arī oriģinālākais Fīrekera ieguldījums latviešu valodas attīstībā ir viņa garīgās dziesmas. Kopumā to ir ap simt astoņdesmit. Tā ir vienīgā viņa darba daļa, kas publicēta arī dzīves laikā. Agrākais saglabājies krājums ar Fīrekera dzejojumiem ir Rīgā 1671. gadā iespiestais dziesmu grāmatas izdevums *Lettifche Geiftliche Lieder und Psalmen*. Tajā ir 54 viņa dziesmas. Lielākā daļa Fīrekera dziesmu publicētas vispirms 1685. gadā atjaunotajā Kurzemes rokasgrāmatā *Vermehretes Lettifches Handbuch*, kas izdota Jelgavā. Tajā pavisam ir 158 viņa dziesmas. Tajā pašā gadā papildināta dziesmu grāmata *Lettifche Geiftliche Lieder und Psalmen* izdota arī Rīgā. Dažas dziesmas atrodamas arī citos avotos. No teijenes tās sāk savu dzīvi latviešu garīgajā dzīvē un, kaut daļēji pārveidotā formā, turpina to arī šodien (Bērziņš 1928: 176–181; Grudule 2015: 22).

Fīrkers sagatavojis arī labojumus un precizējumus latviešu baznīcas rokasgrāmatas prozas tekstiem. 1685. gada Kurzemes rokasgrāmatai viņš paspējis sakārtot evaņģēliju un epistulu perikopes, Kristus ciešanu stāstu, kā arī Manceļa tulkoto stāstu par Jeruzalemes izpostīšanu. Strādājis viņš arī pie citām grāmatas daļām, tomēr neesot paspējis tās pabeigt (VLH1685, *iijr; Bērziņš 1928: 172). Šie teksti mums vislabāk atklāj Fīrekera prozas valodu. Turklāt evaņģēliju perikopes Fīrekera redakcijā savā Bībeles tulkojumā lielā mērā ir pārņēmis Ernsts Gliks (Bērziņš 1928: 172–176; Kazakēnaitē 2019: 175–247; 281–283). Vis tuvākās atbilstmes ir Lūkas un Jāņa evaņģēliju tekstos.

Fīrekera izpratni par latviešu valodas sistēmu savukārt rāda divas 1685. gadā izdotas gramatikas. Vispilnīgāk viņa rokrakstos balstās

Kurzemes superintendenta Heinriha Adolfa (*Heinrich Adolphi*, 1622–1686, amatā 1678–1686) Jelgavā izdotā gramatika *Erfter Versuch Einer kurz=verfaffeten Anleitung Zur Lettischen Sprache*, tāpat Fīrekeram materiāli izmantoti arī Rīgā izdotajā vācu mācītāja un valodnieka Georga Dreseļa (*Georg Dreszell*, 1654–1698) gramatikā *Gantz kurtze Anleitung Zur Lettischen Sprache* (1685).

Fīrekeram mantojums ir arī latviešu leksikogrāfijā. Viņš vācis un pierakstījis leksiku latviešu-vācu vārdnīcai, kas saglabājusies divos, nedaudz atšķirīgos norakstos, bet 17. gadsimta beigās iekļauta arī anonīmajā manuskriptā *Manuale lettico-germanicum*. No pirmajiem manuskriptiem materiāls nonācis arī vēlāk rakstītos vārdnīcu materiālos 18. gadsimtā, tomēr pilnībā viņa manuskripti dienas gaismu ieraudzījuši tikai 20. gadsimta beigās Austrālijas valodnieka, latviešu valodas vēsturnieka un gramatiķa Trevora Fennela (*Trevor Garth Fennel*, dz. 1940) izdevumos (Fennell 1997; Fennell 1998).

Iepriekš aplūkotā Manceļa rakstība bija piedāvājusi noteiktus risinājumus pirmo grāmatu valodas problēmām. Divi no Manceļa rakstības sistēmas elementiem: 1) <h> garo patskaņu apzīmēšanai un 2) virgula¹ nebalsīgā /s/ un palatālo līdzskaņu² apzīmēšanai ar precizējumiem un konsekventāku lietojumu ar laiku nostiprinājās latviešu rakstu valodā. Taču pats Mancelis vēl nebija konsekvents savu jauninājumu lietošanā.

Savukārt Fīrekers iet vēl soli tālāk. Pieņemdams virgulu vairāku līdzskaņu apzīmēšanai, viņš tās lietojumu attiecina uz vēl citiem līdzskaņiem, kā arī garajiem patskaņiem, atsakoties no mēmā <h>. Šādi apzīmējumi redzami rokrakstos pazīstamajā Kristofa Fīrekeram rakstī-

1 Virgula (lat. *virgula* – ‘mazs zariņš’ vai ‘svītriņa’) ir vēsturisks rakstzīmes nosaukums, ko agrīnajā latviešu rakstībā lietoja kā izrunas un ortogrāfijas palīgzīmi. 17. gs. tekstos – īpaši pie Georga Manceļa un Ernsta Gлика – virgula tika izmantota kā mīkstinājuma vai garuma zīmes priekštece, piemēram, kā svītriņa virs vai aiz burta (*virgula suprascripta*), lai norādītu uz fonētisku atšķirību. Laika gaitā šī zīme evolucionēja par mūsdienu diakritiskajām zīmēm, piemēram, ā, ē, ī, ū vai ļ, ķ, ņ, kas kļuva par neatņemamu latviešu ortogrāfijas sastāvdaļu 20. gs. Virgulas funkcija sakņojas vēl viduslaiku rokrakstu tradīcijā, kur tā kalpoja kā pauzes vai loģiska nošķīruma atzīme, līdzīgi kā mūsdienu komats vai domuzīme.

2 Palatālie līdzskaņi (no lat. *palatum* – ‘aukslējas’) ir līdzskaņi, kuru artikulācijā mēles vidusdaļa pietuvojas cietajām aukslējām. Latviešu valodā tie ietver mīkstinātus līdzskaņus kā ņ, ļ, ķ, kā arī čukstskaņas š un ž, kas veidojas pie cietajām aukslējām un būtiski atšķiras no attiecīgajiem “cietajiem” līdzskaņiem.

bas sistēmā. Tā zināma no ierakstiem divās grāmatās: 1) 1615. gada baznīcas rokasgrāmatas izdevuma Tartu Universitātes eksemplārā, 2) 1638. gada Manceļa vārdnīcas *Lettus* bij. LU Akadēmiskās bibliotēkas eksemplārā. Fīrekera rakstības relikti redzami arī viņa vārdnīcas norakstos (Fennell 2000: 165, 169). Savukārt sistēmas iespaidi saskatāmi arī dažos citos ar Fīrekeru saistītos manuskriptos (Draviņš 1957a: 44–47; Draviņš 1957b; Augstkalns 2009: 397–399).

Tomēr drukātā veidā šī ortogrāfija nekad nav parādījusies. Visi iespēstie Fīrekera teksti no tās atšķiras. Tomēr tie atšķiras arī no visiem iepriekšējiem rakstiem. Kā jau minēts, vispirms vēl Fīrekera dzīves laikā viņa dziesmas ievietotas 1671. gada dziesmu grāmatā. Tajā izmantoti šādi Fīrekera rokraksta rakstības paņēmieni: 1) visi palatālie līdzskaņi, tostarp /ķ/ un /ġ/, kā arī nebalsīgais /s/ apzīmēti ar virgulu, piemēram, *kluhft*, *wīnna*, *Bikkeriti*, *Ģiemis*, *taifns*; 2) visās lokatīva formās garo patskaņu apzīmēšanai lietots “jumbtiņš” <^>, taču bez virgulas, piemēram, *tawās Rokās*, *Ellē*, *Sirdīs*; 3) visu līdzskaņu dubultojumu apzīmēšanai izmantots viens un tas pats burts, arī <kk>, <zz>, piemēram, *raddijs*, *lizzis*.

Tādējādi Fīrekera ortogrāfijā vēl pilnīgāk nekā Mancelim ir realizēts **fonētiskais** rakstības princips, lietoti īpaši apzīmējumi visām latviešu valodas fonēmām, izņemot platos /æ/ un /æ:/.

Fīrekera ortogrāfijā konsekventāk nekā Mancelim realizēts ir arī **morfēmiskais** princips. Līdzīgi kā mūsdienu ortogrāfijā, pozicionālās asimilatīvās skaņu pārmaiņas vairs nav apzīmētas, morfēmas rakstītas visās pozīcijās vienādi.

Taču, sekojot Mancelim, Fīrekera sistēmā, kas atrodama iespiedumos, izmantots arī **diferencējošais** princips. Tiesa, citādi nekā Manceļa rakstībā. Tajā nav atšķirību starp locījumu galotnēm vai starp vienādām adverbu un adjektīvu formām. Taču dažādi tiek rakstītas dažu vietniekvārdu un adverbu formas – tā rakstīts <tà> kā adverbs, piemēram, *Kam manna Sirds tà behdajees?* (LGL1671, 178), bet <ta> kā siev. dz. vsk. nominatīva forma, piemēram, *Schie irr ta Gohda=deena* (LGL1671, 11), savukārt <tah> kā vīr. dz. vsk. ģenitīva forma, piem., *Dohd no tah pee=ehft arridfan* (LGL1671, 225).

Diferencējošā rakstība atrodama arī dažos citos gadījumos. Tā partikula *ir* ‘arī’ rakstūta <ir>, bet verba forma *ir* – ar līdzskaņa burtu dubultojumu <irr>, piemēram, *Bes Goda dfiewot leels irr Kauns : Lai glabbah to ir wezs / ir jauns* (LGL1671, 199).

Ļoti tuvu rakstības sistēmu atrodam arī Fīrekera dziesmās 1685. gada Rīgas dziesmu grāmatā, bet nedaudz mainītu jaunajā Kurzemes rokasgrāmatā (1685), Adolfija izdotajā gramatikā (1685), kā arī lielākajā daļā Bībeles izdevuma (1685–1694). Tieši šī rakstība kļūst par pamatu gan Bībelē, gan citās turpmākajās latviešu grāmatās lietotajai uz nākamajiem divsimt gadiem.

Kā redzams, rakstība, kas lietota Fīrekera tekstos jau 1671. gada dziesmu grāmatā, pēc tam arī citos izdevumos, ir Mancelļa grāmatu un Fīrekera rokrakstu sistēmu apvienojums, tāds pussolis uz priekšu. Galvenais iemesls, kāpēc salīdzinoši modernā un vienkāršākā Fīrekera rokrakstu ortogrāfija netika pieņemta pilnībā, bija, iespējams, tās pārāk lielā atšķirība no vācu valodas rakstības. Par to liecina Adolfija izteikums 1685. gada gramatikas priekšvārdos:

..beliebet worden/bey der Alten /in seel: Hn. Licentiaten Mancelii Arbeit befindlicher Schreib=Art zu verbleiben (..) Wozu dann auch nicht wenig gerahten / die bekandte Begierde der Letten/ daß sie lieber Teutsch alß Unteutsch lesen lernen / weil sie gern den Teutschen etwas nachthun: Damit sie nun bey der Lust erhalten werden/ und also zugleich eines neben dem andern lernen können / hat man die Teutsche Schreib=Art gerne erwehlen wollen. Und ist auch dieses war / daß oft / verarmte alte Teutsche Männer / auch Frauen / zu Lande hin und wieder die Jugend so bey Teutschen / alß Unteutschen / im Lesen unterrichten/die oft selbst nicht Unteutsch reden/ auch nicht mehr /alß nur etwas Teutsch lesen können: Wenn nun eine andere Schreib=Art folte ergrieffen worden seyn / würden viele zum Unterricht des Lettischen Lesens selbst untüchtig seyn / und also auch viele zum Lettischen Lesen nicht einmahl gelangen können / welchem Sie nach der teutschen Lefe=Art gar leicht nachkommen mögen. (Ad1685, [xii–xiv])

[“..pieņemts lēmums palikt pie rakstības veida, kāds atrodams ne-laikā licenciāta Manceļa kunga darbā [..]. To īpaši veicināja arī labi zināmā latviešu vēlme drīzāk iemācīties lasīt vāciski nekā savā valodā, jo viņiem patīk atdarināt vāciešus. Lai šī vēlme saglabātos un viņi varētu apgūt abas lietas vienlaikus, tika ar prieku izvēlēts vācu rakstības veids. Un tā tiešām ir taisnība, ka daudzi nabadzīgi veci vācu vīri un sievas ceļo pa laukiem un māca bērnus lasīt – gan pie vāciešiem, gan latviešiem –, lai gan paši bieži vien nemaz neprot runāt latviski un prot vien mazliet lasīt vāciski. Ja tagad tiktu ieviests kāds cits rakstības veids, daudzi kļūtu nederīgi latviešu valodas mācīšanai, un tādēļ daudzi nemaz nevarētu iemācīties lasīt latviski. Ar vācu lasīšanas veidu to sasniegt būtu daudz vieglāk.”]

Pievēršoties Fīrekera valodas gramatikai, jāteic, ka tā ir visai tuva Manceļa rakstos lietotajai. Atšķirību ir samērā maz, īpaši tādu, ko varētu uzlūkot par soli tuvāk mūsdienu valodai. Kā vienu no tādiem varētu minēt visai konsekventu pretstatu starp 1. un 2. personas vietniekvārdu datīva un akuzatīva formām. Mancelis, līdzīgi kā pirmo rakstu autori, abos locījumos lietoja vienādas formas, proti, *man*, *tev*, *mums*, *jums*, bet Fīrekera prozas tekstos atrodams skaidrs prestatījums starp *man* : *mani*, *tev* : *tevi*, *mums* : *mūs*, *jums* : *jūs*, piemēram, *Seewa / kas man ar tewim ja=darra?* (VLH1685, 16) : *Bet tas Kungs irr / kas manni teefa* (VLH1685, 4); *Weens Behrns mums peedfimmis / weens Dehls mums dohts* (VLH1685, 6) : *Winfch muhs irr dfemdejs pehz fawa pafcha Prahta* (VLH1685, 45).

Vispāratzīts, ka valoda Fīrekera darbos visumā “saskan ar Do-beles valodu šo baltu dienu” (Bērziņš 1928: 164). Tātad tā ir tipiska Zemgales vidienes valoda, taču bez specifiskām dialektālām iezīmēm. Gramatikas materiālos fiksētas arī vismaz no viņa dzimtās Neretas pu-ses atšķirīgas zemgaliskās leksikas īpatnības, piemēram, *dižs*, *auksts*, *aulis*, *teteris* u. c. (Draviņš 1965: 110–111). Filologs un valodnieks Kārlis Draviņš (1901–1991) piemin arī gramatikā esošās leksikas īpat-nības, kas sasaucas ar sēliskajām izloksnēm, piemēram, *dieveris* ‘vīra brālis’, *sekt* ‘sekot’, *skust* ‘mizot’, arī *īgt*, *mākt*, *kniest*, *krēst* u. c. Kā

īpašas sēliskās morfoloģijas iezīmes minētas verbu pagātnes *ē*-celmu vsk. 1. personas formas ar līdzskaņu miju, piemēram, *brēču, ēžu, nešu*. Pēdējās tomēr Fīrekera laikā vēl varēja būt plašāk izplatītas arī citās izloksnēs, jo pagātnes *ā*- un *ē*-celmu neitralizācija tobrīd ir aktīvs process Zemgales vidus izloksnēs.

Ja Fīrekera grafikai³ un ortogrāfijai pievērsts visai daudz uzmanības, tāpat arī viņa dzejai, valodas īpatnības kopumā ir daudz mazāk aplūkotas. Par tām runājis īsumā Ludis Bērziņš savā studijā (1928: 188–189, īpaši 210–214), gramatikas sakarā Kārlis Draviņš (1965: 106–112). Vairākkārt, īpaši pēdējā laikā, aplūkota Fīrekera leksika, analizējot viņa vārdnīcas manuskriptus (Zemzare 1961: 79–83; Jansone 1999; Frīdenberga 2023).

Līdzīgi kā Mancelis, arī Fīrekers ir klausījies tautas runā, viņa darbos, īpaši vārdnīcā, atrodami visai daudzu latviešu valodas vārdu pirmie lietojumi rakstos, piemēram, *aiza, aizdars, āksts, auša, banga, bars, bēglis, bikls, cēliens, censties, lūgsna, daiļš, glaimi, glaimot, kaisls, milzis, milzenis, novads, paziņa, pīne(s), posms, pūsma, sekme(s), vēsma, vēss*. To starpā arī mūsdienās lietojami aizguvumi: *ģinta, suga, kaija, oma*.

Fīrekera vārdnīca ir bagāta ar neapšaubāmi tautas valodā lietotiem salikteņiem, piemēram, *baltgalvis, -e, plikgalvis, plikpauris, cietsirdīgs, rītdiena, saulgozis, saulgrieži, sētmalis, sirdēsti, spulgacis, strupastis, strupausis, varmāks, vārgdienis, zemdega, zemturis, ziemcieši* (Bukelskytė-Čepelė 2017: 189–250).

Klausoties tautas valodā, Fīrekers ir sadzirdējis dažādus sakām-vārdus un parunas. To visai daudz atrodams vārdnīcas manuskriptā, piemēram, *Kam Ahbols, tas gann dabbu Meeḡlotaijas* (Fuer1650–70, 2ms, 2); *Kurfch Putniņsch agri zellahs, agri flauka Degguntiņņu* (Fuer1650–70, 2ms, 5); *labbak arris, ne kà kahris* (Fuer1650–70, 2ms, 20); *Behrns Behrnu aukle* (Fuer1650–70, 2ms, 36); *Newa Basniza ei-joht man peeaugs pilna druwa* (Fuer1650–70, 2ms, 56).

3 Grafika ir kādas valodas rakstības zīmju kopums, kas atspoguļo rakstos valodas skaņas.

Daži sakāmvardi izmantoti arī dziesmās, piemēram, *Laid kaffahs / kam ta Ahda neef* (LGL1671, 200); *Jr zitteem Sobi / kas mahk kohft* (LGL1671, 201); *Dauds Wiltus taggad Pafaule / Labs Zilweks tahlu ja=mekleh* (LGL1671, 202).

Raksturīgs Fīrekera stilistisks paņēmieniens dzejā ir plašs deminutīvu lietojums (Grudule 2015: 13–14), piemēram, *Kur buhs mums leeli Preeki? Kur jauki gardi Smeekli? Kur **Eṅḡeliŋchi** dfeedahs / Ar fal-dahm **Mehlitehm** / Kur gawilehs in kleegahs/ Pee Deewa **Spehlitehm**: Ai kaut mehs buhtu tur! Ai kaut mehs buhtu tur!* (LGL1671, 25); *Pa-ŋkattajs turp / in apzerre / Kas gull tur Lohpu=**fillitê**? Kas irr tas jau-kajs **Puiŋeniŋfch**? Wiŋfch irr mans mihļajs **Jefuliŋfch*** (LGL1685, 11); *Tee Gudree tahļas **Semmites** / Semmites / Neff Selt' in dahrgas **Sahli-tes**. Gohds Deewam wee* (LGL1685, 21).

Daudzi deminutīvi ir atrodami arī vārdnīcā, piemēram, *adatiņa, putniņš, deguntiņš, alutiņš; alksnītis, āzītis, stabulīte, balodītis, biūtē*. No piemēriem redzams, ka Fīrekers labi izpratis latviešu valodas deminutīvu darināšanas sistēmu. Tā plaši aprakstīta arī viņa gramatikas materiālos (Ad1685, [15]–18).

Kā stilistiska Fīrekera valodas iezīme, kas daudzkārt izmanto-ta viņa dzejā, jāpiemin reduplikācija (Grudule 2015: 15–17), piemē-ram, *Pa wiŋfu **Mallu Mallahm*** (LGL1685, 26), ***Pulku Pulkeem** ŋkreen* (LGL1685, 174), *Tee Grehki to kà **gruhŋtin gruhŋfch*** (LGL1685, 87), *Kur **degdams ne fadegfi*** (LGL1685, 129).

Apkopojot Fīrekera devumu latviešu rakstu valodas attīstībā, par viņa nozīmīgāko ieguldījumu var uzskatīt: 1) pamats latviešu rakstī-bas tālākai uzlabošanai, arī Bībeles tulkojuma rakstībai; 2) turpmāka rakstu valodas latviskošana, balstoties zemgaliskajās izloksnēs; 3) no-zīmīgs pamats Bībeles tulkojumam; 4) pamats latviešu dzejas valodai; 5) pamats latviešu valodas gramatiskajam aprakstam; 6) tālāka leksi-kogrāfijas attīstība.

Ernsts Gliks

17. gadsimta otrā puse ir ievērojama latviešu rakstu vēsturē ar visplašāko tulkojumu – pilnu Bībeles izdevumu. Jau gadsimta vidū kļuva skaidrs, ka Bībeles tulkojums ir nepieciešams, taču tas ir sarežģīts uzdevums, kas prasa daudz darba. Turklāt tas nav un nevar būt kāda atsevišķa indivīda uzņēmums, jo Bībeles izmantošana baznīcā prasa, lai tulkojums būtu arī oficiāli atzīts. Tas arī ir dārgs pasākums, tāpēc nepieciešams finansiāls atbalsts.

Pirmoreiz par Bībeles tulkojumu rakstījis Vidzemes (ģenerāl) superintendents Johanness Gecels (*Johannes Gezelius*, 1665–1675) 1662. gadā (Dunsdorfs 1979: 9–15) un saņēmis arī materiāla atbalsta solījumus no Zviedrijas karaļa. Vidzemes mācītāju sinode 1664. gadā nolēma, ka desmit mācītājiem jāpārtulko Dāvida dziesmu grāmata kā tulkojuma paraugs, taču nav ziņu, ka kāds tādu būtu iesniedzis. Vairāki mācītāji tomēr tulkoja Bībeles daļas uz savu roku, kaut nebūdami īpaši aicināti. Nozīmīgākais sasniegums ir pieminētā Vidzemes mācītāja Jāņa Reitera (Jānis [Janis] Jātnieks, *Johannes Reuter*⁴, ap 1632–1695/1697) tulkotais Mateja evaņģēlijs, kas bijis iespiests 1664. gadā Rīgā, bet nav saglabājies, kā arī 1675. gadā izdots tulkojuma paraugs *Eine Überfetzungs Probe*, kurā ir fragmenti gan no Vecās, gan Jaunās Derības grāmatām (Reiters 1975, Karulis 1986). Tomēr, tā kā Reiters bija kontroversāla personība, kas bija arī konfliktā ar baznīcas vadību, viņš netika aicināts tulkot latviski visu Bībeli. Atsevišķus fragmentus no Jaunās Derības tulkojis arī Kristofs Fīrkers, tie ievietoti atjaunotajā perikopju krājumā Kurzemes hercogistes luteriskās baznīcas rokasgrāmatā (1685), taču arī viņš nekad nav tulkojis latviski visu Bībeli.

Bībeles pārtulkošana latviski un tās izdošana saistīta ar diviem citiem vīriem – pirmo Vidzemes ģenerālsuperintendentu Johanu Fišeru (*Johann Fischer*, arī *Christianus Alethophilus*, 1636–1705, amatā 1687–1699) un mācītāju, teologu Ernstu Gliku (*Ernst Glück*, 1654–1705) (Dunsdorfs 1979: 23–99). Būtiska lieta, kas abiem kopīga, – viņi nebija vietējie, bet ieradās no vācu zemēm jau kā pieauguši cilvēki.

4 Pats parakstījis kā *Johanes Reuter*, *Riga-Livonus*.

Pirmais bija aicināts par zviedru Vidzemes jauno superintendentu 1673. gadā (1678. gadā – ģenerālsuperintendentu), otrs – ieradās laikam 1675. gadā un šeit atrada savu uzdevumu – Bībeles tulkošanu latviešu valodā. Vispirms Gliks apguva latviešu valodu un tad devās papildināt seno valodu zināšanas uz Vāciju. No turienes viņš atgriezās 1680. gadā un rosināja Fišeru rūpēties par Bībeles tulkošanu. 1681. gadā Zviedrijas karalis Kārlis XI ar savu rezolūciju atbalstīja Bībeles tulkošanu latviešu valodā, un darbu varēja sākt. Jauno Derību Gliks pārtulkoja 1681.–1682. gadā, Veco Derību turpmākajos gados līdz 1690. gadam, bet iespīesana ilga no 1685. gada līdz pat 1694. gadam.

Vēl Gliks kā autors tiek minēts lūgšanu krājumam *Latwifka Deewa=Luhgfchanu Grahmata...* (1686, 1689, 1700) un katehismam *Swehta Behrnu=Mahziba Ta Deewa Kalpa Luterus / Ar daudf Jautafchanahm un Atbildefchanahm teem Wid=Semmes Latweefcheem par labbu wairota un isfpohfchata* (1682 (?), 1691, 1699, 1700 u. c.).

Gatavojot Bībeles tulkojumu, vispirms bija jāizšķiras, kādā valodā Bībeli tulkot un kādu rakstības formu izvēlēties. Atbilde uz pirmo jautājumu nesagādāja grūtības, jo latviešu rakstu valoda jau bija nostiprinājusies, tā bija tuva gan Vidzemes, gan Zemgales centrālo izloksņu runai. Otrs jautājums – rakstības izvēle – bija sarežģītāks, jo 17. gadsimta 80. gadu sākumā latviešu rakstos nebija vienotības. Tajā bija atrodama gan Manceļa iedibinātā sistēma, gan tās Fīrekera uzlabotā versija. Jānis Reiters bija piedāvājis pavisam atšķirīgu rakstības modeli. Turklāt neviena no minētajām sistēmām iespiestajos rakstos nebija lietota konsekventi. Tobrīd jaunākajā dziesmu grāmatā (1671) varēja redzēt raibu ainu – katra autora dziesmas bija atšķirīgā rakstībā. Šo stāvokli labi apzinājās gan tulkotājs, gan recenzenti, un viņi mēģināja problēmu risināt – par to liecina arī pašas Bībeles valoda.

Labi zināms, bet ne vienmēr uzsvērts, ka pirmā publicētā latviešu Bībele nelieto vienotu ortogrāfiju visā apjomā. Jaunās Derības pirmās grāmatas atšķiras no turpmākajām. Pārmaiņas, kas vislabāk parāda latviešu rakstu valodas attīstības jauno virzienu, redzamas pirmajos divos – Mateja un Marka – evaņģēlijos. Tajos Manceļa aizsāktais un Fīrekera precizētais *diferencējošais jeb loģiskais* ortogrāfijas princips

ticis īstenots savā galējā pakāpē, mēģināts diferencēt homonīmas formas gan iepriekšējos avotos lietotajos, gan arī vēl citos gadījumos. Daži piemēri:

galotne *-u* lietvārdu vsk. akuzatīvā rakstīta <u>, bet dsk. ģenitīvā – <o>, piemēram, *Jo Erodus mekle to **Behrnu** nomaitaht* (JT1685/Mt 2:13) : *Ja kas mīrft / un tam **Behrno** newa / tad buhs tha Brahlam winna Seewu prezzeht* (JT1685/Mt 22:24);

galotnes *-as* un *-es* lietvārdu vsk. ģenitīvā rakstītas <as>, <es>, bet dsk. nominatīvā un akuzatīvā – <ahs>, <ehs>, piemēram, *Bet JEsus ņehme to pee **Rohkas*** (JT1685/Mk 9:27) : *tas irr tew labbakì / ka tu Krohplis eekfch Dfihwofchanas ee=eij / ne ka tew diwi **Rohkaks** irr* (JT1685/Mk 9:43), *Tad likke winfch tahs **Rohkaks** atkal us winna Az-zim* (JT1685/Mk 8:25);

vietniekvārda *tā* forma *tās* vsk. ģenitīvā rakstīta <thas>, bet dsk. nominatīvā un akuzatīvā – <tahs>, piemēram, *Ta Swehdeena irr tha Zilweka dehl tappufi / un ne tas Zilweks **thas** Swehdeenas dehl* (JT1685/Mk 2:27) : *Un winfch tudal no tha Uhdena iskahpdams redfeja ka **tahs** Deb-befis atwehrehs* (JT1685/Mk 1:10), *Un winfch **tahs** Rohkaks us teem lizzis aisgahje no turrenes* (JT1685/Mt 19:15).

Tādējādi šajos divos evaņģēlijos vēl plašāk lietoti principi, kuru saknes meklējamas jau Georga Manceļa darbos. Tomēr šāda rakstības forma neapšaubāmi bija sarežģīta rakstītājiem, turklāt lasītājiem un klausītājiem tā īsti nebija nepieciešama. Turklāt daži gadījumi, īpaši mēmā <h> lietojums aiz patskaņa burta, varēja izraisīt arī nepareizu lasījumu. Acīmredzot tāpēc šī komplicētā rakstība tika atkal vienkāršota. Uz to aizrāda arī pats Gliks Jaunās Derības pielikumā (*Anhang*), kas zināms tikai vienā eksemplārā pie Bībeles Hercoga Augusta bibliotēkā Volfenbitelē.

Pašlaik diemžēl nav iespējams pateikt, kurš bija Mateja un Marka evaņģēliju tulkojumos lietotās savdabīgās rakstības ierosinātājs. Tāpat nav zināms, kam tieši piederēja noteicošais vārds, lai no tā atkal atteiktos. Tomēr jāpieņem, ka Vidzemes un Kurzemes mācītāju sanāksmes, kas Bībeles tulkojuma apspriešanai notika 1682. un 1683. gadā, būs

akceptējušas vienkāršāko rakstības variantu (Straubergs 1943; Dunsdorfs 1979: 55–92).

Tāda pati rakstībā kā Bībeles tulkojuma lielākajā daļā tika izmantota arī divās citās grāmatās, kuru titullapās norādīts 1685. gads – atjaunotajā Kurzemes baznīcas rokasgrāmatā *Vermehretes Lettijshes Handbuch* un Adolfiga izdotajā gramatikā *Erster Versuch*. Galvenā atšķirība no Fīrekera 1671. gada dziesmās esošā modeļa ir vienveidīgs visu garo patskaņu apzīmējums ar sekojošu <h>, tātad arī /i:/ tiek apzīmēts tikai ar <ih>.

Rakstības galvenais princips joprojām bija **fonētiskais**. Latviešu valodas raksturīgo skaņu apzīmēšanas paņēmieni:

1. Vienveidīgs visu garo patskaņu, kā arī divskaņa /uo/ apzīmējums vārda saknē un zināmos gadījumos arī piedēklī vai galotnē ar sekojošu <h> – <ah, eh, ih, uh, oh>, piemēram, *nahze, kahrдинаht, Deenahm; fwehts, redfeht, Sahpehm; Wihrs, darriht; juhs, pe-eluhgt, dabbuht; kohpā, kalpoht, redfoht*.
2. Vienveidīgs visu garo patskaņu, kā arī divskaņa /uo/ apzīmējums lokatīva formās ar <^> – <â, ê, î, û, ô>, piemēram, *Nammâ, Deenâs; Uppê, Drehbês; Naktî, Debbefîs; Tirgû, Nakts=Widdû; Nammôs, wezzôs*.
3. Vienveidīgs visu palatālo līdzskaņu (<ķ, ģ, ļ, ņ>) un palatalizētā /tʃ/ apzīmējums ar virgulu </> – <ķ, ģ, ļ, ņ, ʃ>, piemēram, *Kehnini, Schkuhnôs; Engelis, Sohgis; Jaunekli, Laudis; wiņfch, ņemt; Pehtera, kurram*.
4. Visai konsekvents balsīgā /z/ šķīrums no nebalsīgā /s/, lietojot attiecīgi grafēmas bez diakritiskajām zīmēm <f, S> vai virgulētos burtus <f, s>, piemēram, *fwehreht, finnams, Selts; Aufim, effat, Seewahm*.
5. Vienveidīgs visu līdzskaņu dubultojuma apzīmējums ar vienu un to pašu burtu, tostarp arī <zz, kk>, piemēram, *zitta, nomirre, dŕim-mis, fazzidams, fakka*.

Līdztekus rakstības fonētiskajam principam lietots arī *morfēmis-kais* un jau minētajos gadījumos arī *diferencējošais* princips. Šāda rakstība ar nelielām izmaiņām un dažiem precizējumiem līdz ar nosauktajiem 1685. gada izdevumiem nostiprinājās latviešu valodā un bija valdošā līdz pat mūsdienu ortogrāfijas pieņemšanai 20. gadsimtā.

Gramatikas ziņā Glikas tulkojuma valoda turpināja Manceļa un Fīrekera tradīciju, taču ieviesa arī dažas inovatīvas iezīmes. Tā Bībelē pilnīgi dominē jaunākās dsk. datīva galotnes *-iem*, *-ām*, *-ēm*, *-im*, piemēram, *Pee wiñno Augleem buhs jums tohs pafiht* (JT1685/Mt 7:16); *Un ta kritte tudalīn pee wiñna Kahjahm / un nomirre* (JT1685/Apd 5:10); *Schi Walloda gann bija patizziga wiñnu Azzim* (Apokr1689/1Mak 1:12).

Bībeles tekstā arī visai konsekventi šķirtas darbības vārdu īstenības un pavēles izteiksmes dsk. 2. personas formas, piemēram, *Jo tannī Stundā / kurrā juhs ne dohmajaht / ta Zilweka Dehls atees* (JT1685/Lk 12:40) : *Dohmajeet uhs to / kas augfchâ irr / ne uhs to / kas wirs Semmes* (JT1685/Kol 3:2); *Kahdu Padohmu juhs dohdat ?* (VD1689_94/1Ken 12:6) : *Tad dohdeet tam Keiferam / kas tam Keiferam peederr* (JT1685/Mat 22:21).

Līdzās arhaiskākiem vajadzības izteikšanas veidiem Bībeles valoda nostiprināja arī vajadzības izteiksmes lietojumu mūsdienu nozīmē, piemēram, *Tapehz ka fchis wiñnam to Naudu ne irr fuhtijs un tohs Puifenus / tad wiñnam bij japafuhd* (Apokr1689/1Mak 13:18); *wiñsch mums stahstihis muhfu Zeltu / kur mums ja=eet* (VD1689_94/1Sam 9:6).

Tāpat Bībeles tulkojums nostiprināja arī vairāku tādu formu lietojumu, kas šodien uzskatāms par novecojušu, taču vecākai Bībeles un rakstu valodai kopumā par raksturīgu. Tā primāro darbības vārdu pagātnes 3. personas formas neatkarīgi no to cilmes lietotas gandrīz tikai ar galotni *-e*, piemēram, *pahrdewe wiñsch / un neffe to Naudu / un likke to pee to Apustuļu Kahjahm* (JT1685/Apd 4:37); *Tad behdfe Joabs us ta KUNGA Telti / un fatwehre ta Altara Raggus* (VD1689_94/1Ken 2:28). Vēl, piemēram, *auge*, *gahje*, *kahpe* (Vanags 1996).

Vairāku, parasti *ā*-celma, tiešo verbu pavēles izteiksmes dsk. 2. personā lietota galotne *-ait*, *Tad klaufajt nu juhs Kehnini* (Apokr1689/

Sal 6:2); *Tâ fakka tas Kungs: Lohkajt fawu Mugguru* (Apokr1689/Bar 2:21), bet atgriezenisko verbu vsk. un dsk. 2. personas formās, lietotas galotnes *-ais, -aities*, piemēram, *Skattajs prett Debbefi un raugi / usluhko tahs Padebbefis / kas irr augstakas ne kâ tu* (VD1689_94/Ij 35:5); *BEt nu klaufajs mans Kalps Jehkab / un Jfrael* (VD1689_94/Jes 44:1); *mahzajtees juhs Sohgi to Semmes Gallu* (Apokr1689/Sal 6:2); *Eita un rahdajtees teem Preefstereem* (JT1685/Lk 17:14).

Šādas formas bieži ir arī verbiem *dziedāt, raudāt, sargāt, sargāties, zināt*, kā arī *turēt, turēties*, piemēram, *Dfeedajt tam KUNGAM* (VD1689_94/2Moz 15:21); *Sargajs ka tu ne tohpi peewilts neds eekfch tawas Lihgfmibas apbehdinahts* (Apokr1689/Sir 13:8); *Tapehz fargajtees fawâ Garrâ / ka juhs to Peetizzibu ne pahrlaufchat* (VD1689_94/Mal 2:16); *Turrajt wiffus Gohdâ* (JT1685/1P 2:17); *Stiprinajeetees / un turrajtees kâ Wihri juhs Wilifteri* (VD1689_94/1Sam 4:9).

Nenoliedzami, Bībeles tulkojums būtiski ietekmēja arī latviešu rakstu valodas vārdu krājuma attīstību. Līdz tam bija tulkotas tikai Jau-nās Derības perikopes un dažas Vecās Derības grāmatas. Pilnais Bībeles tulkojums prasīja jaunu leksiku, īpaši tur, kur runāts par tēmām un notikumiem, kas bija sveši latviešu kultūrai un ikdienas dzīvei.

Lai gan vienmēr ticis uzsvērts, cik nozīmīga loma Bībelei ir latviešu valodas leksikas bagātināšanā, līdz šim nav bijis vispusīga un dziļa šī aspekta pētījuma. Plašākā apjoma darbs joprojām ir valodnieka Pētera Šmita (1869–1938) 1908. gada publikācija “Glika bībeles valoda” (Šmits 1908), kurā viņš gan aplūko ne tikai Bībeles tulkojuma, bet visu 16.–17. gadsimtā rakstīto avotu leksiku. Taču kopš Glika tulkojums līdz ar citiem šī perioda tekstiem iekļauts latviešu seno tekstu korpusā SENIE (<https://korpus.lv/id/Senie>), pavērsusies iespēja sekot katra vārda vēsturei un beidzot pamatoti izvērtēt Bībeles teksta ietekmi uz latviešu rakstu valodas leksiku.

Līdzšinējo pētījumu salīdzinājums ar korpusa datiem, kā arī neliels ieskatš plašākos datos ļauj nosaukt kaut dažus tautas valodas vārdus, kas pirmo reizi rakstos lietoti tieši Bībeles tulkojumā, piemēram, *blēt, buls, dieveklis, drūzma, dzelme, gaudens, kauslis, kreilis, mazot(e)ne, ražens, tēls, trakulis*. Taču tādu noteikti ir daudz vairāk.

Gliks neapšaubāmi ir arī darinājis jaunus vārdus. Tieši Bībelē pirmo reizi sastopami tādi atvasinājumi kā *īslaicīgs* ‘īstermiņa’, *noraksts* ‘kopija’, *priesterība* ‘priesteru kārta’. Tie var būt darināti pēc oriģinālvalodu vai vācu valodas parauga.

Taču Gliks ir centies arī darināt vārdus pēc latviešu valodas modeļa un jēdziena dziļākas būtības. Viņa nopietno darbu ar leksiku var redzēt no paša stāstījuma jau minētajā Jaunās Derības pielikumā par to, kā darināts vārds *liekulis*:

Da würde sich denn bald finden / daß es sich sey / in einer so wenig excolirten Sprache die viel in sich fassende Worte und Redens-Arten des Heil. Geistes auszudrucken / und derowegen die Bemühung nachdenckliche Worte zu finden / nicht müßte verlästert werden. Zum Exempel: das Wort hupokritēs heiffet einen der sich verstelllet / anders scheineth als er ist / wie es daher auch bedeutet einen Comödianten / der nach Erforderung des Spiels / bald diese bald jene Person annimmt. Wil man nun die Notion des Wortes hupokritēs so vorstellen / daß der Leser alfobald einen Concept machen könne / was ein Heuchler sey / so ist das Wort Wiltneeks welches einen Betrieger / oder Blehdneeks / welches insgemein einen Buben oder liederlichen Menschen bedeutet / nicht gnug / solch concept zu formiren. Darumb hat man nötig erachtet Leekuli davor zu setzen. Matth. 6/ 2 / 5 / 16. c. 15/ 7. c. 23, etc. von es leekohs ich stelle mich an / ich scheine; Daher man sagt: wiñfch ne irr tik traks kà wiñfch leekahs: Er ist nicht so toll als er sich stellet. Item: wiñfch gan labb leekahs er scheineth gut genug zu seyn. Wie nun von dem Worte meloht lügen / Melkulis ein Lügner / also ist von dem Verbo: es leekohs / ein Substantivum Leekulis ein Gleißner / der sich anders stellet / als er ist / gemachet worden. (Anh, 1–2)

[“Tad drīz kļūs skaidrs, ka valodā, kas ir tik maz izkopta un kurā trūkst vārdu un izteiksmju, kas spētu paust Svētā Gara jēgu, pūles atrast pārdomātus vārdus nav apsmejamas. Piemēram: vārds ὁποκριτής apzīmē cilvēku, kurš izliekas par ko citu, nekā patiesībā ir. Tas tādējādi apzīmē arī aktieri, kurš pēc lugas prasībām tēlo te vienu, te citu

personu. Ja vēlas sniegt vārda ὁποκρίτης jēgu tā, lai lasītājs varētu uzreiz izveidot priekšstatu par to, kas ir liekulis, tad vārds *Wiltneeks*, kas nozīmē krāpnieku, vai *Blehdneeks*, kas vispārīgi apzīmē blēdi vai izlaidīgu cilvēku, nav pietiekams, lai izveidotu šādu jēdzienu. Tādēļ tika uzskatīts par nepieciešamu lietot vārdu *Leekulis* – Mateja evaņģēlijā 6:2, 5, 16; 15:7, 23 utt. – no darbības vārda *es leekohs* ‘es izliekos, es šķietu.’ Tādēļ saka: *winfch ne irr tik traks kà winfch leekahs* ‘Viņš nav tik traks, kā izliekas.’ Tāpat: *winfch gan labb leekahs* ‘Viņš šķiet visai labs’. Tāpat kā no vārda *meloht* ir *Melkulis*, tā no darbības vārda *es leekohs* ir darināts lietvārds *Leekulis* ‘liekulis, cilvēks, kurš izliekas par ko citu, nekā ir patiesībā’.]

Ar Bībeles tulkojumu valodā ienākuši arī jauni aizguvumi vai to formas, piemēram: *priesteris* (pirms tam tikai *baznīckungs*), *pravietis* (agrāk *prophetz*, *proweetz*), kā arī eksotismi, piemēram, *dimants*, *granāt(a)ābols*, *kamielis* (pirms tam parasti *meža zirgs*), *pardelis* ‘leopards’, *rubīns*, *smaragds*.

Vēl viens būtisks Bībeles ietekmes aspekts ir frazeoloģismu, sakāmvaržu un parunu ienākšana rakstu valodā. Līdzīgi kā citās kristīgajās tautās, arī latviešu valodā daudzi spārnoti izteicieni sakņojas Bībeles valodā. Daļa no šiem frazeoloģismiem lietoti jau pirms Glikas, taču ar Bībeles tulkojumu nostiprinājusies to modernāka forma, piemēram, *sargāt kā acuraugu*: *Sargi mannu Baufli / tad tu dfihwofì / un mannu Bauflibu/ ka tawu Azzuraugu* (VD1689_94/Sak 7:2); *darīt kaut ko no visas sirds*: *Tad meklefeet juhs no turrenes to KUNGU juhfu Deewu / un atraffeet to / kad tu no wiffas tawas Sirds / un no wiffas tawas Dwehfeles meklefi* (VD1689_94/5Moz 4:29); *turēties kā vīram*: *Tapehz nemmees drohfchu Prahtu / un turrajs kà Wihrs* (VD1689_94/1Ken 2:2); *pēc gīmja un līdzības*: *Un Deews fazzija: Darrifim Zilweku pehz muhfù Ģihmi / pehz / muhfàs Lihdfibas* (VD1689_94/1Moz 1:26); *vilks avju drēbēs*: *BET fargajtees no teem wiltigeem Praweefcheem / kas Awjo Drehbês pee jums nahk / bet no eekfch=puffes irr tee plehfigi Wilki* (JT1685/Mt 7:15).

No Bībeles nāk arī frazeoloģismi kā *redzēt skabargu otra acī, bet baļķi savā neredzēt; zemes sāls; turēt sveci zem pūra; piedauzīšanās (piedauzības) akmens*, kā arī citi, kas vēlāk kļuvuši par pastāvīgu latviešu valodas frazeoloģijas sastāvdaļu (Veisbergs 2012: 73–78, 91–113).

Bībeles tulkojuma stilistika ir visai maz pētīta (Veidemane 1987). Taču skaidri saskatāms, ka tajā ir vairāku valodas stilu aizmetņi, kas raksturīgi dažādām Bībeles grāmatu grupām. Tā poētiskajās grāmatās (Psalmi, Dziesmu dziesma, Zālamana pamācību grāmata u. c.) redzams poētiskais stils, kura valodiskos līdzekļus vēlāk izmantojuši dzejnieki. Vēsturiskajās grāmatās (Jozuas, Soģu, Samuela grāmata u. c.) jūtams vēstītāja stils, kas lietots arī turpmākos prozas tekstos. Pravietiskajās grāmatās (Jesaja, Jeremijas grāmata u. c.) – filozofisks jeb abstraktais stils. Vietām, stāstot par dažādiem noteikumiem un likumiem, var runāt par juridisko tekstu stilu. Lai šos jautājumus izprastu dziļāk, vēl nepieciešami detalizēti pētījumi.

Visbeidzot jāuzsver, ka īpaši būtiska bija Bībeles tulkojuma loma rakstu latviešu valodas apvienošanā un nostiprināšanā. 17. gadsimta beigās un 18. gadsimta sākumā Rīgas (Vidzemes) rakstu valoda no Jelgavas (Kurzemes) valodas atšķīrās tikai nedaudz, galvenokārt dažādu morfoloģisko formu lietojumā. Tā Rīgas izdevumos samērā bieži lietoja daudzskaitļa ģenitīva galotne <-o>, tāpat arī *o*-celma lietvārdu daudzskaitļa nominatīvā reizēm atrodama vietniekvārdu galotne, piemēram, *tee Miltee* /*miltie*/ ‘milti’. Vērojamas arī nelielas atšķirības leksikā, tostarp dažādu partikulu un saikļu lietojumā, piemēram, *in* ‘un’ Kurzemē, bet *un* Vidzemē. Šīs atšķirības tika pārvarētas ar Bībeles otro izdevumu 1739. gadā, ko rediģēja garīdznieki no abiem novadiem. Lai gan dziesmu grāmata turpināja izdot dažādos variantos Kurzemē un Vidzemē, Bībele bija kopīga visai luteriskajai latviešu tautas daļai, tādējādi nostiprinot kopējo rakstu valodu.

SECINĀJUMI

Latviešu rakstu valodas agrīnās vēstures izpēte skaidri parāda, ka pirmie ievērojamie 17. gadsimta valodas veidotāji – Georgs Mancelis, Kristofs Fīrkers un Ernsts Gliks – darbojās sarežģītā kultūrvidē, kur teoloģiskās, lingvistiskās un sociālās intereses bieži pārklājās. Viņu izvēles rakstības, gramatikas un valodas normēšanā bija gan praktiski motivētas, gan ideoloģiski pamatotas. Īpaši uzsvērtā tika nepieciešamība nodrošināt reliģisko tekstu saprotamību vienkāršajiem ļaudīm, kas bieži prasīja kompromisus starp normatīvo skaidrību un tautas valodas lietojumu.

Mancelis centās sistematizēt valodas formas, pamatojoties uz teoloģisku un gramatisku skaidrību, tomēr vēl arvien balstījās uz vācu valodas ortogrāfiju un tās lasītprasmes priekšrocībām. Fīrkers savukārt, cenšoties panākt lielāku atbilstību latviešu dabiskajai valodai, saskārās ar pretestību no praktiskās lietojamības viedokļa. Gliks savā Bībeles tulkojumā centās sabalansēt abas pieejas, izveidojot ilgtspējīgāku un plašāk pieņemamu standartu, kas turpmākajos gadsimtos kļuva par latviešu rakstu valodas pamatu.

Šie trīs darbinieki, rīkodamies dažādos laikos un kontekstos, ir atstājuši būtisku ietekmi uz latviešu valodas veidošanos – ne tikai lingvistiskā, bet arī kultūrvēsturiskā un sociālā nozīmē. Viņu darbība skaidri apliecina, ka valodas standarts nav tikai tehniska vienošanās, bet arī kultūras un identitātes izpausme.

Mancelis, Fīrkers un Gliks katrs savā veidā ir bijis nozīmīgs stūrakmens latviešu rakstu valodas izveidē. Mancelis sistematizēja fonētiku un bagātināja leksiku, Fīrkers attīstīja valodas dzīvo veidolu un precizēja gramatiku, bet Gliks radīja sintezējošu valodas formu visai latviešu tautai. Viņu darbi ne tikai veidoja latviešu literārās valodas pamatus, bet arī liecina par aktīvu un pārdomātu pieeju valodas izkopšanai laikmetā, kad tas bija izaicinājums.

AVOTI

- Ad1685 – Erfter Verfuch / Einer kurz=verfaffeten Anleitung / Zur Lettischen Sprache / überreicht von HENRICO ADOLPHI... Gedruckt / in Mitau / durch... George Radetzky / 1685. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/418433.html>
- Anh – Anhang [b. g.]. Pielikums JT1685 eksemplārā Hercoga Augusta bibliotēkā Volfenbitelē (*Herzog August Bibliothek*), signatūra: Bibel-S. 1040.
- Apokr1689 – APOCRYPHA: Tee irr = Grahmatas / Kas teem fwehteem Deewa Raksteem lihdī ne turramas... RIGA / Gedruckt bey Johann Georg Wilcken... MDCLXXXIX. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- Fuer1650–70, 2ms – Christoph Füreckers... lettisch-deutschen Wörterbuchs erster theil... zweyter Theil... Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- LGL1671 – Lettische Geiftliche Lieder und Pfalmen... Riga in Liefland / Drukts und verlegts Heinrich Bessmeyer / Im Jahr Christi 1671. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/906372.html>
- LGL1685 – Lettische Geiftliche Lieder Und Collecten... Gedruckt in... Mitau... George Radetzky. 1685. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- JT1685 – Tas Jauns Testaments Muhfu KUNGA JESUS KRISTUS... RIGA Gedruckt durch Johann Georg Wilcken... MDCLXXXV. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- Manc1631 LGL – Lettische Geiftliche Lieder vnd Pfalmen... Durch GEORGIVM MANCELIVM... Gedruckt zu Riga in Lieffland / durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders / 1631. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- Manc1631 LVM – Lettisch Vade mecum. ... Durch GEORGIUM MANCELIUM... Gedruckt zu Riga / durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders. [1631.] Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>

- Manc1631 Syr – Das Hauß= Zucht= vnd Lehrbuch Jefu Syrachs... Durch GEORGIVM MANCELIVM... Gedruckt zu Riga in Lieffland / durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders / 1631. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- Manc1637 Sal – Die Sprüche Salomonis... Durch GEORGIUM MANCELIUM... Zu Riga / Gedruckt durch vnd in verleg: Gerhard Schröders / 1637. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- Manc1638 L – LETTUS, Das ift Wortbuch... Durch GEORGIVM MANCELIVM... Gedruckt vnnd verlegt zu Riga / durch GERHARD. Schröder / Anno M.D.C. XXXVIII. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- Manc1654 LP1 – LETTISCHE Lang=gewünschte POSTILL... Durch GEORGIUM MANCELIUM... Erfter Theil... Zu RIGA Gedruckt und verlegt durch Gerhard Schröders / Im Jahr 1654. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- Manc1654 LP2 – Lang=gewünschte Lettifche Postill... ANDER THEIL... durch GEORGIUM MANCELIUM... Zu Riga / Durch Gerhard Schröders gedruckt und verlegt Im Jahr Christi / 1654. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- Manc1654 LP3 – Lang=gewünschte Lettifche Postill... DRITTER THEIL... durch GEORGIUM MANCELIUM... Zu Riga / durch Gerhard Schröders gedruckt und verlegt / Im Jahr Christi / 1654. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- VD1689_94 – Ta Swehta Grahmata Jeb Deewa Swehtais Wahrds... RIGA / Gedruckt bey Johann Georg Wilcken... MDCLXXXIX. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>
- VLH1685 – Vermehretes Lettifches Hand=buch... MITAU... Druckts und verlegts... George Radetzky / 1685. Pieejams: <https://korpuss.lv/id/Senie>

LITERATŪRA

- Adamovičs, Ludvigs (1930). Die Letten und die evangelische Kirche. *Die Letten. Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten*. Rīga: Walters & Rapa, S. 240–283.
- Apīnis, Aleksejs (1977). *Latviešu grāmatniecība*. Rīga: Zinātne.
- Arbusow, Leonid (1921a). *Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland*. Leipzig: M. Hensius Nachfolger.
- Arbusow, Leonid (1921b). Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung in Mittelalter und XVI Jahrhundert. *Latvijas Augstskolas Raksti*, Nr. 1, 76.–100. lpp.
- Augstkalns, Alvils (2009). *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Baerent, Paul (1977). *Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918*. Köln, Wien: Böhlau Verlag.
- Bērziņš, Ludis (1928). Kristofors Fīrekers un viņa nozīme latviešu literatūrā. *Filologu biedrības raksti*, Nr. 8, 145.–224. lpp.
- Bērziņš, Ludis (1944). Valoda un izteiksme Manceļa rakstos. *Izglītības Mēnešraksts*, Nr. 1, 8.–12. lpp.; Nr. 2, 29.–31. lpp.
- Biezais, Haralds (1973). Beiträge zur lettischen Kultur- und Sprachgeschichte. *Acta Academiae Aboensis. Ser. A, Humaniora. Humanistiska vetenskaper. Socialvetenskaper och juridik. Teologi*, Vol. 47, Nr. 2. Åbo: bo Akademi.
- Blinkena, Aina (1998). Adjektīvi G. Manceļa vārdnīcā “Lettus”. *Baltistica*, Nr. 33(2), 243.–250. lpp.
- Bukelskytė-Čepelė, Kristina (2017). *Latvian Compounds in Old Latvian Texts in the 16th and 17th Centuries*. (Stockholm Studies in Baltic Languages, 11). Stockholm: Stockholm University.
- Dobreff, James (2006). *Hermannus Samsonius to Axel Oxenstierna: Latin Correspondence from 1621 to 1630 with Linguistic and Historical Commentaries*. Lund: Centre for languages and literatur, Lund University.

- Draviņš, Kārlis (1944). Kristofora Fīrekera jaunības dzejoļi. *Izglītības Mēnešraksts*, Nr. 6, 124.–126. lpp.
- Draviņš, Kārlis (1957a). Par Kristofora Fīrekera grafikas sistēmu un pareizrakstību. *Språkliga Bidrag. Meddelanden från seminarierna i slaviska språk, jämförande språkforskning, finsk-ugriska språk och östasiatiska språk vid Lunds Universitet*, N:o 2(8), s. 42–93.
- Draviņš, Kārlis (1957b). Vēl par Kristofora Fīrekera grafikas sistēmu. *Språkliga Bidrag. Meddelanden från seminarierna i slaviska språk, jämförande språkforskning, finsk-ugriska språk och östasiatiska språk vid Lunds Universitet*, N:o 2(9), s. 5–11.
- Draviņš, Kārlis (1965). *Altlettische Schriften und Verfasser*. (Slaviska och baltiska studier, 7). Lund: Lunds universitet.
- Dunsdorfs, Edgars (1962). *Latvijas vēsture. 1600–1710*. Stockholm: Daugava.
- Dunsdorfs, Edgars (1979). *Pirmās latviešu bībeles vēsture*. Minneapolis: Latviešu Ev. lut. baznīca Amerikā.
- Dunsdorfs, Edgars, Spekke, Arnolds (1964). *Latvijas vēsture. 1500–1600*. Stockholm: Daugava.
- Dunsdorfs, Edgars, Jēgers, Benjamiņš (1969). Jāņa Reitera dzīve avotu gaismā. *Archīvs*, Nr. 9, 45.–72. lpp.
- Fennell, Trevor G. (1997). *Furecker's dictionary: the first manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Fennell, Trevor G. (1998). *Furecker's dictionary: the second manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Fennell, Trevor G. (2000). Observations on the manuscripts of Fūrecker's Latvian-German dictionary. *Baltu filoloģija*, Nr. 9, pp. 165–172.
- Frīdenberga, Anna (2014). Deminutīvi Georga Manceļa darbos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums. Nr. 18 (1). Liepāja: LiePA, 74.–87. lpp.

- Frīdenberga, Anna (2016). *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*. Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecībā. Apakšnozare: latviešu diahroniskā valodniecība. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Frīdenberga, Anna (2020). Reduplikācija Georga Manceļa Sprediķu grāmatā (1654). *Baltu filoloģija*, Nr. 29(1), 19.–40. lpp.
- Frīdenberga, Anna (2023). Ieskats priedēkļverbos Kristofa Fīrekera vārdnīcā. *Baltu filoloģija*, Nr. 32(1/2), 11.–30. lpp.
- Grudule, Māra (2015). *Kurzemes dzejnieks Kristofors Fīrkers. Dzīve un dziesmas, Māras Grudules apcerētas un sakārtotas*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds.
- Jansone, Ilga (1999). K. Fīrekera devums latviešu leksikogrāfijā. *LU Zinātniskie raksti 620. Sastatāmā un lietišķā valodniecība. VII. Kontrastīvie pētījumi*, 18.–34. lpp.
- Johansen, Paul (1959). Gedruckte deutsche und undeutsche Messen für Riga. *Zeitschrift für Ostforschung*, No. 4, S. 523–532.
- Kazakēnaitē, Ernesta (2019). *XVI–XVII a. liuteronu latvišķu Biblijas fragmentu saskajos su Glūcko Biblijas vertimu (1685–1694)*. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, Filologija 04H. Vilnius: Vilniaus universitetas,
- Krēsliņš, Jānis (1992). *Dominus narrabit in scripturis populorum: A Study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on reaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georgius Mancelius*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Lāme, Emīlija (1933). Loģiskais princips Glikā rakstībā. *Filoloģijas materiāli. Profesoram J. Endzelīnam sešdesmitajā dzimšanas dienā veltīts rakstu krājums*. Rīga: Ramave, 104.–110. lpp.
- Liljedahl, Ragnar (1933). *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lundström, Ernst Hj. J. (1914). *Bidrag till Livlands kyrkohistoria under den svenska tidens första skede: från Rigas intagande 1621 till freden i Oliva 1660*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

- Migla, Ilga (2000). Frazeoloģismi G. Manceļa vārdnīcā “Lettus..”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, Nr. 4. Liepāja: LiePA, 150.–159. lpp.
- Reiters, Jānis (1975). *Tulkojuma paraugs. 1675. gadā iznākušo latviešu Bībeles tekstu faksimiliespiedums*. Ar B. Jēgera apceri. Stokholma: Daugava.
- Karulis, Konstantīns (1986). *Jānis Reiters un viņa tulkojums*. Rīga: Liesma.
- Saule-Sleine, Mērija (1961). Par substantīvu un adjektīvu atvasinājumiem ar *-iņš, -iņa* mūsdienu latviešu literārajā valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti*. V. Rīga: LPSR ZA izdevniecība, 87.–116. lpp.
- Skrūzmane, Elga (2009). Dažas frazeoloģijas īpatnības G. Manceļa “Postillā”. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, Nr. 13 (1). Liepāja: LiePA, 307.–316. lpp.
- Skrūzmane, Elga (2010). Somatiskie frazeoloģismi Georga Manceļa “Postillā”. Ievadam. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, Nr. 14 (1). Liepāja: LiePA, 283.–291. lpp.
- Skrūzmane, Elga (2012). Georga Manceļa “Postillā” retāk sastopamie somatiskie frazeoloģismi. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, Nr. 16 (1). Liepāja: LiePA, 267.–275. lpp.
- Skujiņa, Valentīna (2006). *Salikteņi G. Manceļa vārdnīcā “Lettus” un krājumā “Phraseologica Lettica”*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Stavenhagen, Oskar (1906). Protokoll der Kirchenvisitation, die der herzoglich preussische geheime Rat und Pfarrherr der Altstadt Königsberg Johannes Funcke im preussischen Pfandgebiet Grobin auf Befehl des Herzogs Albrecht in Preussen 1560 Juli 19 bis 26 vollzog. *Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1905*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, S. 39–60.

- Straubergs, Jānis (1933). Johans Rīvijs. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 9, 133.–139. lpp.; Nr. 10, 276.–284. lpp.
- Straubergs, Jānis (1935). 1585. g. latviešu katķisma avoti un tulkošanas laiks. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 9, 151.–162. lpp.
- Straubergs, Jānis (1936a). *Latviešu pirmās dziesmu grāmatas*. Rīga: Ramave.
- Straubergs, Jānis (1936b). Latviešu rokas grāmatas 350 gadi. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 5/6, 471.–480. lpp.
- Straubergs, Jānis (1943). Kā noritēja Bībeles tulkošanas darbs. *Izglītības Mēnešraksts*, Nr. 9, 197.–200. lpp.
- Šmits, Pēteris (1908). Glikā bībeles valoda. *Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums*, Nr. 14, 21.–100. lpp.
- Šterns, Indriķis (1997). *Latvijas vēsture. 1290–1500*. Rīga: Daugava.
- Trumpa, Anta (2021). Lituānisms *ģērbt* un tā semantika latviešu valodas 17. gadsimta tekstos. *Baltistica*, Nr. 56, 307.–320. lpp.
- Vanags, Pēteris (1996). Verbu pagātnes formas 16. gs.–17. gs. sākuma latviešu rakstu valodā un pagātnes celmu tālākais liktenis. *Baltistica*, Nr. 31 (2), 143.–153. lpp.
- Vanags, Pēteris (2000). *Luterāņu rokasgrāmatas avoti. Vecākā perioda (16. gs. – 17. gs. sākuma) latviešu teksti*. Rīga: Mantojums, Stokholma: Memento.
- Vanags, Pēteris (2010). *Erstlinge lettischen Drucks* – Kristofora Fīrekera rakstība iespīestā veidā. *Baltistica*, Nr. 45(1), 119.–128. lpp.
- Vanags, Pēteris, Frīdenberga, Anna, Trumpa, Anta (2023). Georga Manceļa rakstības principi: darbības pirmais posms (līdz 1631. gadam). *Baltistica*, Nr. 58(2), 329.–353. lpp.
- Veidemane, Ruta (1987). Stilistiskās diferencēšanās aizsākumi E. Glikā bībeles tulkojumā. *Valodas aktualitātes 1986*. Rīga: Zinātne, 35.–45. lpp.

- Veisbergs, Andrejs (2012). *Borrowed Phraseology in Latvian (17th–21st century)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Zemzare, Daina (1961). *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Mancelius, Fürecker, Glück – Three Cornerstones of the Latvian Written Language

ANNOTATION

This article examines the contributions of three prominent 17th-century figures – Georg Mancelius, Christoph Fürecker, and Ernst Glück – to the development of written Latvian. It explores their complementary approaches to orthography, morphology, vocabulary, and stylistics. Mancelius laid the foundation for phonetic and morphological consistency, Fürecker emphasized the role of spoken language and grammatical clarity, and Glück synthesized their work into a coherent and standardized written form, particularly through his complete translation of the Bible. The article highlights their crucial role in the early codification of Latvian as a literary language.

Keywords: Latvian written language, language standardization, orthography, lexicology, 17th century.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333010>

Ernesta Kazakēnaite / *Ernesta Kazakēnaite*

Piezīme par Fīrekera studijām Leidenes Universitātē un viņa dzimšanas datumu¹

ANOTĀCIJA

Rakstā īsi aplūkota pieejamā biogrāfiskā informācija par Kris-tofu Fīrekeru un publicēts viņa imatrikulācijas ieraksts Leidenes Universitātē. No pētījuma izriet vairāki nozīmīgi secinājumi. Pirm-kārt, Fīrekers neapšaubāmi ir studējis Leidenes Universitātē – viņš imatrikulēts 1636. gada 6. oktobrī. Otrkārt, viņš dzīvojis *de Moorman* rezidencē Pieterskerk–Choorsteeg ielā, kuras precīza adrese vēl nav noskaidrota. Treškārt un vissvarīgāk, imatrikulācijas ierakstā norā-dīts, ka tobrīd Fīrekeram bija 24 gadi. Tas ļauj secināt, ka viņš nav dzimis 1615. gadā, bet gan ap 1612. gadu.

Atslēgvārdi: Fīrekera dzimšanas gads, Leidenes Universitāte, Fīrekera adreses Leidenē.

¹ Raksts pamatā tulkots no Kazakēnaite (2018), kas pirmo reizi publicēts žurnālā “Baltu filoloģija”, taču šī versija ir raksta autore pilnveidota un papildināta. Cita veida pārskats pieejams arī Kazakēnaite (2025).

Zināmais par Fīrekeru

Kristofs Fīrekers (lat. *Christophorus Fureccerus*²) ir nenoliedzami ievērojams 17. gadsimta dzejnieks un tulkotājs. Interesantā kārtā viņš pats nav izdevis nevienu pilnīgu atsevišķu grāmatu, kas būtu saglabājusies līdz mūsdienām. Toties viņa sagatavotos materiālus ir izmantojuši citi autori, atsaucoties uz viņu, izdodot perikopju krājumus, vārdnīcas vai gramatikas. Līdz ar to Fīrekera uzvārds ir labi pazīstams latviešu rakstu valodas pētniekiem. Tiesa, biogrāfiskās ziņas par viņu ir ļoti trūcīgas, un šobrīd ir zināmas tikai vairākas precīzas atsauces uz viņu 17. gadsimta dokumentos. Tās ir šādas.³

1. 1632. gada 1. maijā *Academia Gustaviana* (tagadējā Tartu Universitāte) *Depositio*⁴ sarakstā viņš pieminēts kā *Christophorus Fureccerus, Semgallus*, bet 1632. gada 15. maijā – precizēts kā *Christophorus Fureccerus, Nersta-Semgallus* (sk. Recke, Napiersky 1859: 204; Bērziņš 1928; Tering 1984: 138; Tering 2018: 317).

2. 1633. gada 10. jūnijā⁵ un 12. augustā viņš piedalījās Georga Manceļa vadītajos *Academia Gustaviana* disputos (sk. Sainio 1978: 39–40; Tering 1984: 138).

3. 1636. gada 6. oktobrī viņš iestājās Leidenes Universitātē (sk. tālāk 2. daļu).

4. 1644. gada 23. februārī⁶ viņš apmeklēja Sebastianu Beseru Pienavas muižā⁷ (sk. Arbuzov 1890: 36).

2 Arī *Christoph Fürecker* (Recke, Napiersky 1859: 204; Tering 2018: 317) un *Christophorus Furererus* (sk. tālāk Leidenes Universitātes ierakstu). Sainio (1978: 40, 113) viņu kļūdaini dēvē par *Christianus Fureccerus*, lai gan viņa pieminētajos disputos viņš trīsreiz minēts kā *Christophorus Fureccerus* (sk. Mancelius 1633: [8], [25], [61]).

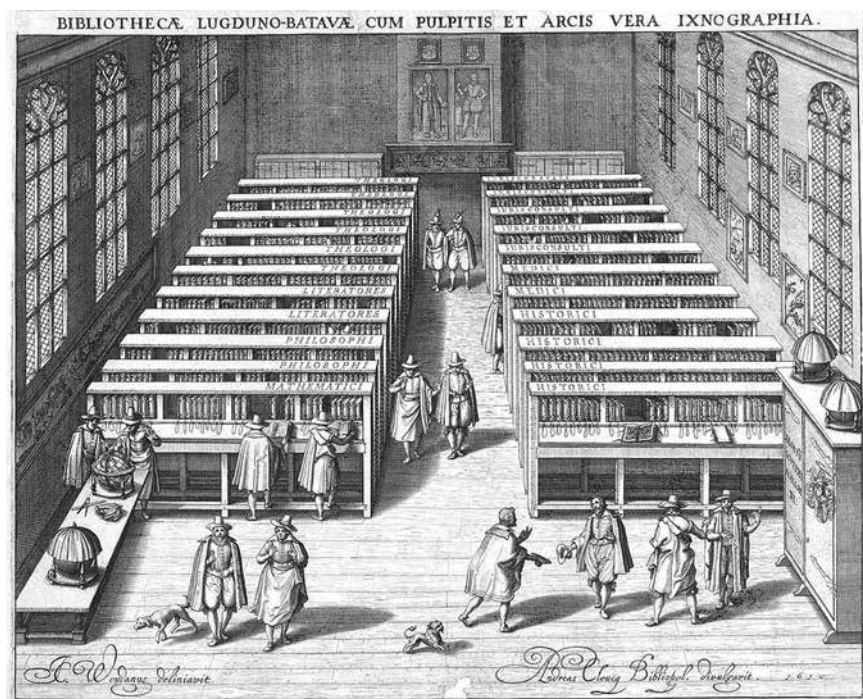
3 Datumi ir norādīti pēc vecā kalendāra, t. i., tie, kas atzīmēti ierakstā, vai tie, kurus norādījuši autori.

4 *Depositio* (no latīņu valodas *depositio cornuum* – ragu noņemšana) ir ceremonija, kurā jaunreģistrētais students svinīgi atmet nenobriedumu (Rüegg 1992: 349).

5 Grudule (2015: 8; 2017: 116) un Tering (2018: 317) norādījuši 17. jūniju (sk. Mancelius 1633: [25]).

6 LKV (5: 8679) liecina, ka viņš šeit viesojies 1643. gadā, bet saskaņā ar Arbuzova datiem (Arbuzovs 1890: 36) Besers ieradās Pienavā tikai 1644. gada februārī.

7 Interesanti, ka 1642. gadā Beseru apmeklēja Mihaels Sartorijs, kurš, tāpat kā Fīrekers, arī 1636. gadā studēja teoloģiju Leidenē (reģistrēts 2. jūlijā) (sk. Arbuzov 1890: 35).

1. attēls. Leidenes Universitātes bibliotēka 17. gs. Zīmējums no J. C. Woudanus izdevuma (1610), kas glabājas Leidenes Universitātes bibliotēkā, svītrkods: COLBN Port 315–III N 22.

5. 1677. gadā Jāņos viņš minēts kā Engures mācītāja Martina Bihnera dēla krusttēvs (sk. Arbuzovs 1925: 107; Bērziņš 1928: 156).

Cita biogrāfiskā informācija par Fīrekeru atsaucēs ir pieņēmumi, kā viss varētu būt bijis. Piemēram, var pieņemt, ka Fīrekers pirms akadēmijas ir mācījies Tartu pilsētas ģimnāzijā, un, lai gan tas šķiet nenoliedzams fakts⁸, nav precīzi zināms, no kura gada. Vienā vietā minēts, ka viņš sācis mācības 1630. gadā (Draviņš 1965: 98, 112), proti, ģimnāzijas dibināšanas gadā, bet citā vietā atrodam 1631. gadu (Tering 1984: 138). Līdzīga situācija ir arī ar Fīrekera uzturēšanās

⁸ Tas patiešām varēja notikt, jo 1630. gada beigās Tartu nodibināja ģimnāziju. Tā 1632. gadā tika reorganizēta par universitāti (Frijhoff 2008: 177), un 62,2 % no pirmajiem 45 studentiem bija tieši ģimnāzijas audzēkņi. Pārējie bija no Upsālas Universitātes (21,4 %) un citām vietām (Tering 1984: 138).

laiku Dobelē, ko zinām, balstoties uz Heinriha Adolfa priekšvārdu *Vermehretes Lettijches Hand=Buch* (VLH) 1685. gada izdevumā un pateicoties vēsturniekam Karlam Ludvigam Tečam (Tetsch 1770: 172–173). Tāpat arī svarīgākie datumi – viņa dzimšanas un nāves gads – atsaucēs ir hipotētiski un patiešām ne visi ir pareizi (sk. tālāk 2. daļu). No minētā 1685. gada Adolfa priekšvārda VLH izdevumā mēs uzzinām, ka Fīrekers tolaik jau bija miris. Priekšvārds ir parakstīts pavasarī, tāpēc atsaucēs zinātniskajā literatūrā var atrast gan uz 1684. gadu, gan biežāk uz 1685. gadu, bet vairumā gadījumu tas ir “ap 1685.” vai “1684./1685. gadā”. Dzimšanas datumi atsaucēs trūcīgo zināšanu dēļ ir vēl atšķirīgāki, taču, kopš parādījušies salīdzinoši jauna informācija par Fīredera studiju laiku Leidenē, tas ir kļuvis skaidrāks.

Fīredera studijas Leidenē un dzimšanas gads

Pateicoties Māras Grudules un Jirgena Bejera sarakstei⁹, iespējams pievērst uzmanību Fīredera studijām Leidenes Universitātē, kas līdz šim pētniekiem nebija zināmas. Šķiet, ka pirmo reizi tas minēts Arvo Teringa izdotajā grāmatā *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu) 1632–1710* (Tering 1984), kuras 138. lappusē ir rakstīts:

38. Fürecker (Füeckerus, Füexer), Christophor(us), Nerft (Seng). * um 1612, lebte noch 1677, † vor 1685. V.: Chr. F., P. in Nerft. Stud. Gymn. Dorpat 1631, imm. Leiden² 6. 10. 1636 (Theol.). AG: Dep. 1. 5. 1632; Disp. 10. 6. 1633, 12. 8. 1633 (Mancelius). Lebte in Kurland wahrsch. als Präzeptor; Verfasser d. lett. Grammatik, lett. geistlicher Dichter, Übersetzer d. Bibel ins Lettische.

Lit.: L. Bērziņš, Kristofors Fūrekers un viņa nōzīme, 145–224; L. Bērziņš, Kristofors Fūrekers, 362–365; K. Dravinš, Kristofora Fūredera jaunības dzejoļi, 124–126; K. Dravinš, Altlettische Schriften, 60–67, 83–114; K. Dravinš, Zwei Beiträge, 88–90; A. Ozols, Veclatviešu rakstu valoda, 211–229; Busch, 417; Alb. stud. Acad. Lugd., 281; Sainio, 39, 40.

Qu.: UB Tartu, F. 7, Nr. 32, Bl. 3v.; Nr. 33, Bl. 3.

Kopumā Terings sniedz daudz svarīgas informācijas, lai gan teikto par Fīrekeru kā “Bībeles tulkotāju latviešu valodā” (Tering 1984:

⁹ Skat. Grudule 2015: 8, 5. zemsvītras piezīmi vai 2017: Nr. 116, 7. zemsvītras piezīmi.

138, Tering 2008: 303) var apstrīdēt, jo viņš tulkojis tikai daļu no Bībeles, – mūsdienās ir zināmi viņa tulkotie fragmenti, iespiesti VLH. Papildus iepriekš minētajam varam pamanīt salīdzinoši jaunu informāciju, kas latviešu valodā sarakstītajā literatūrā nemaz nav atrodama, – Fīrekers dzimis ap 1612. gadu. Līdz šim tikai šie datumi ir atrodami atsaucēs: 1613/15 (sk. Ozols 1965: 211) un ap 1615. gadu (sk. Grudule 2015: 8; Grudule 2017: 116). Tādējādi, lai gan Bērziņš pieņēma, ka Fīrekers universitātē iestājās tieši 20 gadu vecumā¹⁰, 1612. gada datums nekur citur nav atrodams. Kad sāku vairāk interesēties par Fīrekeru studijām Leidenē, atradu Leidenes Universitātes studentu sarakstu, kas iespiests grāmatā *Album studiosorum Academiae lugduno batavae MDLXXV-MDCCCLXX* (1875), kur 281. lappusē rakstīts:

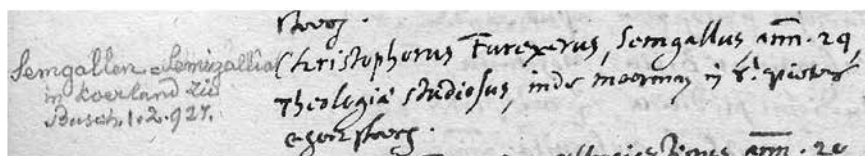
Oct. 6. JOHANNES ROTA Rotterodamensis. 20, P.
 „ JACOBUS WALÆUS Medioburgensis. 20, T.
 „ JACOBUS SLUYSKEN Hardervicenus. 26, J.
 „ CHRISTOPHORUS FUREXERUS Semgallus. 24. T.

1636. gada 6. oktobra ieraksts ir svarīgs ne tikai tāpēc, ka tas liecina, ka Fīrekers studējis teoloģiju (apzīmēts ar “T.”) Leidenē, bet arī tāpēc, ka viņam tobrīd bija 24 gadi. Tas nozīmē, ka viņa dzimšanas gadam vajadzētu būt 1612., nevis 1615. gadam. Visticamāk, arī Terings šo datumu norādīja saskaņā ar Leidenes Universitātes ierakstu. Protams, ja Fīrekeru dzimšanas datums būtu bijis pēc 6. oktobra, varētu domāt, ka viņš ir dzimis 1611. gadā, jo tobrīd viņam būtu bijuši 24 gadi. Tomēr ierakstu veica gada beigās, 6. oktobrī, tāpēc, visticamāk, viņa dzimšanas gads ir 1612. Ja tas būtu gada izskaņā, tad varētu būt bijis citādi, kā rāda lietuvieša Jona Božimovska piemērs. Viņš ir reģistrēts 1636. gada 15. jūlijā, un norādīts, ka viņam bija 25 gadi (*Album studiosorum* 1875: 278), un tas ir pareizi, jo ir zināms, ka viņš ir dzimis 1610. gada 11. oktobrī.

¹⁰ Lai gan plašāko pētījumu par Firekeru sarakstījis Bērziņš (1928), viņa dzimšanas diena nevienā vietā, izņemot 154. lpp., nav ne pieminēta, ne apspriesta: “Rēķinot, ka viņš universitātē iestājās *ar apaļiem 20 gadiem*, viņam tobrīd, kad Adolfs nonāca Dobelē, būtu jau bijis gadu 40.” [Izcēlusi E. K.].

Iepriekš minētajā *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXX* (1875) nav norādīts, cik ilgas bija Firekera studijas, bet Terings (2018: 317) norāda, ka tas bija līdz 1638. gadam, un piebilst, ka viņam bija jāsaņem luterāņu Baznīcas stipendija.¹¹ Pārskatot Leidenes Universitātes studentu sarakstus, Martine Zūtemana van Pelta (*Martine Zoeteman–van Pelt*) (2011: 421) norāda, ka universitātes locekļiem ik gadu februārī bija jāatjauno reģistrācija. Šā iemesla dēļ varētu cerēt uz precīzu datumu, kad Firekers pabeidza studijas Leidenē, vai vismaz gadu, kad viņš nebūtu iekļauts sarakstos. Diemžēl pēc sadarbības ar Leidenes Universitātes Speciālo kolekciju dienesta bibliotekāri Silviju Kompānu–Vermetenu (*Silvia Compaan–Vermetten*) izrādījās, ka *recensielijsten* par laikposmu no 1622. līdz 1650. gadam nav saglabājušies.¹² Tāpēc pagaidām nav skaidrs, cik ilgas bija Firekera studijas Leidenē.

Patiesībā drukātajā *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXX* (1875) nav iekļauta visa reģistra informācija, proti, nav norādīta dzīvesvieta. Apskatot rokrakstu, atrodam¹³:

2. attēls. Albuma *Album studiosorum* rokraksta 162. lpp. kopija no Leidenes Universitātes arhīva; svītrkods: ASF 9

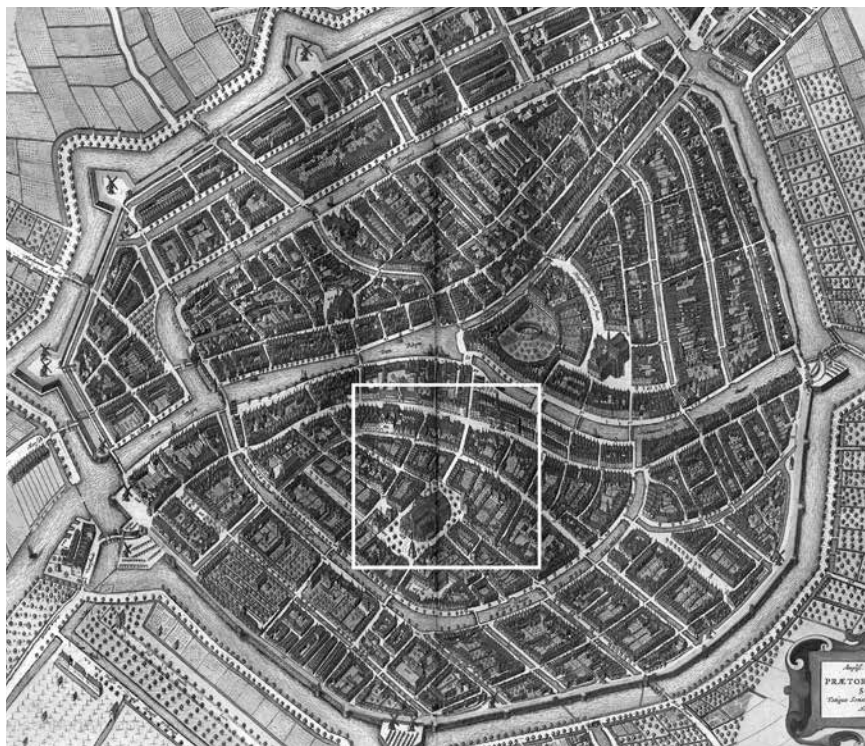
11 Jāpiebilst, ka, pēc Leidenes Universitātes bibliotekāres Silvijas Kompānas–Vermetenas (*Silvia Compaan–Vermetten*) teiktā, lai gan Terings (2018: 17) atsaucas uz *Spendenbuch Leiden*, apgalvojot, ka Firekers studējis līdz 1638. gadam, viņš tajā nav pieminēts. Šī informācija vēl ir jāpārbauda *de visu*.

12 Vairāk skat. Prögler 2016: 130.

13 Pieraksts ar zīmuli kreisajā pusē veikts vēlāk, iespējams, sagatavojot *Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXX* (1875), vai varbūt vēl vēlāk. Tas, visticamāk, bija vajadzīgs tāpēc, ka Leidenes Universitātes vēsturē bija tikai viens students ar piezīmi *Sengallus*.

Transkripcija: *Christophorus Furexerus, Semgallus, aⁿn. 24,
Theologia studiosus, in de Moorman in
S. Pieters choorsteech.*

Tā atklāj ne tikai iepriekš minētos faktus, bet arī to, ka studiju laikā Leidenē Fīrekērs dzīvoja S. Pieters choorsteech ielā (tagad Pieterskerk–Choorsteeg, kas atrodas starp Pieterskerkhof un Langebrug) – praktiski Leidenes centrā, netālu no Pētera baznīcas (Pieterskerk) un Leidenes Universitātes (sk. 3. attēlu). Ierakstā ir arī norādīts *in de Moorman*, taču precīzu šīs rezidences adresi Pieterskerk–Choorsteeg ielā pagaidām nav izdevies noskaidrot.

3. attēls. Izvilums no 1649. gada Joana Blaua (*Joan Blaeu*) izdotās Leidenes kartes. Pieterskerk–Choorsteeg iela atzīmēta kartes centrā.

Nobeigums

Rakstā pieminētie fakti vieš cerību, ka ar laiku uzzināsim vēl vairāk par Fīrekera biogrāfiju. Ir vērts ieskatīties Leidenes Universitātes un pilsētas arhīvu dokumentos, ka arī padomāt par studiju kalvinistu universitātē, kas tolaik piedzīvoja savu zelta laikmetu, ietekmi uz Fīrekera domas attīstību un reliģisko tekstu tulkojuma stratēģijas izvēli. Jo tieši viņa uzturēšanas laikā, 1637. gadā, tika publicēts slavenais *Statenbijbel*, proti, pirmais Bībeles tulkojums holandiešu valodā no oriģinālavotiem, pie kā strādāja viņa toreizējais pasniedzējs Antonijs Valejs (*Antonius Walaeus*).

Lai gan jautājumu par Fīrekera biogrāfiju ir daudz vairāk nekā atbilžu, pateicoties Leidenes Universitātes reģistrācijas dokumentiem, ir kļuvis skaidrāk, ka Kristofors Fīrekers nav dzimis 1615. gadā vai ap 1615. gadu, bet gan ap vai, visticamāk, 1612. gadā.

LITERATŪRA

- *Album studiosorum – Album studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV; accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula* (1875). Du Rieu Guilielmus (ed.). Hagae: Comitum apud Martinum Nijhoff.
- Arbuzovs, Leonīds (1890). Etwas aus alten Stammbücher. *Rigascher Almanach für 1891*. Riga: W. F. Häcker, S. 26–44.
- Arbuzovs, Leonīds (1925). 17. g. s. latviešu gramatika bij. Kurzemes hercogu bibliotēkā Pēterpilī. *Filologu biedrības raksti*, 5, 106.–125. lpp.
- Bērziņš, Ludis (1928). Kristofors Fīrekers un viņa nozīme latviešu literatūrā. *Filologu biedrības raksti*, 8, 145.–224. lpp.
- Bērziņš, Ludis (1939). Ernsts Gliks tulkotāja darbā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 2, 149.–161. lpp.

- Draviņš, Kārlis (1965). Christophor Füreckers, Adolphiis und anderer Anteil an der lettischen Grammatik vom Jahre 1685. *Altlettische Schriften und Verfasser*, 1. Lund S. 83–114.
- Frijhoff, Willem (2008). Baltic students in the early modern period. *History of Universities*, 23 (2), pp. 174–184.
- Grudule, Māra (2015). *Kurzemes dzejnieks Kristofors Fīrekers: dzīve un dziesmas, Māras Grudules apcerētas un sakārtotas*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds.
- Grudule, Māra (2017). *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Kazakēnaitē, Ernesta (2018). Remark on Fürecker's studies at Leiden University and the date of his birth. *Baltu filoloģija*, 27(1–2), pp. 5–11.
- Kazakēnaite Ernesta (2025). Kristofors Fīrekers. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/29014-Kristofors-F%C4%ABrekers> (skatīts 19.10.2025).
- Klekere–Krekele, Ināra (2001). *Latviešu dzejas publikācijas un vienotas literārās telpas veidošanās: 1789–1855*. Promocijas darbs. Rīga.
- Mancelius, Georg (1633). *Palaestra theologica privatis XV. exercitiis olim instituta, nunc verò in Regia Academia Dorpatensi aperta. Praeside Georgio Mancelio, Semgallò SS. th. licentiatò, professore, ad D. Joh. Aedem pastore primariò, circuli Dorpatensis praepositò, nec non judicij ecclesiastici adessore. Dorpati Livonorum, excudebat Jacobus Pistorius*. Dorpat: J. Becker.
- Prögler, Daniela (2016). *English Students at Leiden University, 1575–1650: 'Advancing Your Abilities in Learning and Bettering Your Understanding of the World and State Affairs'*. London, New York: Routledge.
- Recke, Johann Friedrich von, Napiersky, Karl Eduard (1859). *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen*

Livland, Esthland und Kurland. Nachtrzüge und Fortsetzungen 1.
Mitau: Steffenhagen und Sohn.

- Recke, Johann Friedrich von, Karl Eduard, Napiersky (1861). *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Nachtrzüge und Fortsetzungen 2.* Mitau: Steffenhagen und Sohn.
- Rüegg, Walter (ed.) (1992). *Universities in Early Modern Europe, 1500–1800.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Sainio, Matti A. (1978). *Dissertationen und Orationen der Universität Dorpat 1632–1656.* Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Straubergs, Jānis (1936). *Latviešu pirmās dziesmu grāmatas.* Rīgā: Ramave.
- Tering, Arvo (1984). *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu), 1632–1710.* Tallinn: Valgus.
- Tering, Arvo (2018). *Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an europäischen Universitäten, 1561–1800.* Unter Mitarbeit von Jürgen Beyer. Köln: Böhlau Verlag.
- Tetsch, Karl Ludwig (1770). *Curländischer Kirshen=Geschichte: von dem Zustande dieser Provincial=Kirche, bis zum Ableben Gotthards ersten Herzogs zu Curland: nebst der gegenwärtigen äußerlichen kirchlichen Verfassung dieses Herzogthums 3.* Riga, Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Zoeteman-van Pelt, Martine (2011). *De studentenpopulatie van de Leidse universiteit 1575–1812. ‘Een volk op zijn Siams gekleet eenige mylen van Den Haag woonende’.* Leiden: Leiden University Press.

Remark on Fürecker's Studies at Leiden University and the Date of his Birth

ANNOTATION

This article briefly reviews the available biographical information on Christopher Fürecker and publishes his matriculation record at Leiden University. Some important points emerge. Firstly, Fürecker undoubtedly studied at Leiden University – he matriculated on 6 October 1636. Secondly, he lived in the *de Moorman* residence on *Pieterskerk-Choorsteeg*, the exact address of which remains to be ascertained. Thirdly, and most importantly, the matricula record mentions that Fürecker was 24 years old at the time. This suggests that Fürecker was not born in 1615 but around 1612.

Keywords: Fürecker's year of birth, Leiden University, Fürecker's addresses in Leiden.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333> 3

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Anta Trumpa

Tautas valodas paraugi

17. gadsimta Kristofa Fīrekera vārdnīcas manuskriptos¹

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkots Kristofa Fīrekera vārdnīcas manuskriptos ietvertais ilustratīvais materiāls – vārdkopas, frāzes, teikumi –, kas, kā liecina daudzie sinonīmi, apvidvārdi, valodas dabiskais plūdums, pārsvarā ir nevis norakstīts no rakstītiem avotiem, bet saklausīts tautā. Šis materiāls ir apkopots noteiktās tematiskajās grupās, sniedzot priekšstatu par 17. gadsimta latviešu dzīvi un valodu; kur nepieciešams, doti nozīmes skaidrojumi mūsdienās vairs nelietotiem vai retāk lietotiem vārdiem vai neskaidrām frāzēm. Balstoties uz apkopoto materiālu, ir izpētīta un aprakstīta Fīrekera manuskriptos ietverto frāžu saturiskā (vēsturiskā, kultūrvēsturiskā u. c.) daudzveidība; kur iespējams, noteikta frāzēs ietvertās leksikas areālā izplatība.

Atslēgvārdi: Kristofs Fīrakers, divvalodu vārdnīca, ilustratīvais materiāls, leksika, apvidvārdi, 17. gadsimta latviešu valoda.

¹ Raksts sagatavots ar Valsts pētījumu programmas “Letonika latviskas un eiropēiskas sabiedrības attīstībai” projekta “Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003) atbalstu.

Ievads

Laikā, kad tapa pirmie latviešu valodā rakstītie teksti, 16. un 17. gadsimtā, tie pamatā bija reliģiski darbi, lielākoties cittautiešu veikti Bībeles tekstu tulkojumi, bet arī sprediķi, katehismi, garīgās dziesmas. Bībele kā avotteksts uzliek zināmus pienākumus tulkotājam: ir jāmeklē vārdi, kas precīzāk izteiktu dažādus ar reliģiju saistītus jēdzienus vai pirms daudziem gadsimtiem eksistējušas un 17. gadsimta latviešiem svešas senbreju reālijas. Līdz ar to šie teksti ne vienmēr atspoguļo to valodu, kuru tajā laikā runāja latvieši. Salīdzinājumā ar 16. gadsimta un 17. gadsimta pirmās puses tekstiem 17. gadsimta vidus izdevumi jau kļuva gramatiski pareizāki, bet saturiski tie īsti vēl arvien lielākoties neatspoguļoja un arī nevarēja atspoguļot pašu latviešu vidē runāto valodu.

Kā pozitīvs izņēmums jāmin 17. gadsimta mācītājs zemgalietis Georgs Mancelis (*Georg Manzel*, 1593–1654), no kura Kristofs Fīrkers (*Christoph Fürecker*, 1612–ap 1685), visticamāk, ietekmējās un iedvesmojās un ar kuru viņš arī bija personiski pazīstams, jo bija students Tērbatas Universitātē laikā, kad Mancelis tur bija profesors un prorektors (Līgotņu Jēkabs 1924: 24). Manceļa sprediķos, lai arī dziļi reliģiskos tekstos, samērā daudz tautā noklausītu latvisku izteicienu, tajā laikā frazeoloģismu, kas liecina par to, ka viņš, būdams vācietis, latviešu valodu zināja ļoti labi un šos izteicienus lietoja, lai sprediķu valoda būtu dzīvāka, latviešiem labāk saprotama kā, piemēram, šajā fragmentā no 3. sprediķu grāmatas: “Kad Dzirulis² apdomātu / ka viņa Alus-mucai / viņa Vēderam / katru Viņš ka kādu Sietalu³ izbaņojis / no Tārpiem būs ap-ēstam kļūt / viņš to tik ļoti ne baņotu / bet vis-vairāk savu Dvēselīt ar to žēligu Dieva Vārdu

2 dzirulis 1) ‘dzērājs’ (ME I: 555).

3 sietala 1) ‘baroklis’ (EH II: 495).

uzturētu und bařotu.”⁴ (Manc1654_LP3: 213)⁵ Mancelis bija arī pir-
mās, 1638. gadā iznākušās, latviešu vārdnīcas *Lettus* (Manc1638_L)
autors, šai vārdnīcai kā pielikumi iznāca arī dažādu izteicienu krā-
jums *Phraseologia lettica* (Manc1638_PhL) un tā sauktās “10 saru-
nas” (Manc1638_Run), kurās bija fiksēta, jādomā, diezgan auten-
tiska tā laika latviešu valoda un kuras, kā atzīst kultūrvēsturnieks
Andrejs Johansons (1922–1983), ir ne vien interesantas “filologiem,
bet satur arī zināmu tiesu raksturīga kultūrvēsturiska materiāla”
(Johansons 1953: 19).

Precīzs Fīrekera “Latviešu–vācu vārdnīcas” manuskriptu tap-
šanas laiks nav zināms, domājams, ka tie sarakstīti 17. gadsimta
vidū. Pēc Fīrekera nāves tie ilgu laiku bija pazuduši, un tikai vēlāk
izrādījās, ka tie abi atrodas Rūjienas mācītāja Gustava Bergmaņa
(*Gustav Bergmann*) krājumos (Bērziņš 1928: 161). Vecākais manu-
skripts ir plānāks, tajā ir 319 lappušu, jaunākais ir sadalīts divās
daļās, tam kopā ir 555 lappuses, tomēr saturā abi šie manuskripti
daudz neatšķiras. Nevienš no manuskriptiem nav rakstīts ar Fīre-
kera roku, abi ir sākotnējā manuskripta noraksti (Augstkalns 1940:
250), tajos, it īpaši 2. manuskriptā, atsevišķi fakti ir pierakstīti vē-
lāk, tomēr zinātnieki lielākoties vairs nešaubās par to, ka šo ma-
nuskriptu pamatā ir Fīrekera darbs⁶ (Bērziņš 1928: 167, Zemzare
1961: 73–78, Jansone 1999: 20). Paši manuskripti šobrīd glabājas
Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, bet, pateicoties
austrāliešu valodnieka Trevora Gārta Fennela (*Trevor Garth Fennell*,
1940) pūlēm, gan abi manuskripti (Fennell 1997, Fennell 1998), gan
tajā sastopamo vārdu rādītājs (Fennell 2000) mūsdienās ir pieejami

4 Visi 17. gadsimta teksti šajā rakstā ir transliterēti, izmantojot paņēmienu, kurā vecās rak-
stības grafēmas jeb burti vai stabilas burtkopas, ko kādā ortogrāfijā izmanto noteiktas fonē-
mas apzīmēšanai, tiek aizstātas ar mūsdienu rakstības grafēmām, saglabājot pārējās teksta
īpatnības – tā laika valodas savdabību, īso un garo patskaņu nekonsekvento atspoguļojumu,
lielo un mazo burtu lietojumu u. c. (Bergmane 1967: 10), tiek saglabāta arī avotā lietotā
interpunkcija.

5 17. gadsimta tekstu avotiem izmantoti korpusā *SENIE* pieņemtie saīsinājumi.

6 Ir pētnieki, piemēram, vēsturnieks Jānis Straubergs, kas otro, lielāko, manuskriptu uz-
skata par Lūkasa Kannenberga vārdnīcu, jo viņš Fīrekera darbu pārrakstījis ar savu roku un
būtiski papildinājis (Straubergs 1936: 639).

lasītājiem, tos ir izdevusi toreizējā Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. Elektroniskā formātā abi manuskripti ir pieejami latviešu valodas seno tekstu korpusā *SENIE* (https://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Fuer1650_70_1ms, https://senie.korpuss.lv/static/Fuer1650_70_2ms/Fuer1650_70_2ms.htm), korpusā ir pieejams arī senākā manuskripta faksimils (https://senie.korpuss.lv/faksimili/17gs/Fuer1650_70_1ms/).

Ģīrekers pats nepaspēja savus materiālus rediģēt, sagatavot kā vārdnīcu un izdot, līdz ar to šajos manuskriptos ir savdabīga šķirklju alfabētiskā sistēma. Šķirkljus veido latviešu vārdi un to tulkojumi vācu valodā, frazeoloģismi ar vāciskajiem tulkojumiem, atsevišķas gramatiskas norādes, norādes par cilmi. Ir arī t. s. lingvoģeogrāfiskās norādes, par kurām sīkāk skat. šī raksta 2. nodaļu. Gandrīz katrā šķirklī ir arī plašāks frāžu un pat teikumu apkopojums, kas ilustrē konkrēto vārdu lietojumā. Dažkārt senajās vārdnīcās piemēri ir pārāk īsi, lai tajos sajustu valodas garu, vai arī ņemti no literatūras, bet, lasot Ģīrekera vārdnīcu, rodas sajūta, ka viņš lielākoties ir pierakstījis tieši to, ko ir dzirdējis sev apkārt, savā tuvākajā vidē – mājās Dobeles apkaimē no sievas latvietes (ir zināms, ka Ģīrekers, pats būdams vācietis, bijis precējies ar latviešu sievieti, “turīgu un brīvu zemnieku atraitni” (Bērziņš 1928: 154)), no kalpiem, kaimiņiem, no mājās ieklidušiem ceļiniekiem, varbūt atcerējās no Neretā pavadītās bērnības⁷. Valodniece Daina Zemzare (1911–1971) atzīst, ka “vārdnīcā uzņemti materiāli arī no Manceļa vārdnīcas un rakstiem, bet lielākā daļa vārdnīcas vārdu un piemēru noklausīta tautā” (Zemzare 1961: 77). Ģīrekera izcilās latviešu valodas prasmes novērtēja jau viņa laikabiedri, piemēram, Kurzemes un Zemgales hercogistu superintendents Heinrihs Adolfs (Heinrich Adolphi, 1686–1686), kuram Ģīrekers esot latviešu valodu mācījis laikā, kad Adolfs bija latviešu mācītājs Dobelē (Bērziņš 1928: 152). Šīs frāzes nav mākslīgi konstruējumi vai tulkojumi, tā ir tā laika latviešu

⁷ Kristofs Ģīrekers ir dzimis Neretā, viņa tēvs bija Neretas mācītājs Kristians Ģīrekers, kurš tur kalpoja kopš 1604. gada (Līgotņu Ģēkabs 1924: 24).

valoda, un, pateicoties Fīrekeram, ir kaut neliela iespēja ieskatīties 17. gadsimta vidus latviešu dzīvē, saprast, kā viņi runāja, kādus vārdus un izteicienus lietoja, ko darīja, kas viņus interesēja, kā uztvēra pasauli, kā audzināja savus bērnus, kas viņus sadusmoja un kas viņos izraisīja prieku.

Šie teikumi vai frāzes, kas Fīrekera vārdnīcas manuskriptos ilustrē atsevišķus vārdus, protams, atrodas izklaidus visā darbā. Raksta uzdevums ir apkopot tās noteiktās tematiskajās grupās, sniežot priekšstatu par 17. gadsimta latviešu dzīvi un valodu; kur nepieciešams, dot nozīmes skaidrojumus mūsdienās vairs nelietotiem vai retāk lietotiem vārdiem vai neskaidrām frāzēm.

Raksta mērķis – balstoties uz apkopoto materiālu, izpētīt un aprakstīt Fīrekera manuskriptos⁸ ietvertu frāžu saturisko (sadzīvisko, vēsturisko, kultūrvēsturisko u. c.) daudzveidību, mēģināt noteikt tajās ietvertās īpatnējās leksikas areālo izplatību, proti, noteikt, vai Fīrekers, kā to rāda viņa paša sniegtās norādes, ir atspoguļojis pamatā Zemgales, konkrētāk, Dobeles apkaimes, valodu, ietverot atsevišķus Kurzemes un dažu konkrētu apdzīvotu vietu valodas paraugus, vai vēl plašākas teritorijas valodu.

1. Fīrekera vārdnīcas manuskriptos ietvertu frāžu tematika

1.1. Bērni

Kristofs Fīrekers bērnus noteikti ir ikdienā daudz redzējis un ir dzirdējis dažādas ar bērniem un jo īpaši zīdaiņiem vai mazuliem saistītas frāzes. Tie varēja būt viņa paša vai sievas bērni vai mazbērni, vai kādi kalpotāju un kaimiņu bērni.

Kāda māte priedājas par zīdaiņi, kuram labs dienas miedziņš: *Vakar mans bērņiņš divi labus bānus⁹ guleja* (Fuer1650_70_1ms: 33).

8 Lielākoties 1. manuskriptā.

9 *bānis* – daudznozīmīgs vārds, kas bijis plaši izplatīts lielā teritorijā Kurzēmē, Zemgalē un Vidzemē, piemēram, Vandzenē, Dobelē, Džūkstē, Bērzaunē, Lielstraupē, Limbažos (ME I: 272), šajā gadījumā vārds lietots ar nozīmi 'lielāks laika spridis'.

Iespējams, sieva vīram saka: *Liec pats bērnu šuplī, ko es viņu jem- stelešu*¹⁰, *viņš ūzmodisies*¹¹ (Fuer1650_70_1ms: 86). Acīmredzot par zīdainīti ir runa, sakot: *Tam bērnam ūziet pupa-kāris*¹².. (Fuer1650_70_1ms: 176) – ‘bērnam gribas dzert mammas pienu’. Ja bērns jau lielāks un var dzert no krūzītes, iespējams, vecākā māsa vai kāds cits mājinieks tiek pamācīts: *dod bērniņam pie zodi- niem strēbt*. (Fuer1650_70_1ms: 222). Uz gadījumiem, kad mazuli pieskata vecākā māsa vai brālis, varētu attiekties frāze: *Bērns Bēr- nu aukle*. (Fuer1650_70_2ms: 36). Vēloties, lai zīdains sāk agrāk sēdēt, kāds ir pamācījis: *Kad tu to Bērnu apbalzitu*¹³, *gan viņš sēde- tu..* (Fuer1650_70_1ms: 32). Par kādu brašāku, kustīgāku zīdai- nīti ir teikts: *Tas bērns bij dižani*¹⁴ *ietīts, redz ka viņš izkūnajās..* (Fu- er1650_70_1ms: 112). Daži vecāki uztraucas par valodas attīstību: *Tas bērns gausi jem*¹⁵ *valodas..* (Fuer1650_70_1ms: 72), proti, ‘lēni mācās runāt’. Vecākie brāļi un māsas tiek sarāti par mazuļa kaiti- nāšanu: *..ko tu jele kircina to bērnu*. (Fuer1650_70_1ms: 106), *..ko tu to bērnu idzini?* (Fuer1650_70_1ms: 84). Vecākais bērns atbild: *Tas bērns tāds īgums, īgst vien..* (Fuer1650_70_1ms: 84). Ja bērni ir apslī- muši, tad kāds norūpējies tuvinieks jautā: *Ka ir ar bērniem, jau atstāja drudzis?* (Fuer1650_70_1ms: 305). Kāds no vecākiem atbild: *..ne vari teikt, nei pelt tādai*¹⁶ *videjadi..* (Fuer1650_70_1ms: 305).

10 *jemstelēt* ‘vairākkārtīgi ņemt un likt atpakaļ’, Kārļa Mīlenbaha vārdnīcā vienīgais šī vār- da piemērs ir tieši no Firekera vārdnīcas manuskriptiem (ME II: 110), tomēr ir arī forma *jeṁstalēt* no Aknīstes ar tādu pašu nozīmi (EH I: 562).

11 *Priedēklis ūz-* ‘uz-’ vēl pirms 100 gadiem fiksēts vairākās Kurzemes (piemēram, Dunikas, Kandavas, Saldus) un Zemgales (piemēram, Džūkstes, Bēnes, Blīdenes, Lestenes) izloksnēs (ME IV: 410, EH II: 741).

12 *kāris* ‘kāre’ Cēsīs, Dzērbenē (ME II: 196).

13 *apbāzīt* ‘apbāzt visapkārt, piemēram, par segu, palagu, lai nostiprinātu’ Valmierā, Drus- tos (ME I: 76, EH I: 73).

14 *dižani* ‘brīnišķīgi, skaisti’ (ME I: 474).

15 *jeṁt*, *jēmt* ir izloksnēs plašā teritorijā izplatīta forma ar nozīmi ‘ņemt’, piemēram, Ruca- vā, Kandavā, Sabīlē, Stendē, Dundagā, Ķirbižos, Stienē, Pēterupē, Saldū, Ikšķilē, Skrīveros, Biržos, Vārkavā, Ilūkstē, Viesītē (ME II: 110, EH I: 562, 563).

16 *tādai, tadai* ir senajiem tekstiem, tautasdziesmām, atsevišķām izloksnēm, piemēram, Valtaiķu izloksnei, raksturīga forma, kas šajā gadījumā nozīmē ‘tā’ (ME IV: 143, EH II: 670).

Protams, bērni aug, un arī pirms 400 gadiem svarīgi bija Bērnus pa godam audzināt.. (Fuer1650_70_1ms: 20). Daža māte vai tēvs saka: *Es viņam mācu lasīt.* (Fuer1650_70_1ms: 161), *Es pats māku savus bērnus rāt in¹⁷ Mācīt.* (Fuer1650_70_1ms: 201). Labi audzināts bērns no labas ģimenes varēja lepni teikt: *Es esmu labu ļaužu bērns.* (Fuer1650_70_1ms: 120). Ne vienmēr audzināšana ir izdevusies. Kādai mātei vai tēvam nācies teikt: *..kaut jele vairak Bernu būtu tas pats viens, ka rūkts ābols..* (Fuer1650_70_1ms: 2).

Sarp frāzēm ir sastopami arī vispārināti atzinumi par bērnu audzināšanu: *Kas saviem bērniem ne liek mācīties gramatas, jeb strādāt, jeb citu kādu labu Amatu, tas viņu mācu zagst, in Slepkaus iet, jeb dīdēlēt, in ka neka ar negodu pelnīties.* (Fuer1650_70_1ms: 162). Tiesa, šis teksts tikpat labi varētu būt tautā dzirdēta gudrība, kā citāts no kāda sprediķa.

Vecāki ir domājuši arī par bērnu nākotni. Acīmredzot, runājot par kādu godājamu vecu cilvēku, kāda māte iesaukusies: *Dievs dod manam bērnam tā nosirmot in novecot..* (Fuer1650_70_1ms: 257), proti, 'sasniegt tik cienījamu vecumu'. Cits tēvs ir parūpējies pat par mazbērniem: *Es esmu to divikārtīgu Bedri jeb kapu pircies saviem Bērnus bērniem..* (Fuer1650_70_1ms: 92). Un vēl kāda frāze, kuru varētu būt teicis pats Fīrkers savai sievai: *Es gribu tev to savu Mūžā dot, tev in taviem bērniem.* (Fuer1650_70_1ms: 160).

1.2. Savvaļas dzīvnieki, putni un kukaiņi

Arī šī ir samērā bieži pārstāvēta tēma Fīrķera vārdnīcas manuskriptos. Viņš vai nu pats ir piedalījies medībās, vai arī ir uzklaušījis apkārtējo iedzīvotāju mednieku stāstus un gudrības. Jebkurā gadījumā novērojumi par savvaļas dzīvniekiem ir ļoti interesanti un liecina par lielāku saskari ar dzīvo dabu, nekā tas ir vidusmēra mūsdienu cilvēkam. Salīdzinājumam jāmin, ka, piemēram, augi ilustratīvajā materiālā ir daudz mazāk pieminēti. Protams, augu

17 in 'un; arī', piemēram, Užavā, Lubānā, Viļakā. Bieži lietojis Fīrķers, bet Mancelis aizrādījis, ka šis vārds rakstu valodā ir novecojis, "tikai tautas valodā reizēm vēl dzirdams vecu cilvēku mutēs.." (ME I: 707).

nosaukumi vārdnīcā ir ietverti, bet tos ilustrējošās frāzes ir mazāk izteiksmīgas.

No dzīvniekiem vislielākajā godā ir ticis zaķis, kurš ir pieminēts, piemēram, šādās frāzēs un teikumos: *Zaķis sakumpis ieskreja mežā..* (Fuer1650_70_1ms: 98), *Tas Zaķis ka kakis skotijās¹⁸, mazgojās, laizījās* (Fuer1650_70_1ms: 217), *Zaķis jauc Pēdas..* (Fuer1650_70_1ms: 238), *Zaķis stiepjās projam..* (Fuer1650_70_1ms: 238), *Tur zaķis pār kalnu āzvēlēš¹⁹..* (Fuer1650_70_1ms: 296), *Tas suns kvelksteja²⁰, zaķi dzenadams.* (Fuer1650_70_1ms: 99). Ludis Bērziņš (1870–1965) min, ka šos vārdus Firekers varētu būt dzirdējis no kāda nelaimīga mednieka: *..man tāds maz sunitis, kad tas troksno, tad bēg zaķis projam.* (Fuer1650_70_1ms: 281). (Bērziņš 1928: 162). Par vāverēm savukārt šāds novērojums: *..kas vece vāvere, ta gudre viņa stāv pie koka pieglāudu-sies..* (Fuer1650_70_1ms: 294). Lāča uzvedība raksturota šajā frāzē: *..lācis letenus²¹ ziž..* (Fuer1650_70_1ms: 129). Kādam citam ķepainim savukārt izdevies apmānīt medniekus: *..gan gribeja to Lāci nošaut, bet nevarēja ne-ka piegūt²²..* (Fuer1650_70_1ms: 82). Vilka uzvedību raksturo šis teikums: *..tas vilks tik ilgam te lenks, kamēr viņš ko salenks..* (Fuer1650_70_1ms: 134). Diezgan sīki novērojumi par dažādiem

18 *skotities* zemgaliskajās izloksnēs nozīmē 'skrāpēties; laizīties, mazgāties' (ME III: 911, EH II: 518), šajā gadījumā 'laizīties, mazgāties'.

19 Priedēklis *āz-* 'aiz-' pirms nedaudz vairāk nekā 100 gadiem bijis pazīstams Kurzemē, piemēram, Snēpelē, Brocēnos, Mazgramzdā, Gaviezē, Ilģos, Dunalkā, Vērgalē, Aizputē, Rudē, Saldū un Kārgadā (ME I: 245), tomēr 17. gadsimta laikā priedēkļa *āz-* (un arī prievārda *āz*) lietojums acimredzot ir bijis plašāks, sniedzoties arī līdz Zemgalei, jo tas bieži lietots zemgaļiešu Firekera un Mančeļa darbos.

20 *kvelkstēt* 'riet, kvankšķēt' Lizumā, Bērzaunē, Zasā. (ME II: 352). Zasa nav tālu no Neresas, iespējams, ka šo vārdu Firekers atcerējies no bērnības.

21 *lētena* 'pēda' Dunikā, Vaiņodē, Rucavā, proti, netālu no Lietuvas robežas (EH I: 735), šajā gadījumā vārds acimredzot lietots ar nozīmi 'ķepa', sal. lietuviešu *lėtēna* 'ķepa' (LLV: 263). Domājams, ka vārds ir aizguvums no lietuviešu valodas, un Firekers arī šo vārdu, iespējams, ir dzirdējis bērnībā, Lietuvas pierobežā esošajā Neretā.

22 *piegūt* ar nozīmi 'pievārēt, pieveikt' pazīstams Kurzemē, piemēram, Dunikā; vārds ar nozīmi 'piemānīt' fiksēts kursenieku valodā (EH II: 252). Latgalē, piemēram, Kalupē, vārds pazīstams ar nozīmēm 1) 'piezvejot' un 2) 'iegūt' (Reķēna 1998 II: 210). Tā kā gan Kalupe, gan ne tik tālu esošā Nereta ir salīdzinoši tuvu Lietuvas robežai, varbūt šeit atkal ir redzama lietuviešu valodas ietekme un bērnībā dzirdētās neretnieku valodas pēdas. Salīdzinājumam lietuviešu *prigáuti* blakus nozīmēm 'piemānīt' un 'savaldzināt (par meiteni)' ir arī senāka nozīme 'sasniegt' (eLKŽ).

putniem un to paradumiem: *..lieliem Meža Baložiem pogums*²³ *kārt*²⁴ *kaklai* (Fuer1650_70_1ms: 174). Vai arī: *vārniem*²⁵ *pagurklis*²⁶ *pills* ar *Ēdmini*²⁷.. 'kraukļiem guza pilna ar barību' (Fuer1650_70_1ms: 76). Putns *ēdmini nes saviem bērniem*.. (Fuer1650_70_1ms: 69). Vai nu ar žēlumu, vai ar humoru runātājs ir raksturojis kādu teteru mātīti: *..kāda sašņurkusi nu ta Teteņa mātite*.. (Fuer1650_70_1ms: 266). Par meža pilēm šāds novērojums: *Tās raudavas*²⁸ *ne var skriet*²⁹, *viņām tās spalvas vēl stāv iekš tumām, tumās*³⁰.. (Fuer1650_70_1ms: 282), savukārt krauklis nespēj aizlidot, jo ir sašauts: *Tas krauklis iešauts ne vareja āzskriet, bet tuņu valstijās*.. (Fuer1650_70_1ms: 296).

Jo īpaši tuva Fīrekeram ir bijusi dravniecības tēma, un gribētos izteikt pieņēmumu, ka bišu stropi viņa saimniecībā ir bijuši. Par to liecina kaut vai šādi izteicieni: *Bites jem ziedus no salviam spin-deladamas*³¹, (Fuer1650_70_1ms: 269), *Bites tikus*³² *baltām kājām nāk*

23 *pogums* 'tāda kā apkakle (piemēram, putniem)' Nīgrandē un citur Kurzemē (ME III: 455).

24 *kārt* 'apkārt' izplatīts 17. gs. tekstos, bet vēl 19. gs. šāds lietojums bijis pazīstams Kurzemē (ME II: 199).

25 *vārns* Mīlenbaha vārdnīcā bez norādes uz konkrētām izloksnēm skaidrots kā 'silis' vai 'vārna' (ME IV: 506), tomēr šajā piemērā acīmredzot vārds lietots ar nozīmi 'krauklis', par ko liecina frāzes vāciskais tulkojums: *..die Raben haben die Kehle voll mit fraaß*.. (Fuer1650_70_1ms: 76). Salīdzinājumam lietuviešu valodā *vaŕnas* nozīmē 'krauklis' (LLV: 567).

26 *pagurklis* 'rīkle, guza (putniem)'; 'ādamābols' Gārsenē (EH II 135). Sal. lietuviešu *pagūrklis* 'pakakle' (LLV: 336). Šis iespējamais lituānisms ir fiksēts netālu no Lietuvas robežas un nosacīti netālu arī no Neretas esošajā Gārsenē, tā ka arī šī frāze Fīrekeram, visticamāk, nākusi līdzī no bērības

27 *ēdminis, ēdmenis* 'ēsma' Nīgrandē, Aizputē, tātad Kurzemē (ME I: 573), šajā gadījumā – 'barība'.

28 *raudava* 'meža pile' Vandzenē, Saikavā, Sausnējā, Blidenē un citur. Citi morfoloģiskie šī vārda varianti pazīstami plašā Latvijas teritorijā (ME III: 484, 485).

29 *skriet* senajos tekstos ir bijusi izplatīta nozīme 'lidot', ar šo nozīmi vārds lietots arī šajā frāzē. Vēl 20. gadsimta sākumā tā bijusi pazīstama vairākās izloksnēs, piemēram, Galgauskā, Lizumā, Bērzaunē, Āraišos (ME III: 897).

30 *tumas* 'asinsspalvas, pirmās spalvas, kas izaug putniem pēc izšķilšanās'. Mīlenbaha vārdnīcā vārds minēts ar atsauci uz Jakoba Langes 1773. gada latviešu-vācu vārdnīcu, bet konkrētas izloksnes nav norādītas (ME IV: 261, LLV I: 329).

31 *spiņdelēt* 'dūkt' pazīstams plašā teritorijā, piemēram, Ērgemē Ziemeļvidzemē, Vietalvā Dienvidvidzemē, Dundagā Kurzemē (ME III: 997).

32 *tikus* 'reizēm' ar atsauci uz Fīrekera manuskriptu (EH II: 681).

tikus. dzeltanām³³.. (Fuer1650_70_1ms: 287). Gandrīz vai kā dzejas rindas izklausās šis teksts: *Bite pielaidēs pie matiem, bet tudaļ atstāja, | ai ne tūkst man kaut ir kodusi*.. (Fuer1650_70_1ms: 282). Tomēr ne vienmēr ar bitēm ir veicies: *Tās bites šo gadu tadaī³⁴ nogānās³⁵* (Fuer1650_70_1ms: 79), acīmredzot 'ir lēnas, gausi nes medu'. Tādā reizē, iespējams, nācies teikt: *Kas ta mazuma medus labad nu tās Bites ies dragāt³⁶*.. (Fuer1650_70_1ms: 59). Citā reizē ir skaidrs, kas ir pie bišu iznīkšanas vainīgs: *Tur tie kekojās³⁷ dārzā pie bišu stropiem, tapēc tās bites nīkst*.. (Fuer1650_70_1ms: 93).

1.3. Alus un tabaka

Lai gan Firekeram ir bijusi teologa izglītība un saskaņā ar laikabiedru vērtējumu viņš ir bijis tikumīgs, patiesi dievbijīgs, cildens un godājams cilvēks, kuru Kurzemes dziesmu grāmatas priekšvārdā ir cildinājis Adolfijs (Bērziņš 1928: 155), tomēr arī nekas pasaulīgs viņam nav bijis svešs. Protams, visticamāk, ka ne par Firekeru, drīzāk par viņa tuvākās apkārtnes latviešiem kaut ko liecina tas, ka manuskriptos daudz ir pieminēts alus, tā brūvēšana, īpašības un ietekme uz cilvēku. Piemēram: *Tas alus pasaul reibst, Alus gan labs, bet reibīgs*.. (Fuer1650_70_1ms: 6), *Tas jauns alus saskaities³⁸, tāpēc viņš tāds balts raugās. Tāds alutiņš kas var atdzerties, bet galva no ta gan nereibs*.. (Fuer1650_70_1ms: 5). Ne vienmēr alus ir kvalitatīvs: *Tas alus ir apziedajies³⁹ pa virsu* (Fuer1650_70_1ms: 212), *Ieskābs alus. Ta mīsa jav skābā metās* (Fuer1650_70_1ms: 243). Alu sadzēries cilvēks

33 forma *dzeļtans* 'dzeltens' pazīstama galvenokārt Sēlijā un Latgalē – Vārkavā, Zasā, Skais-tā, Kaldabruņā, Varakļānos, bet arī Mazstraupē (ME I: 542, EH I: 353). Arī šajā formā varētu būt vērojama Firekera bērnībā Neretā dzirdētās izlokšnes ietekme.

34 *tadaī* 'tomēr; pat tad' (ME IV: 122).

35 Mīlenbaha vārdnīcā vārda *noganīties* vai *nogānīties* ar šādu nozīmi nav, bet pats Firekers to skaidrojis kā 'kavēties, vilcināties' (Fuer1650_70_1ms: 79).

36 *dragāt* viena no nozīmēm ar atsauci uz Firekera manuskriptu – 'izņemt no stropa medu' (ME I: 488).

37 *ķekoties* 'nepiedienīgi, piedauzīgi uzvesties' (LVVV).

38 Vārds *saskaisties* šajā frāzē lietots ar neskaidru nozīmi. Iespējams, jāsaprot, ka jauns alus ir *nikns* 'stiprs'.

39 *apziēdēt* 'appelēt, pārklāties ar pelējumu' (ME I: 138).

ir ..no alus notvīcis.. (Fuer1650_70_1ms: 283), dažkārt *Vēl neva piedzēris, bet tikai maz pažilbis*⁴⁰.. (Fuer1650_70_1ms: 265).

Ir pieminētas arī citas atkarību izraisošas vielas: *Lielam brandvīna katlam daudz tvaika pa-iekšu*. (Fuer1650_70_1ms: 45). Kāds pažēlojas: *..man neva labas dūšas ūz viņu..* un tiek pamācīts: *..dod Brandvīnu, tad būs laba dūša..* (Fuer1650_70_1ms: 62). Ar labvēlību ir pieminēta tabaka: *Ta Tabaka, tāda labdabite, neva sūre, bet salda* (Fuer1650_70_1ms: 49), *Tas Tabaka pīpis gul Kvēlē pašam labam ogliem*. (Fuer1650_70_1ms: 113)⁴¹.

1.4. Dievs un baznīca

Ģēķers par mācītāju pats diemžēl nevienā draudzē nekalpoja (Johansons 1953: 22), tomēr baznīca un kristietība, protams, viņam kā teoloģisku izglītību ieguvušam cilvēkam bija tuva. Tādēļ nav brīnums, ka vārdnīcas manuskriptos ir ietverti nelieli reliģiski apgalvojumi, iespējams, sprediķu fragmenti, vai arī nelieli izvilkumi no citiem reliģiskiem tekstiem, piemēram, garīgajām dziesmām. Tiesa, šādu fragmentu nav ļoti daudz, piemēram: *Mums būs ar drebešanu, un bailību dzīties pēc tās mūžīgas dzīvošanas..* (Fuer1650_70_1ms: 61) vai arī *Dievs augstais baŗo visu pasaul labam prātam* (Fuer1650_70_1ms: 47). Vairāk ir tādu frāžu, kas drīzāk ir dzirdētas no latviešu zemniekiem – gan čakliem, gan mazāk čakliem baznīcā gājējiem. Kāds bērns, piemēram, varētu jautāt vecākiem: *Kad iesim atkal Baznīcā?* (Fuer1650_70_1ms: 25). Tāpat bērnam piestāvētu šie sirsnīgie vārdi: *Laid mani Dievs augstinš dzird..* (Fuer1650_70_1ms: 26). Iespējams, pēc kādām neveiksmēm, kara vai bada gadiem kāds zemnieks nospriedis: *dievs aplaunajies*⁴², *kam patrus neskaita?* (Fuer1650_70_1ms: 132).

⁴⁰ žilbt 2) 'apreibt' Zālītē (ME IV: 810).

⁴¹ Par tabakas slavēšanu Ģēķera vārdnīcas manuskriptos sk. arī Bērziņa pētījumu (Bērziņš 1928: 164).

⁴² *aplaunuotiēs* 'apvainoties' Valmierā (EH I: 100).

Ar vērojoša pētnieka spalvu Ērekers fiksējis arī sev, visticamāk, pavisam nepieņemamu apgalvojumu: *Neva*⁴³ *Baznicā ejot man pieaugu pilna druva..* (Fuer1650_70_1ms: 42). Cits zemnieks prāto: *Dievs ir augstu; kungs ir tālu..* (Fuer1650_70_1ms: 276)⁴⁴.

1.5. Kari

17. gadsimta laikā tagadējās Latvijas teritorijai pāri brāžas divi kari – Polijas–Zviedrijas karš (1600–1629), kura darbība galvenokārt norisinājās tieši Latvijas teritorijā, un Otrais Ziemeļu karš (1655–1661), kura beigās tika krietni izpostīta Kurzemes un Zemgales hercogiste. Ēreka vārdnīcas manuskripta piemēros konkrēti kara notikumi nav minēti, bet ir netiešas atsauces uz tiem. Īsti nav skaidrs, par kuru īsti karu ir runa, lielāka iespējamība, ka par Otro Ziemeļu karu, jo tieši tā laikā, visticamāk, tapa vārdnīcas manuskripts.

Ar karu saistītajās frāzēs latvieši parādās mazāk kā aktīvi kara dalībnieki, vairāk kā vērotāji, tomēr ir pieminētas arī dažādas darbības, kas saistītas ar karaspēka veidošanu. Kad sācies karš, varasvīri nāk *kaŗa vīrus vērvēt..* (Fuer1650_70_1ms: 309). Zemniekiem ne vienmēr ir drosme doties karā, lai arī ir gribēšana: *..viņi grib par strēlniekiem būt, in ne ūzdrīkst.* (Fuer1650_70_1ms: 52). Tomēr ne visos ir liels entuziasms. Par kādu jaunekli ir teikts: *..viņš ir atsacījies |: atprasījies |: no tās jātniecības..* (Fuer1650_70_1ms: 85). Ērekers ir pat pierakstījis ar karu saistītu sakāmvārdu: *..priekš Kunga nabags Priekš kaŗa bagats..* (Fuer1650_70_1ms: 185). Karš nes pārmaiņas apkārtējā vidē, cilvēkiem pametot savas mājas un drošākiem kļūstot meža dzīvniekiem: *..par tiem kaŗa laikiem tie vilki savietušies..* (Fuer1650_70_1ms: 295). Kara sakarā pieminētas dažādas karaspēka puses. Kāds norūpējies latvietis brīdina pārējos: *Zviedrus saka nākot..* (Fuer1650_70_1ms: 229). Savukārt par lietuviešiem teikts:

⁴³ *nev*, *neva* ir novecojusi, 17. gs. tekstiem raksturīga forma ar nozīmi ‘nav’ (ME II: 738), bet šajā gadījumā acīmredzot ar nozīmi ‘ne jau’.

⁴⁴ Abus pēdējos teikumus varētu uztvert arī kā sakāmvārdus.

*Tie Leiši ne-iet vis ienaidnieku Zemēs, viņi tikai tādai nobokstās*⁴⁵. |: no-grozās.. (Fuer1650_70_1ms: 38). Šķiet, ka tieši par iebrucēju postījumiem kara laikā vēsta šīs Fīrekera dokumentētās rindas: *Tas Elles gabals to labību ne varetu gads-Kārtā apēst, ko tas te apškērž*.. (Fuer1650_70_1ms: 234). Par nemierīgiem laikiem varētu liecināt arī bažas par ceļinieku aizturēšanu: *..kā viņi mūs tikai ne ķīlbās*⁴⁶ *ūz ceļu*. (Fuer1650_70_1ms: 94).

1.6. Latviešu zemnieku uzvedība, attiecības, jūtas

Analizējot Fīrekera vārdnīcu manuskriptos ietvertās frāzes, var kaut ko secināt arī par 17. gadsimta latviešu uzvedības paradumiem, īpašībām.

Cilvēki ir bijuši impulsīvi, nereti komunikācijā izmantota fiziska ietekmēšana. Piemēram, *..vinš atšubu*⁴⁷ *site, atvēzejies*.. (Fuer1650_70_1ms: 19). Tekstos var saskatīt neapvaldītu rīcību afekta stāvoklī: *..ar koku vinš iebrazies*.. (Fuer1650_70_1ms: 38), *Dusmā, kuru grābis sit* (Fuer1650_70_1ms: 81), aptuveni to pašu nozīmē frāze: *apkaitis*⁴⁸ *ko sagrābis iesit* (Fuer1650_70_1ms: 81). Dažs kauslis dusmās uzkliedz: *Es tev sitišu uz degunu, kā laukas*⁴⁹ *nāks arā*.. (Fuer1650_70_1ms: 123). Biedējoši skan vārdi: *..viņš to pa Zeme vārtidams kūle*.. (Fuer1650_70_1ms: 300). Reizēm ir plosījušās veselas kaušļu bandas: *Ar baru tie man nāce virsu*.. (Fuer1650_70_1ms: 34). Arī skolotāji bijuši karstasinīgi: *..viņš ar to veco skol-meisteru sabāries sastumdijies, sakavies*.. (Fuer1650_70_1ms: 249). Tomēr dažreiz iztika tikai ar biedēšanu: *..viņš grasījās mani sist, bet vēl ne site*..

45 *nūobuōkstītīēs* 'stumdīties, grūstīties, miņāties uz vietas' gan Vidzemē – Drustos, Jaunpiebalgā –, gan Zemgalē – Naudītē (ME II: 767).

46 *ķīlbāt* 'aizturēt' ar atsauci uz Fīrekera 1. manuskriptu (ME II: 380).

47 *atšubu* 'atmuguriski' ar vairākiem morfoloģiskajiem variantiem ir izplatīts Vidzemē un Sēlijā – Tīrzā, Drustos, Lazdonā, Zasā (ME I: 202, 203). Lokalizācija Sēlijā varētu liecināt par to, ka arī šo vārdu Fīrekera ir dzirdējis bērnībā Neretā.

48 *apkaist* 1) 'klūt kvēlojoši sarkanam' (EH I: 88), šeit acīmredzot lietots pārnēstā nozīmē 'iekarst, satrakoties', sal. lietuviešu *apkaisti* 4) 'sodusmoties, sanervozēties' (eLKŽ).

49 *laukas* 1) 'sarkans šķidrums, kas iztek no deguna pēc sitiena' ar atsauci uz Jākoba Langes 1773. gada latviešu-vācu vārdnīcu, bet konkrētas izloknes nav norādītas (ME II: 426), šajā gadījumā nozīmē 'asinis no deguna'.

(Fuer1650_70_1ms: 74). Drošminieks atbild: *..vēl tu manis tik lēti ne izbiedesi..* (Fuer1650_70_1ms: 41). *Šaušalas pāriet, in mati ceļās to dziržot.* (Fuer1650_70_1ms: 250).

Vārdnīcas manuskripta frāzēs nedaudz skarta arī jūtu, attiecību tēma, lielākoties tie ir citu cilvēku novērojumi: *Redz ka viņš apkārt to Meitu luncinās..* (Fuer1650_70_1ms: 128), *..viņš to Meitu iemīlinājies*⁵⁰ (Fuer1650_70_1ms: 147), *..redz kā tas pāris apskubstās* (Fuer1650_70_1ms: 259). Gadās, ka attiecībās ir pārpratumi: *..es ar tevim tikai smaidios, in tu manis ne pratu*⁵¹. (Fuer1650_70_1ms: 259), proti, 'tu mani pārprati'. Uzrunātā atbild puisim: *Gan tu vari ar manīm glaimot, tikai nesmejies manis..* (Fuer1650_70_1ms: 73). To, ko dažs pasaka caur puķēm: *Tava māsa puškainus*⁵² *ar puisiem mīdama, izmīje ir vainaku* (Fuer1650_70_1ms: 292), to cits pasaka pavisam tieši: *..viņš to meitu apvīle..* (Fuer1650_70_1ms: 306).

1.7. Tautas gudrība, humors, vārdu spēles

Frāzes demonstrē ne tikai 17. gadsimta latviešu impulsīvu, nesavaldību un emocionalitāti, bet, protams, arī gudrību. Visu vārdnīcu caurvij dažnedažādas tautas gudrības un pamācības, no kurām daļa jau robežojas ar sakāmvārdiem vai ticējumiem. Arī tās Firekers, visticamāk, ir dzirdējis no vietējiem latviešiem, vecākiem ļaudīm ar lielāku dzīves pieredzi, piemēram: *Ēd gardi, dzīvo*⁵³ *grūti, tad Dievs tev palīdzēs* (Fuer1650_70_1ms: 68). Vairākas gudrības ir par aprunāšanu: *Ko es esmu redzeis in dzirdeis, to es varu runāt, neba es no Mēle nokasišu* (Fuer1650_70_1ms: 144), cits savukārt saka pretēji: *Kam es iešu par otru savas mutes plātīt* (Fuer1650_70_1ms: 179), *..lai viņu pel kā peldams, ne var viņu ne viens pelt* (Fuer1650_70_1ms: 181), savukārt dažu *..valoda pieceļ nepatiesi..* (Fuer1650_70_1ms: 299). Pamācība meitām: *Meitas ar godiņu runiet..* (Fuer1650_70_2ms: 138). Kādai meitai acīmredzot veltīti ļoti tieši vārdi: *Kad tu veca tapsi,*

⁵⁰ *iemīlinājies* šeit acīmredzot 'iemīlējies'.

⁵¹ *neprast* šeit acīmredzot 'nesaprast, pārprast'.

⁵² *puškainis* 1) 'ziedu vainags' ar atsauci uz senajiem tekstiem (ME III: 437).

⁵³ *dzīvot* 5) 'strādāt' Kurzemē – Durbē, Grobiņā, Dundagā (ME I: 561).

*tad tev ta Krāse*⁵⁴ *zudīs.* (Fuer1650_70_1ms: 109). Sava gudrība un pamācība ir šādā novērojumā: *..viņš lielu mantu dzīdams, apjēmēs*⁵⁵ *to slinku..* (Fuer1650_70_1ms: 87). Kādam cilvēkam aizrādīts: *Tu ne dzīvo vis no sirds, tu atkāru*⁵⁶ *vien dzīvo..* (Fuer1650_70_1ms: 11). *Ne viens cilvēks dzīvo, kas visiem varetu iztapt, kas visiem būtu izticis.* (Fuer1650_70_1ms: 276).

Gan par humora izjūtu, gan par valodas izjūtu liecina dažādas asprātīgas vārdu spēles, piemēram: *Zagšu pajēmis maņu sakšu..* (Fuer1650_70_1ms: 252) vai arī: *..vilks tavi vilks pie aušu.* (Fuer1650_70_1ms: 298).

1.8. Folklorā

Firekeru var uzskatīt arī par vienu no pirmajiem latviešu folkloras pierakstītājiem, jo vārdnīcas manuskriptus caurvij ne mazums sakāmvārdu, tajā skaitā arī tādu, kas ir aktīvi valodā arī mūsdienās, dažas nelielas tautasdziesmu rindiņas un pat teikums no kādas pasakas⁵⁷.

Sakāmvārdos redzama gan tautas gudrība, gan humors. Piemēram: *Nelaime nāk aumakam*⁵⁸ (Fuer1650_70_1ms: 29), salīdzinājumam arī mūsdienās zināmais sakāmvārds *Nelaime nenāk viena.* Vēl daži sakāmvārdi: *Jāni slauki degunu, kaķe pie piena-spann..* Pats Firekers ir komentējis, ka tā ir tēlaina brīdinājuma frāze (Fuer1650_70_1ms: 50), *Antiņš kur stabulite?* (Fuer1650_70_1ms: 29), *Kā blēdis tu dzīvo, kā blēzam tev ari vedās* (Fuer1650_70_1ms: 44), *Ne bāzi ģeķim pirkstu mutē.* (Fuer1650_70_1ms: 44), *Kas laba ne grib? tas*

⁵⁴ *krāse* 'skaistums' (Augstkalns 1931: 51).

⁵⁵ *apjēmt* 'apprecēt' (ME I: 91).

⁵⁶ *atkāru* 'atsvešināti, nomāļi, kā vientuļnieks' Vidzemē – Lazdonā, Cesvainē (ME I: 166).

⁵⁷ Daļu no šiem folkloras materiāliem savā rakstā ir apkopojis arī folklorists un literatūrvēsturnieks Ludis Bērziņš (Bērziņš 1928: 162), Andrejs Johansons gan atzīst, ka nav skaidri zināms, "vai tos nav pievienojusi kāda vēlāka roka.." (Johansons 1953: 21). Par folkloras fragmentiem Firekera vārdnīcas manuskriptos rakstījusi arī literatūrzinātniece Māra Grudule (Grudule 2015: 9, 10).

⁵⁸ *aumakām* 1) 'lielā pulkā' Burtniekos, 2) 'aumaļām' Raunā, Krustpilī, Zaļeniekos (ME I: 224).

launa ne bēg.. (Fuer1650_70_1ms: 120). Fīrekers ir rakstījis: *Tas vec vārds: Meliem ir īsas kājās. Meliem ir īsas kājās, tie ne tek tālu, ne izbēg.* (Fuer1650_70_1ms: 158). Fīrekeram tas ir licies sens izteiciens, daļa no tā: *Meliem ir īsas kājas tiek lietota vēl mūsdienās. To pašu var teikt arī par sakāmvārdu Maz cinis lielu sienu vezmu apkārt gāž..* (Fuer1650_70_1ms: 312). Mūsdienās: *Mazs cinītis gāž lielu vezumu. Sakāmvārds ar atskaņām: Zaglis dabu savu Algu. Savā kaklā cietu Valgu* (Fuer1650_70_1ms: 209); *pats stabul, pats danco pats aus⁵⁹, pats mute. met.* (Fuer1650_70_1ms: 261). Arī mūsdienās labi pazīstamas rindas: *Kurš Putniņš agri ceļās, agri slauka Deguntiņu.* (Fuer1650_70_2ms: 5). Šis pēdējais sakāmvārds patiesībā ir kodolīgs izvilkums no tautasdziesmas, salīdzinājumam: *Kurš putniņš agri ceļas, / Agri slauka deguntiņu; / Kurš putniņš sebu ceļas, / Tas astiti rubināja.* (LD, 2672–0).

Tautasdziesmu sastāvdaļa, visticamāk, ir arī: *Ši Saulīte brītiņam, viņa Saule mūžiņam.* (Fuer1650_70_1ms: 211). Salīdzinājumam tautasdziesma: *Dzīvo labi šai saulē, / Viņas saules bīdamies; / Ši saulīte brīsiņam, / Viņa saule mūžiņam.* (LD, 27759–1). Arī vārdi *Spīgulo Saulīte..* (Fuer1650_70_1ms: 269) ir viena neliela rindiņa no rituālās jāņudzesmas, ar kuru tiek saukta saulīte un kuru pazīstam joprojām⁶⁰. Salīdzinājumam: *Spiguļo, Saulīte, / Spiguļo, spiguļo! / Met melnu kreklu zemē, / Velc baltu mugurā!* (LD, 34028–1).

Savukārt teikums: *..vilks pār ezaru, pa ledu tecedams domāja, te būs man tvermes⁶¹.* (Fuer1650_70_1ms: 286) atgādina nelielu pasakas fragmentu.

2. Fīrekera lietotās leksikas areālā daudzveidība

Luža Bērziņa teiktais: “No Dobelnieku tagadējās valodas Fīrekers atkāpjas tikai retās formās” (Bērziņš 1927: 6) laikam pamatā attiecas uz gramatikas īpatnībām, tomēr leksikā ir redzama lielāka areālā daudzveidība.

⁵⁹ aūsīt ‘dzesēt, dzesināt’ Vidzemē – Burtniekos, Drustos (ME I: 227).

⁶⁰ Alvils Augstkalns gan pieļauj, ka Fīrekers šo frāzi varētu būt paņēmis no anonīma 17. gadsimta apsveikuma dzejoļa (Augstkalns 1940: 250).

⁶¹ tverme ‘patvērums’ Vietalvā (ME IV: 290, EH II: 710).

Kā jau minēts raksta sākumā, pats Firekers dažviet ir devis norādes par atsevišķu vārdu vai izteicienu ģeogrāfisko izplatību, tā sauktās lingvoģeogrāfiskās norādes. Pirmajā manuskriptā visbiežāk dotas norādes par lietojumu Kurzemē – “Cur.”, “Curl.”, “Cuhrl.” vai Zemgalē – “Sem.”, “Seng.” “Sengall”. Lielākoties šīs norādes ir pa pāriem, pretstatot lietojumu Kurzemē Firekeram kā dobelniekam pierastākajam lietojumam Zemgalē, dažkārt norāde par Kurzemi ir viena pati. Atsevišķos gadījumos ir norāde par lietojumu konkrētā vietā, piemēram, Dobelē – “Dobl.”, “dobl.”, “dob.”, Ventspilī – “Wind.”, “Windau”, Daugavpilī – “Dünab.”, “Liv. Düneb.”⁶². Norāde “Anneb.” varētu liecināt par lietojumu Zālītē vai Emburgā, savukārt norādi “R.”, Trevors Gārts Fennels ar zināmām šaubām atšifrē kā “Rigensis?”, proti, iespējams, ka tā liecina par lietojumu Rīgā (Fennell 2000 II: 111)⁶³.

Izpētot Firekera manuskriptu ilustratīvajos piemēros lietoto īpatnējo leksiku, proti, vārdus, ka atšķiras no mūsdienu latviešu literārās valodas, salīdzinot ar Milenbaha vārdnīcā pirms aptuveni 100 gadiem publicētajiem šo vārdu fiksējumiem konkrētās izlokšnēs, jāsecina, ka tā aptver ne tikai norādēs minētās vietas, bet arī vairākus citus reģionus.

Lai gan Firekers pats ar norādēm nav īpaši izcēlis Neretai – vietai, kur ir dzimis un pavadījis bērnību – raksturīgos vārdus, tomēr šis nelielais pētījums rāda, ka vairāki vārdi, jo īpaši lituānismi, ir raksturīgi Sēlijai, piemēram, *jemstelēt* ‘vairākkārtīgi ņemt un likt atpakaļ’, *kvelkstēt* ‘riet, kvankšķēt’, *piegūt* ‘iegūt, sasniegt’, *pagurklis* ‘rikle, guza’. Iespējams, Firekers neuzskatīja par nepieciešamu šos vārdus īpaši izcelt, jo tie, visticamāk, viņam bija pierasti kopš bērnības.

62 Norādes par Daugavpili vismaz dažās vietās Firekers, iespējams, pārņēmis no Mancela 1631. gada darba *Lettisch Vade mecum*, piemēram, pie vārda *ķirvenieks* ‘svešinieks’ (Fuer1650_70_1ms: 107): *Brāļi / Jūs ne esieta vairs Viesis und Svešinieki (Dunaeburg, Kirvenieki.)* (Manc1631_LVM: 20826).

63 Par lingvoģeogrāfiskajām norādēm Firekera vārdnīcas manuskriptos sk. arī valodnieces Ilgas Jansones rakstā (Jansone 1999: 26).

Samērā daudz ir tādu Fīrekera lietotu vārdu, kas Mīlenbaha vārdnīcā ir fiksēti Kurzemē, piemēram, *dzīvot* 'strādāt', *ēdminis* 'barība', *kārt* 'apkārt', *letena* 'pēda', *pogums* 'apakle'. Acīmredzot Fīrekeram ar kurzemniekiem bija cieša saskare, par to liecina arī jau minētās salīdzinoši biežās norādes, ar kurām izcelti Kurzemei raksturīgie vārdi.

Bērziņš ir pamanījis, ka norādes manuskriptos ir uz Kurzemes un Zemgales, bet ne Vidzemes vietām (Bērziņš 1928: 164), tomēr daļa Fīrekera īpatnējās leksikas pirms 100 gadiem fiksēta tikai Vidzemē, piemēram, *apbalzīt* 'apbāzt visapkārt', *apļauņoties* 'apvainoties', *atkāru* 'atsvešināti, nomaļi, kā vientuļnieks', *ausīt* 'dzesēt, dzesināt', *kāris* 'kāre'. Varbūt Fīrekeram tomēr bija kādi kontakti arī ar vidzemniekiem, tomēr ticamāka šķiet iespēja, ka agrāk plašākā teritorijā pazīstamu vārdu lietojums, nostabilizējoties rakstu valodai, pamazām sašaurinājies – šajā gadījumā vārdi, kas vēl 17. gadsimtā bija pazīstami arī zemgalietim Fīrekeram, pēc 300 gadiem bija pazīstami vairs tikai Vidzemē. Līdzīgi arī priedēklis *āz-* 'aiz-' pirms 100 gadiem fiksēts kā vienīgi Kurzemei raksturīgs, bet 17. gadsimtā acīmredzot bijis plaši izplatīts arī Zemgalē, jo sastopams arī Fīrekerā un Manceļa tekstos.

Daļa mūsdienās vairs nelietoto Fīrekera manuskriptu ilustratīvā materiāla vārdu Mīlenbaha vārdnīcā atzīmēta kā senajiem tekstiem raksturīga, piemēram, *neva* 'nav', *tādai* 'tā', daļa vēl pirms 100 gadiem fiksēta daudzās izloksnēs plašā Latvijas teritorijā, piemēram, *bānis* 'lielāks laika sprdis', *jemt* 'ņemt', *raudava* 'meža pile'.

Ir iespējams izteikt arī dažus secinājumus par areālo leksiku noteiktās tematiskajās grupās – frāzēs, kas stāsta par savvaļas dzīvniekiem un putniem, ir vairāk Neretas pusei un Kurzemei raksturīgas leksikas, acīmredzot tajās saplūstot kopā valodas mantojumam no bērnības un vēlākajām ietekmēm. Savukārt frāzēs, kas izsaka dažādas atziņas par Dievu, par reliģiju, mazāk izloksņu pazīmju no mūsdienu viedokļa. Acīmredzot šajās frāzēs ir redzama arī rakstu valodas ietekme.

SECINĀJUMI

Ir pagājuši gandrīz četri gadsimti, kopš Firekers no latviešiem dzirdēja un pierakstīja vārdnīcas manuskriptos ietvertās frāzes, tomēr mūsdienu latviešu lasītājam tās lielākoties ir diezgan labi saprotamas. Ir dažas atšķirīgas gramatiskas konstrukcijas, ir vairāki vārdi, kas mūsdienās nav zināmi visā literārajā valodā, bet diezgan liela daļa no tiem vēl arvien tiek vai arī salīdzinoši nesen ir tikusi lietota kādās noteiktās izloksnēs.

Firekera vārdnīcas manuskriptos lietotās īpatnējās leksikas izpēte liecina par to, ka: 1) autors savā darbā ietvēris ne tikai Dobeles apkaimes vārdus un izteicienus, bet arī bērnībā Sēlijā dzirdētus un vēl attālāku tagadējās Latvijas reģionu valodas paraugus; 2) daļai manuskriptos ietverto vārdu 17. gadsimtā ir bijis plašāks lietojums nekā 20. gadsimta pirmajā pusē, kad tie tika iekļauti Mīlenbaha "Latviešu valodas vārdnīcā" vai tās papildinājumos. Acīmredzot, izplatoties rakstu valodai, daļa agrāk plaši lietotas leksikas vēlāk saglabājusies vien atsevišķās salās. Tādējādi Firekera manuskripti varētu ļaut labāk saprast arī dažus dialektālās leksikas attīstības principus, dodot pamatu tālākiem pētījumiem.

Mūsdienās šos manuskriptus var izmantot 17. gadsimta leksikas un gramatikas izpētei, uzziņai par tā laika latviešiem un viņu dzīvi, arī par pašu Firekeru. Blakus Manceļa darbam *Phraseologia lettica* un t. s. "10 sarunām" Firekera manuskripti ne tikai fiksē autentisku 17. gadsimta valodu un folkloras fragmentus, bet arī ļauj apjaust reālas sadzīviskas situācijas un dokumentē vēsturiskus notikumus.

LITERATŪRA UN AVOTI

- Augstkalns, Alvils (1931). Šis un tas. *Filologu biedrības raksti*, XI, 47.–51. lpp.
- Augstkalns, Alvils (1940). Par Vidzemes vārdu. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2, 249.–254. lpp.

- Bergmane, Anna (1967). *Agrāk publicēto latviešu valodas tekstu sagatavošana mūsdienu izdevumiem*. Rīga: Zinātne.
- Bērziņš, Ludis (1927). Apcerējums par Kristapa Fīrekera mūžu un viņa literārisko darbību. *Kristaps Fīrkers. Rakstnieku sejas. Sērija skolai un jaunatnei*, 2. Rīga: Valters un Rapa, 3.–12. lpp.
- Bērziņš, Ludis (1928). Kristofors Fīrkers un viņa nozīme latviešu literatūrā. *Filologu biedrības raksti*, VIII, 145.–224. lpp.
- BW – Barons, Krišjānis, Visendorfs, Henrijs (1894–1915). *Latvju dainas*, 1–6. Jelgava, Pēterburga.
- EH – Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha “Latviešu valodas vārdnīcai”*, 1.–2. Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; Grāmatu apgāds, 1946.
- eLKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija, 2017). Pieejams: www.lkz.lt.
- Fennell, Trevor G. (1997). *Fürecker's dictionary: The first manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Fennell, Trevor G. (1998). *Fürecker's dictionary: The second manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Fennell, Trevor G. (2000). *Fürecker's dictionary: a Concordance*, I–II. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka.
- Fuer1650_70_1ms – Fürecker, Christopher. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit Fleiß gesammelt von Christopher Fürecker*. 1. manuskripts, atrodas LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.
- Fuer1650_70_2ms – Fürecker, Christopher. *Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit Fleiß gesammelt von Christopher Fürecker*. 2. manuskripts, atrodas LU Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā.

- Grudule, Māra (2015). *Kurzemes dzejnieks Kristofors Firekers. Dzīve un dziesmas, Māras Grudules apcerētas un sakārtotas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Jansone, Ilga (1999). K. Firekera devums latviešu leksikogrāfijā. *LU Zinātniskie raksti 620. Sastatāmā un lietišķā valodniecība. VII. Kontrastīvie pētījumi*. Rīga: LU, 18.–34. lpp.
- Johansons, Andrejs (1953). *Latviešu literātūra. No viduslaikiem līdz 1940. gadam*. Stokholma: Trīs zvaigznes.
- Līgotņū Jēkabs (1924). *Juris Mancelijs, Kristaps Firekers, Ernests Gliks. Biogrāfiski raksturojumi ar izmeklētiem paraugiem no viņu rakstiem. Ievērojami vīri dzīvē un darbā. Nr. 2*. Rīga: Jesens.
- LLV – Balkevičs, Jons, Balode, Laimute, Bojāte, Apolonija, Subatnieks, Valters (1995). *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca (1972–1996)*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne.
- LVVV – Andronova, Everita, Frīdenberga, Anna, Siliņa-Pinķe, Renāte, Trumpa, Anta, Vanags, Pēteris (2016–2025). *Latviešu valodas vēsturiskā vārdnīca (16.–17. gadsimts)*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <https://lvvv.tezaurs.lv/>
- Manc1631_LVM – Mancelius, Georgius (1631). *Lettisch Vade mecum*. Rīga: Gerhard Schröder.
- Manc1638_L – Mancelius, Georgius (1638). *Lettus, Das ist Wortbuch..* Rīga: Gerhard Schröder.
- Manc1638_PhL – Mancelius, Georgius (1638). *Phraseologia lettica..* Rīga: Gerhard Schröder.
- Manc1638_Run – Mancelius, Georgius (1638). *Zehen Gespräche Deutsch und Lettisch..* Rīga: Gerhard Schröder.
- Manc1654_LP3 – Mancelius, Georgius (1654). *Lang=gewünschte Lettische Postill.. III*. Rīga: Gerhard Schröder.

- ME – Milenbahs, Kārlis (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I–IV. Rīga: Kultūras fonds.
- Reķēna, Antonija (1998). *Kalupes izloksnes vārdnīca*, I–II. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- SENIE – *Latviešu valodas seno tekstu korpuss* (2002–2025). Rīga: LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorija, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu valodu katedra, LU Latviešu valodas institūts. Pieejams: <https://senie.korpuss.lv/>
- Straubergs, Jānis (1936). L. Kannenbergas vārdnīca un Fīrekeras manuskriptu liktenis. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 12, 627.–639. lpp.
- Zemzare, Daina (1961). *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Examples of the Vernacular in the 17th Century Manuscripts of Christoph Fürecker's Dictionary

SUMMARY

The article examines the illustrative data contained in the manuscripts of Christoph Fürecker's dictionary (mid-17th century): collocations, phrases, sentences, which, as the natural flow of the language, the numerous synonyms, and dialectisms show, were mostly not copied from written sources, but heard by the people. The article arranges these phrases into specific thematic groups, giving an idea of 17th-century Latvian life and language. Some explanations of the

meaning of words or obscure phrases that are no longer used or are less frequently used today are given. On the basis of the data, the variety of context (everyday, historical, cultural, etc.) of the phrases contained in the manuscripts of Fürecker is studied and described; where possible, the areal distribution of the vocabulary contained in the phrases is determined. The descriptive, comparative and philological methods are used in the article. The article concludes that the phrases contained in the illustrative data are well understood by the modern Latvian reader, but they still contain some grammatical constructions that are different from the modern language; there are several lexemes that are not known in the literary language today. Today, this manuscript can be used not only for the study of 17th-century lexis and grammar, but also for information about Latvian life at that time, including Fürecker himself.

The lexis used in the manuscripts of the Fürecker's dictionary shows that: 1) the author included in his manuscripts not only expressions from the Dobeles or Nereta area, but also language samples from more distant regions; 2) it is possible that some of the lexemes in the manuscripts had a wider usage in the 17th century than in the first half of the 20th century, when they were included in Kārlis Mūlenbachs' Dictionary of the Latvian Language or its supplements.

Keywords: Christoph Fürecker, bilingual dictionary, illustrative data, lexis, dialectisms, 17th century Latvian.

CONCLUSIONS

Almost four centuries have passed since Fürecker heard these phrases from Latvians and wrote them down, but for the most part they are quite comprehensible to the modern Latvian reader. There are some different grammatical constructions, there are some words that are not known in the whole literary language today, but quite a lot of them are still familiar or have been used in certain dialects relatively recently.

The study of the peculiar vocabulary used in the manuscripts of the Fürecker dictionary shows that: 1) the author included in his manuscripts not only words and expressions heard in the Dobeles area, but also in his childhood in Sēlija, as well as language samples from even more remote regions of present-day Latvia; 2) Some of the words in the manuscripts had a wider usage in the 17th century than in the first half of the 20th century, when they were included in K. Mülenbach's "Dictionary of the Latvian Language" or its supplements. Apparently, with the spread of the written language, some of the formerly widely used vocabulary was later preserved only in isolated islands. Thus, the manuscripts of Fürecker's dictionary might also allow a better understanding of some principles of the development of dialectal lexis, providing a basis for further research.

Today, these manuscripts can be used not only for the study of 17th-century vocabulary and grammar, but also for information about Latvian life at that time, including about Fürecker himself. In addition to G. Mancelius' 'Phraseologia Lettica', Fürecker's manuscripts record not only authentic 17th-century language, but also real everyday situations and document historical events.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333245>

Uģis Sildegis

Deminutīvu evaņģēliskais lietojums Kristofa Fīrekera garīgajās dziesmās

ANOTĀCIJA

Pētījums aplūko deminutīvu evaņģēlisko lietojumu Kristofa Fīrekera (1612–1685) garīgajās dziesmās, izceļot viņu kā nozīmīgu, taču maz pētītu personību latviešu literatūrā, reliģiskajā kultūrā un luteriskās Baznīcas vēsturē. Fīrekera aptuveni 180 himnas, kas radās 17. gadsimtā, veicināja latviešu valodas attīstību, kristīgās ticības izplatību un lika pamatus latviešu dzejas tradīcijai. Viņa darbi atbilst Mārtiņa Lutera koncepcijai par himnām kā “dzīvu katehismu”, izmantojot vienkāršu, saprotamu valodu ticības mācīšanai un draudzes iesaistei pielūgsmē. Fīrekera poētikas raksturīgākā iezīme ir plašais deminutīvu – pamazinājuma un pamilinājuma formu, piemēram, “Dieviņš”, “Jēzuliņš”, “bērniņi” – lietojums, kas tekstiem piešķir emocionālu siltumu un tuvumu. Šāda stilistiskā izvēle bija apzināta stratēģija, lai padarītu Evaņģēliju pieejamu 17. gadsimta latviešu zemniekiem, kuri kristietību bieži uztvēra kā svešu, vācbaltiešu dominētu doktrīnu. Pētījums analizē deminutīvus kā teoloģisku un lingvistisku rīku kristīgās vēsts inkulturācijai latviešu kontekstā, uzsverot Dieva imanenci, ticīgo pazemību un eshatoloģisko cerību, tādējādi mazinot atsvešinātību no ticības. Balstoties uz

funkcionālās lingvistikas ietvaru, analīze izceļ deminutīvu pragmatiskās funkcijas teoloģiskā satura nodošanā, emocionālās saiknes veidošanā un teksta ritma nodrošināšanā. Pētījums uzsver Fīrekera kā celmlauža lomu, integrējot luterisko teoloģiju latviešu lingvistiskajās un kultūras tradīcijās, piedāvājot modeli ticības izteikšanai vietējās valodās, kas ir aktuāls mūsdienu sekularizācijas un globalizācijas izaicinājumu kontekstā.

Atslēgvārdi: Kristofs Fīrekers, deminutīvi, garīgās dziesmas, luteriskā teoloģija, latviešu tautasdziesmas, evaņģēlija inkulturācija, Dieva imanence, poētiskā valoda, Johans Georgs Hāmanis, Johans Gotfrīds Herders, glaudi.

Ievads

Kristofs Fīrekers (*Christoph Fürecker*, lat. *Füreccerus Cristophorus*, 1612–1685) ir ievērojama, bet nepietiekami izpētīta figūra latviešu literatūras, garīgās kultūras un luteriskās Baznīcas vēsturē. Viņa ap 180 radītās garīgās dziesmas sekmēja latviešu valodas attīstību, kristīgās ticības izplatīšanos un veidoja pamatu latviešu dzejas tradīcijai. Fīrekera darbi atspoguļo Mārtiņa Lutera (*Martin Luther*, 1483–1546), ideju par himnām “kā dzīvu katehismu” (Leaver 1997: 45), kas vienkāršā un saprotamā veidā māca ticību un iesaista draudzi dievkalpojumos. Viņa dzejas izteiksmīgākā iezīme ir plašais deminutīvu lietojums, piemēram, “Dieviņš”, “Jēzuliņš” un “bērniņi”, kas tekstiem piešķir emocionālu siltumu un tuvumu. Šāda stilistiskā pieeja bija apzināta, lai padarītu Evaņģēlija vēsti pieejamāku 17. gadsimta latviešu zemniekiem, kuri nereti uzskatīja kristietību par svešu, vācbaltiešu pārvaldītu mācību.

Šī raksta mērķis ir analizēt deminutīvu evaņģēlisko nozīmi Fīrekera dziesmās, izceļot to kā teoloģisku un lingvistisku instrumentu kristietības vēsts inkulturācijai latviešu tautas kontekstā. Pētījums aplūko deminutīvus kā līdzekli, kas uzsver Dieva imanenci, ticīgo

pazemību un debesu cerību, tādējādi mazinot tautas atsvešinātību no kristīgās ticības. Analīze balstās uz funkcionālās lingvistikas ietvaru, kas akcentē valodas elementu pragmatisko funkciju konkrētajā kontekstā (Halliday, 1985).¹

Šis raksts ir strukturēts trijās galvenajās daļās: Fīrekera biogrāfiskais un kultūrvēsturiskais konteksts, tautasdziesmu ietekme uz viņa poētiku un deminutīvu teoloģiskā nozīme.

Pētījuma aktualitāti nosaka vairāki apsvērumi. Pirmkārt, Fīrekera darbi piedāvā ieskatu kristietības adaptācijas procesos 17. gadsimta Baltijā, atklājot, kā valoda un poētika kalpoja par starpnieku starp kristīgo doktrīnu un latviešu tautas pasaules uztveri. Otrkārt, deminutīvu analīze sniedz iespēju izpētīt valodas lomu ticības internalizācijā, kas ir būtiski mūsdienu diskusijās par reliģiskās identitātes saglabāšanu sekularizācijas un globalizācijas apstākļos. Treškārt, Fīrekera teksti, apvienojot teoloģisko saturu ar latviešu tautasdziesmu lirismu, ir nozīmīgs latviešu literārās un garīgās identitātes avots, kas pelna padziļinātu izpēti un aktualizāciju mūsdienu kultūras kontekstā. Turklāt Fīrekera pieeja piedāvā modeli, kā ticību izteikt vietējās valodās un formās, kas ir aktuāli mūsdienu draudzēs, kur tradicionālā baznīcas valoda nereti tiek uztverta kā sveša, attālināta vai arhaiska.

Fīrekera dzīves gājums un konteksts

Kristofs Fīrekers, dziesmu grāmatās pazīstams ar iniciāļiem C. F., ir viena no nozīmīgākajām, bet vienlaikus noslēpumainākajām figūrām 17. gadsimta latviešu garīgajā literatūrā. Kā norāda

1 Funkcionālā lingvistika, ko attīstīja Maikls Holidejs (Michael Halliday, 1925–2018) darbā *An Introduction to Functional Grammar* (Ievads funkcionālajā lingvistikā) (Halliday 1985), ir valodas pētniecības pieeja, kas uzsver valodu kā sociālu instrumentu, kurš veido nozīmi specifiskos sociālos un kultūras kontekstos. Teorija koncentrējas uz to, kā valoda funkcionē komunikācijā, lai izteiktu idejas, emocijas un sociālās attiecības. Analizējot Fīrekera deminutīvu lietojumu garīgajās dziesmās, funkcionālā lingvistika piedāvā ietvaru, lai izprastu, kā šie valodas elementi veido emocionālu tuvību un stiprina komunikāciju starp tekstu un 17. gadsimta latviešu klausītāju.

Ludis Bērziņš, “reti kāds no latviešu dziesminiekiem tā vilina pētīt viņa likteni un talanta attīstīšanos kā Fīrekers” (Bērziņš 1928: 145). Viņa devums latviešu garīgajai dzejai un valodas attīstībai ir neapstrīdams, liekot pamatus turpmākajai literatūras attīstībai un padarot viņu par vienu no latviešu garīgās kultūras celmlaužiem (Bērziņš 1899: 254).

Fīrekers dzimis ap 1612. gadu Neretas mācītāja ģimenē, kur agrā bērnībā saskārās ar latviešu valodu un kultūru (Bērziņš 1928: 150). Viņa izglītība ietver studijas Tērbatas ģimnāzijā (ap 1630–1631), *Academia Gustaviana* (1632), kur viņš reģistrēts kā *Christophorus Fureccerus*, *Semgallus* un *Nerfta-Semgallus* (Recke, Napiersky 1859: 204), kā arī Leidenes Universitātē (1636), kur apguva teoloģiju (Kazakēnaitē 2018; Tering 2018: 317). Studiju laikā Fīrekers sadarbojās ar Georgu Manceli (*Georg Manzel*, lat. *Georgius Mancelius*, 1593–1654), piedaloties teoloģiskos disputos, kas liecina par viņa ciešo saikni ar izcilo latviešu garīgās prozas rakstnieku (Sainio 1978: 39–40).

Pēc studijām viņš, visticamāk, nestrādāja par draudzes mācītāju, lai gan teoloģiskā izglītība to būtu ļāvusi. Tā vietā Fīrekers darbojās kā mājskolotājs Kurzemē, kur apprecēja turīga latviešu zemnieka atraitni, iespējams, lai padziļinātu savas latviešu valodas prasmes (Bērziņš 1928: 156; Tetsch 1770: 172–173).² Viņam bija nepārprotama interese par latviešu dzīves izjūtu. Tas veicināja viņa izpratni par valodas un kultūras īpatnībām, kas spilgti atspoguļojas viņa daiļradē. Viņa darbība kā garīgo dziesmu autoram un tulkotājam aizsākās vēlākajos dzīves gados, radot aptuveni 180 dziesmas.³ Šie darbi galvenokārt ir vācu oriģinālu tulkojumi, kas latviešu valodai pielāgoti ar izcilu poētisko talantu, ietverot tautasdziesmu intonācijas, deminutīvus un lauku dzīves tēlainību (Grudule 2023: 94).

2 “Viņš bija patiesi un neliekuļoti dievbijīgs vīrs; viņš Dobeles apkaimē apprecēja turīgu un brīvu zemnieku atraitni, ne nolaizdamies, bet dievbijīgā nolūkā latviešu pašu starpā viņu valodu pilnīgi izmācīties un tad savu veiksmi izlietot par labu latviešu baznīcai,” par Fīrekeru raksta baznīcvēsturnieks Tečs (Tetsch 1770: 172–173).

3 Fīrekers izveido jaunās ritmizētās latviešu luteriskās dziesmu grāmatas pamatu, tulkojot vecās dziesmas, to skaitā arī 28 Mārtiņa Lutera tekstus, kā arī savu laikabiedru, vācu dzejnieku darbus (Grudule 2017: 115).

Fīrekera dziesmas kļuva par būtisku luterāņu dziedāšanas tradīcijas daļu, veicinot latviešu iesaisti dievkalpojumos.

Dzīves nogalē Fīrkers cieta no triekas sekām, kas liedza viņam runāt un kustēties, taču viņa mantojums ir saglabājies cauri laikiem un dziesmu grāmatām, kur vispilnīgākais viņa dziesmu apkopojums ir *Vermehrtes Lettisches Hand-Buch* (Pavairota latviešu rokasgrāmata; turpmāk saīsināti – K 1685), kuru rediģēja Heinrihs Adolfs.⁴ Domājams, ka Fīrkers apbedīts Tukuma baznīcā (Draviņš 1963: 382–384). Vecais Stenders nodēvēja Fīkeru par “pirmo stipro latvieti”, izceļot viņa valodas meistarību, kura attīstījās, pateicoties lieliskai izglītībai, Manceļa ietekmei un ciešai saiknei ar latviešu tautu (Bērziņš 1928: 158).

Fīrekera dziesmas 17. gadsimta kontekstā

17. gadsimts latviešu garīgajā dzīvē iezīmēja pārejas posmu, kad luterisms, kas izplatījās pēc Livonijas reālas kristianizācijas un reformācijas 16. gadsimtā, vēl nebija pilnībā iesakņojies tautas apziņā un identitātē. Luteriskā ortodoksija, kas dominēja Baltijā, uzsvēra Svēto Rakstu autoritāti, grēka un žēlastības mācību, kā arī stingrāku draudzes disciplīnu. Tajā pašā laikā latviešu zemniekiem, kuri veidoja sabiedrības pamatu, kristietība bieži šķita sveša, jo dievkalpojumi notika diezgan nepilnīgā latviešu valodā, savukārt sludināšana neatspoguļoja viņu ikdienas pieredzi. Vācbaltiešu garīdznieki un muižnieki, kas pārstāvēja kristietību, nereti tika uztverti kā politiskās un ekonomiskās varas simboli, tādējādi saistot kristietību ar apspiešanu, nevis garīgu atbalstu. Līdz ar to luterisms latviešu vidū visbiežāk palika ārējs elements, nevis identitātes daļa (Adamovičs 1978: 25).

⁴ Heinrihs Adolfs (*Heinrich Adolphi*) bija vācu tautības latviešu valodnieks un garīgo dziesmu tulkotājs, dzimis 1622. gadā Silēzijā un miris 1686. gada 15. jūnijā Jelgavā, kur arī apbedīts. Viņš 1650. gadā sāka darbu kā latviešu luterāņu mācītājs Dobelē un pēc tam no 1661. līdz 1686. gadam bija vācu draudzes mācītājs, virsmācītājs Jelgavā un Kurzemes superintendents. Adolfs mācījis latviešu valodu pie Fīrekera un popularizēja viņa darbus.

Dziedāšana šajā kontekstā kļuva par nozīmīgu tiltu starp tautas tradīcijām un luterisko ticību, pateicoties latviešu dziļajai saiknei ar tautasdziesmu kultūru. Luteriskā ortodoksija atzina himnu lomu draudzes iesaistīšanā un mācības izplatīšanā, taču, kā norāda Heinrihs Adolfs *Vermehrtes Lettisches Hand-Buch* priekšvārdā, dziedāšana baznīcās sākotnēji saskārās ar grūtībām trūkstošo tekstu un dziedāšanas prasmju dēļ. Tikai Fīrekera dziesmas situāciju mainīja. Adolfs raksta:

Brīnišķīga ritmizēta un atskaņota dziesmu grāmata, kāda līdz šim latviešu valodā nav redzēta, kurā neparastā kārtā ir atrodama jauka un brīva, labi saprotama nevācu valoda [...], manu klausītāju ar tik lielu kāri saņēmta, ka viņi ne tikai tekstu, kas viņiem tika vien dažas reizes priekšā lasīts, drīz vien atcerējās, bet vēlāk arī melodiju uztvēra tik labi, ka arī tie vācieši, kam iepriekš nabaga ļautiņi ar savu rīcību bija radījuši nepatiku, guva no tā tik daudz sirsnīga prieka. (Adolphi 1685: 6–8)

Fīrekera dziesmas, kas tika pielāgotas latviešu valodas ritmam un tautasdziesmu intonācijām, padarīja luterisko mācību pieejamu un saistošu, jūtamī veicinot tautas garīgo izglītību un iesaisti dievkalpojumos.⁵

Fīrekera darbība ir apzināts mēģinājums pārvarēt latviešu atsvēšinātību no kristietības, padarot Evaņģēlija vēsti tautai saprotamu un tuvu (Bērziņš 1928: 200). Viņa teoloģiskais kodols balstījās luteriskajā uzsvārā uz Dieva žēlastību un mīlestību, kas dāvina glābšanu caur ticību, nevis caur cilvēciskiem darbiem un nopelniem. Fīrkers saprata, ka latviešu garīgās vajadzības prasa sirsnīgu un

5 Par dziesmu grāmatu ietekmi turpmākos laikos ir, piemēram, sekojoša liecība – Tērvetes mācītāja Arnolda fon Rutkovska (*Arnold von Rutkowski*, 1865–1919) sniegtais raksturojums: “Neviena cita grāmata līdz šim tā nav saaugusi kopā ar mūsu tautas iekšīgo dvēseles dzīvību. Bērni to sāka lasīt un mācīties no galvas, tēviem to lika uz zārka, kad izvadīja. Tā bij viņu ticības-zīme un karogs, un neskaitāmiem tā vienīga “grāmata”, kas tiem bij.” (Citēts no: Neilands, 1905: 30)

emocionāli pievilcīgu ticības izteiksmi, nevis tikai formālu doktrīnu pieņemšanu.

Fīrerkers pētīja latviešu valodu, īpaši tās stilu un gramatiku. Viņš pielāgoja dziesmu valodu tautas uztverei, apzināti distancējoties no vācu garīgās literatūras didaktiskā stila un iekļaujot latviešu valodas īpatnības, piemēram, deminutīvus un lauku dzīves tēlainību (“raudzē mūsu sirdis ar debesu maizi”) (K 1685: 243). Šāda pieeja ne tikai atbilda reformācijas principiem, bet arī veiksmīgi integrēja to latviešu kultūrā, radot savdabīgu ticības un vietējo tradīciju mijiedarbi.

Fīrekera dziesmu tulkojumi, kas pirmoreiz publicēti 1671. gada Kurzemes dziesmu grāmatā *Lettische Geistliche Lieder und Psalmen* (Latviešu garīgās dziesmas un psalmi), ir ievērojams pavērsiens, jo latviešu luterāņi beidzot varēja izdziedāt slavinājumu Dievam klasiskajās dzejas formās, piemēram, aleksandriešos⁶ un Sapfo strofās⁷. Turklāt Fīrerkers ir ievērojams ar to, ka pirmais rēķinās ar latviešu valodai raksturīgo pirmās zilbes uzsvaru un sakārto dzejas rindas tā, lai zilbju skaits un pauzes vieta precīzi atbilst nošu rakstam arī latviešu valodā. Viņa tulkojumi, tostarp Lutera un laika biedru dziesmas, ir ritmiski precīzi un poētiski, saglabājot oriģinālo melodiju dziedamību (Grudule 2017: 121). Fīrekera darbi, kā norāda Grudule, atklāj dziļu izpratni par valodu un spēcīgu poētisko talantu, veidojot nozīmīgu ieguldījumu 17. gadsimta latviešu literatūras attīstībā (Grudule 2023: 99). Viņa dziesmas ne tikai stiprināja

6 Aleksandrietis ir klasiskā dzejas forma, kas sastāv no divrindēm ar blakus atskaņām, katrā rindā ir 12 zilbes, parasti jambā ar cezūru (pauzi) vidū, kas sadala rindu divās sešzilbju daļās. Panta organizācija nodrošina ritmisku un svinīgu skanējumu, tāpēc to bieži izmanto episkajā, dramatiskajā un liriskajā dzejā, īpaši franču klasicisma literatūrā. Latviešu literatūrā aleksandrietis ir retāk sastopams, taču to var atrast atdzejā vai darbos, kurus ietekmējusi Eiropas dzejas tradīcija.

7 Sapfo strofa ir stingrā strofiskā forma, kas nosaukta sengrieķu dzejnieces Sapfo vārdā. Tā sastāv no četru rindu strofām, kurās trīs pirmās rindas veido Sapfo metrs (metriskā shēma: – U – U – // U U – U – U) ar 11 zilbēm katrā, bet ceturrtā rinda, saukta par adoniju (– U U – U), satur piecas zilbes. Šī struktūra rada raksturīgu ritmisku plūdumu, kas ir tipiski seno grieķu aioliskajai dzejai un izceļas ar melodisku un izteiksmīgu skanējumu.

luterāņu ticību, bet arī lika pamatus latviešu mākslas dzejai, padarot viņu par “latviešu dzejnieku ciltstēvu” (Berelis 1999: 15).⁸

Deminutīvu lingvistiskā un teoloģiskā nozīme

Fīrekera garīgās dziesmas, kas vislielākajā apjomā publicētas Kurzemes dziesmu grāmatā *Lettische Geistliche Lieder und Collecten* (Latviešu garīgās dziesmas un kolektes, 1685), īpaši izceļas ar deminutīvu lietojumu. Funkcionālās lingvistikas ietvarā (Halliday 1985) deminutīvi tiek aplūkoti kā valodas elementi, kas veic trīs galvenās funkcijas: idejisko (saturs un nozīme), sociālo (emocionālā saikne ar klausītāju) un tekstuālo (teksta strukturālā un ritmiskā organizācija). Fīrekera deminutīvi kalpo šīm funkcijām, padarot tekstus teoloģiski precīzus, emocionāli pievilcīgus un viegli iegaumējamus.

Idejiskā funkcija: deminutīvi Fīrekera tekstos nav tikai stilistisks ornaments, bet gan apzināti izvēlēts līdzeklis, kas izsaka luterāņu teoloģijas pamatprincipus – Dieva žēlastību, tuvumu un pestīšanas cerību. Piemēram, dziesmā “Lai mēs Dievu slavējam” (K 1685: 202) Fīrkers lieto deminutīvus, lai attēlotu Dieva radišanas providenciālo gādību: “Vēl tas bērniņš tumšumā, jau tam galdiņš gatavs stāv, Savās mātes miesiņās savu tiesu dabujās.” (K 1685: 202) Šeit “bērniņš”, “galdiņš” un “miesiņas” simbolizē Dieva mīlestības rūpes par radību kopš ieņemšanas brīža, kas saskan ar luterāņu mācību par Dieva radišanu un žēlastību, kas aptver visas dzīves jomas (Luters 1520: 283; Ps 139:13–16). Šai gadījumā deminutīvi kalpo tam, lai ar ģimenes un dabas tēliem darītu Dieva darbību saprotamu un tuvu latviešu zemniekiem.

Sociālā funkcija: deminutīvi rada emocionālu tuvību starp tekstu un klausītāju, kas ir sevišķi svarīgi 17. gadsimta kontekstā, kad

8 “Fīrekeram nu nākas gods, ka viņš mums atklājis šo daudzpusīgo strofu bagātību, jo būs tālu jāmeklē arī jaunākos laikos tas dzejnieks, kas būtu vingrinājies tik dažādās dzejas formās. Šīs formas gan bija vajadzīgas baznīcas meldīju dēļ, bet Fīrkers pie viņām taču nebūtu ķēries, ja pats nebūtu juties viņām kongeniāls pēc dabas. Tā Fīrkers parādās kā cilvēks, kam ir labpatika pie formu pasaules un kas to labprāt veido.” (Bērziņš 1928: 191)

latviešu zemnieki bieži uztvēra kristietību kā svešu, vācbaltiešu dominētu doktrīnu. Šādu emocionālu efektu var novērot, piemēram, Ziemassvētku dziesmā: “Ak, saldaiss mīlais Jēzuliņ, nāc taisies mīkstu spilventiņ’ un dusi manā sirsniņā, ka Tu man paliec prātiņā” (K 1685: 12), kur vārdi “Jēzuliņš” un “sirsniņa” rada intīmu, ģimenisku attiecību izjūtu starp Kristu un ticīgiem. Šāda pieeja atbilst arī Lutera uzskatam, ka ticība ir personiskas attiecības ar Dievu, ne tikai formāla doktrīnu pieņemšana (Luters 2019: 283). Īpaši no latviešu dainām pārņemtie deminutīvi, kas pauž mīlumu un rūpes (piemēram, “saulīte”, “māmiņa”), padara Evaņģēliju emocionāli pievilcīgu.

Tekstuālā funkcija: deminutīvi Fīrekera dziesmās izmantoti, lai nodrošinātu tekstu ritmisko un melodisko plūdumu. Šis aspekts bija īpaši nozīmīgs 17. gadsimta sabiedrībā, kur lasītprasme bija ierobežota (Vanags 2008: 62–72). Piemēram, dziesmā “Dievs Kungs, dod Tavu Garu” (K 1685: 204) lietotais deminutīvs “bērniņi” un tautasdziesmām raksturīgais paralēlisms (“Še mēs kā bērni grābstam, tur skaidri runāsim, še mēs pēc Dieva slāpstam, tur netrūks tam jeb šim”) demonstrē izturētu pantmēru un skaidras atskaņas, kas labi atbilst latviešu mutvārdu tradīcijām. Kā norāda Grudule (2017: 132), deminutīvi veicina atskaņu veidošanu un piešķir tekstiem melodisku plūsmu, padarot tos viegli uztveramus un dziedamus draudzē.

Tautasdziesmu ietekme

Kristofa Fīrekera garīgo dziesmu poētika ir cieši saistīta ar latviešu tautasdziesmu ietekmi, kas veidoja to formu un saturu, padarot tās par tiltu starp tautas tradīcijām un luterisko teoloģiju.⁹ Dzimis Neretā un būdams cieši saistīts ar latviešu zemniekiem, Fīrakers meistarīgi apguva tautasdziesmu ritmiku, paralēlismu un

9 Sal. Fennel, Trevor Garth (1997). *Fürecker's Dictionary: the first manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka; Fennel, Trevor Garth (1998). *Fürecker's Dictionary: the second manuscript*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka. Šīs grāmatas apliecina, ka Fīrakers savā sastādītajā vārdnīcā ir pierakstījis arī latviešu tautasdziesmas un sakāmvārdus.

lirisko izteiksmi, kas nepārprotami atspoguļojas viņa tekstos (Bērziņš 1928: 150; Grudule 2017: 85).

Bērziņš raksta, ka Fīrkers ir sevišķi jūtīgs pret tautas valodu un tautas dzejas stilu (Bērziņš 1928: 189). Viņa dziesmas iemieto tautasdziesmām raksturīgo vienkāršību un emocionālo dziļumu, kas padarīja kristīgo vēsti saprotamu un pievilcīgu 17. gadsimta latviešu sabiedrībai, kur mutvārdu tradīcija dominēja pār lasītprasmi (Grudule 2017: 132). Spilgts piemērs tam ir pants: “Tēvs, kas augstā Debestīnā, lai Tavs Vārds top godināts, lai nāk Tava Valstībiņa, lai notikt Tavs žēlīgs prāts. Dod mums maizīt’ allažīn, pamet mūsu parādīn’, neliec tapt mums kārdinātiem, bet no ļauna pasargātiem.”¹⁰ (K 1685: 235) Ar deminutīvu, ritmikas palīdzību, kā arī tautasdziesmām pielāgoto stilu šis pants veiksmīgi pārfrāzē Tēvreizi un dara to izdziedamu/noskaitāmu viena skanīga panta ietvaros.

Deminutīvi latviešu valodā parasti izsaka pieķeršanos, siltumu vai rūpes, piešķirot tekstiem emocionālu dziļumu. Piemēram, vārdi “bērniņš” un “māmiņa”, kas aizgūti no tautasdziesmām, bagātina tekstus ar tuvuma izjūtu. Fīrkers meistarīgi lieto šos valodas līdzekļus, jo deminutīvi ne tikai atbilst latviešu valodas dabiskajai izteiksmei, bet arī piešķir tekstiem melodisku skanējumu, atvieglojot atskaņu veidošanu un ritmisko harmoniju. Saskaņā ar Grudules analīzi deminutīvu lietojumam ir trīs galvenie iemesli: to pārņemšana no vācu oriģināliem, pielāgojot tos latviešu valodas īpatnībām¹¹; atskaņu veidošanas atvieglošana, kas nodrošina tekstu ritmisko plūdumu; latviešu pasaules uztveres un emocionālās izteiksmes atspoguļošana, kas sasaucas ar luterisko mācību par Dieva mīlestību (Grudule 2017: 121–123).

Fīrķera dziesmas tika radītas galvenokārt praktiskai lietošanai 17. gadsimta luteriskajās draudzēs, kalpojot kā efektīvs līdzeklis

10 Šī parafrāze gan vienlaikus tiek attiecināta uz diviem autoriem: Kristofu Fīrķeru un Gerhardu Remlingu (*Gerhard Remling*, 1633–1695) Sk. K 1685: 233–235.

11 Grudule raksta, ka deminutīvus Fīrķera tekstos kā latviskuma stiprinātājs tomēr nav vispārināms, tas vērtējams, atdzejojumu vispirms salīdzinot ar vācu oriģinālu (Grudule 2017: 123–124).

ticības mācības nodošanai latviešu zemniekiem. To tautasdziesmām raksturīgais skanējums un skaidrā struktūra veicināja tekstu apgušanu un dziedāšanu, padarot dziesmas pieejamas plašai auditorijai. Šāda tautas stilam tuva pieeja stiprināja luterisko himnu tradīciju un veicināja kristietības integrāciju latviešu kultūrā. Fīrekers veiksmīgi lietoja dainu poētiskās formas, lai pielāgotos latviešu mentalitātei.

Viens no spilgtākajiem piemēriem ir šūpuļdziesma “Bērniņ mīlais, Dieva stādīts” (K 1685: 236), kuras ritmika un liriskā intonācija atgādina tautasdziesmu¹², apliecinot Fīredera dziļo saikni ar tautas valodu (Bērziņš 1928: 159). Piemēram: “Tevi sarga eņģeliši, Dieva stiprie sulainiši, klusi dusi zeltenīt’.” (K 1685: 236) Viņš prasmīgi apvieno tautasdziesmu vienkāršību un deminutīvu sirsnību ar teoloģisko saturu, radot dziesmas, kas ir gan mākslinieciski izsmalcinātas, gan tautai tuvas. Ar saviem tulkojumiem tas vācu dziesmu oriģinālus nevis vienkāršo, bet tuvina latviešiem, izmantojot valodai un kultūrai raksturīgus elementus. Gandrīz var teikt, ka Fīredera dziesmās kristīgai pasaulei piešķirts “latvisks ietērps” (Grudule 2023: 91).

Deminutīvu teoloģiskā un emocionālā loma

Fīredera atdzejotās un oriģinālās garīgās dziesmas izceļas ar unikālu spēju radīt dziļu emocionālu saikni starp tekstu, ticību un klausītāju, padarot tās par vienu no nozīmīgākajiem 17. gadsimta latviešu literatūras avotiem. Viņa poētiskā pieeja, kas apvieno latviešu valodas lirisko dabu ar luteriskās teoloģijas vēstījumu, ne vien pārstāv laikmeta luteriskās ortodoksijas kontekstu, bet arī savā ziņā pārspēj to, radot siltu, sirsnīgu un tautai tuvu izteiksmi. Atšķirībā no tā laika vācu luteriskajām himnām, kurās dominēja stingra

12 Johans Višmans (Johann Wischmann, mir. 1705) savā darbā “Nevācu Opics” (*Der Unteutsche Opitz oder kurze Anleitung zur Lettischen Dichtkunst*. Rīga: Nöller 1697) to raksturo, kā sadzējotu tautasdziesmas ritmā. Arī Ludis Bērziņš norāda, ka, lai gan šī dziesma nav radīta tieši pēc tautasdziesmu parauga, tā apliecina dzejnieka nopietno iedziļināšanos tautas valodā un poēzijā: “Tā mums der par labāko liecību, cik pamatīgi Fīrekers ir ieaudzis tautas dzejā.” (Bērziņš 1928: 159)

teoloģiska struktūra un majestātiska tonalitāte, uzsverot Dieva varēnību un kārtību, Firekera darbi piedāvā emocionālu siltumu, personisku tuvumu un latviešu tautasdziesmām raksturīgu maigumu, tādējādi padarot kristietību par organisku latviešu kultūras sastāvdaļu (Bērziņš 1928: 158).

Plašā deminutīvu lietošana piešķir Firekera tekstiem intimitāti un emocionālu siltumu. Šie valodas līdzekļi rada draudzīgu, ģimenisku attiecību izjūtu starp Dievu un ticīgajiem, pārveidojot kristīgo vēstījumu no attālināta dievišķā naratīva par tuvu un saprotamu pieredzi (Grudule 2023: 94). Spilgts piemērs ir Firekera Ziemassvētku dziesma: “Ak, salda is mīlais Jēzuliņ’, nāc taisies mīkstu spilventiņ’ un dusi manā sirsniņā, ka Tu man paliec prātiņā.” (K 1685: 12) Šāds izteiksmes veids un valodas līdzekļi atklāj Kungu Jēzu kā tuvu draugu un glābēju, kas emocionāli pieejams latviešu zemniekiem, kuru pasaules uztverē ģimeniskums un sirsnīgums bija būtiski elementi.

Firekera deminutīvu lietojums garīgajās dziesmās spēcīgi rezonē ar 18. gadsimta vācu filozofa un teologa Johana Georga Hāmaņa (*Johann Georg Hamann*, 1730–1788) valodas un teoloģijas izpratni. Hāmanis bija luterisks domātājs, kurš kritizēja apgaismības racionālismu un aizstāvēja valodu kā poētisku, afektīvu un dievišķu komunikācijas līdzekli. Viņa idejas par valodu kā “cilvēces mātes mēli” – poētisku un intīmu izpausmi, kas savieno pretstatus (*coincidentia oppositorum*), augstāko un zemāko, cilvēcisko un dievišķo – trāpīgi pamato Firekera deminutīvus kā teoloģisku instrumentu, kas ar pamazinājuma, pamilinājuma vārdiem tuvina Evaņģēliju latviešu zemniekiem. Hāmaņa valodas filozofija balstās uz uzskatu, ka valoda nav abstrakts saprāta mehānisms, bet gan poētiska mātes valoda, kas ir saprāta un atklāsmes “alfa un omega”. Hāmanis rakstīja: “Poēzija ir cilvēces mātes mēle”, uzsverot, ka afektīvas formas kā, piemēram, deminutīvi var kļūt par pravietisku valodu, kas savieno dievišķo un cilvēcisko (Hamann 1762: 197).

Hāmanis uzskatīja, ka tieši tāds ir cilvēces sākotnējais un dabiskais komunikācijas veids, kas atklāj dziļākās patiesības. Fire-

kera deminutīvi labi saskan ar Hāmaņa ideju par valodu kā mātes mēli, kas ir afektīva un poētiska. Tas palīdz integrēt luterisko mācību sava laikmeta ikdienā, padarot Fīrekera dziesmas intīmākas, saprotamākas, kā arī veicinot ticības internalizāciju ar afektiem un emocijām, nevis tikai doktrīnu. Hāmaņa “pretstatu savienības princips” nozīmē, ka patiesība rodas, savienojot šķietami pretrunīgus elementus, piemēram, dievišķo (augsto, transcendentu) ar cilvēcisko (zemo, imanento). Fīrkers izmanto deminutīvus, lai savienotu pretstatus – majestātisko Dievu ar Viņa imanento klātbūtni (ar pamazinājuma vārdu “Dieviņš”). Tas padara Evaņģēliju pieejamu, atklājot lielu teoloģisko patiesību (Dieva žēlastību) caur sīkām formām, tuvinot Dievu vienkāršo ļaužu ikdienai. Turklāt Hāmanis iedvesmoja Johanu Gotfrīdu Herderu (*Johann Gottfried von Herder*, 1744–1803) interesēties par dainām kā tautas gara izpausmi.¹³ Līdzīgi Fīrkers izmantoja tautasdziesmu ritmiku un deminutīvus, lai integrētu luterisko mācību tautas valodā, pamatojot to kā valodas kenosi¹⁴ – mērķtiecīgu iztukšošanos un nolaišanos līdz cilvēkam, lai atklātu Dievu (*communicatio idiomatum*)¹⁵.

Fīrkers, būdams augsti izglītots valodnieks un teologs, bija ļoti apzināts valodas lietotājs. Viņa spēja radīt emocionāli uzrunājošus tekstus ir cieši saistīta ar latviešu valodas lirisko iedabu, ko Kurzemes mācītājs un dzejnieks Teodors G. Hipelis (*Theodor G. Hippel*,

13 Johans Gotfrīds fon Herders savā filozofijā īpaši uzsvēra jēdzienu “tautas gars” (vācu: *Volksgeist*), ar ko viņš saprata katras tautas unikālo dvēseli, garīgo būtību un kultūras identitāti. Herders uzskatīja, ka tautas gars izpaužas tautas valodā, literatūrā, folklorā un īpaši tautasdziesmās, kurās tiek atspoguļota tautas vēsture un pieredze. Viņa ideja bija, ka katrai tautai ir sava dabiski veidojusies specifika un cilvēces kultūras daudzveidība rodas tieši no šo individuālo nāciju un tautu attīstības saskaņā ar to atšķirīgo garu un raksturu.

14 Grieķu valodā “kenosis” (κένωσις) nozīmē ‘iztukšot, pazemot’ vai ‘padarīt tukšu’. Tas izmantots Pāvila Vēstulē filipiešiem 2:7, kur rakstīts, ka Jēzus “iztukšoja sevi, pieņēma kalpa veidolu un kļuva līdzīgs cilvēkiem”. Tas nozīmē brīvprātīgu atteikšanos no dievišķās varenības vai priekšrocībām, lai nolaistos līdz cilvēka līmenim, saglabājot savu dievišķo būtību. Šis jēdziens uzsver Dieva mīlestību un žēlastību, kas izpaužas pazemībā un upurēšanā.

15 *Communicatio idiomatum* (lat. ‘īpašību/atribūtu saskarsme’) ir kristoloģijas jēdziens, kas skaidro, kā Jēzus Kristus vienā personā vienlaikus pastāv gan dievišķā, gan cilvēka daba un kā to īpašības var tikt savstarpēji attiecinātas uz vienu personu. Šai kontekstā termins attiecināts uz valodu, ar kuras starpniecību dievišķais tiek komunicēts cilvēciskā veidā.

1741–1796) raksturoja kā “maigu galda zvaniņu” pretstatā vācu valodas “baznīcas zvana” robustajai skaņai (citēts pēc Bērziņš 2007: 98). Viņš labi apjauta, ka latviešu tautasdziesmās deminutīvi, piemēram, “saulīte”, “zālīte” vai “māmiņa”, ir šīs valodas organiska sastāvdaļa, kas izceļ maigumu un emocionālu dziļumu. Šo valodas līdzekli viņš padarīja par Evaņģēlija instrumentu, lai Kristus vēsts kļūtu maksimāli pievilcīga latviskajai dzīves izjūtai. Ja Georgs Mancelis uztastīja, kā latviešiem sludināt Evaņģēliju prozā, tad Fīrekera darbi izceļas ar latviešu dzejas izsmalcinātību, ritmisku plūdumu un melodiskumu, kas kalpo Evaņģēlija misijai.

Fīrekera garīgās dziesmas meistarīgi apvieno emocionālu siltumu ar luteriskās ticības dziļumu, padarot Evaņģēliju ne tikai par mācību, bet arī par personisku un sirsnīgu uzrunu. Viņa lietotie deminutīvi, piemēram, “Dieviņš” un “Jēzuliņš”, piešķir tekstiem mīlumu, kas atgādina tautasdziesmu “mātes mēli”, tuvinot Dievu ikdienas dzīvei un samazinot atsvešinātību. Šāda pieeja sasaucas ar Hāmaņa idejām par valodu kā izredzētu poētisku saikni starp dievišķo un cilvēcisko, padarot Fīrekera dziesmas par tiltu starp luterismu un latviešu kultūru. Viņa ietekme ir jūtama arī vēlāku autoru darbos¹⁶ un mūsdienų garīgajā dzejā, apliecinot viņa poētisko meistarību un pieejas aktualitāti.

Vai Dievu drīkst saukt par “Dieviņu”?

Fīrekers bija pirmais, kurš latviešu garīgajās dziesmās sāka lietot vārdu “Dievs” deminutīva formā. Šo praksi turpināja arī Dundagas mācītājs Nikolajs Hespe (*Christian Nikolaus Hespe*, 1855–1876), kurš, iespējams, bija Fīrekera sekotājs. Fīrekers un Hespe bija vienīgie, kas savos tulkojumos izmantoja vārdu “Dieviņš”. Tautasdziesmās tik ierastais “Dieviņš” saskaņā ar reliģijvēsturnieku Haraldu Biezo

16 Ludis Bērziņš raksta par Fīrekera dziesmu iespaidu ne tikai uz draudzēm un draudžu dziedāšanu, bet daudz cienītāju tās atrada arī garīdznieku un dziesmu tulkotāju aprindās, kur “vēlākie dzejnieki varēja uz Fīkeru skatīties atpakaļ kā uz labu paraugu, zīmējoties uz valodu un dzejas gaumi” (Bērziņš 1899: 254).

(1909–1995) tur parādās kristīgā ietekmē (Grudule 2023: 93). Taču vārdi “Dieviņš” un “Jēzuliņš” raisa jautājumus par to, vai šie deminutīvi netrivializē Dieva svētumu un suverenitāti. Kā jau minēts, Fīrekeram deminutīvi kalpo kā lingvistisks instruments, lai darītu saprotamu Dieva klātbūtni 17. gadsimta latviešu zemniekiem.¹⁷ Vēlāk, apgaismības laikmetā, šāda pieeja top pelta un kritizēta kā pārāk sentimentāla un familiāra¹⁸ (Daija 2017: 56), tā rezultātā Fīrekeras dziesmas tiek īsinātas¹⁹ vai izņemtas no dziesmu grāmatām (Grudule 2017: 115).

Lai skaidrāk saprastu Fīrekeras pieeju, ir jāiedziļinās viņa iecerē. Fīrekeras mērķis nekādā gadījumā nebija mazināt Dieva majestāti vai Viņa neaptveramo varenību. Viņa dziesmās Dievs konsekventi ir attēlots kā visuvarens, visuresošs un vizzinošs Kungs un Valdnieks. To apliecina tādi panti kā: “Viņš valda pa visu platu pasaulī’, kur vien tā skaidrā saule spīd” (K 1685: 7) un “Šī Kunga krēsls ir augsts

17 “Vācu garīgā dzejā, kas satura ziņā Fīrekeram noderēja par paraugu, neviens autors ir nedomā šo vārdu lietot pamazināmā formā “Gottchen”, tikpat maz, kā tas iedomājams latīņu himnās, kas arī Fīrekeram nebija svešas. Bet Fīrekers dzied latviešu tautas dzejas gaumē: Gods Tev sacīts, Dieviņ dārgais (pag. 233). Nāc, ak Svētais Gariņ, nāc (242). Nebūtu Dieviņš pie mums klāt (168). Tas ir iedomājams tikai saskaņā ar latviešu tautas dzeju un valodu, pilnīgā kontrastā ar vācu paraugiem. “Dieviņš” Fīrekeram būtu droši vien vēl biežāki lietošana, ja tam nerunātu pretim strofas iekārta,” raksta Bērziņš par deminutīvu unikalitāti latviešu valodā (Bērziņš 1928: 188–189).

18 Literatūrzinātnieks Pauls Daija min divu nozīmīgākos iemeslus pārejai uz jaunām dziesmu grāmatām. Pirmkārt, vecajās grāmatās izmantotā valoda bija novecojusi, nesaprotama un grūti labojama, ar gariem tekstiem un sarežģītiem mēlējumiem, kas apgrūtināja dziedāšanu baznīcā un mājās. Vidzemes mācītāji norādīja, ka daudzi vārdi ir arhaiski vai pārņemti no vācu valodas, padarot tekstus nesaprotamus. Otrkārt, apgaismības ietekmē mainījās reliģijas izpratne, un ortodoksālā luterisma tēlainība šķita mācītājiem arhaiska un pat mānīcīga. Jaunās dziesmu grāmatas tika veidotas, lai atbilstu skaidrākai ticībai un mūsdienu reliģijai valodai, atsakoties no “negodīgiem” vai “mistiskiem” izteikumiem, kas neatbilda jaunajai teoloģiskajai apziņai (Daija 2017: 56–57).

19 “Savā “Izskaidrotā dziesmu grāmatā” viņš (vecais Stenders) gan daudz Fīrekeras dziesmu atmet un uzņemtās pārstrādā, bet iemesls nav dziesmu dzejiskā nepilnība. Stendera laiku pārvalda racionālisms, un pašam Stenderam ne no kā nav tik daudz bail kā valodā no neskaidrības un jūtās no mistikas. Pēc aukstā prāta aprēķinuma latviešiem sastādīdams dziesmu grāmatu, viņš, protams, nevarēja pie visām Fīrekeras dziesmām atrast patikšanu, jo tās saskaņā ar Fīrekeras paša dabu un viņa laikmeta reliģisko dzīvi bija pārāk jūtīgas. Tādēļ Stenderam vajadzēja tās pa daļai izraut, pa daļai apgriezt. Vidzemē tādu pat apgraizīšanu pie Fīrekeras dziesmām izdarīja racionālistu dziesmu grāmata, kas iznāca 1807. gadā.” (Bērziņš 1899: 254)

un svēts, šī gods top visur noslavēts” (K 1685: 61). Tāpat Dieva godība cildināta ar vārdiem: “Tavs gods top turēts vērā, Tavs spēks ir liels bez mēra” (K 1685: 66), uzsverot Viņa neierobežoto varu un svētumu.

Vienlaikus Fīrekera garīgajās dziesmās īpaši top izcelta Dieva imanence – Viņa klātbūtne un darbība ikdienas pasaulē, attēlojot Viņu kā gādīgu, tuvu un personisku Radītāju, kurš ir daļa no latviešu ikdienas dzīves. Spilgts piemērs ir dziesma “Lai mēs Dievu slavējam”, kur Dieva Radītāja gādība aptver visas dzīves jomas: “Viņš mūs krāšņi dzemdināj’s, mūs ar kauliem sasaistīj’s un ar ādu aptaisīj’s, dzīvu dvēsel’ radīj’s” (K 1685: 204). Šeit Dievs nav attālināts valdnieks, bet gan aktīvs dzīves veidotājs, kas saskan ar Bībeles uzsvaru uz Dieva ciešu iesaisti visā radībā (Ps 139:13–16).

Deminutīvi te simbolizē Dieva rūpes un pieejamību. Piemēram, pantā “Vēl tas bērniņš tumšumā, jau tam galdiņš gatavs stāv, savas mātes miesiņās savu tiesu dabujās” (K 1685: 204) vārdi “bērniņš”, “galdiņš” un “miesiņas” attēlo Dieva providenci kā maigas, ikdienišķas rūpes – kopš ieņemšanas brīža. Šāda izteiksme ne tikai mīkstina valodu un tuvina zemnieku pieredzei (ģimene, dzimšana, ikdienas dzīve), bet arī padara Dieva žēlastību taustāmu un personisku, uzsverot, ka tā attiecas uz ikvienu, tostarp vēl nedzimušo. Šie lingvistiskie elementi atbalso uzsvaru uz Dieva žēlastību, kas pieejama katram ticīgajam, un ilustrē, kā Fīrkers lieto valodu, lai Evaņģēlija vēsts kļūtu ne tikai saprotama, bet arī dziļi izjusta latviešu kontekstā.

Tātad deminutīvi šeit savieno Dieva transcendenci – Viņa augsto, visvareno un attālināto dabu – un imanenci – Viņa klātbūtni un darbību ikdienas pasaulē. Piemēram, providenciālā gādība top atklāta ciešā saistībā ar dabas ritmiem, ikdienas darbiem un pienākumiem, kuri veidoja latviešu zemnieka dzīvi 17. gadsimtā: “Dod jauku saulīt’, labu gais’, ir siltu lietutiņu; ka mums var dot tā zeme maiz’ un citu labībiņu: tas lauciņš ģērbts un sataisīts, tas graudiņš laikus izbārstīts, Dievs Kungs uz Tavu Vārdu.” (K 1685: 204) Šeit deminutīvi ne tikai mīkstina valodu, padarot to lirisku un tautas-

dziesmu stilam tuvu, bet arī ilustrē Dieva gādību kā praktisku un saprotamu – saule te kļūst par “saulīti”, kura sasilīda pasauli, lietotus par “lietutiņu”, kas slaka un veldzē zemi, lauks par “lauciņu”, kas top “apgērbts” gluži kā cilvēks, un grauds par “graudiņu”, kas “izbārstīts” kā dzīva sēkla augšanai. Un tas viss notiek “uz Tavu Vārdu”, apliecinot Dieva suverēno varu, kura darbojas caur ikdienišķām lietām.

Dieva Dēls un deminutīvu sirsnība

Firekers 17. gadsimta latviešu klausītājiem mērķtiecīgi attēlo Jēzu Kristu kā personu, kas sevī apvieno dievišķo godību ar cilvēcisko pazemību, atspoguļojot teoloģiski nozīmīgo inkarnācijas doktrīnu. Šī pieeja nav tikai stilistiska, bet gan stratēģiski motivēta, lai uzsvērtu Kristus divas dabas – dievišķo un cilvēcisko. Piemēram, dziesmā par Jēzus piedzimšanu (K 1685: 12) Firekers izmanto kontrastu: “Iekš tumšas kūts, ak, brīnums liels, guļ plīks tas skaidrais Dieva Dēls, uz cietām cisām trinās.” Šeit Jēzus ir vienlaikus majestātiskais “Dieva Dēls” un pazemīgais zīdāinis, kas piedzīvo cilvēciskas grūtības Bētleme kūtī. Viņa kristoloģija uzsver pestītāja lomu kā līdzcietīgu brāli, kurš saprot cilvēka vājumu un nabadzību, vienlaikus saglabājot dievišķo varenību un veidojot personisku saikni ar cilvēkiem.

No vienas puses, Jēzus ir mūžīgais un svētais, ko Firekers prot attēlot ļoti meistarīgi: “Kungs Kristus, kas nesācis, bet pats tas iesākums: no Tēva krūtīm nācis – tas mūžīgs atspīdums, kas spožāks nekā debess, no saviem vārdiem drebēs viss Viņa radījums.” Savukārt, no otras puses, ar plašo deminutīvu un metaforu lietojumu Jēzus attēlojums top darīts tuvs, sirsnīgs un piezemēts. Izteiksmīgs piemērs ir Firekera atdzejotā dzejnieka Filipa Nikolai (*Philipp Nicolai*, 1556–1608) himna *Wie schön leuchtet der Morgenstern* (K 1685: 142–143):

Kā spoži spīd mans Jēzuliņš, kā rīta zvaigznes spožumiņš, tas Dāvidiņa zariņš, Tu manas sirds salds jaukumiņš, mans Kēniņš un mans Brūtgāniņš, ko iemīlis mans gariņš: saldīgs, valdīgs, ne tik sodīgs, liels un godīgs, bagāts teicams, augsti celts un cienīgs sveicams.

Tu spīdīgs dārgais akmentiņš, Tavs mīlestības uguntiņš, lai manā sirdī mostas. Pie Tevim vien liec palikt man, dod manam prātam arīdzan, ka tas uz Tevi dodas. Es Tavs, ne savs, Debess roze balta spoža, Tu mans esi, kas Tu man' uz rokām nesi.

Ģērekeru darbos Viņš tēlots kā “Jēzuliņš”, “spožumiņš”, “jaukumiņš”, “Brūtgāniņš”, “akmentiņš” un “uguntiņš”, simbolizējot gaismas avotu un pestīšanas metaforu (Atkl 22:16). Šie deminutīvi palīdz apvienot dievišķo spožumu ar cilvēcisko tuvumu, padarot teoloģisko saturu emocionāli pieejamu. Kristus nav attāls valdnieks, bet gan mīlošs draugs un pestītājs, kurš “mostas sirdī” un savus ticīgos nes “uz rokām”. Šī pieeja ne tikai piedāvā sirsnīgu valodu, bet arī atklāj kristoloģisko patiesību par dievišķā un cilvēciskā nedalāmo vienotību Jēzus personā (Kol 2:9), ļaujot klausītājiem uztvert Viņa žēlastību kā personisku dāvanu.

Svētais Gars un deminutīvu maigums

Ģērekeru garīgajās dziesmās Svētais Gars kā Trīsvienības trešā persona tēlots kā saudzīgs un gādīgs vadonis, kas ved ticīgos uz patiesību, apgaismo sirdis un sniedz mierinājumu dzīves grūtībās. Šis tēls ir dziļi sakņots luteriskajā teoloģijā, kur Gars nav abstrakts spēks, bet gan dzīva klātbūtne, kas iedvesmo, stiprina un atjauno cilvēku. Izmantojot deminutīvus, Ģērekers padara Gara darbību tuvāku un personiskāku, ļaujot latviešu zemniekiem, kam dzīve bija pilna ar ikdienas izaicinājumiem, labāk saprast Svētā Gara palīdzību.

Labs piemērs ir dziesma “Ak, Svētais Gars, mēs lūdzamies”, kur Gars tiek lūgts kā tuvs pavadonis: “Nāc Tu, mūsu Palīdzīn, nāc Tu, dārgā Dāvaniņ, nāc Tu, siržu Gaišumiņ.” (K 1685: 62) Deminutīvi “Palīdzīn”, “Dāvaniņ” un “Gaišumiņ” šeit simbolizē Gara tuvo, skaidrojošo un pavadošo darbību, sasaistot ar Bībeles tēliem – gaismu, kas izgaismo ceļu (Jņ 16:13), un vēju, kas nes jaunu dzīvību (Apd 2:2–4). Citviet Svētais Gars parādās kā “saldais Viesiņš sirsnīnā, dzestrais Vēsminiņš karstumā” (K 1685: 62), sniedzot mierinājumu un prieku, kas atbilst luteriskai mācībai par Garu kā mierinātāju – *Parakletu*, kurš stāv blakus ticīgajiem vājumā (Jņ 14:16). Šie tēli ilustrē Gara lomu kā dzīvības devēju, kas atjauno sirdi un stiprina ticību, kā Pāvils raksta: “Bez tam arī Gars nāk palīgā mūsu nespēkam.” (Rm 8:26)

Šie liriskie teksta elementi, deminutīvi, kas Svēto Garu attēlo kā “prāta Gaišumiņu” (K 1685: 62) un “mīlestības Uguntiņu” (K 1685: 64), trāpīgi sasaucas ar Bībeles simboliku, kur Gars ir uguns liesma, kas attīra un iedvesmo (Apd 2:3), kā arī gaisma, kas kliecē tumsu (2Kor 4:6). Šie teksti arvien atgādina: Gars ir klātesošs ikviena ticīgā dzīvē, vadot uz patiesību un pestīšanu, veicinot garīgo augšanu un palīdzot lūgšanā (Rm 8:26–27). Fīrekera deminutīvi tātad pilda trīskāršu uzdevumu funkcionālās lingvistikas ietvarā (Halliday 1985): idejisko (nodod teoloģisko saturu, izceļot Dieva žēlastību), sociālo (izveido emocionālo tuvību) un tekstuālo (nodrošina ritmisko struktūru). Piemēram, vārdi “bērniņš” un “saulīt” ne tikai simbolizē Dieva rūpes, bet arī pieskaņojas latviešu dainu tradīcijai.

“Glaudi” kā debesu valodas metafora

Fīrekera garīgās dziesmas, kas dziļi izvērš Dieva imanences un transcendences tēmas, sasniedz izteiksmīgu kulmināciju dziesmā “Dievs Kungs, dod Tavu Garu” (K 1685: 202–204). Šai dziesmā metafora “glaudi” izvirzās kā centrālais debesu valodas simbols, iemiesodams maigu, sirsnīgu pieskārienu, kas apvieno trīs

galvenās teoloģiskās tēmas: Dieva klātbūtni radībā, Kristus paze-mību pestīšanā un Svētā Gara mierinošo klātbūtni. Šī metafora ne vien atspoguļo eshatoloģisko cerību uz pestīšanas pilnību, bet arī izceļ deminutīvu nozīmi kā poētisku tiltu starp zemes nepilnībām un debesu harmoniju. Firekera teoloģiskajā poēzijā valoda kļūst par praviētisku instrumentu, kurā “glaudi” nav tikai stilistiska figūra, bet gan atslēga, kas atklāj, kā mazās formas spēj ietvert dziļas garīgas patiesības.

Dziesmas struktūra atspoguļo skaidru lineāru attīstību. Pirma-jos divos pantos skan lūgums pēc Gara palīdzības, atzīstot cilvēcisko ierobežotību: “Dievs Kungs, dod Tavu Garu, ka es, cik manīdams, pareizi dziedāt varu no Debeslietiņām.” Nākamajos pantos (3.–6. pants) tiek izvēsta kontrastu dinamika starp pasaules bēdām un debesu cerību: “Tās sāpes, mokas, bēdas ar citiem sirdēstiem, ar ko tas cilvēks ēdas, mēs vairs neredzēsim. Pēc kā es bēdāšos? No nāves tapšu raisīts, man prieka nams būs taisīts, ko Dievs man mū-žam dos.” Kulminācija septītajā pantā iezīmē “glaudus” kā jaunas, apskaidrotas valodas izpausmi, kas pārvērš vārdus tiešā un garīgi piesātinātā pieskārienā. Noslēgumā (8.–15. pants) dziesma sasniedz savu augstāko punktu, slavīnot Trīsvienību un svēto kopību Debesu valstībā. Šāda strukturēta attīstība ne tikai akcentē Firekera poētis-kās teoloģijas dziļumu, bet arī uzsver “glaudus” kā universālu sim-bolu, kas apvieno zemes un debesu realitātes vienotā garīgā vīzijā.

Centrālā metafora “glaudi” Firekera dziesmā “Dievs Kungs, dod Tavu Garu” (K 1685: 204) izskan septītajā pantā: “Še mēs kā bērni grābstam, tur skaidri runāsim, še mēs pēc Dieva slāpstam, tur ne-trūks tam jeb šim. Tur viņā pasaulē Dievs runās vien ar glaudiem un spīdēs saviem ļaudīm kā spoža saulīte.” Šī metafora iezīmē harmo-nisku progresiju, kas caurvij visu dziesmu: no tumsas uz gaismu, no grēka ēnām uz žēlastības spožumu, no nespēka uz dievišķo pilnību. Šī kustība atspoguļo Bībeles naratīvu – no Ēdenes zaudēšanas līdz Jaunās Jeruzalemes atnākšanai –, kur pretstati (zeme/debess, sā-pes/prieks, grābstīšana/glaudi) kalpo kā teoloģisks ritms, uzsverot Kristus žēlastības triumfu pār grēku un nāvi.

Fīrekers zemes valodu raksturo kā haotisku “grābstīšanos” – nepilnīgu, slāpju piesātinātu pūliņu izteikt garīgās ilgas. Tas sasaucas ar psalma vārdiem: “Kā briedis brēc pēc ūdens upēm, tā mana dvēsele brēc, ak, Dievs, pēc Tevis!” (Ps 42:2) Dziesmā šīs slāpes kļūst kolektīvas: “Še mēs pēc Dieva slāpstam”, atklājot ne vien individuālu, bet universālu garīgu ilgošanos pēc Dieva tuvuma. Zemes valoda, kā attēlo Fīrekers, ir piesātināta ar nepilnībām – sākot no ikdienas mokām līdz pat nāves un šķiršanās sāpēm, kas laupa mīļotos un izsauc asaras. Šeit zīmīgi, ka grēka traģika netiek mīkstināta ar deminutīviem, piemēram, “sāpīte” vai “bēdiņa”. Deminutīvi parādās galvenokārt tikai pestīšanas kontekstā, simbolizējot Dieva maigo, gādīgo klātbūtni.

Debesu valstība šajā Fīredera dziesmā ir attēlota kā prieka, harmonijas un pilnīgas sadraudzības vieta, kas krasi kontrastē ar šīs zemes samaitātību. Dievs “spīdēs saviem ļaudīm kā spoža saulīte” (K 1685: 203), atsaucoties uz Atklāsmes 21:23: “Sauls un mēness gaismas nevajag, jo Dieva spožums to apgaismo.” Debesu pilnība izpaužas caur tēliem, piemēram, Jēzus “acis noslaucīs” (K 1685: 203; Atkl 21:4), simbolizējot ciešanu beigas, un apskaus ticīgos “savā klēpī” (K 1685: 203; Jes 66:33), uzsverot Dieva tēvišķo gādību. Šie tēli rada spēcīgu pretstatu zemes “sāpēm”, “slāpēm” un “grābstīšanai”, piedāvājot eshatoloģisku vīziju par pestīšanu un atjaunotu vienotību ar Dievu.

Arī pati valoda atspoguļo šo kontrastu. Zemes valoda ir nepilnīga, haotiska un ierobežota – “še mēs kā bērni grābstam” (K 1685: 204). Turpretī debesu valoda ir skaidra, poētiska un harmoniska, brīva no zemes važām, kļūstot par “jaunu dziesmu” (Atkl 5:9). Viņa lingvistiskā meistarība izpaužas aprautās, paralēlās frāzēs un kontrastos, kas rada steidzīgu progresiju no zemes nepilnības uz debesu pilnību. Viņš atsaucas uz 1Kor 2:9: “Tas nava dzirdēts ausīm, ar acīm neredzēts, kas tiem, kas Dievam klausīs, no Dieva novēlēts” (K 1685: 204), jo tur debesu noslēpumi pārsniedz cilvēka uztveri.

Fīredera poētiskā un pastorālā meistarība izpaužas spējā ar valodas līdzekļiem atklāt dziļas teoloģiskas patiesības, padarot

“glaudus” par debesu valodas simbolu. Izmantojot deminutīvus, īsas, ritmiskas rindas un kontrastus, viņš rada plūstošu pāreju no zemes nepilnībām uz debesu harmoniju. Vārdi kļūst vienkārši un sirsnīgi, atspoguļojot jaunu, garīgu realitāti. “Glaudi” iemieso ke-notisku izteiksmi – tiešu un mīlu, kas izceļ Dieva tuvumu un žēlastību. Tādējādi Fīrekera ne tikai izsaka eshatoloģisko cerību, bet arī piedāvā valodu kā pravietisku tiltu, kas savieno cilvēcisko ierobežotību ar dievišķo pilnību, apliecinot, ka pat mazas formas spēj nest lielas patiesības. Viņa pastorālais ģēnijs izpaužas emocionāli spēcīgā izteiksmē, kas ar “glaudu vārdiem” padara debesu vīziju latviešiem tuvu un saprotamu, saglabājot teoloģisko precizitāti.

SECINĀJUMI

Kristofa Fīrekera garīgās dziesmas, kas publicētas 17. gadsimta dziesmu grāmatās, piemēram, *Vermehrtes Lettisches Hand-Buch* (K 1685), ir izcils luteriskās teoloģijas un latviešu liriskās tradīcijas sintēzes piemērs, kas veicināja kristietības integrāciju latviešu kultūrā. Viņa plašais deminutīvu lietojums kalpo kā stratēģisks lingvistisks un teoloģisks instruments, kas padara Evaņģēlija vēsti emocionāli pieejamu un saprotamu 17. gadsimta latviešu zemniekiem. Deminutīvi šeit nav tikai stilistisks ornaments, bet gan funkcionāls elements, kas uzsver Dieva imanenci, ticīgo pazemību un pestīšanas cerību, saskaņā ar funkcionālās lingvistikas principiem (Halliday 1985). Tie veic idejisko funkciju, nododot luterisko mācību par žēlastību un radīšanu; sociālo funkciju, radot emocionālu tuvumu un samazinot atsvešinātību; kā arī tekstuālo funkciju, nodrošinot ritmisko plūdumu un dziedamību, kas atbilst latviešu tautasdziesmu tradīcijai.

Fīrekera biogrāfiskais konteksts – viņa teoloģiskā izglītība Tērbatā un Leidenē, sadarbība ar Georgu Manceli un ciešā saikne ar latviešu zemniekiem – atklāj viņa centienus integrēt kristīgo teoloģiju latviešu valodā, radot darbus, kas publicēti izdevumos *Lettische Geistliche Lieder und Psalmen* (1671) un *Vermehrtes Lettisches*

Hand-Buch (1685). Šie teksti, kas tautasdziesmu lirisma, paralēlismu un deminutīvu ietekmēti, darbojās kā “dzīvs katehisms” (Leaver 1997), veicinot ticības internalizāciju un pārvarot vācbaltiešu dominances radīto ticības attālinātību. Piemēri no dziesmām kā “Lai mēs Dievu slavējam” un “Ak, saldaiss mīļais Jēzuliņ” ilustrē, kā deminutīvi savieno Dieva transcendenci ar imanenci, attēlojot providenciālo gādību, Kristus inkarnāciju un Svētā Gara mierinājumu, kas rezonē ar Johana Georga Hāmaņa valodas filozofiju par poētisko izteiksmi kā dievišķā un cilvēciskā savienojumu.

Kopumā Fīrekera ieguldījums apstiprina, ka viņš ir bijis latviešu garīgās un literārās identitātes celmlauzis, liekot pamatus turpmākai dzejas tradīcijai un piedāvājot modeli ticības adaptācijai, kas ir aktuāli mūsdienu sekularizācijas un globalizācijas kontekstā. Valodas loma ticības internalizācijā, kā atklāts analizē, uzsver emocionālā siltuma nozīmi garīgās saiknes stiprināšanā. Turpmāki pētījumi varētu izvērst salīdzinājumus ar citiem luteriskās ortodoksijas laikmeta dzejniekiem un tulkotājiem, kas radījuši baznīcas dziesmu tekstus, lai bagātinātu izpratni par kristietības adaptācijas procesiem un novērtētu Fīrekera mantojuma unikālo pienesumu.

SAĪSINĀJUMS

K 1685 – *Vermehrtes Lettisches Hand-Buch* (1685). Mītau: G. Radetzky.

LITERATŪRA

- Adamovičs, Ludis (1978). *Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi*. Mineapole: Latviešu ev. lut. baznīca Amerikā.
- [Adolphi, Heinrich] (1685). *Christlicher und in Christo geliebter Leser. Vermehrtes Lettisches Hand-Buch*. Mītau: G. Radetzky, S. [6–8].
- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC.

- Bērziņš, Ludis (1899). Christophorus Füreccerus. *Austrums*, Nr. 10–11, 254.–255. lpp.
- Bērziņš, Ludis (1928). Kristofors Fūrekers un viņa nozīme latviešu literatūrā. *Filologu biedrības raksti*, 8. Rīga: [Filologu biedrības izdevums], 145.–224. lpp.
- Daija, Pauls (2017). Racionālistu dziesmu grāmatas 19. gadsimta sākumā latviešu lasīšanas vēstures kontekstā. *Ceļš*, 67, 49.–80. lpp.
- Draviņš, Kārlis (1963). Kristofors Fūrekers. *Jaunā Gaita*, 8, 382.–384. lpp.
- Gritsch, Eric W. (2002). *A history of Lutheranism*. 2nd ed. Minneapolis, MN: Fortress Press.
- Grudule, Māra (2017). *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Grudule, Māra (2023). Der Deutschbalte Christoph Fürecker (1612–1685?) als Reformator der lettischen Poesie. In: Klöcker, Martin (ed.). *Literarischer Wandel in der Geschichte der baltischen Literaturen*. Berlin: LIT Verlag. S. 83–101.
- Hamann, Johann Georg (1950). *Aesthetica in Nuce*. In: Nadler, Josef (ed.). *Sämtliche Werke*. Bd. 2. Wien: Verlag Herder, S. 195–217.
- Kazakēnaitē, Ernesta (2018). Remarks on Christophor Fürecker's studies at Leiden University and the date of his birth. *Baltu filoloģija*, 27 (1/2), 5.–11. lpp.
- Leaver, Robin A. (1997). *Luther's Liturgical Music: Principles and Implications*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing.
- *Lettische Geistliche Lieder und Psalmen, Collecten und Gebäte, so das gantze Jahr durch in Christlicher Versamblung zu Hause und in der Kirchen gebraucht werden* (1671). Rīga: H. Bessemesser.

- Luters, Mārtiņš (2019) [1520]. Par kristīga cilvēka brīvību. No: Dr. Mārtiņa Lutera darbu izlase. 1. sēj. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 277.–298. lpp.
- Neilands, Jānis. (1905) *Par mūsu baznīcas dziesmu-grāmatām*. Valmiera: P. Skrastiņš.
- Recke, Johann Friedrich von, Napiersky, Karl Eduard (1859). *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Nachträge und Fortsetzungen* 1. Mitau: Steffenhagen und Sohn.
- Sainio, Matti A. (1978). *Dissertationen und Orationen der Universität Dorpat 1632–1656*. Stockholm: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Tering, Arvo (1984). *Album Academicum der Universität Dorpat (Tartu), 1632–1710*. Tallinn: Valgus.
- Tering, Arvo (2018). *Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an europäischen Universitäten, 1561–1800*. Köln: Böhlau Verlag.
- Tetsch, Karl Ludwig (1770). *Curländischer Kirchen-Geschichte*. Riga: Johann Friedrich Hartknoch.
- Vanags, Pēteris (2019). Latviešu valoda pirms Latvijas valsts. No: Veisbergs, Andrejs (red.). *Valoda un valsts*. Rīga: Zinātne, 55.–86. lpp.
- Vanags, Pēteris, Pauloviča, Ieva (2008). Latviešu valoda 17. gadsimtā. No: Bušmane, Brigita (red.). *Valodniecības raksti – 1. Letonikas otrais kongress*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 63.–73. lpp.
- *Vermehrtes Lettisches Hand-Buch* (1685). Mitau: G. Radetzky. (saīsināti – K 1685)

The Evangelical Use of Diminutives in Christoph Fürecker's Spiritual Songs

ANNOTATION

This study examines the evangelical use of diminutives in the spiritual songs of Christoph Fürecker (1612–1685), a significant yet understudied figure in Latvian literature, religious culture, and Lutheran church history. Fürecker's approximately 180 hymns, composed in the 17th century, advanced the development of the Latvian language, promoted Christian faith, and laid the foundations for Latvian poetic tradition. His works align with Martin Luther's concept of hymns as a "living catechism" (Leaver, 1997), employing simple, accessible language to teach faith and engage congregations in worship. The hallmark of his poetics is the extensive use of diminutives—forms expressing endearment or diminution, such as "Dieviņš" (little God), "Jēzuliņš" (little Jesus), and "bērniņi" (little children)—which imbue his texts with emotional warmth and intimacy. This stylistic choice was a deliberate strategy to make the Gospel message accessible to 17th-century Latvian peasants, who often perceived Christianity as a foreign, German-Baltic-dominated doctrine. The study analyzes diminutives as a theological and linguistic tool for inculturating the Christian message within the Latvian context, emphasizing God's immanence, believers' humility, and eschatological hope, thereby reducing alienation from the faith. Grounded in functional linguistics (Halliday, 1985), the analysis highlights the pragmatic roles of diminutives in conveying theological content, fostering emotional connection, and ensuring textual rhythm. The research underscores Fürecker's role as a pioneer in integrating Lutheran theology with Latvian linguistic and cultural traditions, offering a model for expressing faith in local languages

that remains relevant amidst contemporary challenges of secularization and globalization.

Keywords: Christoph Fürecker; diminutives, spiritual songs, Lutheran theology, Latvian folk songs, gospel inculturation, immanence of God, poetic language, Johann Georg Hahmann, Johann Gottfried Herder.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsaucē uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333327>

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Māra Grudule

Kristofa Fīrekera dziesmas 1672. gada latviešu luterāņu dziesmu grāmatā

ANOTĀCIJA

Kristofs Fīrekers (1612–1685?) ir ievērojams latviešu garīgo dziesmu tulkotājs un autors. Viņa darbi ir būtiska latviešu luterāņu dziesmu tradīcijas daļa. Raksta centrā ir Fīrekera dziesmu pirmpublicējuma analīze 1672. gadā Rīgā izdotajā latviešu luterāņu dziesmu grāmatā *Lettische Geistliche Lieder und Psalmen...* Fīrekera tekstu korpusš šajā izdevumā ļauj secināt, ka dziesmu publicēšanas secība var arī neatbilst to sacerēšanas secībai: tās ir publicētas gan pamatkorpusā, gan pielikumā, turklāt viena dziesma pat divreiz – abās daļās. Fīrekera teksti atklāj to autora un atdzejojāja lieliskās zināšanas poētikā. Latviešu luterāņu dziesmās viņš ievieš jaunas formas, piemēram, Sapfo strofu un akrostihu, un jaunu tematiku, piemēram, pastorālās dziesmas. 36 no viņa 64 dziesmām var uzskatīt par jaunumiem latviešu luterāņu dziesmu repertuārā. Dažas no tām, iespējams, ir oriģinālas. Fīrekera tulkojumi ir precīzi ritma ziņā un, piemēram, Lutera un viņa laikabiedru dziesmas pat poētiski bagātinātas. Krājums ir arī vizuāli interesants – vairums dziesmu ir publicētas rindās, izceļot to atšķirīgā garuma savstarpējo saspēli. Divpadsmit Fīrekera tekstiem ir pievienota simboliska

zīme, iespējams, plauksta ar izstieptu rādītājpirkstu, kas varētu norādīt uz to īpašu nozīmīgumu krājumā kopumā. Fīrekera dziesmas parāda dziļu izpratni par valodu un spēcīgu poētisko talantu. To skaidrība, ritmiskais plūdums un tematiskā bagātība ir nozīmīgs ieguldījums 17. gadsimta latviešu literatūras attīstībā.

Atslēgvārdi: luterāņu dziesmas, tulkojums, poētika, baroks, vizualitāte.

Vispirms par Fīrekera (*Fürecker*, 1612–1685?) vārdu *Kristofs*. Atsaucoties uz valodnieces un personvārdu pētnieces Renātes Silīņas-Piņķes skaidrojumu, ka Fīrekera laikā *Kristofers* kā *Kristofa* atvasinājums varēja arī vēl nebūt pazīstams, turpmāk būtu jālieto *Kristofs* kā Fīrekera priekšvārds, izbeidzot līdz šim latviešu tekstos sastopamo dažādo šā vārda pierakstu. *Kristofs* arī atbilst jaunākajos vācu avotos lietotajam *Christoph* (Tering, Beyer 2018: 317; Grudule 2023: 83–101).

Atkal atrastā dziesmu grāmata *Lettische Geistliche Lieder und Psalmen / Collecten und Gebäte / so das gantze Jahr durch in Christlicher Versammlung zu Hause und in der Kirchen gebraucht werden* (Latviešu garīgas dziesmas un psalmi, kolektes un lūgšanas [sakārtotas] tā, lai visu gadu kristīgās tikšanās reizēs mājās un baznīcā tās tiktu lietotas, Rīga, 1671 [1672]) ir šobrīd senākais zināmais avots, kurā ir publicētas Kristofa Fīrekera dziesmas. Līdz šim tika uzskatīts, ka pēc Otrā pasaules kara neviens grāmatas eksemplārs nav zināms (Apīnis, Šiško 1999: 50), bet izdevums atgriezās pētnieku uzmanības lokā, pateicoties Turaidas muzejrezervāta kataloga publikācijai (Kreišmane 2020), un jau ir digitalizēts¹. Lai gan dziesmu grāmatas titullapā ir norādīts 1671. gads, faktiski tā ir publicēta gadu vēlāk – Jānis Straubergs (1886–1952) norāda, ka Fīrekera rokraksti sastādītāju rīcībā nonāk tikai 1672. gadā (Straubergs 1936b: 629).

¹ Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/906372.html> (skatīts 30.10.2025.).

Fīrekera dziesmu korpusa pārlūkošana šajā dziesmu grāmatā lika labot iepriekš izteiktus pieņēmumus. Pēdējos gados ir pieaugusi informācija par garīgajām dziesmām visā pasaulē – bibliotēku krājumu digitalizācija ir ļāvusi precizēt to pirmpublicējuma gadu, autora vai tulkotāja vārdu, izcelsmi u. tml. Savukārt 1672. gada izdevums vēlreiz atgādina – latviešu protestantu dziesmu grāmatu publicēšanas hronoloģiskā secība nenozīmē, ka tai atbilstoša ir arī konkrētu dziesminieku tekstu rašanās. Dziesmu grāmatu publicēšanas kārtība var nebūt pamatā secībai, kādā sacerētas vai tulkotas arī dziesmas. Dziesmu grāmatu izdevēju un redaktoru rīcībā ir bijusi varbūt pat nejaušības diktēta tekstu kopa, kas ir sakārtota un ievietota grāmatā. Ja cita izdevēja un redaktora rīcībā būtu cita kopa, tad, pilnīgi iespējams, jau iepriekš publicētas dziesmas šajā izdevumā kā šim sakārtotajam un izdevējam nezināmas varētu nonākt atsevišķā jauno dziesmu sadaļā. Tā kā 17. gadsimta otrajā pusē strauji aug atdzejojumu un arī dziesmu grāmatu izdevumu skaits, nepietiekami pārraugot lauku, daža dziesma var būt publicēta vienā krājumā pat divreiz – pamatkorpusā un jauno dziesmu pielikumā. Piemēram, šajā 1672. gada dziesmu grāmatā Fīrekera no vācu valodas atdzejotais 23. psalms publicēts kā dziesmu grāmatas pamatkorpusā, tā jauno dziesmu sadaļā, t. i., vēl krājuma tapšanas laikā radušos dziesmu pielikumā, attiecīgi 204. un 355. lappusē. Daža laba iepriekš publicēta dziesma jaunā izdevumā var iegūt adresātu. Tā, piemēram, 1672. gada dziesmu grāmatā ievietotā, iespējams, Fīrekera paša sacerētā dziesma ar aprakstošu virsrakstu vācu valodā *Ein Lied, worinn hohes und niedriges Standes Ihrer erheischenden Christ-gebühr beweglichst erinnert werden* (Dziesma, kurā aizkustinoši ir atgādināti Jūsu kristīgie nopelni, pārraugot augsto un zemo kārtu) dažus gadus vēlāk publicēta, norādot kā adresātu mācītāju Heinrihu Adolfiju (*Adolphi*, 1622–1686). 1685. gadā Jelgavā izdotajā dziesmu grāmatā *Lettische Geistliche Lieder Und Collecten..* (Latviešu garīgās dziesmas un lūgšanas..)² šai dziesmai ir pievienota anagramma

2 <https://gramatas.lndb.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#issue:722370> (skatīts 01.11.2025.).

“H. A. C. un S. S. Nāk sirdī, palīdz”. Tā, kā to izskaidrojis literatūrvēsturnieks un teologs Ludis Bērziņš (1870–1965), iespējams, apzīmē vārdu kopu “Heinrihs Adolfijs, sprediķotājs, [Kurzemes un Zemgales] Superintendents”, to latinizētajā formā: *Henricus Adolphi, Concinnator, Superintendens* vai arī *Heinricus Adolphi, Curonia und Semigalliae Superintendens* (Bērziņš 1928: 51). Iespējama arī vienkāršāka versija: kurzemnieks Heinrihs Adolfijs, svētītais, jeb *Heinricus Adolphi, Curonus und Sanctissimus*. Savukārt frāze “Nāk sirdī, palīdz” ietver visus Heinriha Adolfija jeb latviskajā versijā Indriķa Adalpa vārda un uzvārda burtus, izņemot h, kam ir tikai garumzīmes funkcija. Vairāki vārdi abās – 1671. un 1685. gada – dziesmas publikācijās ir izcelti ar nedaudz lielākiem burtiem nekā pārējais teksts. Tie visi atgādina, ka likstās, neveiksmēs, nelaimēs un bēdās vienīgais atbalsts, glābējs un patvērums ir lūgšana un Dievs, piemēram: “14. Veln, / Pasaul’ in tā ļauna mies’ / Grib, ka tev būs apgrēkoties; / Neklausī / Dieva lūdzies: / Nāc³, Dieviņ, Sirdī, palīdz⁴ man / Dod tavu garu arīdzan: / Viņš klausās, kad tu sūdzies” ([Fürecker] 1685: 145)⁵. Adresāta precizējumu 1685. gada izdevumā var skaidrot ar publikāciju tieši Kurzemes luterāņu draudzēm domātajā grāmatā laikā, kad Adolfijs ir Kurzemes un Zemgales hercogistes baznīcas galva. Viņš ir ne tikai mācīties pie Fīrekera latviešu valodu, bet vēlākajos gados ir bijis Fīrekera atbalstītājs un dziesmu sacerēšanas rosinātājs (Adolphi 1685: [6–8]). Vai adresāts jau parādījies sākotnējā versijā, bet nav publicēts vai arī tikai vēlāk Jelgavas dziesmu grāmatā, tas pagaidām nav noskaidrojams. Savukārt 1696. gadā Rīgā Georga Matiasa Nellerā (Nöller, mir. 1712) tipogrāfijā izdotajā dziesmu grāmatā *Lettisches Geistliches Gesangbuch..* (Latviešu garīgu dziesmu grāmata..), kas nāca klajā jau pēc Fīrekera nāves, ir norādīti oriģinālie vācu virsraksti vairākām iepriekš tikai ar Fīrekera

3 Dziesmā viscaur darbības vārds lietots dažādās formās, arī šeit.

4 Izcēlums grāmatas tekstā – M. G.

5 Šeit un turpmāk teksti ir citēti mūsdienu ortogrāfijā, jo raksts ir balstīts teksta poētikas analizē. Vecā ortogrāfija aprūtinā mūsdienu lasītāja 17. gadsimta dziesmu mākslas uztveri. Abas tekstā citētās dziesmu grāmatas ir digitalizētas, to oriģināli lasītājam ir viegli pieejami.

iniciāliem apzīmētām dziesmām, tādējādi precizējot to izcelsmi. Vai Nellerā rīcībā ir bijuši vēl citi iepriekš neizmantoti Firekera dziesmu manuskripti vai arī kāds no redaktoriem, kas gatavojis publicēšanai šo izdevumu, vienkārši ir konstatējis vācu dziesmu tulkojumus un kādēļ Firekers pats nav norādījis vācu oriģinālus, arī to atliek tikai minēt.

Turpmāk pievērsīsimies 1672. gadā publicētajai dziesmu grāmatā. Tās pamatā ir Georga Mancela (*Manzel, Mancelius*, 1593–1654) rediģētā un 1643. gadā publicētā dziesmu grāmata *Lettische Geistliche Lieder und Psalmen / Collecten und Gebete..* (Latviešu garīgās dziesmas un psalmi, kolektes un lūgšanas..), kas tagad papildināta ar dažām Heinriha Kleinšmita (*Kleinschmidt*, 1634–1686), krievu skaitu Johana Otonisa (*Ottonis*), kas šajā izdevumā atzīmētās kā Inc. A. dziesmas, bet 1686. gada “Latviskā dziesmu grāmata” jau attiecinātas uz Otonisu, un Firekera tekstiem. Daļa dziesmu ir publicētas rindkopās, bet lielākā daļa – pantos jeb strofās. Rindkopās ir publicēti vecie prozai tuvie toniskie teksti, kā arī vairākos gadījumos – acīmredzot vietas taupīšanas dēļ – ritmiskās un atskaņotās dziesmas. Uz vispārējā fona spilgti, arī vizuāli spilgti, izceļas Firekera skaistās dziesmas. Viņš pirmais ir konstatējis latviešu valodai raksturīgo pirmās zilbes uzsvaru un to arī prasmīgi izmantojis savās dziesmās, veidojot tās labskanīgas un ritmiskas.

Firekera dziesmas grāmata ir apzīmēta ar iniciāliem C. F. Tie, manuprāt, ir 64 teksti, no kuriem 40 ir ievietoti grāmatas pamatkorpusā, bet 24 pielikumā *Anhang / derer Lieder / so in wehrender Außfertigung dieses Büchleins etwas später als andere einkommen* (To dziesmu pielikums, kas šīs grāmatas izstrādes laikā ir ienākušas nedaudz vēlāk nekā citas dziesmas). No visām 64 dziesmām, kā jau iepriekš minēts, viena krājumā iekļauta divreiz un vēl viena dziesma – Johana Hērmāna (*Heermann*, 1585–1647) sacerētā *Wo soll ich fliehen hin?* (Kurp man jābēg?) – ir tulkota un publicēta divās dažādās versijās (*Lettische Geistliche Lieder* 1671: 133–135). Tātad krājumā kopumā ir ievietoti 63 ar C. F. iniciāliem apzīmēti dažādi teksti jeb 62 dažādas dziesmas, no kurām viena publicēta divos variantos.

Daļa no Firekera atdzejotajām dziesmām ir jau Manceļa un viņa laikabiedru vai priekšgājēju tulkotas. Tām Firekers piedāvā jaunus labskanīgus un ritmiskus atdzejojumus. Savukārt 36 dziesmas, tādā vairāk nekā puse no visām Firekera dziesmām, ir jaunums latviešu luterāņu dziesmu kopējā korpusā. No šīm 36 dziesmām desmit dziesmu izcelsmi pagaidām nav izdevies noskaidrot, hipotētiski tās varētu būt Firekera oriģināldziesmas. No citām šīs dziesmas atšķir aprakstošs nosaukums, kas norāda vai nu uz dziesmas lomu dievkalpojumā, piemēram, *Ein Lied beim Anheben des Gottesdiensts* (Dziesma dievkalpojuma sākumam) (Lettische Geistliche Lieder 1671: 90–91), vai arī uz tās vietu ikdienas rituālā, piemēram, *Feyerabend Lied* (Darba dienas beigu dziesma) (Lettische Geistliche Lieder 1671: 305–306), *Ein Abendsegen* (Vakara svētība jeb Vakara dziesma) (Lettische Geistliche Lieder 1671: 306–307), *Morgen-Lied* (Rīta dziesma) (Lettische Geistliche Lieder 1671: 370) u. tml., vai arī nosauc tēmu, piemēram, *Lied zu dem wahren dreieinigen Gott und geist-, und leiblichen Segen* (Dziesma patiesajam trīsvienīgajam Dievam un garīgai un miesīgai svētībai) (Lettische Geistliche Lieder 1671: 85), *Kurze Verfassung der Hauptstücke der Christlichen Lehre* (Īss kristīgās mācības kopsavilkums) (Lettische Geistliche Lieder 1671: 102), *Seufzerlein / nach der Zukunft Christi zum letzten Gericht* (Nopūtiņa par Kristus nākotni pastarajā tiesā) (Lettische Geistliche Lieder 1671: 383). Divām no šīm desmit dziesmām trūkst melodijas norādes. Viena no tām ir “Vakara dziesma. Redz, šī diena jau pagalam” (Lettische Geistliche Lieder 1671: 374), otra – dziesma, kas paredzēta dievkalpojuma ievadam, “Ak! Dievs, mans Dievs, tu Dievs tik liels pēc goda” (Lettische Geistliche Lieder 1671: 90–91). Tām abām ir oriģināla, no Firekera pārējā dziesmu korpusa atšķirīga forma – mainīgs zilbju skaits rindās un atskaņu izvietojums. Ieskatam fragments no pēdējās dziesmas:

Ak! Dievs, mans Dievs, tu Dievs, tik liels pēc goda,
 No prāta lēns, tu – visu taisnais sodā:
 Es taisos drīz

Ar citiem līdz,
 Kur tevi teic, kur tev top slava dota.
 2. Mēs nākam šeitān visi vienā draudzē;
 Ak! Nāc ir tu in mūs kā bērņus audzē:
 Gards ir tavs galds,
 Tavs vārds ir salds,
 Ar debess maizīt' mūsas sirdis raudzē.
 3. Mans prāts ir tumšs in ļoti vāja lieta,
 Ir pati sirds pret taviem vārdiem cieta:
 Dod skaidru prāt'
 in ziņas klāt,
 Dod pret to cieto mīkstu sirdi vietā.
 4. Liec ausīm saņemt tava vārda skaņu
 In labi klausīt tavas draudzes ganu:
 Ka mēle lūdz
 In mute sūdz,
 Ka es no taviem darbiem dzied' in skanu.
 5. Dod pie mums palikt tavam Svētā Garam
 Ka mēs, ak, Dievs Kungs! tev pa prātis darā[m]:
 Pēc visi līdz,
 Kad nāks tas brīds
 Pie tevīm priekā mūžam dzīvot varam.
 (Lettische Geistliche Lieder 1671: 90–91).

Dažāda zilbju skaita un atskaņojuma veida rindas mijas cita ar citu, visu pantu uzbūves shēma ir vienāda. Turklāt pievērsīšu uzmanību arī atskaņu kvantitātei – vienzilbīgās jeb vīrišķās atskaņas (“drīz, līdz”; “gards, salds”; “prāt’, klāt”; “lūdz, sūdz”; “līdz, brīds”) šajās rindās – un tās piedod šīm rindiņām vēl papildu strupinājumu un nobeigtību – mijas ar divzilbīgajām sievišķajām atskaņām (“goda, sodā, dota”; “draudzē, audzē, raudzē”; “lieta, cieta, vietā”; “skaņu, ganu, skanu”; “garam, darām, varam”) garajās rindās. Dažāda garuma rindu un atskaņu veidu sabalsojumā dziesmas iegūst vijīgu plūdumu. Būtiska nozīme saturam, šajā dziesmā –

lūgumam pēc garīga atbalsta. Fīrekeram raksturīga vienkāršība un skaidrība. Poētisko, tēlaino elementu – metaforu, alegoriju un personifikāciju – avots visbiežāk ir ikdiena, precīzāk – lauku dzīve, zemniekiem labi pazīstamā vide un ikdienas darbi, piemēram, “raudzē mūsu sirdis ar debesu maizi” jeb “Dievs, atver mūsu sirdis Tev”, vai citviet “Dievs, mana sirds ir cieta, dod mīkstu sirdi vietā”, vai “Es no taviem darbiem dziedu un skanu”. Sarežģītās oriģinālās formas dēļ abām dziesmām ir īpašas melodijas, publicētas grāmatas noslēgumā (Lettische Geistliche Lieder 1671: 384–385). Par komponistu vai komponistiem gan ziņu nav. Diemžēl neviena no šīm abām dziesmām nav izturējusi laika pārbaudi un mūsdienu dziesmu grāmatās vairs nav iekļauta.

Fīrekera skaidrā, vienkāršā izteiksme lieliski atklājas Hansa Fogela (*Vogel*, mir. pirms 1555) dziesmas *Singen wir aus Herzensgrund* (Mēs dziedam no sirds dibena) atdzejojumā “Lai mēs Dievu slavējam” (Lettische Geistliche Lieder 1671: 294–295). Tā apdzied Dieva sargājošo, saudzējošo lomu, vadot cilvēku cauri dzīvei. Fogela dziesmā viens pants pat veltīts topošajam bērniņam mātes miesās. Dziesmu vispirms tulkojis Georgs Mancelis, salīdzinājumam oriģināls un abi tulkojumi.

Hans Vogel	3. Als bald der Mensch sein Leben hat sein Küche vor ihm steht. In dem Leib der Mutter sein Ist er zugerichtet fein, Ob es ist ein kleines Kind Mangel es doch nirgends find't, Bald es an die Welte herkömmt [Tikko cilvēkam ir dota dzīvošana / jau galds ir klāts. / Mātes miesās tas ir lieliski uzklāts, / Kaut arī tas ir mazs bērniņš, / Nekas tam netrūkst, / Drīz viņš nāks pasaulē.] (Bach Cantatas Website)

Georgs Mancelis	3. Tūdeļ, kad tas cilvēks dzīvot iesāk, Viņa ēdiens gatavs ir. Iekšān savas mātes miesām Ir tas krāšņe sataisīts, Bet tas ir mazs bērniņš, Tomēr nekādu vainu var atrast, Tiekams tas uz pasaules nāk. (Lettische Geistliche Lieder 1671: 293)
Kristofs Firekers	3. Vēl tas bērniņš tumšumā – Jau tam galdiņš gatavs stāv, Savas Mātes miesiņās Savu tiesu dabūjās: Kaut gan bijis vājš in mazs, Netrūkst tam nei šis, nei tas, Iekams nāk priekš gaismiņas. (Lettische Geistliche Lieder 1671: 294)

Atšķirībā no oriģināla un tam cieši sekojošā Mancela tulkojuma Firekers veido savu patstāvīgu poētisku tēlu, vēstot par augļa ceļu līdz piedzimšanai kā par ceļu no tumsas līdz gaismai. Lieliski pārzinot latviešu leksikas iespējas, Firekers ne tikai izmanto deminutīvus *galdiņš*, *miesiņas*, *gaismiņa*, bet arī sarunvalodai tuvu izteiksmi – “netrūkst tam nei šis, nei tas”. Kā dziesmas ritms, tā domas dabiskais plūdums un vienkāršā valoda ļauj tekstu viegli paturēt prātā.

Firekers atdzejojumos precīzi seko oriģināla formai. Tas, jādomā, ir darīts ne tikai poētisku, bet arī praktisku apsvērumu dēļ – lai dziesmu varētu izdziedāt ar to pašu vācu oriģinālam atbilstošo melodiju latviski. Tādējādi Firekers adaptē vācu panta formas latviešu garīgajās dziesmās. Turklāt ne tikai formas, bet arī labskaņas elementus. Ar Firekera atdzejojumiem latviešu literatūrā ienāk jaunas strofas un panta veidi. Atbilstoši laikmeta tradīcijai garīgajās dziesmās Firekers galvenokārt izmanto divzilbīgos metrus. Kaut arī

dominē jamps – divzīlbīgs metrs, kas sākas ar neuzsvērtu zilbi, piemēram: “Mans Dievs in tēvs, apsvētī man’” (Lettische Geistliche Lieder 1671: 383) –, pirmais uzsvars rindā krīt uz vārdu *Dievs*, samērā daudz dziesmu ir arī trohajiskas – divzīlbīgā metrā, kas sākas ar uzsvērtu zilbi, piemēram, “Kad es būšu izgulējs’/ Savu garu nāves miegu” (Lettische Geistliche Lieder 1671: 256). Ir īsākas dziesmas divrindu pantos un garākas – pat ar 12 rindu pantiem. Līdzīgi kā Manceļa sprediķos prozā, arī Fīrekera dziesmās ir spēcīgi izteikta tēlainība un dominē kontrasti, raksturīgi baroka laikmetam. Fīrkers pirmais latviešu luterāņu dziesmās izmanto Sapfo strofu. 1672. gada dziesmu grāmatā ir iekļauti divi no četriem viņa atdzejojumiem Sapfo strofās. Tie ir Johana Hērmāna dziesmas *Herzliebster Jesu, was hast du?* (Ak, taisnais Jēziņ, kādu grūtu tiesu) un Bartolomeja Gēzija (*Gesius*, 1562–1613) dziesmas *Wend ab deinen Zorn lieber Herr* (Ņem no mums tavas dusmas) tulkojumi. Sapfo strofa ir četrpantu pants ar noteiktu ritmisku uzbūvi, turklāt ceturtajā rindā ir tikai piecas zilbes, no tām divas uzsvērtas. Ieskatam fragments no Hērmāna dziesmas:

7. Es gāju diedams in iekš rokām sidsams;
 Bet Jēziņš krustu nes, pie zemes krisdams:
 Redz, kāda karsta mīlestība rodās –
 Viņš nāvēi dodās.

14. Tā es, cik spēdams, tevis gribu bīties,
 No grēkiem sargāties, uz labu dzīties:
 Ak! pieņem, žēlīgs Dievs, ko es tev dodu,
 Šo vāju godu.

15. Kad es tur būšu skaidrās miesās apgērbts,
 Priekš Dieva krēsla baltās drānās aptērpts,
 Tad es ar pilnu spēku tevi teikšu,
 Nedz mūžam beigšu.

(Lettische Geistliche Lieder 1671: 52–53)

Ir vērts pievērst uzmanību tam, cik lieliski Fīrekers pārzina latviešu valodu un latviešu dzeju, t. sk. tautasdziesmas, – pirmā panta pēdējā rindā viņš izmanto t. s. lāpāmo vokāli, raksturīgu tautasdziesmām, pievieno lieku patskani, lai iegūtu zilbi vairāk – nāvē-i.

Citu Johana Hērmāna dziesmu *Wo soll ich fliehen hin* Fīrekers baroka laikmeta spēlēm raksturīgā garā ir atdzejojis divās versijās: “Es, grēcīgs cilvēciņš” un “Uz kurien’ būs man bēgt”. Abas dziedamas ar vienu un to pašu melodiju, jo ritma nosacījums – vienāds zilbju un uzsvaru skaits ir saglabāts: sillabotonikā tas ir trīspēdu jamps, metrikā – trīs garas un trīs īsas zilbes sešu vārsmu jeb sešu rindu pantos. Atšķirīgi veidota labskaņa, vienā variantā ir ievērotas blakus pāra atskaņas:

4. No grēkiems arīdzan / Ak, Jēzu! mazgā man’,
Ka tie iekš manim zūdās, / Nei manā sirdī kļūdās:
Bet dziļā jūrā gāžās / Nedz vairs pie manim bāžās.
5. Tos grēkus, mīrdams drīz, / Tu bedrē jēmies līdz;
Tur tu tos esi racis, / Lai neredz Dieva acis:
Tur būs tiem palikt iekšā, / Nedz nākt vairs Dieva priekšā.
(Lettische Geistliche Lieder 1671: 131–132)

Otrais variants metriskajā vārsmošanas sistēmā nav atskaņots, dziesmas saturs stāstošāks:

4. Viss manu negantīb’ / Ar tavām asinīm
Nomazgā kārni, šķīsti / In manu sirdi dziedin’,
Nepiemin manus grēkus, / Bet dziļā jūrā slīcin’.
5. Tu mans iepriecētājs / In žēlīgs Pestītājs,
Tu mīrdams manus grēkus / Ar tevi kapā jēmis,
Dzīvs tapis, tur pametis, / Kur tie paslēpti paliks.
(Lettische Geistliche Lieder 1671: 134)

Šajā izdevumā ievietots arī epigrammatiskais dzejojums “Zelta ABC”. Tas satur kodolīgus padomus sadzīvē un savstarpējās

attiecībās. Līdzīgi kā oriģinālā, arī tulkojumā Fīrekers katru pantu sāk ar citu alfabēta burtu pareizā secībā. Dziesmas publikācija ir arī vizuāli interesanta – katra panta sākumburts ir vizuāli izcelts, veidojot alfabētu atsevišķā slejā. Šādu dzejas formu, kurā svarīga nozīme pirmajam panta vai pat rindas burtam, sauc par akrostihu⁶, un šis Fīrekera tulkojums ir pirmais akrostihs latviešu dzejā. Ieskatam divi panti, kas sākas ar līdzskaņiem B un D:

Bez goda dzīvot liels ir kauns, / Lai glabā to ir vecs, ir jauns;
Ja tev tavs godiņš vienreiz zūd, / Nespēsi to vairs atdabūt.
Dažs plukšķ in tērzē visai daudz / In cita jaukus vārdus jauc:
Tam klātos labis klusu ciest, / Uz otra stāstiem ausis griest.
(Lettische Geistliche Lieder 1671: 199)

Lai arī dziesma ievietota nodaļā “Kristīgā dzīve” / *Vom Christlichen Leben und Wandel*, šis piemērs atklāj, ka latviešu luterāņu dziesmu grāmata ir sākusi pāraugt kristīgo pamatpatiesību krājumu. Dziesmu saturiskās robežas paplašinās, vēl vairāk – garīgā dziesma aicina reflektēt par jautājumiem, kas iziet arī ārpus sakrālā sfēras. Dziesmu grāmata ir palīgs cilvēkam arī sadzīvīskās situācijās. Kopumā no satura viedokļa Fīrekera dziesmu korpuss labi iekļaujas šā laika dziesmu grāmatu tematiskajā izvērsumā, gandrīz ikkatru nodaļu papildinot ar vienu vai pāris tekstiem, izņēmums ir sešas rīta un sešas vakara dziesmas, skaitot kopā ar pielikumā iekļautajiem tekstiem. Vēl viena tēma, kuru aizsāk Fīrekera tulkojumi, bez iepriekš minētā “Zelta ABC” ir t. s. lauku darbu dziesmas, kas aicina Dievu sargāt briestošo ražu, īstajā brīdī sūtīt negaisu un īstajā – karstu sauli. Ar Bartolomeja Ringvalda (*Ringwaldt*, 1530–1598) dziesmas *Herr Gott der du hier deiner Schaar* atdzejojumu “Dievs kungs tu solīj’s palīdzēt” (Lettische Geistliche Lieder 1671: 223–225) un dziesmu grāmatas pielikumā ievietoto Johana Rista (*Rist*, 1607–1667) dziesmas *Durch Adams Fall ist ganz verderbt* tulkojumu “No Ādam grēku

6 No sengrieķu ᾄσμος (*ákos*) ‘sākumā’ un στίχος (*stíchos*) ‘rinda’.

kārumiem” (Lettische Geistliche Lieder 1671: 364–366) latviešu garīgajās dziesmās Fīrekers aizsāk pastorālo tematiku:

4. Pasargi mūs, ak, žēlīgs Dievs! / Par dārgiem, tukšiem gadiem,
Dod mūsai druvai augļoties, / Nesodi mūs ar badiem:

Ak! nedod bārgam vējam pūst, / Laid dārzs in lauks nemaitāts
klūst

Ar salu, krus' un rūsu.

5. Tas pērkons, zibins arīdzan / Var darīt lielu grēku,

Griez to caur tavu žēlošan' / No mums in mūsu ēku:

Tāds gaisiņš visai zemei labs, / Kas ne tik sauss, nei varen slapjš:

To mēs no tevis gaidām.

(Lettische Geistliche Lieder 1671: 224)

Šos un līdzīgus jautājumus 17. un 18. gadsimta mijā garīgajās dziesmās turpinās risināt kurzemnieks Bernhards Vilhelms Bīnemanis (*Bienemann*, mir. 1732) un vidzemnieks Svante Gustavs Dīcs (*Dietz*, 1670–1723).

Diemžēl nav zināms, vai Fīrekers atdzejoja dziesmas pēc ieteikuma vai tekstu izvēli noteica viņa paša interese. Viņš gandrīz neizvēlas tulkot savu laikabiedru dziesmas, bet pārsvarā orientējas uz 16. un 17. gadsimta pirmās puses luterāņu dziesmu grāmatas klasiku, atdzejojot Mārtiņa Lutera, viņa laikabiedru un pirmās paaudzes pēcteču garīgās dziesmas. Tas iespējams tāpēc, ka šis repertuārs ir labi pazīstams un pierasts teoloģisko izglītību ieguvušajiem Baltijas vācu mācītājiem. Pie retiem laikabiedru atdzejojumiem pieder, piemēram, lieliskā baroka dziesminieka Paula Gerharta (*Gerhardt*, 1607–1676) dziesmas *Wach auf mein Herz und singe* atdzejojums “Bāz, mana sirds, ar steigšan’” (Lettische Geistliche Lieder 1671: 270–271).

Baroka laikmeta klātbūtne atklājas ne tikai poētiskajā izteiksmē – Fīrekera atdzejojumi mēdz būt krietni krāšņāki izteiksmē nekā to oriģināli –, māksliniecisko līdzekļu pārbagātībā un dziesmu satura ievirzē, piemēram, pastāvīgā “piemini nāvi” motīva

klātbūtnē un savlaicīgā savu gaitu izvērtēšanā, pēc iespējas sargājoties no grēka, bet arī, kā jau minēju iepriekš, vizuāli iespaidīgos tekstos. 1672. gadā garīgo dziesmu tulkojumu vēl nav tik daudz, lai vietas taupīšanas nolūkos pantus publicētu rindkopās. Tas būs raksturīgs 18., 19. un 20. gadsimta garīgo dziesmu grāmatām. 1672. gada izdevumā uz citu dziesmu fona izceļas Filipa Nikolai sacerētās un komponētās dziesmas *Wie schön leuchtet der Morgenstern* atdzejojums “Kā spoži spīd mans Jēzuliņš”. Tam grāmatā veltīts vesels atvērums, kurā labi redzama īso un garo rindu saspēle. Šī ir viena no retajām dziesmām, kurā atbilstoši oriģinālam panta noslēgumā mainās metrs – panta sākums ir jambisks, tā beigas – trohajiskas, citiem vārdiem, pants sākas ar neuzsvērtu zilbi, beidzas – ar uzsvērtām zilbēm rindu sākumdaļā:

2. Mans pērles vaiņaks, dārgs in jauks,
Dievs, cilvēks, visu mīlais draugs,
Viens augsti dzimis ķēniņš:
Sirds puķīt' in mans patvērums,
Tavs salda is evangeliums,
Ir medutiņš in pieniņš,
Tu mans
Labs gans,
Ozianna,
Debess manna,
Ko mēs ēdam,
Palīgs liels iekš visām Bēdām.
(Lettische Geistliche Lieder 1671: 184)

Tieši vizuālais aspekts ir būtisks vēl vienai baroka kultūrā iemīļotai formai – hronogrammai jeb eteostiham, kuras burtu jeb atbilstošo romiešu ciparu kombinācijas ietver gadskaitli. Ar Fīrekera eteostihu dziesmu grāmatas tekstuālā daļa noslēdzas:

Tas taMērt rakstot beļgts:

DieVVs aLLaž sLaVVēts, telkts.

(Lettische Geistliche Lieder 1671: 383)

Saskaitot kopā visus romiešu ciparus šajā divrindē, iegūstam grāmatas izdošanas gadu: M+I+D+V+V+L+L+L+V+V+I = 1672.

Vizualitātes ziņā šis izdevums glabā arī neatrisinātu mīklu. Krājumā divpadsmit Fīrekera dziesmas ir publicētas kopā ar ķeburu, kas atgādina plaukstu ar izstieptu īkšķi un rādītājpirkstu. Plauksta ir pievienota tikai Fīrekera dziesmām – kā atdzejojumiem, tā dažām iespējamām oriģināldziesmām. Neviena no divpadsmit dziesmām nav iepriekš tulkota. Zemāk sarakstā norādīta pirmā rinda, kā arī lappuse:

1. Šo augstu svētu Lielu dien', 65
2. Dievs, mīlais tēvs, mans radītājs, 85
3. Ak! Dievs, mans Dievs, tu Dievs tik liels pēc Goda, 90
4. Uz kuren būs man bēgt, 133
5. Lēnprātīgs, žēlīgs, mīlais Dievs, 212
6. Es Dievam pavēļ manu liet', 252
7. Bāz, mana sirds, ar steigšan', 270
8. Paliec pie mums, Kungs Jēzu Krist, 308
9. Iekš tumšas kūts, ak, brīnums liels! 329
10. Kad grēki manis biedē, 338
11. Tu augsta manta, Jēzu Krist, 342
12. Ak! Tu mans brūdgams, Jēzu Krist, 343

Dziesmu grāmatas titullapā ir norāde – šis krājums ir papildināts ar “skaistām ritmiskām dziesmām”⁷, ar tām, visticamāk, domājot Fīrekera tekstus, kas pirmoreiz tiek piedāvāti vidzemniekiem. Iespējams, pēc krājuma sastādītāju – tie varētu būt bijuši Heinrihs

7 .. mit schönen Reimliedern vermehret..

Lademahers (*Lademacher*, 1634–1697), Pēteris Štāls (*Stahl*, 1632–1693) un Heinrihs Kleinšmits (*Kleinschmidt*, 1634–1686) (Straubergs 1936a: 23) – domām, šīs dziesmas ir īpaši labi izdevušās un īpaši iesakāmas dziedāšanai.

Un nobeigumā – 64 ar iniciāļiem C. F. apzīmētie teksti, pirmā mums zināmā Fīrekera latviešu luterāņu dziesmu publikācija, nav uzskatāmi par iesācēja pieteikumu. Tie atklāj 17. gadsimta dziesmiņeka talantu tā pilnbriedā un vispusībā. 1672. gada latviešu luterāņu dziesmu grāmatā ietvertās Fīrekera dziesmas ir izlase, kas satur lielāko daļu no tiem tekstiem, kuru dēļ Fīrekers ir izpelnījies tādu apzīmējumu kā, piemēram, “latviešu dzejnieku ciltstēvs” (Berelis 1999: 15). Ārpus šīs antoloģijas palikusi, piemēram, pirmā kristīgā luterāņu šūpuļdziesma “Bērniņ mīlais, Dieva stādīts”, kā arī lieliskais Lutera *Ein feste Burg ist unser Gott* atdzejojums “Dievs Kungs ir mūsu stipra pils”. Tās abas tad ienāks latviešu garīgo dziesmu ainavā publicētā veidā 1685. gadā.

LITERATŪRA

- [Adolphi, Henricus] (1685). *Christlicher und in Christo geliebter Leser. Vermehrtes Lettisches Hand-Buch*. Mitau: G.Radetzky, S. [6–8].
- Apīnis, Aleksejs, Šiško, Silvija (1999). *Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855. Kopkatalogs*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Bach Cantatas Website. Pieejams: <https://www.bach-cantatas.com/Texts/Chorale139-Eng3.htm> (skatīts 18.11.2024.).
- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Bērziņš, Ludis (1928). Nr. 3. *Kristofors Fūrekers. Novilkums no Filologu biedrības rakstu VIII. izdevuma*. Rīga: [b. i.].
- [Füecker, Christoph] C. F. (1685). *Anagramma H.A.C. und S.S. N Ein Lied / worin hohes und niedrigen Standes Ihrer erheischenden*

- Christ-Gebühr beweglichst erinnert werden. *Lettische Geistliche Lieder Und Collecten*. Mitau: G. Radetzky, S. 144–145.
- Grudule, Māra (2023). Der Deutschbalte Christoph Fürecker (1612–1685?) als Reformator der lettischen Poesie. Klöcker, Martin (Hg.). *Literarischer Wandel in der Geschichte der baltischen Literaturen*. Berlin: LIT Verlag, S. 83–101.
 - Kreišmane, Līga (sast.) (2020). *Bībeles, dziesmu un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā. Katalogs*. Turaida: Īpaši aizsargājama kultūras piemineklis – Turaidas muzejrezervāts.
 - *Lettische Geistliche Lieder und Psalmen, Collecten und Gebäte, so das gantze Jahr durch in Christlicher Versammlung zu Hause und in der Kirchen gebraucht werden* (1671 [1672]). Riga: H. Bessemesser.
 - Straubergs, Jānis (1936a). *Latviešu pirmās dziesmu grāmatas*. Rīga: Latvijas Universitātes filoloģijas un filozofijas studentu biedrība “Ramave”.
 - Straubergs, Jānis (1936b). L. Kannenbergas vārdnīca un Fīrekera manuskriptu liktenis. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 12, 627.–639. lpp.
 - Tering, Arvo (bearb.), Beyer, Jürgen (Mitarb.) (2018). *Lexikon der Studenten aus Estland, Livland und Kurland an europäischen Universitäten 1561–1800*. Köln: Böhlau.

Christoph Fürecker's Texts in the Collection of Latvian Lutheran Songs (1672)

ANNOTATION

The corpus of texts designated as 64 with the initials C.F., the first known publication of Latvian Lutheran songs by Christoph Fürecker, cannot be considered a beginner's effort. It reveals the talent of a 17th-century hymn writer in its maturity and versatility. The Latvian Lutheran song book of 1672 contains a selection of Fürecker's songs, which includes the majority of the texts that earned him designations such as 'latviešu dzejnieku ciltstēvs' (Berelis 1999: 15) or "the patriarch of Latvian poets". Outside this anthology remain, for example, the first Christian Lutheran lullaby, *Bērniņ mīļais, Dieva stādīts* (Dear Child, Planted by God), as well as the excellent translation of Luther's *Ein feste Burg ist unser Gott* (A Mighty Fortress Is Our God) into *Dievs Kungs ir mūsu stipra pils* (God the Lord Is Our Strong Fortress). Both would later enter the landscape of Latvian spiritual songs in published form in 1685.

Keywords: Lutheran songs, translation, poetics, Baroque, visibility.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkurai izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsaucē uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333440>

Uģis Sildegis

Fīrekera atdzejotā pasija “Modrējies tu, mana sirds”

ANOTĀCIJA

Latviešu garīgā dziesma “Modrējies tu, mana sirds” (37 panti), kuru tulkojis Kristofs Fīrekers (*Christoph Fürecker*, 1612–1685) un kas, visticamāk, balstīta vācu luterāņu teologa, dzejnieka un mācītāja Paula Štokmaņa (*Paul Stockmann*) vācu ciešanu dziesmā *Jesu Leiden, Pein und Tod* (Jēzus ciešanas, mokas un nāve), ir dziļš luteriskās ciešanu meditācijas piemērs. Tā rūpīgi izseko Kristus ciešanu ceļam – no Ģetzemanes līdz krustā sišanai, nāvei un augšāmcelšanās brīdim, iemiesojot reformācijas galveno vēsti: Kristus ciešanas ir vienīgais pestīšanas avots. Dziesmas tekstā savijas Bībeles eksegēze, poētisks izteikums un personīgi ticības aicinājumi, radot introspektīvu un universālu luteriskā garīguma izpausmi. Hronoloģiski strukturēta, katrs pants koncentrējas uz kādu konkrētu Kristus ciešanu epizodi, vienlaikus savienojot teoloģisku izskaidrojumu ar praktisku piemērošanu, lai emocionāli un didaktiski iesaistītu ticīgos. Sakņota krusta teoloģijā (*theologia crucis*), dziesma uzsver Dieva žēlastību, kas atklājas Kristus pazemībā un ciešanās, aicinot ticīgos pārdomāt savus grēkus un pieņemt Evaņģēlija apsoliājumu par pestīšanu. Kā “dziedāta sprediķa” forma šī dziesma kalpo ne tikai liturģiskiem mērķiem, bet arī veicina grēku nožēlu, stiprina ticību un apliecina paļāvību uz Dieva apsoliājumiem, padarot to par mūžīgu stūrakmeni luteriskajā himnodijā.

Atslēgvārdi: luteriskā himnodija, ciešanu meditācija, Kristus ciešanas, krusta teoloģija, Fīrekers, Štokmans, grēku nožēla, dziedāts sprediķis, pestīšana, luteriskā garīguma tradīcija.

1. Modrējies tu, mana sirds,
noteikt Jēzus mokas;
kāda Tam bija karsta pirts,
Viņš kā tārpiņš lokās.
Mūsu labā liekās Viņš
krusta kokā sisties,
tāpēc būs tev, cilvēciņš,
no tiem grēkiem misties.

2. Jēzus naktī dārzā nāk,
bēdu puķes plūkdams,
savu grūtu darbu sāk
drebēdams un lūgdams,
sveši grēki Jēzum kož,
tie Tam sirdī ēdas,
un tu drīksti dzīvot drošs
tavās grūtās bēdās.

3. Jēzus liek mums jautriem
klūt,
lūgt, lai labi klājas,
gars gan šķietas spēcīgs būt,
bet tās miesas vājas:
lūdzies, lai tev Dievs stāv klāt,
Viņš tev tiešām sola,
grēku bēdās neatstāt,
– mācies Jēzus skolā!

4. Jēzum spiež smags grēku
svars,

bēdas Viņu gremdē,
tomēr nāk pats Dieva Gars,
kas to bailēs remdē:
manā grūtā stundiņā,
kad ar nāvi tikšos,
nāc, ak Dievs, man palīgā,
tad es nebaidīšos.

5. Asins sviedrus Jēzus svīst,
vaid, Viņš stāv notvīcis,
Viņam sirds grib pušu plīst,
redz – kā Viņš nonīcis!
Mīlais Jēzu, mazgā man'
ar šiem Taviem sviedriem,
pēc dod dzīvot arīdzan
pie tiem debess biedriem.

6. Jūdass Jēzu rabi sauc,
mutes dod ar glaudiem;
kam viņš virves kaklā mauc,
nodod nikniem ļaudīm.
Jēzus cieš, tu dari tā,
kad tev cits liek valgu,
ļaujam labu atmaksā,
gan viņš dabūs algu!

7. Jēzus biedri visi līdz
Jēzu atstāj vienu,
arī drošais Pēter's trīc,
baidās ļaunu dienu:

cieties tu ar Jēzu Krist',
paliec vien pie Viņa,
nebūs tev ne matam krist,
Viņš to līcis ziņā.

8. Jēzu, kāpēc tev būs nest
tādas kauna saites?
Tas Tev liek ar rokām mest
mūsu grēku kaites,
grib tas ellesbende mūs
savām virvēm saistīt,
Jēzu, Tavām saitēm būs
viņa saites raisīt.

9. Jēzus, vests priekš tiesas,
cieš
nepatiesu liecīb',
Par to smejas, vaigā sviež,
– tas mums dara priecīb'.
Kad mums nikni ļaudis
kremt,
nebūs mums tam sāpēt,
Dievs grib mūs pie sevis
ņemt;
tādus ļaudis strāpēt.

10. Pēters aizliedz Dieva Dēl',
kā tas tam bij' sacīj's,
bet gan drīz tas viņam žēl,
ka viņš acis slacīs:
uzmet acis arī man,
kad es grēkos krītu,
dod, Kungs, grēku žēlošan'
labāk nu, ne rītu.

11. Jūdass, juzdams grūtu
sod',
Dievam žēl – pats karās,
savu dvēs'li velnam dod,
kas pats nāves darās:
ak, jel sargi, žēlīgs Dievs,
nogriez ļaunu prātu,
neļauj mums tā bailoties,
Jēzu, stāv mums klātu!

12. "Asins, asins," brēc tas
jūds,
"Viņš ir mūsu rokā,"
viss tas pulks uz Jēzu sūdz
– "To būs pakārt kokā!"
Prāts ir man pēc as'nīm stāv,
Bet – nevis kā jūdiem,
Jēzus asins der pret nāv',
der pret grēku plūdiem.

13. Tas, kas jau sendieniņām
pirmos laikos gaidīts,
top šeit plīks ar pātagām
niknā godā svaids:
To mans Jēzus arīdzan
cietis labis prātis,
Viņa brūces dziedē man,
manas grēku vātis.

14. No tiem asiem dūrumiem,
no tās ērkšķu krāses
nāk pa matu galiņiem
karstas asins lāses:
lai jūs, bēdu ērkšķi, mūs

šeit gan ilgi bakstāt,
Jēzus kauna kronim būs
goda kroni maksāt.

15. Palaists kļūst tas Baraba,
kas bij dzelzī iekalts,
bet par Jēzu sauc liels, mazs,
lai top krustā piekalts:
caur tiem grēkiem guvām mēs
cietas grēku saites,
mūsu grēkus Jēzus nes,
glābj no ļaunās kaites.

16. Jēzus savu krusta kok'
nes ar lēnu garu,
Sīmans pieliek savu rok',
palīdz nest ar varu.
Ak, cik lēti bij' man nest,
kaut es to vien prastu,
kad Dievs liek uz manim mest
kādu krusta nastu!

17. Jēzus augtu gaisos celts,
grib mūs vilkt pie sevis,
Viņa sirds kā tīrais zelts
skaidri spīd priekš tevis.
Skaties virsū – kas tur kar'?
Dieva Dēls, tas šķīstais,
kas ir tevi šķīstu dar',
tu vien Viņu bīstais.

18. Kājas, rokas, krustā kalts,
cieš ne vien par dažiem,
Jēzus dārgā asins palts

stāv priekš lieliem, maziem,
pagāns, jūds, kam vien tik
smelts,

ticīgs turp var tecēt,
tur var dabūt visai velt,
visiem brīv tur precēt.

19. Man būs gaust ar asarām,
kad es redzu skrejam
Jēzus asins aumaļam,
tās pie krusta lejam:
Sevis labā negāž Viņš
tādu asins kopu,
bet ka šķīsts top grēcnieciņš,
ir es mazgāts topu.

20. Jēzus, nosaukts nācariets,
ir tas jūdu ķēniņš,
no Tā medus tek un piens,
mūsu Kungs tik lēnīgs:
Jēzu, Tevi peļ un lād
Tava jūdu draudzīt,
es pie Tevis turos klāt,
grib uz Tevi raudzīt.

21. Jēzus drānas karavīrs
plēš no Viņa miesām,
ka Viņš paliek plīks un tīrs,
tas vēl notiek tiešām:
labs top plosīts, labs top ēsts,
bet ļauj tikai vaļu,
kas top postīts, kas top plēsts,
dabūs savu daļu.

22. No kā Jēzus mocīts kļūst,
par tiem lūdz Viņš Dievu,
negrib ļaut nevienam zust,
lai ir vīrs vai sieva:

Viņš par mums vēl tagad lūdz,
kad Dievs uzņem tvaiku
un kad Sātans uz mums sūdz,
kas nekavē laiku.

23. Jēzum tam bij' mātes žēl,
kaut gan sūri strādāj's,
tik spēj kustēt savu mēl',
tomēr par tās gādājs:
Tā vēl tagad gādā Viņš
par tām bēdu sievām,
Viņam mīļš tas grūtdieniņš,
kas uzticas Dievam.

24. Klausies, ko tavs Jēzus
dar',
žēlīgs it pārlieku,
kas liels slepkavs, tam Viņš
var

solīt debess prieku:
piemin manis, lūdzās Viņš,
tas tam notiek sūdzot,
tā tev, bēdīgs cilvēciņš,
notiks gauži lūdzot.

25. Kas jau tik ne tapis bij'
paša velna rokās,
tas top pestīts žēlīgi,
spiests un ciezdams mokas:
krusts un grūtas dieniņas

māca Kungu bīties,
tad tā sirds, kad bēdājās,
grib uz debess dzīties.

26. *Mans Dievs, mans Dievs* –
Jēzus sauc,
Dieva dusmas juzdams,
tādas karstas liesmas dēļ
nīkt Viņš, kāču kUSDams:
Šķiet tu Dievam tādu būt,
tavās bēdās rūgdams,
tu var Viņam klātu kļūt,
žēlastības lūgdams.

27. Jēzum rūgtas žultis sniedz
Viņa lielās sāpēs,
tie tam ūdens lāses liedz
tādās sausās slāpēs,
mūžam bij' mums ellē tvīkt,
tur no slāpēm spļaudīt,
dziļā uguns liesmā slīkt,
– to bij' Jēzum baudīt.

28. Jēzus visu nodarīj's,
kas bija jācieš, cietis,
tā tos Rakstus piepildīj's,
Dieva prāts To spiedis:
tici tiešām, Dieva bērns,
Jēzus līcis mocīt,
ka tas briesmīgs elles zvērs
nespētu mūs plosīt.

29. Jēzus sauc ar skaņu mēl',
ciezdams lielas mokas,

savu dvēs'li dod un vēl
sevi Tēva rokās:
lai man netrūkst pēdēj's

balss,
kad man atdziest pēdas,
Kungs, kad nāk man pastars
gals,
vieglo manas bēdas.

30. Jēzus, galvu nokārdams,
viegli aizmieg mirdams,
tā Viņš, Dievam patikdams,
grib mūs mācīt šķirdams:
kāds pret mums ir Viņa prāts,
ne tāds bargs un strēlīgs,
Viņš grib būt pret visiem tāds,
kas ir mīlīgs, žēlīgs.

31. Tumšs par visu pasaul'
kļūst,
zeme trīc un šķeļas,
tas ciets akmens plīst un lūst,
daudz no kapiem ceļas:
Ja var Jēzus nomiris
tādus darbus strādāt, –
ko gan nevar debesīs
dzīvs un spēcīgs gādāt!

32. Pilskungs Jēzu taisnu
sauc – pašu Dieva Dēlu,
cits par saviem grēkiem kauc,
bīdams elles kvēlu:
Tā būs mums pie zemes krist,
Dievu Kungu bīties,

mums pie savām krūtīm sist
un uz labu dzīties.

33. Karavīri Jēzum, šķiet,
lielus lauž, bet dzirdi –
šķēps caur Jēzus sāniem iet,
pāršķeļ Viņa sirdi:
Ūdens tur ar as'nīm skrej,
to dažs labs ir skatīj's,
Jēzu, tos uz manīm lej,
tad tā sirds to matīs.

34. Jēzus savā kapā dus,
apriets no tās nāves,
guļ līdz trešai dienai kluss,
tad no nāves rāvies:
kad tā nāve mani kaus,
sevi Jēzū zinu,
Viņš no nāves mani raus,
atdos dzīvību!

35. Jēzu, kāds es būšu svēts,
kad viss izplauks godā,
kas bija pirmīt kauna sēts,
neklūs nācis sodā.
No tā mani atpestīj's,
savas asins liedams,
un man vietu sataisīj's,
pie tā Tēva iedams.

36. Vai man nebij' liksmam
būt,
atpestīts tik dārgi,
kur man bij' iekš elles grūt,

mocītam it bargi:
mana sirds iekš prieka stāv,
nu mēs varam droši
lepoties pret ell' un nāv',
jo mēs esam spoži!

– Gribu Tevi slavēt,
slavēdams šeit nodzīvot,
tur priekš Tevis stāvēt.

37. Tu mans mīļais, Jēzu

Krist',

kas var mani biedēt?

Sevi liki krustā sist,

gribēdams man' dziedēt:

ko man Tev būs pretī dot?

KOMENTĀRS

Latviešu garīgās himnas “Modrējies tu, mana sirds” 37 panti veido spēcīgu luteriskās pasijas meditācijas paraugu, kas ar apbrīnojamu precizitāti un emocionālu dziļumu attēlo Kristus ciešanu ceļu no Ģetzemanes dārza līdz krustā sišanai, nāvei un augšāmcelšanai. Kristofa Fīrekera (*Christoph Fürecker*, lat. *Füreccerus Cristophorus*, 1612–1685) latviskotais teksts, kas, visticamāk, balstīts uz Paula Štokmana¹ (*Paul Stockmann*, 1601–1636) vācu pasijas himnu *Jesu Leiden, Pein und Tod*², ir izcils luteriskās teoloģijas un himnu tradīcijas

1 Pauls Štokmans (1601–1636) bija vācu luterāņu mācītājs, maģistrs, lauka un kuģa sludinātājs, kā arī vecākais virsnieks. Viņš kalpoja kā mācītājs Licenē (*Lützen*) un piedalījās Licenes kaujā (1632), vēlāk kalpodams Zviedrijas karaļa Gustava Ādolda armijā. Štokmans pazīstams ar savu pasijas himnu *Jesu Leiden, Pein und Tod* (1633), kas ir nozīmīgs luteriskās garīgās literatūras darbs. Viņš miris 1636. gadā mēra epidēmijā, atstājot divus bērnus – Ernstu un Elizabeti.

2 Himna *Jesu Leiden, Pein und Tod* (latv. Jēzus ciešanas, sāpes un nāve), kuru sarakstījis Pauls Štokmans (1601–1636), ir 37 strofu luteriskās pasijas himna, kas publicēta dziesmu grāmatā *Aller Christen Leib-Stucke* (latv. Visiem Kristus miesas locekļiem, Leipciga, 1633). Tā detalizēti izklāsta Jēzus Kristus ciešanu stāstu. Himna tika dziedāta ar Melhiora Vulpīusa (*Melchior Vulpus*, c. 1570–1615) melodiju, kas pirmo reizi parādījās viņa krājumā *Ein schön geistlich Gesangbuch* (latv. Krāšņa garīgo dziesmu grāmata, Jēna, 1609), pielāgota Pētera Herberta (*Peter Herbert*, 1530–1571) himnai. Melodija vēlāk iekļauta Johana Hildebranta (*Johann Hildebrandt*, 1641–1684) un Gotfrīda Vopeliusa (*Gottfried Vopelius*, 1645–1715) dziesmu grāmatās, un to izmantoja Johans Sebastians Bahs (1685–1750) trīs strofās savā “Svētā Jāņa pasijā”.

piemērs³. Tas iemieso reformācijas galveno vēsti par Kristus ciešanām kā vienīgo ekskluzīvo pestīšanas avotu, piedāvājot ticīgajiem garīgu ceļvedi, kas harmoniski līdzsvaro bauslības (grēkatziņas) un Evaņģēlija (žēlastības un apsolītās debesu godības) aspektus. Himnas tekstuālā bagātība, kas apvieno Bībeles skaidrojumu, poētisku izteiksmi un personisku aicinājumu uz ticību, dara to par dziļi introspektīvu un universālu luteriskā garīguma izpausmi. Šī himna ne tikai kalpo kā liturģijas sastāvdaļa, bet arī kā “dziedāts sprediķis”, kas vada klausītāju cauri Kristus ciešanu stāstam, vienlaikus mudinot uz grēknožēlu, ticības stiprināšanu un paļāvību uz Dieva apsolījumiem.⁴

Himnas teoloģiskā nozīme sakņojas luteriskajā krusta teoloģijā (*theologia crucis*), kas uzsver Dieva žēlastības un spēka atklāsmi Kristus pazemībā un ciešanās.⁵ Šie 37 panti ir strukturēti hronoloģiski, ik strofa koncentrējas uz konkrētu Kristus ciešanu epizodi, kuru papildina teoloģiskais skaidrojums (*expositio*) un praktiskais pielietojums (*applicatio*), tā veidojot izteiksmīgu un vēstošu naratīvu, kas ir gan didaktisks, gan emocionāli iesaistošs. Himna aicina ticīgos ne tikai apcerēt Kristus upuri, bet arī personiski identificēties ar to, atzīstot savu grēku smagumu un pieņemot Evaņģēlija piedāvāto glābšanu. Universālā uzruna, kas pausta ar tiešo “tu” un “mēs”, rada intīmu saikni starp individuālo ticīgo un Kristus ciešanu naratīvu, atspoguļojot luterāņu uzsvaru uz personisko ticību un Dieva žēlastības pieejamību visiem.

3 Johans Cāns (*Johann Zahn*) kataloģizē Štokmana himnu (Zahn 1891: 6288a, 6288b) un tās melodiju, ko komponējis Melhiors Vulpiuss, norādot tās izplatību 17. gadsimta luterāņu dziesmu grāmatās. Tas apstiprina himnas popularitāti un iespējamo pieejamību Baltijas reģionā (Zahn 1891: 19–20).

4 Dziesmas un mūzikas īpašais labums ir tāds, ka tā ietekmē cilvēka jūtas, kas ir arī Evaņģēlija darbs. Kad Dieva Vārds un mūzika apvienojas, tie papildina viens otra misiju. Izteikums *simul agunt sermo et vox in animo auditoris* (lat. – vienlaikus darbojas gan runa, gan balss klausītāja dvēselē) nozīmē, ka, dziedot psalmus, himnas, vārds un mūzika – vai vēstījums un balss – darbojas vienlaikus. Šāda mūzikas un vārda kombinācija nav iespējama nevienai citai radībai, izņemot cilvēku. Luters bieži uzsver šo saistību. Vārds nav teoloģiska atklāsmes kategorija, bet gan dzīva īstenība, kas aptver visu mūsu esību. Dziedāšanā, liturģijā, lūgšanā, sludināšanā un skaļā lasīšanā Dieva Vārds ir “kustībā” (*ym schwang*) (Anttila 2013: 132–133).

5 Sal. Pelikan 1984: 160–170 un Forde 1997.

Teoloģiskā struktūra un Kristus attēlojums

Himna “Modrējies tu, mana sirds” piedāvā izcilu Kristus ciešanu attēlojumu, kas ir dziļi iesakņots luteriskajā kristoloģijā un krusta teoloģijā, vienlaikus atspoguļojot 17. gadsimta luterisko himnoloģijas estētiku un teoloģisko uzsvaru uz Kristus upura galveno lomu. Īreķera latvisķojums attēlo Kristu daudzpusīgi, atainojot Viņa dievišķo un cilvēķisko dabu, kā arī paradoksālo godības un pazemības sintēzi. Attēlojums ne tikai kalpo kā teoloģisks pamats pestišanas vēstij, bet arī aicina ticīgos uz personisku identificēšanos ar Kristus upuri, padarot himnu par spēcīgu garīgās meditācijas un liturģijas instrumentu. Tālāk sekos padziļināta šī attēlojuma analīze, strukturēta ap galvenajiem kristoloģiskajiem motīviem, kas izpaužas himnā, ar īpašu uzsvaru uz teoloģisko nozīmi, Svēto Rakstu kontekstu un saikni ar luterisko tradīciju.

Pazemības un ciešanu paradigma

Himnā Kristus attēlots kā cietējs kalps, kas uzņemas cilvēķes grēķu smagumu saskaņā ar Jesajas 53. nodaļas pravietojumu un 22. psalma tēliem. Šis attēlojums akcentē Kristus brīvprātīgo pazemošanas, kas ir luteriskās kristoloģijas kodols, kur Dieva Dēls atsakās no savas godības, lai pieņemtu pazemīga un padevīga kalpa veidu (Flp 2:7–8). Tālākajos pantos, piemēram, 5. strofā (“Asins sviedrus Jēsus svīst”), Kristus ciešanas Ģetsemanes dārzā (Lk 22:44) ir parādītas kā fiziskas un garīgas agonijas kulminācija, kur Viņš ņem uz sevi Dieva dusmas par grēķu. Attēlojums uzsver Kristus cilvēķisko dabu, kas izjūt bailes un ciešanas, tā padarot Viņu par solidāru līdzcietēju ticīgajiem (Ebr 4:15).

Jau pirmā strofa (“Modrējies tu, mana sirds, noteikt Jēsus mokas; kāda Tam bij’ karsta pirts, Viņš kā tārpiņš lokās”) uzsver Kristus pazemošanas, kas tieši atsaucas uz Ps 22:7: “Bet es esmu tārps un ne cilvēķs.” Ar tiešu uzrunu “tu, mana sirds” ticīgais uzreiz top iesaistīts personiskā apcerē par Kristus pazemību. Cietēja kalpa tēls

aicina uz emocionālu un garīgu līdzjušanu Viņa ciešanām. Savukārt “tārpiņa” un “karstas pirts” tēls (ciešanu intensitāte) rada spilgtu emocionālu ainu, kas mudina ticīgo iztēloties Kristus fiziskās un garīgās mokas, tādējādi veicinot empātiju un dziļāku izpratni par Pestītāja glābšanas upura smagumu.

Teoloģiski šis tēls kalpo, lai aktualizētu luterisko bauslības un Evaņģēlija dialektiku. 1. strofas noslēgums (“Mūsu labā liekās Viņš krusta kokā sisties, tāpēc būs tev, cilvēciņš, no tiem grēkiem misties”) tieši saista Kristus ciešanas ar ticīgā grēkiem, aicinot uz grēknožēlu. Šāda personiskā iesaiste ir būtiska luteriskajā ticībā, kur grēku apzināšanās (*contritio cordis*) ir pirmais solis ceļā uz žēlastības pieņemšanu. Kristus agonija Ģetzemanes dārzā (Lk 22:44) atainota ar dramatisku intensitāti, kas kulminē lūgumā: “Mīlais Jēzu, mazgā man’ ar šiem Taviem sviedriem, pēc dod dzīvot arīdzan pie tiem debess biedriem.” Šeit ticīgais ne tikai apcer Kristus ciešanas, bet arī izlūdzas personisku šķīstīšanu, kas atspoguļo luterāņu uzsvāru uz sakramentālo žēlastības pieredzi (sal. 1Jņ 1:7).

Ticīgā iesaiste ir pastiprināta ar himnas retorisko stilu. Tiešā uzruna un spilgtie tēli, piemēram, “Asins sviedrus Jēzus svīst, vaid, Viņš stāv notvīcis, Viņam sirds grib pušu plīst, redz – kā Viņš nonicis!” (5. strofa), rada saikni starp Kristus ciešanām un ticīgā sirdsapziņu, mudinot uz dziļu pašrefleksiju un grēknožēlu. Šī pieeja liecina, ka ticība nav abstrakta doktrīna, bet garīga, emocionāla un personiska paļaušanās uz Kristu, saņemot Viņa upuri.

Vietnieciskā upura teoloģija

Viens no himnas galvenajiem motīviem ir Kristus kā grēku nesējs, kas uzņemās cilvēces grēku nastu, lai to izpirktu ar savu upuri. Šis tēls ir izteikts jau 1. strofā (“Mūsu labā liekās Viņš krusta kokā sisties”) un pastiprināts 15. strofā (“Caur tiem grēkiem guvām mēs cietas grēku saites, mūsu grēkus Jēzus nes, glābj no ļaunās kaites”). Šeit himna tieši atsaucas uz Jesajas 53:4–6 un Jaunās Derības

vietnieciskās izpirkšanas mācību (piemēram, 2Kor 5:21: “To, kas grēka nepazina, Viņš mūsu labā darija par grēku”). Kristus kā grēku nesēja loma ir luteriskās soterioloģijas pamats, kas uzsver, ka pestīšana panākta nevis ar cilvēka darbiem, bet ar Kristus vietniecisko gandarīšanu (*satisfactio vicaria*).

Himna padziļina motīvu, attēlojot Kristus ciešanas kā universālu pestīšanas aktu, kas ir pieejams visiem. 18. strofā (“Kājas, rokas, krustā kalts, cieš ne vien par dažiem, Jēzus dārgā asins palts stāv priekš lieliem, maziem”) Kristus asinis tēlotas kā visu grēku izpirkšanas līdzeklis, kas atbilst luteriskajam uzskatam par žēlastības universālo raksturu (*sola gratia*). Šis tēls ir nepārprotami sakramentāls, atsaucoties uz Kristus asins nozīmi Svētajā Vakarēdienā kā grēku piedošanas nesēju (Mt 26:28).

Tāpat himna tēlo Kristu kā žēlsirdīgu Glābēju, kura mīlestība un žēlastība sniedzas līdz pat smagākajiem grēciniekiem. Šis motīvs ir īpaši spilgts 24. strofā (“Klausies, ko tavs Jēzus dar’, žēlīgs it pārlieku, kas liels slepkavs, tam Viņš var solīt debess prieku”), kas atsaucas uz Kristus apsolījumu labvēlīgajam laupītājam pie krusta (Lk 23:43). Šeit himna uzsver Dieva žēlastības neierobežoto raksturu, kas ir pieejama pat tiem, kuri pēc sabiedrības vai morāles standartiem uzskatīti par neglābjamiem. Šis tēlojums atklāj luterisko uzsvaru uz Evaņģēlija visaptverošo raksturu, kas izriet no Kristus krusta darba un ir pieejams visiem.

Kristus žēlastība tiek attēlota arī caur Viņa starpniecības lomu, kā redzams 22. strofā (“No kā Jēzus mocīts kļūst, par tiem lūdz Viņš Dievu, negrib ļaut nevienam zust, lai ir vīrs vai sieva: Viņš par mums vēl tagad lūdz, kad Dievs uzņem tvaiku un kad Sātans uz mums sūdz, kas nekavē laiku”), kas atsaucas uz Kristus augstā priesteramatu (Ebr 7:25–28). Šis motīvs stiprina ticīgo pašlūgību, apliecinot, ka Kristus ne tikai veica pestīšanas darbu pie krusta, bet arī turpina aizlūgt par savu tautu debesīs. Turklāt Viņa žēlastība ir dinamiska un personiska, kā redzams 23. strofā, kur Viņš gādā par savu māti pat krusta ciešanās (Jņ 19:26–27), tā apliecinot savas rūpes par ticīgajiem pat vislielākajās mokās. Tēlojums atklāj Kristu

par līdzcietīgu Glābēju, kas ir tuvs ticīgajiem viņu bēdās un vajadzībās: “Jēzum tam bij’ mātes žēl, kaut gan sūri strādāj’s, tik spēj kustēt savu mēl’, tomēr par tās gādājs: Tā vēl tagad gādā Viņš par tām bēdu sievām, Viņam mīļš tas grūtdienīšs, kas uzticas Dievam.”

Eshatoloģiskā triumfa simbols

Himna sasniedz savu kulmināciju, attēlojot Kristu kā Dieva Dēlu un nāves uzvarētāju, tādējādi apliecinot Viņa dievišķo dabu un pestīšanas darba pilnību. 34. strofā (“Jēzus savā kapā dus, apriets no tās nāves, guļ līdz trešai dienai kluss, tad no nāves rāvies: kad tā nāve mani kaus, sevi Jēzū zinu, Viņš no nāves mani raus, atdos dzīvību!”) Kristus augšāmcelšanās ir pasniegta kā triumfs pār nāvi, sasaucoties ar Jaunās Derības uzsvaru uz Viņa uzvaru (1Kor 15:55–57). Šis eshatoloģiskais motīvs piedāvā ticīgajiem cerību uz mūžīgo dzīvību, kas spilgti izpaužas 36. strofā (“Vai man nebij’ līksmam būt, atpestīts tik dārgi, kur man bij’ iekš elles grūt, mocītam it bargi: mana sirds iekš prieka stāv, nu mēs varam droši lepoties pret ell’ un nāv’, jo mēs esam spoži”). Kristus kā nāves uzvarētāja tēlojums iemieso luterisko ticības būtību, apliecinot, ka krusta vājums pārvēršas augšāmcelšanās godībā.

Himna uzsver Kristus dievišķo autoritāti arī caur Viņa pēdējiem vārdiem un nāvi, kā redzams 29. strofā (“Jēzus sauc ar skaņu mēl’, ciezdams lielas mokas, savu dvēs’li dod un vēl sevi Tēva rokās”). Brīvprātīgi Kristus atdod savu dzīvību (Jņ 10:18), apliecinot savu suverenitāti pār nāvi un paklausību Tēva gribai. Šis tēlojums kontrastē ar Viņa pazemību, radot paradoks, kas ir luteriskās kristoloģijas centrā: Dieva Dēls ir vienlaikus pazemīgais upuris, kura nāve un augšāmcelšana atklāj Dieva pestīšanas plānu.

Kauna un godības paradokss

Viens no himnas spilgtākajiem kristoloģiskajiem motīviem ir Kristus kā pazemīgais ķēniņš, kura kauns krustā top pārvērsts godībā. Šis motīvs ir izteikts 14. strofā (“No tiem asiem dūrumiem, no tās ērkšķu krāses nāk pa matu galiņiem karstas asins lāses: lai jūs, bēdu ērkšķi, mūs šeit gan ilgi bakstāt, Jēzus kauna kronim būs goda kroni maksāt”), kas atspoguļo luterisko uzsvāru uz paradoksālo Dieva atklāsmi: kauns kļūst par godu, vājums – par spēku, nāve – par dzīvību. Šeit himna atsaucas uz Kristus ērkšķu kroni (Mt 27:29), kas simbolizē Viņa pazemošanu, bet apsoliņš par “goda kroni” norāda uz Viņa paaugstināšanu (Flp 2:9–11). Šis tēlojums ir dziļi iesakņots krusta teoloģijā, kur Dieva godība ir apslēpta Kristus ciešanu kaunā (Pelikan 1984: 165).

20. strofā Kristus kā “jūdu ķēniņš” (Jņ 19:19) ir attēlots kā paradokšāls valdnieks, kura ķēniņvalsts nav no šīs pasaules (Jņ 18:36). Himna uzsver Viņa lēnprātību un žēlastību (“Jēzus, nosaukts nācariets, ir tas jūdu ķēniņš, no Tā medus tek un piens, mūsu Kungs tik lēnīgs”), kas kontrastē ar pasaules izpratni par varu un godu. Šis motīvs aicina ticīgos sekot Kristus pazemības piemēram, kā redzams 16. strofā, kur Kristus nes savu krustu (Jņ 19:17), mudinādam arī ticīgos nest savus krustus (Lk 9:23).

Imitatio Christi luteriskajā perspektīvā

Lai gan luteriskā teoloģija uzsver pestīšanu caur Kristus vieniņo upuri, himna piedāvā arī Kristu kā paraugu, *imitatio Christi*,⁶ kas mudina ticīgos sekot Viņa pazemībai, pacietībai un pašāvēībai uz Dievu. 3. strofā aicinājums “Lūdzies, lai tev Dievs stāv klāt, Viņš tev tiešām sola grēku bēdās neatstāt – mācies Jēzus skolā!” tieši norāda uz Kristus lūgšanu ģetzemanes dārzā kā paraugu ticīgajiem, kas saskaras ar kārdinājumiem un vājībām (Mt 26:41). 6. strofā Kristus pacietība pret nodevību (Jūdas skūpsts) top piedāvāta kā piemērs,

6 Sal. Oberman 1989: 51, 98.

kā atmaksāt ļaunu ar labu (Mt 5:44): “Jūdass Jēzu rabi sauc, mutes dod ar glaudiem; kam viņš virves kaklā mauc, nodod nikniem ļaudīm. Jēzus cieš, tu dari tā, kad tev cits liek valgu, ļaunam labu atmaksā, gan viņš dabūs algu!”

Tomēr himna rūpīgi līdzsvaro Kristus kā parauga lomu ar Viņa unikālo Pestītāja statusu. Atšķirībā no viduslaiku askētiskās teoloģijas, kas uzsvēra Kristus atdarināšanu kā pestīšanas līdzekli, luteriskajā perspektīvā *imitatio Christi* ir ticības auglis, nevis pestīšanas pamats. 16. strofā, kur Kristus krusta nešana tiek pretstatīta ticīgo “vieglajām” nastām, himna uzsver, ka Kristus upuris jau ir izpildīts un ticīgajam atliek vienīgi pateicībā sekot Viņa piemēram: “Jēzus savu krusta kok’ nes ar lēnu garu, Sīmans pieliek savu rok’ palīdz nest ar varu. Ak, cik lēti bij’ man nest, kaut es to vien prastu, kad Dievs liek uz manim mest kādu krusta nastu!”

Teoloģiskā nozīme un konteksts

Kristus attēlojums himnā ir dziļi iesakņots luteriskajā teoloģijā, kas uzsver Kristus divas dabas – dievišķo un cilvēcisko – un Viņa trīskāršo amatu: pravietis, priesteris un ķēniņš. Himna piedāvā līdzsvarotu kristoloģiju, kas apvieno Kristus pazemību un godību, ciešanas un uzvaru, tādējādi apliecinot luterisko ticību, ka pestīšana ir Dieva darbs, kas īstenots tikai caur Viņu (*solus Christus*). Kristus tēlojums ir arī praktisks, aicinot ticīgos uz grēknožēlu, ticību un paļaušanos uz Dieva žēlastību, kā redzams himnas tiešajā uzrunā un emocionālajā valodā.

Himnas kristoloģija ir cieši saistīta ar luterisko liturģisko praksi, kur pasijas meditācijas un himnas kalpoja kā līdzeklis Dieva Vārda sludināšanai un ticības stiprināšanai. Kristus cietēja, grēku nesēja, žēlsirdīgā Glābēja, nāves uzvarētāja un pazemīgā ķēniņa tēls atbilst 17.–18. gadsimta luteriskajam dievbijības kodolam, piedāvājot mierinājumu, cerību un teoloģisku skaidrību grēku apziņas un eshatoloģisko gaidu kontekstā.

Šie tēlojumi kopā veido kristoloģisku mozaīku, kas uzsver Kristus divas dabas un Viņa pestīšanas darba galveno lomu. Himna konsekvēnti atsaucas uz Svētajiem Rakstiem, piedāvājot teoloģiski precīzu un emocionāli spēcīgu Kristus ciešanu interpretāciju, kas sasaucas ar Lutera uzsvāru uz Dieva Vārda sludināšanu un žēlastības atklāsmi krustā.

Stilistiskās un strukturālās iezīmes

Himnas stilistiskā un strukturālā uzbūve ir cieši saistīta ar tās teoloģisko vēstījumu. Katra no 37 strofām ir rūpīgi konstruēta, lai atspoguļotu pasijas naratīva epizodi, kurai seko teoloģisks izklāsts un praktisks aicinājums ticīgajam. Šāda struktūra atbilst luteriskās homilētikas un katehizācijas tradīcijām (Leaver 1997: 123–127), kurās sprediķis ietver Svēto Rakstu skaidrojumu (*exegesis*), mācību (*doctrina*) un pielietojumu (*applicatio*). Himnas poētiskā forma – regulārs metrs, atskaņotas rindas un spilgti tēli – padara to viegli izdziedamu un iegaumējamu (Herl 2004: 87–88), kas ir vēl viena būtiska iezīme 17. un 18. gadsimta luterāņu draudžu liturģiskajā praksē, kur daudz ļaužu vēl bija analfabēti.

Fīrekers meistarīgi izmanto klasiskās retorikas paņēmienus (Kennedy 1999: 81–83), lai pastiprinātu himnas ietekmi.

Pathos (emocionālā ietekme): emocionāli piesātināti tēli, piemēram, “Jēzus asins aumaļām” (19. strofa) vai “Asins sviedrus Jēzus svīst” (5. strofa), aicina klausītāju uz empātiju un grēku nožēlu, radot dziļu emocionālu saikni ar Kristus ciešanām.

Ethos (autoritātes un uzticamības radīšana): tiešā uzruna (“tu,” “man,” “mums”) rada personisku dialogu starp himnas dziedāto tekstu un ticīgo, stiprinot draudzes kopības izjūtu un individuālo atbildību.

Logos (loģiskā argumentācija): himnas arguments ir stingri balstīts Svētajos Rakstos, piedāvājot loģisku un teoloģiski pamatotu

Kristus ciešanu interpretāciju, kas atbilst luterāņu *sola scriptura* principam.

Poētiskie paņēmieni, piemēram, kontrasti (tumsa pret gaisu, nāve pret dzīvību, kauns pret godu), dabas tēli (“Jēzus naktī dārzā nāk, bēdu puķes plūkdams, savu grūtu darbu sāk drebēdams un lūgdams”, 2. strofa) un paradoksi (pazemīgais Kēniņš kā goda saņēmējs), ievērojami bagātina tekstu, padarot to par literāru un teoloģisku šedevru. Šāda stilistiskā krāsainība sasaucas ar 17. gadsimta luterāņu himnu tradīciju, kā tās redzamas vācu dziesminieku Johana Hērmāna (*Johann Heermann*, 1585–1647) (*Herzliebster Jesu, was hast du verbrochen*, latv. “Ak, taisnais Jēzu, kādu grūtu tiesu”) un Paula Gerharta (*Paul Gerhardt*, 1607–1676) (*O Haupt voll Blut und Wunden*, latv. “Ak, galva asiņaina”) darbos, kas līdzīgi apvieno teoloģisko dziļumu ar poētisko ekspresiju.⁷

Paula Štokmana ietekme

Himnas teksta izcelsme, visticamāk, ir saistīta ar Paula Štokmana pasijas himnu *Jesu Leiden, Pein und Tod* (34 panti), kas bija plaši izplatīta Zviedrijas un Baltijas luterāņu dziesmu grāmatās 17. gadsimtā (Zahn 1891: 19–20). Abiem tekstiem ir hronoloģiska līdzība, kopīgs teoloģiskais uzsvārs uz *theologia crucis* un konkrētas strofu paralēles. Piemēram, šīs himnas 5. strofa (“Asins sviedrus Jēzus svīst”) sasaucas ar Štokmana 5. strofu (*Jesu! dein blutrother Schweiß*), savukārt 10. strofa (“Uzmet acis arī man”) atbilst Štokmana 10. strofai (*Jesu, blicke mich auch an*).⁸ Tomēr Fīrekera teksts izceļas ar intensīvāku emocionālo toni, daudz izvērstāku didaktiku

⁷ Hērmāna himna ir klasisks 17. gadsimta luterāņu himnu tradīcijas piemērs, kas izmanto izteismīgus kontrastus (grēks pret nevainību) un paradoksus (Kristus ciešanas kā pestīšanas avots), savukārt Gerharta himna ar savu poētisko bagātību lieto spēcīgus emocionālus tēlus (“Ak, galva asiņaina un ērkšķiem kronēta”) un paradoksus (Kristus kauns kā godības avots).

⁸ Sk. tekstu vācu valodā un tulkojumu angliiski: <https://www.bach-cantatas.com/Texts/Chorale152-Eng3.htm>

un specifisku pielāgojumu latviešu auditorijai, kas ietver papildu epizodes un vēl spēcīgāku personisku grēku nožēlas aicinājumu.

Štokmana himna, kas sacerēta 17. gadsimta trīsdesmitajos gados, bija populāra Zviedrijas Baltijas provincēs, tostarp Vidzemē un Kurzemē, kur tā, iespējams, nonāca Fīrekera rīcībā. Fīrkers, kā zināms, ne tikai tulkoja, bet arī brīvi adaptēja vācu himnas, lai atbilstu latviešu draudžu garīgajām un kultūras vajadzībām. “Modrējies tu, mana sirds” paplašinātais apjoms (37 panti pret Štokmana 34) un unikālās iezīmes, piemēram, izvērstais aicinājums uz individuālu ticību un grēku nožēlu, liecina par Fīrekera radošo ieguldījumu. Lai gan tieši arhīviski pierādījumi nav pieejami, Štokmana himna ir visticamākais avots, kuru Fīrkers lokalizējis un bagātinājis.

SECINĀJUMI

Kristofa Fīrekera “Modrējies tu, mana sirds” (37 panti) ir izcils luteriskās pasijas paraugs, kas ar teoloģisku precizitāti un poētisku dziļumu tēlo ciešanu ceļu no Ģetzemanes līdz augšāmcelšanai. Balstīta, visticamāk, uz Paula Štokmana *Jesu Leiden, Pein und Tod*, Fīrekera adaptācija pārsniedz tulkojumu, kļūstot par latviešu garīgās literatūras šedevru. Tās hronoloģiskā struktūra, kas apvieno Bībeles skaidrojumu, teoloģisku mācību un praktisku aicinājumu, kalpo kā “dziedāts sprediķis”, kas vada ticīgos caur Kristus pestīšanas upuri, mudinot uz grēknožēlu, ticības stiprināšanu un paļāvību uz Dieva žēlastību.

Himna iemieso luterisko krusta teoloģiju (*theologia crucis*), uzsverot dievišķās godības atklāsmi Kristus pazemībā. Tiešās uzrunas (“tu, mana sirds”) un spilgtie tēli (“tārpiņš”, “asins sviedri”, “bēdu puķes”) rada intīmu saikni starp ticīgo un Kristus ciešanām, aicinot uz personisku identificēšanos un ticību (*sola fide*). Poētiskie paņēmieni – kontrasti (kauns pret godu, nāve pret dzīvību), dabas tēli un paradoksi (pazemīgais ķēniņš kā goda saņēmējs) – ievērojami bagātina tekstu, sasaucoties ar Johana Hērmāna un Paula Gerharta

himnu tradīciju, bet ar izteiktu latviešu emocionālo un didaktisko akcentu.

Kristus attēlojums – cietējs kalps, grēku nesējs, žēlsirdīgais Glābējs, nāves uzvarētājs un pazemīgais ķēniņš – veido kristoloģisku mozaīku, kas apliecina luterisko ticības kodolu: pestīšana ir Dieva darbs tikai un vienīgi caur Kristu (*solus Christus*). Himna līdzsvaro Kristus kā parauga (*imitatio Christi*) un pestītāja lomas, uzsverot, ka sekošana Viņam ir ticības auglis, nevis pestīšanas pamats. Himnas kulminācija 34.–37. pantā, attēlojot Kristus augšāmcelšanos un triumfu (“Nu mēs varam droši lepoties pret ell’ un nāv’’”), piedāvā cerības pilnu piepildījumu, apliecinot mūžīgās dzīvības apsoliĵumu.

Kā luteriskās garīgās kultūras pieminekļis “Modrējies tu, mana sirds” ir vairāk nekā liturģiska himna – tā ir spēcīga teoloģiska refleksija un garīgās atjaunotnes avots. Tās poētiskā forma, teoloģiskā skaidrība un emocionālā rezonanse padara to par tiltu starp 17. gadsimta tradīciju un mūsdienu ticību, aicinot uz dziļu saikni ar Krustāsisto un paļāvību uz Dieva žēlastību. Himna paliek kā spilgts apliecinājums Kristus ciešanu galvenajai lomai, sniedzot mierinājumu, cerību un spēku ticīgajiem visos laikos.

LITERATŪRA

- Anttila, Miika E. (2013). *Luther's Theology of Music: Spiritual Beauty and Pleasure*. De Gruyter.
- Brown, Christopher Boyd (2005). *Singing the Gospel: Lutheran Hymns and the Success of the Reformation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Forde, Gerhard O. (1997). *On Being a Theologian of the Cross: Reflections on Luther's Heidelberg Disputation, 1518*. Grand Rapids: Eerdmans Publishing.
- Herl, Joseph (2004). *Worship Wars in Early Lutheranism: Choir, Congregation, and Three Centuries of Conflict*. Oxford: Oxford University Press.

- Kennedy, George A. (1999). *Classical Rhetoric and Its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. 2nd ed. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Leaver, Robin A. (1997). *Luther's Liturgical Music: Principles and Implications*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Oberman, Heiko A. (1989). *Luther: Man Between God and the Devil*. New Haven: Yale University Press.
- Pelikan, Jaroslav (1984). *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*. Vol. 4: *Reformation of Church and Dogma (1300–1700)*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zahn, Johann (1891). *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder*. Bd. 4. Gütersloh: Bertelsmann.

Fürecker's poetic Version of the Passion 'Awake, my Heart'

ANNOTATION

The Latvian spiritual hymn *Modrējies tu, mana sirds* (Awake, My Heart, Be Vigilant, 37 verses), translated by Christoph Fürecker (1612–1685) and likely based on Paul Stockmann's German passion hymn *Jesu Leiden, Pein und Tod*, is a profound example of Lutheran passion meditation. It meticulously traces Christ's suffering from Gethsemane to crucifixion, death, and resurrection, embodying the Reformation's core message of Christ's suffering as the sole source of salvation. The hymn's rich textual interplay of biblical exegesis, poetic expression, and personal calls to faith creates an introspective and universal expression of Lutheran spirituality. Structured chronologically, each verse focuses on a specific episode of Christ's passion, blending theological exposition and practical application to

engage believers emotionally and didactically. Rooted in the theology of the cross (*theologia crucis*), it emphasizes God's grace revealed in Christ's humility and suffering, inviting believers to reflect on their sins and embrace the gospel's promise of salvation. As a "sung sermon," the hymn not only serves liturgical purposes but also fosters repentance, strengthens faith, and affirms trust in God's promises, making it a timeless cornerstone of Lutheran hymnody.

Keywords: Lutheran hymnody, passion meditation, Christ's suffering, theology of the cross, Fürecker, Stockmann, repentance, sung sermon, salvation, Lutheran spirituality.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsaucē uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333537>

Uģis Sildegis

“Dievs, dod mieru, tā mums vajag, jo tas karš ir visai traks”: 17. un 18. gadsimta lūgšanas un dziesmas par mieru kara ēnā

ANOTĀCIJA

Šis raksts pēta 17. un 18. gadsimta luterāņu dziesmu un lūgšanu nozīmi Latvijā, aplūkojot to kā būtisku garīgo resursu kara laikā. Vēsturisko fonu veido postoši konflikti – Trīsdesmitgadu karš (1618–1648) un Lielais Ziemeļu karš (1700–1721) –, kuru laikā šie teksti kļuva par patvēruma un garīgas pretošanās avotu. Sakņoti vācu luteriskās ortodoksijas tradīcijās un pielāgoti latviešu valodai un mentalitātei, šie dziedājumi stiprināja tautas garu brīžos, kad latviešu zemnieki, bieži vien piespiedu kārtā, tika ierauti svešās karadarbībās. Sevišķi nozīmīgas bija dziesmu grāmatās iekļautās no daļas kā, piemēram, “Mīlais miers kara laikā”. Šīs dziesmas, kuru autori ir baroka laikmeta luterāņu dzejnieki – Johans Rists, Simons Dahs, Pauls Gerharts u. c. –, savij dziļas teoloģiskās pārdomas ar praktiskām lūgšanām par izdzīvošanu un mieru. Rakstā izcelti divi galvenie aspekti: pirmkārt, šo dziesmu un lūgšanu praktiskā nozīme – tās kalpoja kā ticības un izturības stiprinājuma avots kara šausmās; otrkārt, to teoloģiskā ievirze, kas karu interpretēja kā garīgu cīņu starp gaismu un tumsu, starp kārtību un haosu. Lūgšana šajā skatījumā nav pasīva padevība, bet aktīva ticības izpaus-

me, kas balstīta uz Dieva apsolījumiem. Izsekojot šo tekstu izcelsmi un to lokalizāciju latviešu kultūrtelpā, raksts atklāj, kā tie kļuva par tautas balsi, vienlaikus atspoguļojot vēsturiskās traģēdijas un iemiesojot nemainīgu garīgu skatījumu uz pasauli. Pārsniedzot savu vēsturisko laikmetu, šie dziedājumi un lūgšanas sniedz universālu ieskatu ticības nozīmē krīzes brīžos. Tie vieno pagātni ar tagadni, apliecinot, ka lūgšana un dziesma arī mūsdienās spēj dot cerību, spēku un garīgu virzību pretim mieram un iekšējai sakārtotībai.

Atslēgvārdi: luterāņu himnas, lūgšanu literatūra, Lielais Ziemeļu karš, Trīsdesmit gadu karš, baroka garīgums, Pauls Gerharts, Johans Rists, latviešu dziedājumu grāmatas, ticība kara laikā, garīgā pretošanās, luterāņu ortodoksija, garīgā izturība, kara teoloģija, lūgšana kā darbība, dziesmu grāmatas.

Ievads

Kara troksnis un nemiera draudi ir bijuši cilvēces pavadoņi cauri gadsimtiem, un Latvijas teritorijas vēsture nav izņēmums. 17. un 18. gadsimts šai zemē iezīmējās ar vairākiem postošiem kariem – Lielo Ziemeļu karu (1700–1721), Trīsdesmit gadu kara (1618–1648) atbalsīm un citiem konfliktiem,¹ kas skāra Baltijas reģionu.² Šajos

1 Sk. Oakley, Stewart P. *War and peace in the Baltic 1560–1790*. Grāmata ir vēstures pētījums, kas publicēts 1992. gadā, tas sistemātiski aplūko konfliktus Baltijas jūras reģionā no 16. gadsimta vidus līdz 18. gadsimta beigām, koncentrējoties uz lielvalstu Zviedrijas, Dānijas, Polijas–Lietuvas un Krievijas cīņām par dominējošo stāvokli Baltijas jūrā. Avots apraksta šo konfliktu ģeopolitiskos un ekonomiskos iemeslus, ietverot informāciju par reģiona ģeogrāfiju, resursiem, tirdzniecību un militārajām stratēģijām. Grāmatā ir iekļauta arī detalizēta hronoloģija par nozīmīgākajiem notikumiem un miera līgumiem, kā arī analīze par katras valsts iekšpolitiskajām un militārajām reformām, kas ietekmēja to lomu reģionālajos karos.

2 Sk. Kirby, David G. (1998). *Northern Europe in the early-modern period: the Baltic world 1492–1772*. Šī grāmata vēsta par Ziemeļeiropas vēsturi agrīnajā modernajā periodā, aptverot laikposmu no aptuveni 1492. līdz 1772. gadam un koncentrējoties uz Baltijas jūras reģionu. Grāmatas mērķis ir sniegt vispārīgu ievadu Baltijas reģiona vēsturē un vēsturiskajās debatēs par to. Teksts pievēršas politiskajām, ekonomiskajām un sociālajām norisēm šajā posmā, pētot Zviedrijas, Dānijas un Krievijas attiecības un ietekmi. Tas arī detalizēti aplūko iedzīvotāju ikdienas dzīvi, pilsētu attīstību, reliģiskās pārmaiņas un izglītības sistēmu, salīdzinot Baltijas reģionu ar dienvidu Eiropu un izceļot tā unikālās iezīmes un problēmas.

laikos, kad latviešu zemniekus bieži vien ierāva svešos karos pret savu gribu, garīgā dzīve kalpoja par patvērumu un pretestības veidu. Tieši šajā posmā radās un attīstījās luterāņu dziesmu grāmatas, kas ietvēra īpašas sadaļas par “Mīlo mieru kara laikā” vai “Lūgšanu dziesmas kara laikā”. Šīs dziesmas un lūgšanas, kuru saknes meklējamas vācu luterāņu ortodoksijas tradīcijās, tika pielāgotas latviešu valodai un izjūtai, kļūstot par neatņemamu tautas garīgās kultūras sastāvdaļu. Šajos nemierīgajos laikos baznīcas dziesmas un lūgšanas kļuva par garīgu patvērumu un klusu pretestību, dodot latviešiem spēku izturēt svešo karu nežēlību un saglabāt ticību labākai nākotnei.

17. un 18. gadsimts iezīmējas ar intensīvu garīgās literatūras attīstību, kas veidoja šī reģiona kultūras un lingvistisko identitāti. Šo tekstu autori kā vācu izcelsmes mācītāji Georgs Mancelis, Kristofs Fīrekers un Ernsts Gliks deva latviešiem ne tikai Bībeles tulkojumu (1694) un pirmās ābece, bet arī bagātīgu dziesmu un lūgšanu manojumu. Dziesmu grāmatas, piemēram, “Latviešu garīgās dziesmas un kolektes” (*Lettische Geistliche Lieder und Collecten*) (turpmāk saīsināti – K 1685 un K 1770), un vēlākās 18. gadsimta publikācijas, piemēram, “Latviska dziesmu grāmata” (turpmāk saīsināti – V 1732 un V 1799), kalpoja kā garīgi “ieroči” ticīgajiem, kuri saskārās ar kara šausmām, slimībām un iznīcību (Adamovičs 1978: 36–40). Žanriski šīs garīgās dziesmas pieder pie baroka laikmeta himnu klāsta, kuram pamatā ir dziļa teoloģiska refleksija, apokaliptisks pasaules skatījums un uzticēšanās Dieva gribai. Šie teksti apvieno spēcīgu izteiksmi ar praktisku lūgšanu, kas vērsta uz izdzīvošanu un miera meklēšanu.

Dziesmu un lūgšanu apskats šajā pētījumā balstās uz diviem galvenajiem aspektiem. Pirmkārt, to praktisko funkciju kara plosītajā laikmetā, kad tās kalpoja kā līdzeklis ticības un garīgas noturības stiprināšanai. Otrkārt, to teoloģisko ietvaru, kas sakņojas luteriskajai ortodoksijai raksturīgajā valodā un pasaules uzskatā, kur karš interpretēts kā garīgās cīņas atspoguļojums starp gaismu un tumsu, Dieva kārtību un haosu. Šāda perspektīva uzsver lūgšanu kā

aktīvu ticības izpausmi, kas balstīta uz Dieva apsoliījumiem, nevis kā pasīvu padošanos liktenim. Tādējādi šie teksti piedāvā ne vien vēsturisku liecību, bet arī hermeneitisku ietvaru, kas ļauj izprast ticības lomu krīzes situācijās.

Raksta mērķis ir sniegt detalizētu ieskatu minēto dziesmu un lūgšanu saturā, izcelsmē un nozīmē, aplūkojot gan to oriģinālos avotus – tādu autoru kā Johans Rists³ (*Johann Rist*, 1607–1667), Simons Dahs⁴ (*Simon Dach*, 1605–1659) un Pauls Gerharts⁵ (*Paul Gerhardt*, 1607–1676) darbus⁶, gan to adaptāciju un pielāgojumus latviešu vidē, kad šie darbi ir ieguvuši latvisku skanējumu un kļuvuši par lokālo tautas balsi. Šīs dziesmas ne tikai atspoguļo vēsturisko kontekstu, bet arī piedāvā universālu garīgu perspektīvu, kura aktualitāti nav zaudējusi līdz pat mūsdienām. Kara laika lūgšanu un dziesmu žanrs tādējādi kalpo kā tilts starp pagātņi un tagadni, apļiecinot ticības spēku pat visdrūmākajos apstākļos.

3 Johans Rists (*Johann Rist*, 1607–1667) bija vācu dzejnieks un himnu autors, dzimis 1607. gadā un miris 1667. gadā. Sarakstījis ap 658 reliģiskām himnām un dzejoļiem, no kuriem daudzas ir augstas kvalitātes un joprojām dziedātas himnas luterāņu baznīcās Vācijā, kā arī Latvijā. Rists bija ievērojams gan kā dzejnieks, gan teologs, kurš ieguva karaliskā dzejnieka laurus un muižniecības titulu. Viņa himnas iedvesmoja muzikālus iestudējumus, un daudzas himnas ir tulkotas arī citās valodās.

4 Simons Dahs, (*Simon Dach*, 1605–1659) bija vācu liriskais dzejnieks un himnu autors, dzimis Mēmelē (tagadējā Klaipēdā, Lietuvā) Prūsijas hercogistē. Viņš saņēma klasisku izglītību, studēja teoloģiju un filozofiju un visu mūžu pavadīja Kēnigsbergā, kur bija arī poēzijas profesors un rektors. Dahs bija viens no Kēnigsbergas poētisko aprindu vadītājiem un radīja daudzus dzejoļus, himnas un prozā rakstītos svinīgus tekstus dažādiem notikumiem, piemēram, kristībām, kāzām un bērēm. Viņa dzeja bija pazīstama ar melodiskumu, sirsnīgu izteiksmi un bieži izmantotu tautasdziesmu stilistiku. Dahs bija ievērojams baroka laika literāts, kura daļāde joprojām ir novērtēta gan Vācijā, gan Baltijas reģionā.

5 Pauls Gerharts (*Paul Gerhardt*, 1607–1676) bija viens no ievērojamākajiem vācu luterāņu teologiem, mācītājiem un himnu autoriem. Viņš tiek uzskatīts par vienu no izcilākajiem luteriskās baznīcas dziesmu dzejniekiem, kura darbi apvieno teoloģisku briedumu, poētisku meistarību un personīgu ticības pieredzi. Gerhards dzimis Grāfhainihē, Saksijā, studējis Vitenbergā un kalpojis par mācītāju vairākās pilsētās, tostarp Berlīnē un Lībekā. Par spīti dzīves pārbaudījumiem un amata zaudējumam savu pārliecību dēļ, viņš radīja aptuveni 123 himnas, kurās atklājas dziļš dvēseliskums, vienkāršība un dievbijīga sirsnība. Pirmo reizi viņa dziesmas tika apkopotas un izdotas 1667. gadā, un līdz pat mūsdienām tās skan luterāņu un citu protestantu dievkalpojumos visā pasaulē.

6 Sk. Volker, Alexander (1998). The Tradition of Hymns and Hymnals in the German-Speaking World. In: *Studia Liturgica*, 28, pp. 74–101.

Kara fenomens, protams, ir sarežģīts. Un sarežģītas ir arī latviešu attiecības ar karu. Šie kari arvien ir bijuši sveši kari, kuros latvieši ir tikuši iesaukti un gājuši nelabprāt. Jāpiekrīt valodniekam Ludim Bērziņam (1870–1965), kas savā darbā “Greznas dziesmas” raksta, ka latvieša prāts uz karu un kara slavināšanu īpaši nenesās. Latvietis pēc savas dabas ir drīzāk miermīlīgs un lirisks, kas meklē harmoniju ar dabu, kurpretī episkais un dramatiskais pie sirds neiet.⁷

Tas, ko atrodam šajās dziesmu grāmatās, protams, nav jāuztver primāri kā pašu latviešu skatījums uz kara traģiku. Dziesmu oriģināli ir radīti lielākoties Trīsdesmit gadu kara laikā (1618–1648) daudz cietušajā Vāczemē, un tie pauž baroka laikmeta dzejas tradīciju. Tomēr šo dziesmu latviskojumos, kas bija vietējo vācu mācītāju darinājumi, protams, tapa meklēta arī latviskā dzīves un valodas izjūta, un tajās bija jūtami centieni, lai ikviens lūdzējs un dziedātājs šīs dziesmas spētu padarīt par savām. Vācu luterāņu himnas, pielāgotas latviešu valodai un tautas liriskajai izjūtai, ne tikai atspoguļoja teoloģiskas idejas, bet arī kļuva par latviešu garīgo balsi, kas izskanēja no zemnieku mājām līdz baznīcām. Sevišķi plaši šai rakstā tiks citēti Kristofa Firekera atdzejojumi.

Vispārcilvēciskā traģika

Šīs dziesmu grāmatu sadaļas sniedz samērā plašu skatījumu uz karalaika nelaimēm. Vispārcilvēciskās traģikas atspoguļojums ir ekspresīvs un izteiksmīgs. Tā ir samērā universāla izjūta, kas pauzta gan vācu oriģinālos, gan dziesmu latviskojumos, atklājot kara destruktīvo spēku, kur cieš visi bez izšķirības un daudzi zaudē cilvēcību. Sintakse šais vārsnās ir vienkārša, bet tēlainība – spēcīga: karš kā personificēts spēks “izposta” un “sajauc”, radot haosa un

7 Bērziņš 2007: 181–182. “Drāmu un īsti episku dziesmu latviešiem nav, viņu ģēnijs ir pārāk mierīgs, kam prāts nenesas uz kariem. Piemēram, par cīņām ar vāciešiem nestāsta neviena dziesma. Kur nu tomēr tagad karu piemin, tur runa īsti nav par kara dziesmām, bet par rekrūšu žēlabām,” raksta Ludis Bērziņš, atsaucoties uz Kohl, Johann Georg. (1841) *Die deutsch-russischen Ostprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland*. Dresden, Leipzig: Arnold. S. 132–135.

bezcerības ainu. Šajos vārdos ticīgie varēja ne vien izsacīt savas sāpes par kara izpostīto pasauli, bet arī rast mierinājumu un cerību, dziedot par Dieva žēlastību, kas spēj dziedēt pat dziļākās rētas.

Karš zem' un ļaudis izposta
un sajauc visas lietas,
tur nevaids apžēlošana,
bet briesmas visās vietās:
tur zobens rij un uguns ar',
ne vīrs, ne sieva pārtikt var.
(V 1732: 534)

Spilgtas un dzīvas rindas nāk no dziesminieka Paula Gerharta Trīdesmit gadu kara tēlojuma, kuras latviski pārcēlis Svante Gustavs Dīcs⁸ (1670–1723) un ļāvis iejusties Vidzemes postažā Lielā Ziemeļu kara laikā (1700–1721). Tēli (“stalts vīrs”, “skaista ēka”, “jauka pils”) ir simboliski, attēlojot zaudēto kārtību un skaistumu, kas kontrastē ar pēckara ainavu, kur viss sagrauts un tikai “zaķi lēkā”. Valoda ir bagāta ar tautisku kolorītu, piemēram, “atmata” un “sils” piešķir tekstam specifiski latviešu dabas un kultūras kontekstu, kas atšķiras no vācu oriģināla abstraktākās stilistikas. Teoloģiski šis pants liek domāt par ikviena paša personisku līdzdaļu šī soda izraisīšanā.

Mēs visi to panākam,
pie tā, kas ar mums noticis,
kad mēs pārdomāt sākam,
cik dažs stalts vīrs ir aizgājis,

8 Svante Gustavs Dīcs (*Svante Gustav Dietz*, 1670–1723) bija vācbaltiešu luterāņu mācītājs un garīgās dzejas autors, kurš ievērojami ietekmēja latviešu garīgās dzejas attīstību. Viņš tulkoja arī vācu luterāņu dziesmu latviešu valodā. Dīcs kalpoja Smiltenes draudzē un aktīvi piedalījās garīgās literatūras radīšanā – gan sacerot, gan tulkojot himnas, kas plaši izmantotas dievkalpojumos un joprojām ir augsti vērtētas latviešu baznīcas mūzikas tradīcijā. Viņš ir nozīmīga 17.–18. gadsimta latviešu un vācbaltiešu garīgās kultūras personība, kuras ieguldījums himnu literatūrā un baznīcas mūzikā atstājis paliekošu iespaidu.

kur daža skaista ēka,
kur daža jauka pils?
Tur tagad zaķi lēkā,
nu atmata un sils.
(V 1732: 526)

Karš konfrontē ar konkrētu ienaidnieku, kas nāk agresīvs un augstprātīgs, paļaujoties uz savu fizisko spēku, varmācību un pārākumu, tāpēc kristietim vienīgā patiesā aizsardzība un paļāvība ir uz To Kungu. Tāpēc ticīgajam ir jālūdz debesu palīdzība, kur Dievs būs vienīgais īstais atriebējs un taisnības dibinātājs. Salīdzinājumā ar Dieva varu ienaidnieka spēks ir iluzors. Tomēr ticīgais nekādā gadījumā nedrīkst kļūt pārdrošs un pašpaļāvīgs, bet pret ienaidnieka lepnumu un lielīšanos ir jāliek pazemība.

Tie stāv uz savu spēk',
un lielījās pār liek',
tie lamā mūs un apmēd,
tie mūsu zemīt apēd,
Tu, Kungs, mūs vari taupīt,
tos laupītājus laupīt.
(K 1685: 174)

Arī šeit valoda ir tieša un tautiska, ritmiska un ar atskaņām, nodrošinot skanisku harmoniju un vieglu iegaumējamību. Paralēlisms ("tie lamā mūs un apmēd" / "tie mūsu zemīt apēd") un pretstats starp ienaidnieku darbībām un Dieva potenciālo iejaukšanos rada dramatisku efektu, pastiprinot emocionālo spriedzi. Te ir jūtama gan bezspēcība pret svešajām varām, gan arī klusa cerība uz dievišķu iejaukšanos un glābšanu. Pants vienlaikus izsaka gan izmisumu, gan cerību. Ar katru nākamo pantu šajā dziesmā ļaunums krājas arvien lielāks, kur cilvēciskās cerības gaist un vienīgi Dievs ir spējīgs glābt un visu labot: "Tu, Dievs, tos vari baidīt, tos spaidītājus spaidīt..", "tos mocītājus mocīt, tos plosītājus plosīt." (K 1685: 174)

Tie pulku pulkiem skrien,
Tu tos var' valdīt vien,
tie plēš pa galu galam,
grib tapt pa visām malām:
Tu tomēr tos var aprāt,
Kā gribēdams tos nostāt.
(K 1685: 174)

Tajā pašā laikā kara vārdzinošais un apstulbinošais efekts ir tāds, ka “mēs nezinām, kur dēties, kur palikt, ko beigt un ko iesākt” (K 1685: 173):

Karš netaupa, karš nolaupa,
nedz paēst vaļu atļauj,
karš viss nesaudz',
karš kaklu žņaudz,
no mutes kumos' izrauj.
(V 1799: 578)

Ar strauju, gandrīz elpu aizraujošu ritmu te atdarināta kara steiga un brutalitāte, isās rindas un vienkāršā sintakse pastiprina teksta tiešumu un emocionālo efektu. Karš ir attēlots kā aktīvs, gandrīz dzīvs spēks, kurš “netaupa”, “nolaupa”, “nesaudzē”, bet “žņaudz” un “izrauj”. Teksts bagāts ar taustāmiem un fiziskiem tēliem – “nedz paēst vaļu atļauj” attēlo badu, “karš kaklu žņaudz” simbolizē vardarbīgu nāvi, bet “no mutes kumos' izrauj” ir īpaši spēcīgs tēls, kas norāda uz izdzīvošanai būtiskās iztikas atņemšanu. Tas viss pauž izmisumu, bezspēcību un šausmas. Teksta lakonisms un atkārtojumi pastiprina tā kļiedzienam līdzīgo toni, kas kalpo kā protests pret ciešanām vai aicinājums uz lūgšanu. Panta centrā ir kara nežēlīgais straujums, kā arī cilvēciskais trauslums. Kara brutalitāte un visaptverošā iznīcība neizbēgami atklāj cilvēka bezspēcību un vajadzību ticēt, cerēt un paļauties.

Tie grib mūs aprīt kumosā,
kā traki ļauži griežas;
pēc Dieva tie vis nejautā,
uz mums tie laužas, spiežas:
kā jūras vilnis paceļas,
tie stāv pēc mūsu dzīvības,
Dievs augstais var mūs žēlot.
(K 1685: 167–168)

Tas ir mērķtiecīgs luteriskās teoloģijas atgādinājums par cilvēka trauslumu un nīcību, kas kļūst par mudinājumu ticīgajam atteikties no visas cilvēciskās pašpalāvības un pilnībā pievērsties Dievam kā vienīgajam glābējam. Kara laikā pat ticīga cilvēka prāts var sākt šaubīties par Dieva rūpēm un gādību. Kad karš gandrīz kā dzīvnieks vai briesmonis rij un iznīcina visu savā ceļā, tas prātā atsauc spilgtos apokaliptiskos tēlus, kas simbolizē Dieva tiesu un šķīstīšanu pasaules galā (Sal. Atkl 18:8). Kara rijība ir līdzīga ugunij, kas savā ceļā iznīcina pilnīgi visu:

Karš spiež un rij,
karš plēš un post,
kā uguns liesma visu nost.
(K 1770: 405)

Kur taisnība?

Neviļus rodas jautājumi par Dieva taisnības un mīlestības varu. Ja reiz Tam Kungam tiešām pieder visa vara un valdīšana, tad kāda ir visu briesmīgo satricinājumu, nelaimju un posta nozīme? Šādos apstākļos ticīgajam neatliek nekas cits, kā ķerties pie lūgšanas un pretēji savām izjūtām un instinktiem uzticēties Dieva labvēlības suverēnajai valdīšanai. Proti – ka karš nebūt nav jāsaprot kā akls likteņa trieciens, bet gan neizdibināmā Dieva griba:

Tu esi Tas Kungs un cits neviens,
kas Tu to gaišumu un tumsību dari,
Tu dod to mieru un uzvedi karu.
(K 1770, pielikums 147–148)

Šajās ritmiskajās, himniskajās rindās ir apliecināta Dieva varēnība pār visiem esamības aspektiem. Sākuma vārdi “Tu esi Tas Kungs” ir tieša Dieva uzruna, radot personisku un godbijīgu toni. Otrā un trešā rinda (“kas Tu to gaišumu un tumsību dari, / Tu dod to mieru un uzvedi karu”) izmanto paralēlu struktūru, radot simetriju un uzsverot Dieva pilnīgo kontroli pār itin visu radību. Pretstati – “gaišums un tumsība”, “miers un karš” – atspoguļo Dieva absolūto varu pār radību. Tas saskan ar daudziem Vecās Derības tekstiem, piemēram, Jes 45:7 (“Es, kas radu gaismu un veidoju arī tumsību, kas dod svētību, bet arī ļaunu”⁹), un apliecina, ka neviena cita vara – ne cilvēciska, ne dēmoniska – nevar stāties Dievam pretī.

Citiem vārdiem sakot, karš šeit nav nejaušība vai tikai cilvēciska patvaļa, bet gan daļa no Dieva pārvaldes plāna, kas kalpo kā sods, pārbaudījums vai aicinājums uz atgriešanos pie Dieva. Tā ir tipiska luteriskās ortodoksijas interpretācija, kas māca, ka pat ļaunums un ciešanas ir pakļautas Dieva lēmumam un kalpo Viņa visaugstākiem mērķiem. Teoloģiski tas mudina uz palāvību dievišķai providencei kara apstākļos, piedāvājot mierinājumu un cerību, ka Dievs, kas “uzved karu,” dāvās arī mieru.

Palīdzība top meklēta lūgšanā. Lūgšana atzīst visuvaldītāja Dieva tiesības un pilnvaras. Lūgšana nebēg, bet tuvojas Viņam, lai izdibinātu Tā Kunga dziļākos un būtiskākos kara sūtišanas iemeslus. Kara trokšņu un izmisuma vidū lūgšana top par patvērumu, kur ticīgie meklē ne vien izdzīvošanu, bet arī iekšēju mieru, kas pārsniedz visu cilvēcisko sapratni. Taču vispirms ticīgais ar bijību un drebēšanu lūdz: “Tu, lielais un bīstamais Dievs”, atzīstot savu grēcinieka

⁹ Šeit izmantota 1965. gada (RT65) Bībeles tulkojuma versija.

neapskaužamo stāvokli Svētā priekšā un apzinoties, ka Tas Kungs ir “dusmīgais un bargais Dievs pret tiem, kas negrib atgriezties”.

Aicinājums atgriezties

Kara dziļākais iemesls ir grēcinieka cietā sirds. Vaina jāmeklē pie visiem tiem, kas “savu sirdi ir apcietinājuši kā kādu dimanta akmeni un domā ir tagad vēl, ka nekaitēs nenieka, un tie iet allaž projām no vienas blēdības uz otras, tie, ak Dievs, par Tevi nebēdā, un tiem tik vien žēl ir, ka tie nevar jo nikni ļaunu darīt. Tāpēc Tu esi pār mums savās dusmās uzmodies” (K 1770, pielikums 151–152). No soda neizbēg neviens. Netaisna un morāli nejūtīga dzīve nepaliek bez sekām. Savukārt tos, kuri iedomājas, ka var grēkot un bezatbildīgi vairost ļaunumu, šāda lūgšana brīdina par neizbēgamu Dieva dusmību: “Tu esi Tavu zobenu iztrinījis, Tavu stopu uzvilcis, nāvīgas bultas uz to uzlīcis un uz samaitāšanu sataisījis.” (K 1770, pielikums 151)

Atcerēsimies, ka šai laikmetā dziesmu grāmatas sāk nonākt arī latviešu zemnieku rokās, kas apgūst lasītprasmi un arī paši mācās kopt savu garīgo dzīvi (Straubergs 1936: 22). Šīs dziesmu un lūgšanu grāmatas viņiem māca, kā noturēt mājas svētbrīžus, kā lūgt, kā dziedāt un arī pašiem sākt cīnīties labo ticības un lūgšanu cīņā. Tāpēc gandrīz ikviena lūgšana sākas ar personisku grēksūdzi kā “nabagi, bēdīgi, bailīgi un saskumuši ļaudis” (K 1770, pielikums 148):

Ak, Dievs, mēs Tavi bērniņi,
mēs noskumuši ļautiņi.
(K 1685: 172–173)

Karš grauž ne tikai ārējo pasauli (mājas, ģimenes, sabiedrības kārtību), bet arī cilvēka iekšējo mieru un drošības izjūtu. Ikviens ir spiests tad apstāties un pārdomāt savu dzīvi, un kara satricinājumi var izraisīt diezgan intensīvu pašrefleksiju, kas luteriskās ortodoksijas kontekstā nozīmē atzīt savu mirstīgumu un bezspēcību, saprast

grēku un atgriešanās nepieciešamību. Svētajos Rakstos grēks ir ne vien universāls, bet arī individuāls un personisks. Grēks nav tikai “citu” problēma, bet ikviena cilvēka iekšēja īstenība. Tāpēc arī kolektīvas traģēdijas kā karš risinājums sākas ar ikviena personisku grēknožēlu. Dziesmu vārdi kalpo kā spogulis dvēselei, aicinot ticīgos pārdomāt savu grēcīgumu un ar pazemīgu lūgšanu griezties pie Dieva, meklējot Viņa piedošanu un žēlastību.

Mēs Tavi zemes tārpiņi,
Tev piesaucam it bēdīgi:
apžēlojies, ne sodi mūs,
ne maksā mums,
kā pelnīts būs!

Mēs to gan esam pelnījuš',
ka mēs tā topam postīti.
(K 1685: 173)

Kara apstākļos, kad ir viegli vainot ienaidniekus vai nežēlīgu likteni, šāda pieeja maina perspektīvu – šādi ticīgais ir aicināts pārbaudīt arī sevi, lūgt piedošanu un tā sagatavoties atgriezties un saņemt Dieva žēlastību.

Bet vaidniekus¹⁰, ienaidniekus mēs paši aicinājām;
ar grēcību, bezdievību mēs sev šo sodu krājam.
Par bērnu spēli turējām to dievabijāšanu;
it labu esot domājām to niknu plītēšanu.
Tāpēc Tu, Dievs, to mier' nogriez' no mums, liec atnākt karam,
un sodi vēl, tas mums ir žēl, dod, ka mēs atspirgt varam.
(V 1799: 579)

¹⁰ Sirotājus, laupītājus.

Tikai Dievs ir gan kara “uzvedējs”, gan arī miera devējs. Pret Viņu ir grēkots, no Viņa nāk sods, un vienīgi no Viņa jāgaida palīdzība, lai atgūtos. Jau no paša sākuma šis pants vedina uz atbildības uzņemšanos, grēcinieka pašrefleksiju un grēknožēlu – jo paši vien esam vainīgi, ka “sodu krājām” un naidniekus “aicinājām”. Šeit skarbā tagadne tiek pretnostatīta vieglprātīgai pagātnei: “Par bērnu spēli turējām to dievabijāšanu; it labu esot domājām to niknu plītēšanu.” Līdz ar to karš un tā šausmas nav nekas cits kā pašizraisīts sods, kas (“ar grēcību, bezdievību”) uzkrāts laika gaitā.

Taču grēka, lāsta un soda atgādinājumi nav domāti, lai iedzītu ticīgos sevis šaustišanā, pašmocībā vai bailīgā pasivitātē. Līdzīgi kā citviet luteriskajā teoloģijā, Dieva bauslības vēsts ir nemītīgs aicinājums uz atgriešanos, saucot grēciniekus pie dievbijīga prāta un atgriežot tos pie evaņģēliskas drošības un pārliecības. Ļoti spilgti tas atklājas, piemēram, vārdos: “Ir, sodot Tev, top pazīstams, ka Tu Dievs žēlīgs, uzticams.” Respektīvi, pat sodot un tiesājot Dievs atklāj savu dievišķo labvēlību.

Bauslība un Evaņģēlijs

Bauslība un Evaņģēlijs ir divi atšķirīgi Dieva vārdi, kam abiem sava loma grēcinieka glābšanā. Tāpēc arī šeit skarbā bauslības vēsts nebūtu jāuztver kā galējais vārds, bet gan kā sagatavošana Evaņģēlijam. Galējais šo garīgo tekstu uzdevums ir sniegt piedošanas un glābšanas evaņģēlisko pārliecību, darot ļaudis par stipriem un patstāvīgiem ticības ceļa gājējiem.¹¹ Tādā veidā šīs dziesmas un lūgšanas ne vien pastorāli māca, izglīto un atjauno ticībā, bet arī stiprina

11 Sk. Valters, Karls Ferdinands Vilhelms (2000). *Bauslība un Evaņģēlijs*. Rīga: Augsburgas institūts. Grāmata ir klasisks luteriskās teoloģijas darbs, kas apvieno teorētiskas zināšanas ar praktisku pielietojumu ticības dzīvei un draudzes darbam. Grāmata koncentrējas uz divām galvenajām Bībeles mācībām – bauslību un Evaņģēliju –, skaidrojot to atšķirības un praktisko nozīmi kristieša dzīvē un mācītāja darbā. Bauslība, dota caur Mozu, atklāj grēku un cilvēka nespēju pašam kļūt taisnam Dieva priekšā (Rm 3:20), savukārt Evaņģēlijs, kas nāk caur Jēzu Kristu, nes žēlastību un pestīšanu ticībā (Rm 1:16). Valters uzsver, ka pareiza šo mācību izšķiršana ir būtiska evaņģēliskai sludināšanai un dvēselkopšanai.

un atbalsta grūtībās. Tām jāpalīdz kristiešiem uzņemties ticības cīņu, pašiem kļūstot par “kareivjiem” bibliski apokaliptiskā karā pret tumsu (Ef 6:10–18; 2Tim 4:7).

Šī laikmeta dziesmas mēdz būt diezgan “kareivīgas”, paužot ticības spēku un pārliecību. Un lūgšana šeit nav kā ķeršanās pie pēdējā salmiņa, kad cits nekas nelīdz, bet ir viens no spēcīgiem ticīga cilvēka “ieročiem”. Tāpēc ticīgajam ir jābūt lūdzējam. Tam ir jāzina, cik daudz “spēj taisna cilvēka lūgšana, darbodamās savā spēkā” (Jk 5:16). Tas ir aicinājums kristietim kļūt par aktīvu cīnītāju un lūdzēju, lai pat bezcerīgākajās situācijās tas spētu palāvīgi lūgt un rīkoties, kā Dieva bērnam pieklājas. Tas attiecas arī uz kara laiku. Dievs sola lūgšanas paklausīt un pat mainīt notikumu gaitu. Ja karš draud, tad ticīgais pret karu lūdz, uzticoties, ka Dievam pieder visa vara, Viņš var palīdzēt un karu atturēt.

Cikkārt ar briesmām samācies,
tas gaiss it bailīgs rādījies,
un mells visapkārt mums,
bet Tu to vētru aizvadījs,
mums jauku sauli iesolijs.
(V 1799: 568)

Savukārt, ja karš jau sācies un postījumi pārņēmuši zemi, tad ticīgais lūgs apžēloties un novērst kara šausmas:

Tu, Tas Kungs un varenaiss,
robežas tiem kariem tais',
zobinus un šķēpus lauz,
visu šaudamu sadauz,
Tu vien vari, kas tā prot,
laužu prātus savienot
un to jauko mieru dot.
(V 1799, 572)

Dieva absolūtā vara pār karu un mieru šeit arvien ir skaidri ap-
liecināta. Lūgums “robežas tiem kariem tais” un “zobinus un šķē-
pus lauz” nav pasīva padošanās, bet aktīva ticības izpausme, kas
atspoguļo luterisko uzsvaru uz lūgšanu kā stipro Dieva līdzekli. Sa-
vukārt lūgums “ļaužu prātus savienot” ietver dziļu teoloģisku di-
mensiju, kur karš ir ne tikai fizisks konflikts, bet arī cilvēku grēcī-
gās augstprātības un lepnības rezultāts. Bet Dieva spēja “savienot
prātus” norāda uz Viņa varu pār iekšējo un garīgo jomu – pār cilvē-
ku sirdīm –, kas ir patiesais pamats ilgstošam mieram.

Ticīgie jau kopš Vecās Derības laikiem (sal. Ps 147:14) Dievu uz-
lūko kā aizstāvi, atbrīvotāju un robežu sargātāju, attēlojot Viņu kā
simbolisku mūri vai vairogu ap savas tautas teritoriju. Jo tikai Tas
Kungs prot “apmest mūsu robežas ar savu spēku”. Tam seko lū-
gums: “Ak, Kungs, dzen visus mūsu ienaidniekus no robežām atpa-
kaļ, liec tiem riņķi degunā un iemauktus mutē un aizved tos pa to
ceļu, kur tie aiziet grib.” (K 1770, pielikums 147) Ņemot vērā pre-
tinieka šķietamo pārspēku, ironiska ir atsauce uz lopu savaldīšanu,
kur Viņš tiem liek “riņķi degunā” un “iemauktus mutē”, lai pa-
darītu savus ienaidniekus par paklausīgiem un bezspēcīgiem sub-
jektiem, padzenot prom no zemes, “lai jel mēs mūsu ēkāš mierīgi
dzīvojam, mierīgi mājojam: mierīgi guļam” (K 1770, pielikums 147).

Kristus dēļ un Kristus Vārdā

Bet kāpēc cietēji var cerēt, ka Dievs viņus uzklausīs? Uz kāda
pamata var lūgt šādas lūgšanas? Šie jautājumi ir būtiski luteriskajā
ortodoksijā, jo tie skar Dieva taisnīguma un žēlastības attiecības.
Kara apstākļos, kad tauta cieš un izlūdzas glābšanu, rodas dabiska
vajadzība izprast, kāpēc Dievam būtu jāiejaucas, īpaši, ja ciešanas
tiek uztvertas kā sods par grēkiem. Atbilde ir – tikai žēlastība un
Kristus nopelns. Tā kā cilvēka grēcīgums padara tiešu pieeju Dievam
neiespējamu, tikai Kristus upuris un nopelns dod tiesības lūgt un
saņemt žēlastību.

Jēzu, dārgais Pestītāj,
Dieva visumīlākais,
no mums visiem cienījams,
grūtu nāvi baudīdams,
svētā vietā iegājis,
elles liesmas nodzēsis,
debess mantu nopircis.

(K 1770: 407)

Kristus ar savu Evaņģēlija un Dieva valstības mieru ir iedibinājis jaunu stāvokli, kura dēļ Viņš vēlas dāvāt arī laicīgu mieru. Tagad Dievs neliegs ticīga cilvēka lūgšanu, kad mēs, kristieši, savā grēkapziņā Viņam tuvojamies un pie debess “durtiņām noskumuši klaudzinām”:

Redzi, savas asinis,
cik tu esi izcietis,
stāsti, ka viss mūsu pēc,
uzņemts, paciests, izredzēts:
Teic, ka parāds, kas sakrāts,
bija, jau ir nomaksāts
un mums Dievs salīdzināts.

Mūsu Jēzus esi tu,
Tevi sauc par glābēju,
Tavas rokas stipras dar',
cits neviens mums līdzēt var,
aptver kā ar pili mūs,
tad ikkatrs drošāks būs
un tas vaidnieks bailīgs kļūs.

(K 1770: 408)

Sākuma pants koncentrējas uz Kristus upuri kā grēku izpirkšanu un samierināšanu, uzsverot, kāpēc Dievs klausīs lūgšanu, otra cen-

trā ir Kristus kā aizsargs un glābējs, kas sniedz drošību un uzvaru pār ienaidniekiem, saistot to ar praktisku lūgšanu par mieru. Rinda “Redzi, savas asinis” rāda uz Kristus krustu kā žēlastības pamatu, no kura izriet arī visas citas dāvanas. “Stāsti, ka viss mūsu pēc, uzņemts, paciests, izredzēts” ir nozīmīga atsauce uz to, ka ciešanas ir bijušas daļa no evaņģēliskās izredzēšanas jeb predestinācijas, kur itin viss ir ietverts dievišķajā žēlastības nodomā. “Teic, ka parāds [...] nomaksāts” atgādina luterisko attaisnošanas mācību, ka nevis cilvēku nopelni, bet dievišķā žēlastība ir Dieva un cilvēka attiecību pamatā.

Nākamais pants jau ir mērķtiecīgāka lūgšana pēc aizsardzības. Šeit ir spēcīgi apliecināta ticība Kristus suverēnai valdīšanai un žēlastībai kā vienīgajam pestīšanas avotam. It kā intīmā un personiskā sarunā Kristus uzrunāts kā Kungs un glābējs, kur Viņa varena spēks (“Tavas rokas stipras dar’”) kontrastē ar cilvēku nespēku (“cits neviens mums līdzēt var”). Frāze “aptver kā ar pili mūs” ir spilgts tēls, kurš simbolizē drošību un patvērumu. “Pils” šeit ir ne tikai fizisks cietoksnis, bet arī garīgs simbols, kas pasargā no briesmām un ienaidniekiem.

SECINĀJUMI

Aplūkojot 17. un 18. gadsimta luterāņu dziesmu grāmatas, kļūst skaidrs, ka lūgšana un dziedāšana kara laikā nebija vien pasīva bēdu izteikšana, bet aktīva ticības stāja. Šie teksti, kas radīti sarežģītā vēstures periodā, atklāj dziļu teoloģisku pārliecību: karš, lai arī postošs, nav nejaušība vai akls liktenis, bet daļa no Dieva neizdibināmās gribas, kurā ticīgais meklē jēgu, piedošanu un glābšanu. Dziesmas un lūgšanas, kas reiz skanēja baznīcās, mudināja mūsu senčus ne tikai izturēt kara šausmas, bet arī paļauties uz Dieva žēlastību un ticību, kas spēj dāvēt mieru pat visbezcerīgākajās situācijās. Šo dziesmu aktualitāte arī šodien nav noliedzama – senie vārdi joprojām spēj iedvesmot mūsdienu cilvēkus, kuri saskaras ar karu,

konfliktiem un nedrošību, atgādinot, ka ticība un lūgšana piedāvā cerību un spēku pat drūmākajos laikos.

Lai gan apgaismības laikmets izdzēsa šo konkrēto sadaļu no dziesmu grāmatām, to vēstījums saglabājas kā liecība par ticības universālo spēku. Galvenais secinājums ir vienkāršs, bet dziļš: lūgšana un garīgās dziesmas ir ne tikai vēsturisks mantojums, bet arī praktisks ceļvedis mūsdienu nemierīgos laikos. Tās māca paļauties uz Dieva visuvarenību, meklēt grēku piedošanu Kristus dēļ un ilgoties pēc miera – gan laicīga, gan mūžīga. Laikā, kad pasaule joprojām saskaras ar konfliktiem un draudiem, vārdi “Dievs dod mieru, tā mums vajag” skan kā aicinājums atgriezties pie ticības saknēm un lūgšanas kā stiprākā ieroča pret “trako karu”.

Dievs, dod mieru savai saimei, kur Tavs svētais vārds iecelts,
Dod pie visa darba redzēt visās malās labu laim’;
Lai tas karš drīz nomitās, miers lai pretim iesākas,
Ka mēs visai neiznīkstam un Tavs vārds mums allaž atskan.

Dievs, dod mieru Tavai draudzei, kas Tev’ ciena un atzīst,
Kas tam Kungam Jēzum Kristum Savam Pestītājam tic:
Lai to miers vien pasargā, ka neviens to nepievar,
Kas tai pretī taisās karot, glāb Tu pats to visur apkārt.

Dievs, dod mieru visās malās, kur Tavs vārds kļūst sludināts,
Lai Tavs vārds no mums negriežās, jo tas ir Tev pašam gods:
Dzen to niknu mācīb’ nost, kas pret Tava vārda ir,
Lai Tavs vārds jo spožāk atspīd, ka mēs caur to svēti topam.

Dievs, dod mieru visos laikos, kamēr mēs vēl dzīvojam,
Cits neviens var priekš mums karot, cilvēks nevar palīdzēt.
Tāpēc Tu, Kungs Jēzu Krist, kas Tu Miera Lielskungs es’,
Karo Tu pats mūsu vietā, mūsu vaideniekus maitā.

Dievs, dod mieru, tā mums vajag, jo tas karš ir visai traks,

Tas vien posta, ne tas žēlo mazus, jaunus bērniņus,
Ak, redz Tu tās asinis, kas no zemes uz Tev' brēc,
Sodi tādu ļaužu grēkus, ko tie dar' bez visa kauna.

Dievs, dod mieru, kas vien Tavs ir, ko tā pasaul' nevar dot,
Tā vien savā niknā karā godu, mant' un naudu dzen:
Ak, Tu, mīļais Jēzu Krist', kad Tu dosi mums to mier',
Tad mēs Tavu vārdu un godu visā miera laikā teiksim.
(K 1685: 172)

17. un 18. gadsimta luterāņu dziesmas un lūgšanas, piemēram, dziesminieka Kristofa Fīrekera atdzejotā "Dievs, dod mieru", atspoguļo ne vien latviešu tautas izmisumu, cerību un garīgo izturību kara plosītājā laikā, bet arī piedāvā ceļvedi mūsdienu lasītājam. Šīs dziesmas kalpoja kā patvērums un pretestības veids, stiprinot ticību un cerību uz Dieva žēlastību. Tie ir teksti, kas sakņojas luteriskajā ortodoksijā un karu interpretē kā garīgu cīņu, aicinot uz grēknožēlu un paļāvību, kā arī mudinot meklēt mieru lūgšanā un ticībā, kas pārsniedz pasaules haosu.

SAĪSINĀJUMI

- K 1685 – *Lettische Geistliche Lieder und Collecten* (1685). Mitau [Jelgava]: gedruckt von Sr: HochFürstl: Durchl: Hoff-Buchdrucker George Radetzky.
- K 1770 – *Lettische geistliche Lieder und Kollekten* (1770). Jelgava.
- V 1732 – *Latviska dziesmu grāmata* (1732). Rīga: bey Samuel Lorentz Fröhlich.
- V 1799 – *Latviska dziesmu grāmata* (1799). Rīga: Juhlius Konrad Daniel Müller.

LITERATŪRA

- Adamovičs, Ludvigs (1978). *Raksti par Latvijas baznīcas vēsturi*. Mineapolis: Latviešu Ev.-Lut Baznīca Amerikā.
- Bērziņš, Ludis (2007). *Greznas dziesmas*. Rīga: Zinātne.
- Daija, Pauls (2017). Racionālistu Dziesmu grāmatas 19. gadsimta sākumā latviešu lasīšanas vēstures kontekstā. *Ceļš*, Nr. 67, 49.–80. lpp.
- Grudule, Māra (2015). *Kurzemes dzejnieks Kristofors Fīrekers: dzīve un dziesmas, Māras Grudules apcerētas un sakārtotas*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds.
- Grudule, Māra (2017). *Latviešu dzejas sākotne 16. un 17. gadsimtā kultūrvēsturiskos kontekstos*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- *Lettische Geistliche Lieder und Collecten* (1685). Mitau [Jelgava]: gedruckt von Sr: HochFürstl: Durchl: Hoff-Buchdrucker George Radetzky.
- *Lettische geistliche Lieder und Kollekten* (1770). Jelgava.
- Kazakēnaitē, Ernesta (2018). Remark on Fürecker's studies at Leiden University and the date of his birth. *Baltu filoloģija* 27(1–2), 5.–11. lpp.
- Kirby, David G. (1998). *Northern Europe in the early-modern period: the Baltic world 1492–1772*. Routledge.
- *Latviska dziesmu grāmata* (1732). Rīga: bey Samuel Lorentz Fröhlich.
- *Latviska dziesmu grāmata* (1799). Rīga: Juhlius Konrad Daniel Müller.
- Oakley, Stewart, S. (1993). *War and peace in the Baltic 1560–1790*. London & New York: Routledge.
- Straubergs, Jānis (1936). *Latviešu pirmās dziesmu grāmatas*. Rīga: Ramave.

- Valters, Karls Ferdinands Vilhelms (2000). *Bausliba un Evaņģēlijs*, Rīga: Augsburgas institūts.
- Volker, Alexander (1998). The Tradition of Hymns and Hymnals in the German-Speaking World. *Studia Liturgica*, 28, pp. 74–101.

“God, grant us Peace, for we need it, because this War is quite terrible”: 17th and 18th Century Prayers and Songs for Peace in the Shadow of War

ANNOTATION

This article delves into the significance of 17th and 18th-century Lutheran hymns and prayers in Latvia, examining their role as vital spiritual resources during times of war. Set against the backdrop of devastating conflicts such as the Great Northern War (1700–1721) and the Thirty Years' War (1618–1648), these texts—originally rooted in German Lutheran orthodoxy and adapted into the Latvian language and sensibility—served as both a refuge and a form of resistance for the Latvian people. Often unwillingly drawn into foreign wars, Latvian peasants found solace and strength in hymnals that included sections like “Dear Peace in Time of War.” These songs, influenced by Baroque-era Lutheran hymnody from authors like Johann Rist, Simon Dach, and Paul Gerhardt, blended deep theological reflection with practical prayers for survival and peace. The study focuses on two key aspects: the practical function of these hymns and prayers as tools for bolstering faith and resilience amid war's horrors, and

their theological framework, which interpreted war as a spiritual battle between light and darkness, order and chaos. Prayer is presented not as passive surrender but as an active expression of faith grounded in God's promises. By tracing the origins of these texts and their Latvian adaptations, the article reveals how they became a local voice, reflecting both historical trauma and a timeless spiritual perspective. Beyond their historical context, these hymns and prayers offer a universal lens for understanding faith's role in crisis, bridging past and present. Their enduring relevance lies in their ability to inspire hope and resilience, affirming the power of prayer and song to confront chaos and seek peace in any era.

Keywords: Lutheran hymns, Prayer literature, Great Northern War, Thirty Years' War, Baroque spirituality, Paul Gerhardt, Johann Rist, Latvian hymnals, Faith in wartime, Spiritual resistance, Lutheran orthodoxy, Spiritual resilience, Theology of war, Prayer as action, Hymnbooks.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333> 3

Mēliss Frīdentāls / Meelis Friedenthal

Akadēmiskās teoloģijas virzieni Tartu *Academia Gustaviana* un *Gustavo-Carolina*

ANOTĀCIJA

Raksts analizē akadēmiskās teoloģijas attīstību *Academia Gustaviana* (1632–1656) un *Academia Gustavo-Carolina* (1690–1710) Tartu, koncentrējoties uz teoloģisko disputu lomu un to nozīmi konfesionalizācijas procesā. Īpaša uzmanība pievērsta disputu saturam, kas atspoguļo luteriskās ortodoksijas un vēlāk piētisma ietekmi, kā arī Olausa Moberga doktora disputam 1699. gadā, kas iezīmēja pēdējo nozīmīgo teoloģisko notikumu *Gustavo-Carolina* posmā. Raksts aplūko profesoru teoloģiskās nostājas, universitātes satversmju ietekmi uz mācību procesu un intelektuālo daudzveidību, kas raksturoja Zviedrijas impērijas akadēmisko vidi Igaunijā un Vidzemē Ziemeļu kara priekšvakarā. Tiek izcelts dialogs starp akadēmisko teoloģiju, politisko varu un institucionālo baznīcu, kas veidoja luterisko identitāti reģionā.

Atslēgvārdi: *Academia Gustaviana*, *Academia Gustavo-Carolina*, Olauss Mobergs, Tartu, Pērnavā, luteriskā ortodoksija, piētisms, teoloģiskie disputi, Ziemeļu karš, Baltijas teoloģijas vēsture.

Teoloģijas mācīšanas vēsture un teoloģijas profesoru loma *Academia Gustaviana* (Gustava akadēmija, 1632–1656)¹ un *Gustavo-Carolina* (Gustava Kārļa akadēmija, 1690–1710) jau ir daļēji aplūkota līdzšinējā literatūrā (Lepajõe 2001; Raid et al. 1995; Rauch 1943; Köpp et al. 1932).² Šī raksta mērķis ir papildināt šo materiālu, aplūkojot plašākas tendences un attieksmes akadēmiskajā teoloģijā, galvenokārt analizējot universitātes disputus, kas notika gan Tartu (Pērnavā), gan ārpus Igaunijas.

Disputi ir vērtīgs avots, lai izprastu tā laika oficiālās teoloģijas perspektīvas. Saskaņā ar Tartu Universitātes prasībām disputiem pirms to tekstu iespiešanas bija nepieciešams dekāna apstiprinājums (Tartu Ülikooli Ajaloo Allikaid 1932). Dekāna uzraudzība nodrošināja disputu satura atbilstību labai gaumei, morālei un akadēmiskajiem standartiem (Annerstedt 1910: 32). Lielākā daļa no tiem bija prakses disputi – salīdzinoši īsi teksti, lai studentu auditorijai sniegtu galvenās tēmas vai risinātu problemātiskus jautājumus attiecīgajā jomā.

Agrīno laiku disputi būtiski atšķiras no mūsdienu akadēmiskajām tēmām. Daudzos gadījumos autors bija nevis students, bet gan prezidējošais profesors, pat disputos, kas iesniegti akadēmiskā grāda iegūšanai (Apin 1719). Tas jāpatur vērā, analizējot Tartu teoloģiskos disputus.

Teoloģiskā darbība abos periodos

Disputu skaita ziņā Gustava akadēmijas posms (1632–1656) teoloģiski bija ievērojami aktīvāks nekā vēlākais Gustava Kārļa akadēmijas posms (1690–1710). No kopumā 211 disputiem, kas Teoloģijas fakultātē prezentēti visā zviedru laika augstskolā, 202 pieder pie pirmā posma, bet tikai deviņi – pie otrā.³

1 Šodien – Tartu Universitāte Igaunijā.

2 Par Tartu Universitātes Teoloģijas fakultātes vēsturi skat. Talonen 2014.

3 Šeit sniegto datu pamatā galvenokārt ir Jānsones bibliogrāfijas statistiskā analīze (Jaanson 2000). Virgīnija Manipula un Manceļa Palaestras krājumos iekļautie disputi ir uzskaitīti atsevišķi.

Būtiski ir nošķirt disputus, kas prezentēti Teoloģijas fakultātē, no tiem, kas bija veltīti teoloģiskām tēmām, bet tika prezentēti citās fakultātēs. Piemēram, filozofijas profesori varēja diskutēt par teoloģiskām tēmām, taču viņiem nebija atļauts savus tekstus apzīmēt kā “teoloģiskus”. Zviedrijas posma laikā Tartu/Pērnavā tikai septiņi profesori prezentēja izteikti teoloģiskus disputus. Viņu vadībā tikai četri darbi tika iesniegti teoloģijas licenciāta vai doktora grāda iegūšanai (sk. tabulas raksta beigās).

Turpmākajā analizē teoloģijas profesoru biogrāfijām nav pievērsta īpaša uzmanība, izņemot gadījumus, kad tas nepieciešams, lai kontekstualizētu viņu studijas un aizstāvētos disputus. Rakstā galvenā uzmanība ir pievērsta, pirmkārt, attiecībām starp Gustava akadēmijas iedibinātajām satversmēm un luterisko ortodoksiju; otrkārt, oficiāli noteiktajam luteriskās ortodoksijas virzienam Gustava Kārļa akadēmijas laikā un tās mijiedarbībai ar piētismu.

Konfesionalizācija

Laikposmu no 16. gadsimta beigām līdz 17. gadsimta vidum sauc par konfesionalizācijas laikmetu. Šis termins ir attiecināms arī uz procesiem, kas norisinājās Zviedrijas impērijā un līdz 17. gadsimta vidum noveda pie skaidrāk definētas Zviedrijas luteriskās Baznīcas identitātes (Kaufmann 1996: 1008–1025, Kaufmann 2016: 125–148).⁴ Šis process aptvēra arī Igauniju un Livoniju, kā rezultātā reģions pārtapa par izteikti luterisku. Akadēmiskajai teoloģijai bija galvenā loma konfesionalizācijas norisē, iesaistoties dialogā ar politisko varu un institucionālo Baznīcu, lai precizētu Baznīcas mācību un noteiktu savstarpējās attiecības. Turklāt agrīno jauno laiku universitāšu absolventi galvenokārt sāka strādāt par garīdzniekiem un (privātiem) skolotājiem (*Hofmeisters*), tādējādi ar sprediķiem un skolu izglītību sniedzot universitātēs apgūtās attieksmes un idejas plašākām neakadēmiskām iedzīvotāju aprindām.

4 Kritikas jēdzienu skatīt: Kaufmann 2016: 125–148).

Konfesionalizācija ir kopējs termins, kas cenšas aptvert pārmaiņas Eiropas Baznīcas dzīvē šajā laikposmā. Arvien pieaug nozīme piederībai pie konkrētas Baznīcas ar tās atšķirīgo mācību, kur konfesionālā piederība saistīta ar konkrētu teritoriju. Tas nenozīmēja tikai identificēties ar kādu plašāku kristīgo Baznīcu (Lotz-Heumann 2016: 53–73). Šo jēdzienu attiecina gan uz protestantu, gan katoļu teoloģiju un to lieto, lai precīzāk raksturotu periodu, ko bieži dēvē par “pēcreformācijas laikmetu”. Sākotnējais katalizators šim procesam neapšaubāmi bija Augsburgas miers (1555), kas noteica principu *cuius regio, eius religio* (kā teritorija, tā reliģija). Tādējādi konfesiju veidošanās kļuva par izšķirošu instrumentu teritoriālās un vēlāk arī nacionālās identitātes veidošanā.

Pēc reformācijas 16. gadsimtā protestantisma ietvaros izveidojās trīs lielāki grupējumi, kas būtiski ietekmēja arī teoloģiskās attieksmies Vidzemē un Igaunijā. Tie bija gnezioluterāņi⁵, filipisti⁶ un reformātu⁷ teologi. Galvenā doktrinālā atšķirība starp tām bija izpratne par Euharistiju. 1530. gadā pieņemtajā Augsburgas ticības apliecībā (*Confessio Augustana invariata*) ir formulēta luteriskā mācība par Kristus patieso klātbūtni Sv. Vakarēdienā. Tā laika luteriskās mācības striktos aizstāvjus sauc par gnezioluterāņiem jeb “patiesajiem luterāņiem”. Turpretī reformātu teologi Kristus klātbūtni

5 Nosaukums cēlies no grieķu *gnesios* – ‘īstais’ vai ‘īstenais’. Gnezioluterāņi bija 16. gadsimta luterāņu teologi, kuri uzskatīja sevi par patiesajiem Mārtiņa Luterā mācības turpinātājiem un aizstāvjiem. Viņi stingri iestājās par ortodoksu luterismu, īpaši pret kompromisiem ar kalvinismu vai Romas katoļiem. Starp ievērojamiem gnezioluterāņiem bija Matias Flācijs Ilīrietis (*Matthias Flacius Illyricus*, 1520–1575), Nikolauss Selnekers (*Nikolaus Selnecker*, 1530–1592), Andreass Muskuluss (*Andreas Musculus*, 1514–1581) u. c.

6 Nosaukums cēlies no Filipa Melanhtona (*Philipp Melancthon*, dzimis kā *Philipp Schwartzerd*, 1497–1560), Luterā tuvākā līdzgaitnieka. Filipisti bija mērenāki luterāņu teologi, kuri bija atvērti kompromisiem ar citām reformācijas kustībām, īpaši ar kalvinistiem vai humānistiem. Dažos jautājumos viņi atkāpās no striktās Luterā pozīcijas (piemēram, par Sv. Vakarēdienu vai brīvo gribu), cenšoties veicināt vienotību ar citu konfesiju teoloģiskajām pozīcijām, kas izraisīja nopietnas domstarpības pašu luterāņu vidū. Tāpēc filipistus asi kritizēja gnezioluterāņi par luteriskās mācības “atšķaidīšanu”.

7 Reformāti ir 16. gs. reformācijas gaitā no Žana Kalvina (*Jean Calvin*, 1509–1564) un Ulriha Cvinglija (*Ulrich Zwingli*, 1484–1531) teoloģijas izveidojusies protestantu tradīcija, kas atšķiras no luterisma ar uzsvāru uz predestināciju (īpaši dubulto izredzēšanu), Kristus tikai garīgo klātbūtni Sv. Vakarēdienā, prezbiterisku draudzes pārvaldi un vienkāršotu dievkalpojumu.

Euharistijā skaidroja simboliski jeb garīgi, un tāpēc viņi nepiekrita Augsburgas ticības apliecības skaidrojumiem.

Filipisti, Filipa Melanhtona atbalstītāji, centās pārvarēt plaisu starp reformātu teologiem un luterāņiem. Melanhtona vadībā 1540. gadā tika pieņemta Augsburgas ticības apliecības mainītā versija (*Confessio Augustana variata*). Tajā tika piedāvāts neviennozīmīgs formulējums jautājumā par Kristus patieso klātbūtni Sv. Vakarēdienā, cenšoties to padarīt pieņemamu abām pusēm. Šveices reformators Žans Kalvins šo dokumentu parakstīja, taču lielākā daļa luterāņu noraidīja Melanhtona versiju un to asi kritizēja.

Šie teoloģiskie strīdi uzsvēra nepieciešamību pēc teoloģisko pozīciju labi organizēta loģiska un filozofiska ietvara, lai tās noskaidrotu un aizstāvētu. Situācijas būtisks izaicinājums bija tas, ka agrīno jauno laiku teoloģiskā terminoloģija joprojām lielā mērā balstījās uz viduslaiku (katoļu) sholastisko filozofiju, īpaši uz sholastisko loģiku un metafiziku (Jensen 1990: 24–43). Mārtiņš Luters un daudzi citi protestanti bija ļoti kritiski noskaņoti pret aristotelismu un metafiziku. Lielākajā daļā protestantu universitāšu 16. gadsimtā metafizika vairs netika mācīta, galvenokārt tāpēc, ka tā tika uzskatīta par neskaidru un cieši saistītu ar katoļu tradīciju. Lutera paša teoloģiskie uzskati bija grūti izskaidrojami aristoteliskās metafizikas ietvaros. Viņš personīgi deva priekšroku platoniskai filozofijai (Haga 2012: 272).

Izšķirošais solis, lai noskaidrotu attiecības starp topošajām konfesijām, bija Konkordijas formulas pieņemšana 1577. gadā. Šis dokuments atsaucas uz nemainīto Augsburgas ticības apliecību un to papildina, izmantojot metafizikas terminoloģiju.⁸ Tomēr šādas terminoloģijas ieviešanu daži teologi uzskatīja par atkāpšanos no reformācijas gara. Iepriekš ticības apliecību tekstos priekšroka tika

8 1577. gadā tika pieņemta Konkordijas formula (*Formula Concordiae*), bet 1580. gadā visi luterāņu konfesionālie dokumenti tika apkopoti Vienprātības grāmatā (*Liber Concordiae*). Tajā ietilpst trīs ekumeniskās ticības apliecības, Augsburgas ticības apliecība (*Confessio Augustana*), tās Apoloģija (*Apologia Confessionis Augustanae*), Šmalkaldes artikuli (*Articula Smalcaldici*), Traktāts par pāvesta varu un primātu, Lutera Lielais un Mazais katehisms (*Catechismi Major et Minor*), Konkordijas formulas Epitome un Konkordijas formulas Pamatdeklarācija.

dota mazāk metafiziskai valodai. Tomēr, lai nodrošinātu ticības apliecības viennozīmīgu izpratni, bija nepieciešams iekļaut tajā skaidrojošus terminus un jēdzienus, kas, lai gan nav bibliiski, sholastikā jau bija ieguvuši skaidri definētas nozīmes. Piemēram, Augsburgas ticības apliecības X artikuls, kurā sākotnēji vienkāršā Bībeles valodā bija teikts, ka Kristus miesa un asinis Euharistijā ir “tur” (*adsint*) (Concordia 1698: 12), ir precizēts Konkordijas formulas Epitomē ar skaidru filozofisku terminoloģiju, ka miesa un asinis ir “būtībā klātesošas” (*substantialiter sint praesentia*) (Concordia 1698: 599).

Pēc Konkordijas formulas pieņemšanas protestantu filozofijā sākās pakāpeniskas pārmaiņas. Līdz 17. gadsimta sākumam universitātēs metafizika no jauna atguva ievērojamu stāvokli. Šīs attīstības rezultātā radās teologu skola, kas, izmantojot loģiskus un metafiziskus argumentus, atbalstīja Augsburgas ticības apliecību un Konkordijas formulu. Šo virzienu sauc par luterisko ortodoksiju vai luterisko sholastiku.

Būtiski atzīmēt, ka šī metafizika bija izteikti aristoteliska, jo luteriskās ortodoksijas ontoloģija un loģika bija izstrādāta aristoteliskās sistēmas ietvarā. Citi metafizikas veidi, piemēram, platoniskā metafizika, nebija tik skaidri attīstīti, un neviens no reformatoriem tiem nepievērsās sistemātiskā veidā.

Zviedru luterāņi

Konkordijas formulas galvenais mērķis bija saskaņot luterāņu nostāju mācības jautājumos. To parakstīja ievērojams skaits Vācijas luterāņu zemju, lai gan sākotnēji ne visi piekrita tās saturam. Starp tiem, kas sākumā to nepieņēma, bija arī Zviedrijas Karaliste.

Zviedrijas Karaliste pēc strīdiem un politiskās sāncensības 16. gadsimta beigās pievienojās skaidri izteiktam luterismam, kura saknes meklējamas 1530. gada Augsburgas ticības apliecībā (Lund 2008: 437–438). Tajā pašā laikā, kamēr Zviedrijas Baznīcā ietekmīgas personas kritizēja Augsburgas ticības apliecības 1540. gada

mainīto, t. s. *variata* versiju un iestājās par Konkordijas formulu, ne karalis Kārlis IX (*Karl IX*, 1550–1611, amatā 1604–1611), kurš personīgi sliecās uz reformēto Baznīcu, ne karalis Gustavs II Ādolfs (*Gustav II Adolf*, 1594–1632, amatā 1611–1632) neizvēlējās to oficiāli atbalstīt (Grell 1995: 5–7). Līdz ar to politisku apsvērumu dēļ Zviedrijas valsts oficiālais luterisms palika atvērtāks reformētās Baznīcas mācībai nekā to Baznīcu nostāja, kuras bija pilnībā uzticīgas Konkordijas formulai. Filozofiskā ziņā šāda pieeja atspoguļoja pusramisma, arī kā filiporamisma⁹ garu (skat. Meelis 2020: 625–648).

Ramisms¹⁰ kā ietekmīga filozofiska un izglītības kustība radās 16. gadsimtā, un tās aizsācējs bija franču hugenotu humānisma filozofs Pjērs Ramē (*Pierre de la Ramée*, 1515–1572). Ramē, kurš kontroversāli tika nogalināts svētā Bērtuļa dienas slaktiņā 1572. gada 24. augustā, savas idejas attīstīja, mācot Parīzes Universitātē. Viņa filozofiskā programma sākās ar Aristoteļa loģikas un metafizikas fundamentālu kritiku, ko viņš uzskatīja par nevajadzīgi sarežģītu un atrautu no praktiska pielietojuma. Ramistu kustību raksturoja vairākas iezīmes: 1) sistemātiska zināšanu reorganizācija, izmantojot dihotomus [grafikus un diagrammas]¹¹; 2) uzsvars uz praktisko lietderību, nevis teorētiskām spekulācijām; 3) sarežģītu filozofisku jēdzienu vienkāršošana pedagoģiskiem mērķiem; 4) uzsvars uz retoriku un dialektiku kā izglītības galveniem aspektiem (skat. Ong 1979).

9 Pusramisms (lat. *semi-Ramismus*), pazīstams arī kā filiporamisms, bija 16. gs. virziens, kas apvienoja Melanhtona humānistiski mēreno luterismu ar franču filozofa, loģika un retorika Pjēra Ramē (*Pierre Ramée*, 1515–1572) pedagoģiskajiem principiem. Gnezioluterāņi, īpaši M. Flācijs, to kritizēja kā apdraudējumu tīrai mācībai – par pārmērīgu saprāta un loģikas lomas uzsveršanu, Vakarēdiena reālās klātbūtnes vājināšanu, vēlmi izvairīties no dogmatiskas skaidrības un iespējamu tuvību sinergismam vai kalvinismam. Viņuprāt, pusramisms novērsa uzmanību no teoloģijas kā krusta teoloģijas uz cilvēka prāta konstruētu sistēmu.

10 Ramisms – 16. gadsimta filozofiska kustība, kas kritizēja aristotelismu un uzsvēra zināšanu praktisku pielietojumu.

11 Ar dihotomiem grafikiem (lat. *divisio dichotomica*) saprot loģisku zināšanu sadali divās daļās, kur katra turpmāk atkal tiek dalīta (piemēram, “Dzīvnieks” → “Racionāls/Iracionāls” → “Cilvēks/Pārējie dzīvnieki”). Šī Ramē metode vienkāršoja jēdzienus vizuāli, bet gnezioluterāņi to kritizēja kā virspusēju – tā rada formālu, bet ne būtisku izpratni un pārvērš teoloģiju par loģisku struktūru veidošanu, nevis par patiesības meklējumu Sv. Rakstu gaismā.

Zviedrijā ramisms īpaši auglīgu augsni atrada 17. gadsimta sākumā, kas sakrita ar Zviedrijas impērijas ekspansijas un izglītības reformas posmu. Kustības uzsvars uz metodisku organizāciju un praktisku pielietojumu labi saskanēja ar tā laika Zviedrijas izglītības politiku. Zviedrijas universitātes savā mācību programmā ieviesa ramistu metodes, jo tās solīja padarīt izglītību iedarbīgāku un pieejamāku plašākam studentu lokam (Hotson 2007: 91; Sellberg 2001: 107–126).

Neraugoties uz šo filozofisko orientāciju, valdošā Baznīcas likumdošana un filozofiskā programma neatturēja daudzus zviedru teologus un Baznīcas amatpersonas nepārprotami atbalstīt Konkordijas formulu un kritizēt kalvinistus. Tikai pēc 17. gadsimta vidū notikušajiem strīdiem sinkrētisma¹² jautājumā, kuros bija iesaistītas vairākas ievērojamas personības kā zviedru bīskaps un teologs Johanness Terseruss (*Johannes Elai Terserus*, 1605–1678) un bīskaps un Upsālas Universitātes profesors Johanness Gothuss (*Johannes Matthiae Gothus*, 1592–1670), 1663. gadā tika izdots karaļa norādījums par Konkordijas formulas pieņemšanu. Šis paziņojums skaidri un uzsvērti noteica, ka priesteriem un skolotājiem strīdīgos jautājumos jāievēro Konkordijas formula (Rango 1688: 275; Westling 2001: 107–126). Vienprātības grāmatu Igaunijā un Vidzemē vēl vairāk nostiprināja Kārļa XI (*Karl XI*, 1655–1697, amatā 1660–1697) 1686. gadā izdots Baznīcas likums (Andresen 1998: 67–68).

Teoloģija Gustava akadēmijā

17. gadsimta sākumā teoloģijas fakultātes Vitenbergas un Helmštetes universitātēs aktīvi nodarbojās ar metafiziku, ko īpaši ietekmēja ievērojamas personības kā vācu luterāņu teologs un filozofs

¹² Sinkrētisms bija teoloģiska mācība, kas apgalvoja, ka cilvēka gribai ir zināma līdzdalība pestīšanā, proti, cilvēks var sadarboties ar Dieva žēlastību. Šo uzskatu, kas bija radniecīgs Melanhtona vēlinajai teoloģijai, asi kritizēja luteriskās ortodoksijas pārstāvji, īpaši gnezio-luterāņi, norādot, ka tas apdraud *sola gratia* un *sola fide* principus un ved prom no Lutera skaidrās mācības par gribas verdzību. Luteriskajā ortodoksijā sinkrētisms tika noraidīts kā cilvēkcentrēts novirziens, kas grauj kristīgās pestīšanas monergismu.

Jakobs Martini (*Jakob Martini*, 1570–1649). Turpretī Zviedrijas Karalistē pieeja bija atšķirīga. Upsālas Universitāte 1626. gadā ar Satversmi, kuru bija izstrādājis valstsvīrs un Gustava akadēmijas dibinātājs Juhans Šite (*Johans Skytte*, 1577–1645), aizliedza metafizikas studijas (Jenny Ingemarsdotter 2011: 126–129). Šo pret metafiziku vērsto nostāju vēl vairāk nostiprināja bīskaps Laurentijs Paulīns Gothuss (*Laurentius Paulinus Gothus*, 1565–1646), ramistu ietekmēts teologs, kurš iestājās gan pret metafiziku, gan pret gnezioluterismu (Grell 2016: 433).

Upsālas Universitātes Satversme vēlāk kalpoja par pamatu Tartu un Turku universitāšu satversmēm. Tā rezultātā metafizikas aizliegums dažādās pakāpēs saglabājās visās Zviedrijas universitātēs līdz 1655. gadam, kad tika pieņemta jauna Upsālas Universitātes Satversme.

Gustava akadēmijas posmā (1632–1656) Tartu teologiem bija aizliegts nodarboties ar metafiziku vai jaukt teoloģiju ar sholastiku (Vasar 1932: 23, 63). Ne Zviedrijas Baznīcas likumi, ne šā posma universitāšu satversmes neapstiprina apgalvojumu, ka šajā laikā Tartu tika iedibināta luteriskā ortodoksija. Tā vietā satversmes pieprasīja, lai teologi ievērotu Augsбургas ticības apliecību luterisma garā, rūpīgi apspriestu Svētos Rakstus un nodarbotos ar teoloģiskiem *loci* jeb tematiem.¹³

Būtiskas izmaiņas notika tikai 1690. gadā, kad tika ieviesta Gustava–Kārļa akadēmijas Satversme, kuras pamatā bija 1655. gada Upsālas Universitātes Satversme. Šī jaunā Satversme uzlika par pienākumu ievērot Vienprātības grāmatu (*Liber concordiae*), uzsvēra oriģinālvalodu zināšanu nepieciešamību teoloģijā un atcēla pret metafiziku vērsto aizliegumu (Constitutioner [1690] 1890: 39). Līdz ar to var apgalvot, ka luteriskā ortodoksija Tartu oficiāli tika nostiprināta tikai 17. gadsimta beigās.

¹³ *Loci theologici* – “teoloģijas vietas” – ir galvenie, sistemātiski sakārtotie temati vai nodaļas dogmatikā, piemēram, Dievs, cilvēks, grēks, Kristus, taisnošana, sakramenti u. c. Jēdzienu ieviesa Melanhtons, lai strukturētu teoloģisko mācību, līdzīgi kā klasiskā retorikā strukturē argumentus.

Vairāk nekā satversmēs izklāstītās vadlīnijas Gustava akadēmijas mācību procesu noteica prodekāna personīgās teoloģiskās vēlmēs – šo amatu vienmēr ieņēma Vidzemes superintendents, kā to paredzēja Satversme –, kā arī atsevišķu profesoru personīgās teoloģiskās intereses. Starp šīm personībām visietekmīgākais un ražīgākais universitātes pirmajos gados neapšaubāmi bija Andreass Virgīnijs (*Andreas Virginius*, 1596–1664). Viņš bija pirmais teoloģijas profesors (*professor primarius*) visā Gustava akadēmijas laikā un vēlāk arī Vidzemes superintendenta (*vicesuperintendent*) vietas izpildītājs. Var apgalvot, ka Virgīnijs faktiski noteica fakultātes teoloģisko virzību visā minētajā posmā.

Virgīnija akadēmiskajai pieredzei bija liela nozīme viņa teoloģiskās pieejas veidošanā. Viņš bija studējis Štetinā (šodien Ščecina) pie vācu luterāņu teologa Daniela Kramera (*Daniel Cramer*, 1568–1637) (Witte 1685), ievērojama aristotelista un antiramiska teologa. Vēlāk viņš turpināja studijas Rostokā, kur vadīja vairākus filozofiskus disputus. Šajos disputos bieži tika apspriestas tēmas, kas saistītas ar metafiziku un politiku, un tajos bieži tika pausts labvēlīgs viedoklis par Aristoteļa filozofiju (Virginius, Horning 1620). Virgīnija teoloģiskā licenciāta disputā Rostokā (“Par mūžīgo predestināciju”) priekšsēdētājs bija Johans Tarnovs (*Johann Tarnow*, 1586–1629), pazīstams Vecās Derības komentētājs¹⁴.

Virgīnija filozofiskā un teoloģiskā pieredze skaidri atspoguļojas disputos, kurus viņš prezentēja Tartu. Pašlaik ir zināmi 137 viņa disputu nosaukumi, lai gan daži no tiem ir saglabājušies tikai kā nosaukumi bez tekstiem¹⁵. Produktivitātes ziņā Virgīnijs krietni apsteidza lielāko daļu citu profesoru, bieži vien pasniedzot 6–7 disputus gadā, bet dažos gados pat vairāk. Tas ievērojami pārsniedza Satversmes prasību, ka profesoram ik gadu jāuzstājas vismaz ar vienu

14 Tarnovs nomira 1629. gadā no bēdām, jo viņa kritiskās piezīmes par Luteru, Hemnica un Hūnija Bībeles komentāriem bija izpelnījušās tik daudz ienaidnieku (B. a. 1894 Vol. 37: 397–398).

15 Šeit iekļauti arī 19 disputi, kas iespiesti krājumā *Manipulus disputationum theologicarum* (1635).

disputu, tā bija zema prasība, ko daudzi profesori nespēja izpildīt (Tartu Ülikooli Ajaloo Allikaid 1932: 50).

Ievērojama Virgīnija disputu iezīme ir to organizēšana lielākos tematiskos ciklos. To vidū ir 7 disputi par Augsburgas ticības apliecību, 9 par Mateja evaņģēliju, 17 par psalmiem un 41 par Jāņa evaņģēliju. Šādas sērijas liecina gan par viņa teoloģisko interešu plašumu, gan par viņa apņemšanos sistemātiski pētīt galvenās doktrinālās un bibliskās tēmas.

Labu priekšstatu par Virgīnija nostāju var iegūt no viņa disputu krājuma “Teoloģisko disputu saujiņa” (*Manipulus disputationum theologicarum*), kas ietver 19 dažādos laikos notikušus disputus (Virginius (1635a)). Šā darba priekšvārdā Virgīnijs apgalvo, ka visai teoloģijai jābūt balstītai Bībelē, lai gan debates un pat domstarpības var būt nepieciešamas, lai norobežotos no ķeceru mācībām. Virgīnijs vairākkārt uzsver, ka tekstos viņš paļaujas uz ortodoksajiem luterāņu teologiem. Piemēram, disputā “Par vispārējo priesterību” viņš 10. tēzē apgalvo, ka “mēs ar muti un sirdi apstiprinām visas ortodokso [teologu] nostādnes”. Tāpat disputā “Par Dieva Dēla iemiesošanos” viņš “ar garu un roku” pievienojas Konkordijas formulai (Virginius (1635a: 6, 48)).

Arī tematiski Virgīnijs vairākos disputos pievēršas Augsburgas ticības apliecībai no ortodoksi luteriskā viedokļa. Izmantojot loģiskus nošķirumus un siloģismus¹⁶, viņš kritizē gan katoļu, gan kalvinistu mācību; viņa argumenti ir cieņpilni un kopumā ieturēti mērenā tonī, gan reizēm ar ironijas nokrāsu. Piemēram, komentējot kalvinistu mācību par pagānu pestīšanu, viņš ironiski atzīmē, ka “vietu, kur dodas Herkules¹⁷, Aristīds¹⁸ un citi pagāni”, viņš labprāt

16 Siloģisms ir loģisks secinājums, kas sastāv no divām premisām un viena secinājuma. Piemēram: • Visi cilvēki ir mirstīgi (lielā premisa). • Sokrats ir cilvēks (mazā premisa). • Tātad Sokrats ir mirstīgs (secinājums). Tas ir klasiskās aristoteliskās loģikas pamatformāts.

17 Herkules (latīņu *Hercules*, grieķu *Heraklēs*) – sengrieķu un romiešu mitoloģijas varonis, slavens ar pārcilvēcīgu spēku un saviem divpadsmit varoņdarbiem; simbolizē spēku, drosmi un cīņu pret ļaunumu.

18 Aristīds (grieķu Ἀριστοειδής; ap 530–468 pr. Kr.) – sengrieķu politiķis un Atēnu valstsvīrs, pazīstams kā “taisnais Aristīds” savas godprātības un taisnīguma dēļ; spēlēja nozīmīgu

atstāj kalvinistiem.¹⁹ Tādējādi Virgīnija akadēmiskā sagatavotība un teoloģiskā darbība atšķīrās no Tartu Universitātes Satversmes pauštā gara, jo īpaši viņa aristoteliskā un antiramiskā pieredze.

Virgīnija vadībā Georgs Mancelis (*Georgius Mancelius*, 1593–1654) 1632. gadā aizstāvēja savu licenciāta darbu par attaisnošanas mācību (par Manceli plašāk skat.: Kand 2010; Krēsliņš 1992; Viiding 2010: 45). Mancelis, kurš kļuva par otro teoloģijas profesoru agrīnajā Gustava akadēmijas posmā (1632–1637), bija vienisprātis ar Virgīnija ortodoksi luterisko nostāju. Tāpat kā viņa mentors, viņš bija studējis gan Štetinā, gan Rostokā, un viņa darbs liecina par lielu paļaušanos uz ortodoksajiem teologiem, īpaši uz 17. gadsimta ievērojamākā luterāņu teologa Johana Gerharda (*Johann Gerhard*, 1582–1637) galveno darbu *Loci Theologici* (1625). Savā licenciāta darbā viņš izmanto siloģisku pieeju, lai minētu argumentus pret Romas katoļu nostādnēm, kas galvenokārt ir itāļu jezuītu kardināla un kontrreformācijas darbinieka Roberta Bellarmina (*Roberto Francesco Romolo Bellarmino*, 1542–1621) nostādnēs.

Mancelis bija otrs aktīvākais teoloģijas profesors Tartu pēc Virgīnija, jo prezentēja 18 disputus, kas galvenokārt apkopoti akadēmijas “rektoram, kolēģim un brālim Kristū” Andreasam Virgīnijam veltītajā krājumā. Tā priekšvārdā Mancelis uzsver, ka pat Jaunajā Derībā attēlotais Jēzus Kristus reizēm teoloģiskajās debatēs uzņēmas gan oponenta, gan atbildētāja lomu. Tādējādi, viņaprāt, dispuṭi ir ļoti piemērots žanrs teoloģisku jautājumu risināšanai (Mancelius 1633). Mancelis uzsver, ka par šādu disputu mērķi ir jāizvirza derīgu un pestīšanas jautājumu apspriešana, izvairoties no tēmām, kas izraisītu strīdīgumu. Tā vietā galvenā uzmanība jāvelta tam, lai sekmētu miermīlīgu patiesības mīlestību.

Krājums pievēršas galvenajām teoloģiskajām tēmām, tostarp Svētajiem Rakstiem, Trīsvienībai, Kristus divām dabām un citām. Teksti ir balstīti uz privātiem dispuṭiem; tie ir salīdzinoši īsi un,

lomu grieķu–persiešu karos un demokrātijas attīstībā Atēnās.

19 *Nos igitur contrarium cum S. Scriptura asserentes locum ab Hercule, Aristide, et alijs Ethnicis jam occupatum libenter ipsis concedimus.* (Virginius 1635a: 330–31)

visticamāk, paredzēti, lai iepazīstinātu studentus ar elementārām teoloģiskām problēmām. Vairāku disputu beigās ir pievienoti jau-tājumi (*corollaria*), kas galvenokārt domāti oponentam. Šiem jau-tājumiem bieži ir polemisks tonis, un tie, visticamāk, kalpoja par pamatu reāliem mutiskiem disputiem (Apin 1719).

Virgīnija vadībā Petrs Gečēnijs (*Petrus Goetschenius*, 1595–1636) 1632. gadā aizstāvēja savu licenciāta disertāciju “Par ticīgo vai atdzimušo apostāzi” un nākamajā gadā saņēma promociju (Virginius, Goetschenius 1632). Šis darbs ir nepārprotami vērsts pret kalvinistu mācību par predestināciju, kā to norāda nosaukums, un tajā bieži citēta Konkordijas formula, lai pamatotu savus argumentus (ibid.: thes. 3). Pēc grāda iegūšanas Gečēnijs no 1634. līdz 1636. gadam Tartu strādāja par ārkārtas teoloģijas profesoru²⁰. Šajā laikā viņš vadīja piecus teoloģiskos disputus. Starp tiem ir ievērojama sērija par Jēzus Kristus onomatoloģiju – vārdu izpēti Vecajā Derībā. Šajos disputos Gečēnijs skaidro dažādus Bībeles izteicienus kā pravietiskas atsaucē uz Kristu. Šo darbu raksturīga iezīme ir bieža siloģiskās argumentācijas – loģiskās argumentācijas metodes – izmantošana (Goetschenius, Calmariensis 1634).

Līdztekus teoloģiskajam darbam Gečēnijs aktīvi darbojās arī kā grieķu valodas profesors. Viņa teoloģiskā poēma grieķu valodā *Christognosia* ir unikāla Tartu literatūras vēsturē, aptverot 468 heksametra rindas (Päll 2003: 23; Klöcker 2005: 233). Poēma sākas ar īsu ievadu un pēc tam aplūko divus kontrastējošus dzīvesveidus: vienu, kas atzīst Dievu, un otru, kas nav atzinusi Kristu. Ar šo darbu Gečēnijs sevi pozicionēja kā nelokāmu ortodoksā luterisma aizstāvi (Päll 2018: 79). Gečēnijs vadīja arī filozofisku disputu, kurā pētīta Zemes daba. Šis darbs lielā mērā balstās uz Aristoteli un viņa komentētājiem, vienlaikus iekļaujot arī teoloģiskas perspektīvas. Tas ir īpaši

20 Būt par ārkārtas profesoru (latīņu *professor extraordinarius*) 17. gs. universitāšu sistēmā nozīmēja, ka persona bija oficiāli iecelta mācībspēka amatā, bet neieņēma pilnu pastāvīgu katedru kā parastais profesors (*professor ordinarius*). Šāds profesors varēja lasīt lekcijas, vadīt disputus un rakstīt, taču nereti ar zemāku algu, ierobežotām tiesībām un statusu. Tas bieži bija solis ceļā uz pilnu profesūru.

nozīmīgs ar diskusijām par zemes radīšanu un plašāku zemes un cilvēka dabas nolūku (Goetschenius, Calmariensis 1635).

Arī Juhans Gecelijs (*Johannes Gezelius, sen.* (1615–1690) literatūrā minēts kā Gustava akadēmijas teoloģijas profesors, taču saskaņā ar zviedru laika lietvedības grāmatām, publikāciju titullapām un parakstiem viņš nekad nav bijis teoloģijas ārkārtas profesors. Šis tituls viņam tika piedēvēts teoloģijas profesora Andreasa Vanokiusa (*Andreas Jacobi Wanochius*, 1651–1700) bēru runā un, domājams, pamatojoties uz šo avotu, atkārtots Tartu Universitātes vēsturē, kā arī Somijas un Zviedrijas nacionālajās bibliogrāfijās (Friedenthal, Päll 2017: 182–237). Ticamāk, ka Gecelijs akadēmijā strādāja kā teoloģijas asistents un nodrošināja teoloģijas pamatu mācīšanu. Šo pieņēmumu pamato tas, ka ir saglabājies manuskripts ar viņam piedēvētām teoloģiskām lekcijām. Saskaņā ar akadēmijas Satversmi teoloģijas pamatjautājumi bija jārisina ceturtajam teologam, bet šāda amata Tartu faktiski nebija. Oficiāli teoloģijas adjunkta amats tika formāli noteikts tikai 1650. gadā (Köpp et al. 1932: 22–23). Pirms tam Adrians Virģinijs jau bija lietojis teoloģijas adjunkta titulu, kas liecina par šādu pienākumu precedentu vēl pirms oficiālas atzīšanas. Ir pamats secināt, ka Gecelijs pildīja līdzīgus pienākumus. Šo pieņēmumu apstiprina arī viņa 28 disputācijas grieķu valodā, kas datētas ar 1649. gadu un skaidri apzīmētas kā “teoloģiskas” (θεολογικῶν). Lai gan ir saglabājušās tikai šo disputu titullapas, tie, visticamāk, iesniegti viņa papildu pienākumu kontekstā.

Gabriels Elverings (*Gabriel Elvering*, 1625–1670), kurš no 1652. gada bija otrais teologs Tartu, bija ieguvis vispusīgu un pamatīgu teoloģisko izglītību vairākās ievērojamās Eiropas universitātēs. Viņa akadēmiskais ceļš sākās Kēnigsbergā, kur viņš ieguva stingrus pamatus luteriskajā ortodoksijā. Vēlāk viņš studēja Vitenbergā, kur kā atbildētājs piedalījās disputā, kuru vadīja ievērojamais medicīnas zinātnieks un korpuskulārās fizikas aizstāvis Johans Šperlings (*Johannes Sperling*, 1603–1658). Leipcīgā Elverings mācījās pie stingrā luteriskās ortodoksijas aizstāvja Johana Hilzemana (*Johann Hülsemann*, 1602–1661). Elveringa akadēmiskā darbība turpinājās

Strasbūrā, kur viņš piedalījās Johana Georga Doršes (*Johann Georg Dorsche*, 1597–1659) disputā kā atbildētājs. Šis disputs deva apoloģētisku ieguldījumu luterāņu ortodoksajai nostājai sinkrētisma strīdā, kas bija pret vācu ortodoksā luteriskā teologa Georga Kaliksta (*Georg Calixtus*, 1586–1656) irēnisma²¹ jeb samierināšanas programmu (Dorsch, Elvering 1650). Par Doršes ietekmi uz Elveringu liecina arī tas, ka Elverings pieņēma tādu pašu moto kā Dorše (Vii-
ding 2011: 254).

Savos disputos Tartu Elverings nepārprotami aizstāvēja luteriskās ortodoksijas principus pret pilnīgi atšķirīgām teoloģiskajām nostādnēm. Viņš kritizēja skaidrojumu par sociāliem, kuri apgalvoja, ka visiem ticības aspektiem ir jābūt racionāliem, un viņš pretojās kalvinistu un Kaliksta uzskatiem (Elvering, Hodensius 1654). 1653. gadā viņš mācīja teoloģiju, izmantojot vācu luterāņa Matiasa Hāfenrēfera (*Matthias Hafenreffer*, 1561–1619) *Loci theologici* (1600), kas ir fundamentāls luteriskās ortodoksijas darbs.²² Arī pēc iecelšanas par superintendentu Tallinā Elverings turpināja kritizēt Kaliksta teoloģijas piekritējus, saglabājot savu uzticību luteriskajai ortodoksijai (Westling 1899: 309–310; Kõiv 2013: 16–43).

Nobeigumā ir jāsecina, ka Tartu Teoloģijas fakultāti pirmajā universitātes pastāvēšanas posmā būtiski ietekmēja Andreasa Virgīnija personība. Viņa ietekme sniedzās tālāk par viņa paša darbu, jo viņš bija citu fakultātes profesoru mentors, veicinot lojalitāti luteriskajai ortodoksijai. Tomēr jāatzīmē, ka šo posmu iezīmēja arī apzināta izvairīšanās no asas kritikas pret citiem teoloģiskajiem strāvojumiem vai aktīvas iesaistišanās plašākos teoloģiskos strīdos. Šī piesardzīgā

21 Irēnisms (no grieķu *eirēnē* – miers) jeb samierināšanas programma teoloģijā ir centiens panākt vienotību vai izlīgumu starp dažādām konfesijām vai teoloģiskajiem virzieniem, mazinot doktrinālos konfliktus. Šī pieeja bija īpaši raksturīga 17. gs. mērenajiem teologiem, piemēram, Georgam Kalikstam, kurš vēlējās atjaunot kristiešu vienotību, balstoties uz to, kas bija kopīgs agrīnās Baznīcas mācībā (piemēram, Nikajas ticības apliecībā), nevis uz vēlākajām konfesionālajām atšķirībām. Ortodoksie luterāņi (gnezioluterāņi) asi kritizēja šo pieeju kā bīstamu kompromisu, kas apdraud tīras mācības saglabāšanu un ved pie sinkrētisma – dažādu ticības pārliecību mehāniskas saplūdināšanas.

22 Saglabājušos lekciju programmu kopsavilkumus sniedz arī Kepps, Rahamägi un Silde (Köpp, Rahamägi, Sild 1932: 26–27).

pieeja, visticamāk, izrietēja no universitātes satversmēm, kas ne-veicināja pārliecinošu nostāju luteriskās ortodoksijas aizstāvībā.

Ievērojams izņēmums no šīs vispārējās tendences bija Georgs Preuss (*Georgius Preussius*, 1619–1675)²³, kurš īsu brīdi bija teoloģijas ārkārtējais profesors. Preuss izceļas kā viena no nedaudzajām figūrām, kuru turēja aizdomās par Georga Kaliksta irēniskās teoloģijas atbalstīšanu, kas centās samierināt teoloģiskās atšķirības starp kristīgajām konfesijām. Preusa akadēmiskais ceļš sākas Tartu, tad sekoja studijas Upsālā, kur viņš uzstājās disputā pie pazīstamā luteriskās ortodoksijas aizstāvja Ērika Brunnija (*Ericus Brunnius*, ap1600–?). Tomēr viņa turpmākā pārcelšanās uz Kēnigsbergu 1649. gadā iezīmēja nozīmīgu pavērsienu, jo tur viņš aizstāvēja disputu par šķīstītavu jeb purgatoriju kalvinistu teoloģijas profesora Kristiana Dreiera (*Christianus Dreier*, 1610–1688) vadībā (Dreier, Preuß 1649).

Kēnigsbergā Preuss kā atbildētājs piedalījās arī disputā, kurā tika aplūkotas daudzpusīgo zinātnieku Daniela Zenerta (*Daniel Sennert*, 1572–1637) un Johana Šperlinga (*Johannes Sperling*, 1603–1658) fizikālās teorijas, pievēršoties koncepcijai²⁴ par cilvēku maģisko pārvēršanos dzīvniekos (Klöcker 2005: 408–409). Jāatzīmē, ka Dreiers, Preusa darba vadītājs Kēnigsbergā, bija pazīstams kā Kaliksta uzskatu atbalstītājs un aktīvi piedalījās sinkrētisma disputos. Tas liek domāt, ka Dreiera idejas, iespējams, ietekmēja arī Preusu (Gaß 1877: 392–393). Tomēr nav nekādu liecību par šiem irēniskajiem vai sinkrētiskajiem uzskatiem Preusa filozofiskajos disputos, kas tapuši viņa Tartu laikā. Jāatzīmē, ka nav zināms neviens teoloģisks disputs, ko Preuss būtu vadījis Tartu (Köpp, Rahamägi ja Sild 1932: 67).

23 Georgs Preuss bija teologs, garīdznieks, filozofs, matemātiķis un fiziķis, dzimis 1619. gadā Tallinā un miris 1675. gadā Livonijā (vēsturiskā reģionā Baltijā). Viņš bija nozīmīga personība 17. gs. Baltijas intelektuālajā vidē.

24 Ar cilvēku maģisko pārvēršanos dzīvniekos tika saprasti folklorā un maģiskajā domāšanā sastopami uzskati, piemēram, par vilkačiem (cilvēks pārtop par vilku) un familjāriem – dēmoniskiem gariem dzīvnieka veidolā, kas kalpo raganām. Šādas idejas 17. gs. tika uzlūkotas kā bīstamas un teoloģiski ķecerīgas, jo bija pretrunā kristīgajai antropoloģijai un radišanas kārtībai.

Teoloģija Gustava–Kārļa akadēmijā (Academia Gustavo–Carolina)

Pēc universitātes darbības apturēšanas 1656. gadā Tartu bija ievērojams pārtraukums akadēmiskās teoloģijas mācīšanā. Šajā laikā visā Eiropā parādījās jaunas intelektuālās tendences gan filozofijā, gan teoloģijā. Šīs norises sāka veidot Tartu akadēmisko vidi tās otrajā darbības posmā no 1690. līdz 1710. gadam. Teoloģijas profesori Gustava–Kārļa akadēmijā nebija tik aktīvi kā iepriekšējā laikposmā, un lielākā daļa teoloģisko debašu bija saistītas ar jauno piētisma kustību, kurā nozīmīga loma bija arī filozofijas profesoriem.

Ja reformācijas mērķis bija reformēt Baznīcas mācību, tad piētisms, kas radās 17. gadsimta otrajā pusē, centās reformēt ticīgo dzīvesveidu (Wallmann 1995: 249). Dzīvesveida jēdziens ir precīzs atslēgvārds gan piētisma, gan agrīnās apgaismības izpratnei, jo tas ietver pāreju no teorētiskās doktrīnas uz ikdienas dzīves praktisko organizāciju. Racionalitāte, praktiskums, morāle, biedriskums un vispārējā lietderība kļuva par šīs nozīmīgās tendences galvenajiem elementiem, ietekmējot dažādas apgaismības kustības.

Svarīgi atzīmēt, ka līdz 1723. gadam piētisms un apgaismība Vācijā bija cieši saistīti, bieži vien savijoties.²⁵ Šī savstarpējā saikne izpaudās vairākos veidos – filozofiskajā daudzveidībā, atsakoties no sholastikas, un, pats galvenais, pieaugošā prasībā pēc tolerances Trīsdesmit gadu kara rezultātā²⁶. Piētisma relatīvā vienaldzība pret dogmatiskiem jautājumiem un tā centieni pārvarēt plaisas starp dažādām kristīgajām konfesijām – tas ilustrēja plašākas kultūras pārmaiņas.

25 Tikai pēc simboliskā strīda, kurā Kristiāns Volfs tiek izraidīts no Halles, mēs varam runāt par būtisku atšķirību starp piētismu un apgaismību. Skat.: Hinske 2012: 71; Marti 2014: 82–83).

26 Trīsdesmit gadu karš (1618–1648), kurā katoliskie Habsburgi un to sabiedrotie cīnījās pret protestantu vācu firstiem, Zviedriju, Dāniju un vēlāk arī Franciju, izraisīja milzīgus postījumus Eiropā. Tā rezultātā pieauga izpratne par reliģiskās tolerances nepieciešamību kā sabiedriskā miera un politiskās stabilitātes priekšnosacījumu.

Tā sauktās Frankfurtes piētisma skolas pamatlicējs ir vācu luterāņu teologs Filips Jākobs Špēners (*Philipp Jakob Spener*, 1635–1705), kurš savus reformu priekšlikumus pirmo reizi formulēja 27 lappušu biezā priekšvārdā vācu luterāņu teologa Johana Arnta (*Johann Arndt*, 1555–1621) grāmatas “Postila par evaņģēlijiem” (*Postilla Evangelica*) jaunajam izdevumam 1675. gadā. Šis priekšvārds vēlāk tika publicēts nedaudz pārstrādātā veidā ar nosaukumu *Pia Desideria*, kas ātri guva plašu ievēribu (Wallmann 2010: 23–24). Šajā programma-tiskajā tekstā Špēners uzsvēra praktiskās darbības nepieciešamību iepretim teorētiskajām zināšanām. Lai gan viņš necentās attālināties no luterisma un nepārprotami atzina Augsburgas ticības apliecību, viņš deva priekšroku atgriezties pie Lutera sākotnējās pieejas, nevis paļauties uz sholastiskām definīcijām (*Theologen des 17. und 18. Jahrhunderts* 2002: 110).

Špēnera idejas, izmantojot viņa personīgos kontaktus un vēstules, ātri izplatījās Vācijā. Tās salīdzinoši agri sasniedza arī Baltijas reģionu. Patiešām, agrīnā Frankfurtes piētisma idejas Vidzemē, Igaunijā un Somijā izplatījās plašāk nekā jebkur citur ārpus Vācijas (Wallmann 1995: 252). Galvenās personas šajos notikumos bija Vidzemes superintendents un Tartu Universitātes kanclers Johans Fišers (*Johann Fischer*, 1636–1705) (Fischer 1697; skat. arī Sild 1928: 164–216) un Juhans Gecelijs (jaunākais) (*Johann Gezelius der Jüngere*, 1647–1718), kurš no 1681. līdz 1689. gadam bija Narvas un Ingrijas superintendents. Abi vīri bija personīgi pazīstami ar Špēneru un uzturēja ar viņu ciešu saraksti.

Piemēram, Gecelijs jau 1677. gadā mēģināja Turku izveidot *Collegium Pietatis*,²⁷ kas balstītos uz Špēnera idejām, taču šī iniciatīva netika īstenota. Tomēr pēc tam, kad 1681. gadā viņš kļuva par Nar-

27 *Collegium pietatis* (lat. ‘dievbijības kopa’) nebija formāla izglītības iestāde, bet gan agrīnās piētisma kustības izpausme – brīvprātīga kristīgu garīdznieku un laju sapulce ārpus oficiālās Baznīcas dzīves, lai veicinātu personīgu dievbijību, Bībeles lasīšanu, kopīgas lūgšanas un ētiskas sarunas. Šo iniciatīvu 17. gs. otrajā pusē iedvesmoja vācu luterāņu teologs Filips Jākobs Špēners (*Philipp Jakob Spener*, 1635–1705). Johans Gecelijs jaunākais 1677. gadā Turku (Åbo) mēģināja izveidot šādu *Collegium pietatis* kā piētistiskas atjaunotnes formu Somijas Baznīcā, taču šī iecere sastapās ar ortodoksālās Baznīcas pretestību.

vas superintendentu, un daļēji arī radikālo piētistu, piemēram, Lar-sa Ulstadiusa²⁸, ietekmes dēļ Gecelijs sāka nosliekties uz ortodokso luterismu (Wallmann 1995: 260–264).

Nepieciešamība atjaunot akadēmisko institūciju Vidzemē jau kādu laiku bija aktuāls jautājums. Kad Jākobu Špēneru sasniedza ziņas par ieceri atjaunot universitāti, viņš rakstīja superintenden-tam Fišeram, paužot cerības par topošās akadēmijas panākumiem. Špēners uzsvēra, ka, organizējot Teoloģijas fakultāti, Svēto Rakstu ekseģēzi (*studium exegeticum S. Scripturae*) ir svarīgi izvirzīt par prio-ritāti, apgalvojot, ka tai ir lielāka nozīme nekā baznīcas tēvu vai Aristoteļa studijām. Turklāt Špēners ieteica Teoloģijas fakultātes Satversmē iekļaut principu, ka visa teoloģiskā izpratne ir atkarīga no Svētā Gara darbības un ka bez tā apgaismojuma zināšanas paliek tumsībā.

Kā raksta pazīstamais piētisma pētnieks Johanness Vālmans (*Johannes Wallmann*, 1930–2021), šie Špēnera ieteikumi Fišeram iezīmēja programmu, kas vēlāk kalpoja par pamatu Teoloģijas fa-kultātei Halles Universitātē, ko dažus gadus vēlāk veidoja piētisma teologs Augusts Hermans Franke (*August Hermann Francke*, 1663–1727) (Wallmann 1995: 279). Tas liek domāt, ka Tartu bija potenciāls kļūt par piētisma universitāti vēl pirms Halles un Gīsenes. Tomēr šī iespēja netika īstenota Zviedrijas valsts stingrās baznīcpolitikas dēļ. Tā vietā, lai pieņemtu piētismu, universitātes satversmēs bija ap-stiprināta piekrišana Konkordijas formulai, kas atspoguļoja Zvied-rijas Karalistes oficiālo teoloģisko nostāju.

Pēc pārtraukuma universitāte atsāka darbu 1690. gadā ar jaunām satversmēm, kas akadēmiskajā programmā nepārprotami ietvēra

28 Larss Ulstadiuss (*Lars Ulstadius*, apm. 1650–1732) bija somu luterāņu garīdznieks un sko-lotājs, uzskatīts par pirmo radikālā piētisma pārstāvi Somijā. Viņa reliģiskās šaubas un grē-ka apziņa noveda pie dzīves pāvērsiena – viņš atteicās no amata un dzīvoja askētiski. 1688. gada 22. jūlijā Ulstadiuss ieradās Turku katedrālē netīrās drēbēs, ar garu bārdi, pārtraucot dievkalpojumu, lai skaļi nolasītu savas radikālās tēzes un nosodītu luterticību. Par šo rīcību viņam un diviem sekotājiem tika piespriests nāvēssods, kas vēlāk tika nomainīts ar mūža ieslodzījumu Stokholmā. Viņa ilggadējā dzīve cietumā, kur viņš vadīja lūgšanas, kļuva par iedvesmas avotu radikālajai piētisma kustībai gan Zviedrijā, gan Somijā.

luterisko ortodoksiju. Citu izmaiņu vidū bija arī metafizikas studiju atjaunošana Filozofijas fakultātes mācību programmā. Šo akadēmisko akcentu maiņu ilustrē 1699. gadā Tartu notikušais disputs, ko vadīja vācu-silēziešu lingvists, vēsturnieks un teologs Daniels Sarkovijs (*Daniel Sarcovius*, ap 1606–1659), ar nosaukumu “Par teorētiskās filozofijas lietderību teoloģijā” (*De philosophiae theoreticae, in theologia usu*) (*Sarcovius* 1699).

Disputā secināts, ka filozofija ir gan nepieciešama, gan noderīga teoloģijai vairākos aspektos. Šajā laikā tradicionālais aristotelisms un ar to saistītās interpretācijas joprojām bija ietekmīgas, taču tās vairs nebija dominējošas. Tartu bija sasnieguši arī filozofiskie strāvojumi ar platoniskiem pamatiem, jo īpaši kartēzisms²⁹, kas ieviesa jaunu spriedzi starp teoloģiju un filozofiju. Galvenais jautājums debatēs bija jaunais uzskats, ka filozofijas un teoloģijas mērķi var atšķirties un ka to patiesībām nav obligāti jāsakrīt. Šī paļaušanās uz jaunām filozofiskām idejām izraisīja Tartu gadsimta beigās dzīvas diskusijas par ateismu. Šādā veidā Tartu akadēmija piedalījās debatēs, kas citās Eiropas universitātēs aktīvi norisinājās vismaz kopš 17. gadsimta 60. gadiem (*Barth* 1971: 20–29).

Viena no ievērojamākajām personībām šajā periodā bija teorētiskās filozofijas vācu profesors Mihaels Dau (*Michael Dau*, ap 1653–1710). Vairākos rakstos Dau aizstāvēja franču filozofa Renē Dekarta un vācu jurista, filozofa un apgaismotāja Kristiana Tomāzija (*Christian Thomasius*, 1655–1728) uzskatus³⁰, apgalvojot, ka apsūdzības ateismā pret viņiem ir nepamatotas (*Marti* 2014; *Friedenthal* 2012: 221–238). Šo aizstāvēšanu, visticamāk, rosināja 1694. gadā Dau vadībā notikušais disputs. Šajā disputā, balstoties uz Kristi-

29 Kartēzisms – filozofiskā sistēma, kas uzsver racionālismu un balstās franču filozofa Renē Dekarta (franču: *René Descarte*, latīņu: *Renatus Cartesius*, 1596–1650) idejās: racionālisms, metodiskās šaubas, *cogito ergo sum* kā zināšanu pamats, dvēseles un ķermeņa duālisms, kā arī matemātiskās domāšanas piemērošana filozofijā un dabaszinātnēs.

30 Kristians Tomāzijs (*Christian Thomasius*, 1655–1728) – vācu jurists, filozofs un apgaismotājs. Viens no pirmajiem vācu domātājiem, kas publiskās lekcijas lasīja vācu, nevis latīņu valodā. Iestājās par reliģisko iecietību, valsts un Baznīcas nodalīšanu, noraidīja sātana vajāšanu un inkvizīciju. Profesors Leipcīgā, vēlāk Halles Universitātē. Ievērojams ētikas, dabisko tiesību un juridiskās antropoloģijas attīstītājs.

ana Tomāzija un vācu jurista, dabisko tiesību teorētiķa, politikas filozofa un vēsturnieka Samuela Pūfendorfa³¹ (*Samuel von Pufendorf*, 1632–1694)) darbiem, tika izklāstīta dabisko tiesību sistēma un secināts, ka tā nav pretrunā ar Bībeli. Pūfendorfa un Tomāzija dabisko tiesību teoriju atšķirīgā iezīme bija atklātu teoloģisku zināšanu fundamentāla nošķiršana no laicīgas valsts organizācijas. Šis nošķiršanas dēļ Tomāzijam jau iepriekš Vācijā tika izvirzītas apsūdzības ateismā (Hunter 2007; Grunert et al. 2017: 218–221).

Pirmais teoloģijas profesors vācietis Olaus Mobergs (*Olaus Moberg*, 1653–1705) iesniedza oficiālu protestu pret disputu, ko aizstāvēja Mihaela Dau vadībā, un sūdzību rektoram (Rauch 1943: 227–229). Lai gan precīzs Moberga protesta saturs joprojām nav skaidrs, tas, visticamāk, izrietēja no filozofiskām domstarpībām. Mihaels Dau ne tikai aizstāvēja kartēzismu un Kristiana Tomāzija filozofiju, bet bija arī ievērojams piētisma piekritējs, par to liecina viņa vadīto disputu tēmas un autori, kurus viņš citēja savos darbos.

Piemēram, savā darbā “Morāles spogulis” (*Sitten-Spiegel*) Dau līdzās Tomāzija darbiem plaši atsaucās uz Filipa Jākoba Špēnera rakstiem. Līdzīgi arī darbā “Muļķis un nožēlojamais ateists” (*Der närrische und elende Atheist*, 1698 vai 1699) viņš iekļāva Georga Kaliksta (*Georg Calixtus*, 1586–1656)³² tekstu tulkojumus (Dau 1699).

31 Samuels fon Pūfendorfs (*Samuel von Pufendorf*, 1632–1694) bija vācu jurists, dabisko tiesību teorētiķis, politikas filozofs un vēsturnieks. Viņš strādāja Heidelbergas un Lundas universitātēs, vēlāk kļuva par zviedru un Brandenburgas galma hronistu. Pūfendorfs radīja vienu no pirmajām sistemātiskajām dabisko tiesību teorijām (*De jure naturae et gentium*, 1672), attīstot Hugo Grocija un Tomasa Hobsa idejas. Viņaprāt, starptautiskās tiesības balstās uz saprātu un ir saistošas visām tautām – arī ārpus kristietības. Darbā *De officio hominis et civis* (1673) viņš analizēja cilvēka pienākumus pret Dievu, sevi un sabiedrību, uzskatot, ka valsts ir “morāla persona”, kas veidojas no indivīdu gribu apvienošanās. Pūfendorfs bija viens no reliģiskās tolerances idejas pamatlicējiem un “koleģiālā” Baznīcas un valsts attiecību modeļa teorētiķis, kas vēlāk ietekmēja Prūsijas tiesību sistēmu. Viņa darbi būtiski ietekmēja apgaismības laikmeta domātājus, tostarp Ruso, Monteskjē un Loku.

32 Georgs Kaliksts (*Georg Calixtus*, 1586–1656) – vācu luterāņu teologs, kurš centās panākt kristiešu vienotību, uzskatot vairākas konfesionālās atšķirības par nebūtiskām. Studējis Helmštetē, Jēnā, Tībingenē un Heidelbergā, kā arī iepazinis Rietumeiropas reformācijas strāvojumus. No 1614. gada viņš bija teoloģijas profesors Helmštetes Universitātē. Savos darbos (*Disputationes*, 1613; *Epitome theologiae*, 1619) iestājās par “vienojošu teoloģiju”, balstītu agrīnās Baznīcas piecu gadsimtu vienprātībā (*consensus quinquesaecularis*) un Apustuļu ticības apliecībā kā kopīgā ticības pamatā. Šī nostāja izsauca apsūdzības sinkrētismā, īpaši

Autori, uz kuriem Dau balstījās, bija daudzējādā ziņā pretrunīgi un bieži izraisīja teoloģiskas debates.

Lai gan tā sauktais Konventa likums (*Konventikelplakatet*), kas aizliedza Zviedrijas valstī rīkot jebkādas reliģiskas sapulces ārpus baznīcām, tika izdots tikai 1726. gadā, Zviedrijas garīdzniecība un oficiālā reliģiskās vienotības politika jau pirms tam bija izteikti vērsta pret piētismu (Olli 2008: 468–469). Tomēr Vidzemē situācija atšķīrās, pateicoties Johana Fišera ietekmei, kurš nodrošināja, ka vismaz viņa darbības laikā piētisms universitātē tika pieļauts.

Mihaels Dau bija labi iepazinies ar jaunajām tendencēm filozofijā un teoloģijā. Savos rakstos viņš centās atspēkot apsūdzības ateismā³³, kas tika izvirzītas pret Kristianu Tomāziju un Renē Dekartu, apgalvojot, ka no Tomāzija un Dekarta filozofijas atvasinātie dabisko tiesību principi piedāvā stiprāko aizsardzību pret ateismu (Dau 1699: 52).

Šīs debates nav jāsaprot kā Tartu Teoloģijas fakultātes iekšējs konflikts, un tās arī neradīja fundamentālu opozīciju starp teoloģiju un filozofiju. Lielākā daļa tā laika teologu jau pirms profesūras iegūšanas bija nopietni studējuši filozofiju un labi pārzināja tās diskursu. Domstarpības radās starp piētisma un luteriskās ortodoksijas piekritējiem galvenokārt ideoloģisku sadursmju dēļ.

Šie saspīlējumi bija teoloģiskās ainavas raksturīga iezīme Gustava-Kārļa akadēmijas laikā. Neraugoties uz to, ka universitātes Satversme oficiāli atbalstīja luterisko ortodoksiju, Vidzemē bija daudz filozofu, teologu un garīdznieku, kas atklāti atbalstīja piētismu. Tomēr pēc superintendenta Johana Fišera aiziešanas 1699. gadā šīs institūcijas tonis ievērojami mainījās, kļūstot arvien naidīgāks pret piētismu.

no ortodokso luterāņu, piemēram, Abrahama Kalova, puses. Neskatoties uz to, Kaliksts palika uzticīgs luterismam un mācīja līdz mūža galam. Vēlāk viņa idejas ietekmēja arī anglikāņu augstbaznīcas teologus.

33 Apsūdzības ateismā pret Dekartu galvenokārt radās viņa metodoloģiskā skepticisma un mehānistiskā pasaules uzskata dēļ, ko kritiķi uzskatīja par tradicionālo Dieva esamības pierādījumu graušanu un iespējamo ceļu uz materiālismu.

Kā jau minēts, disputu skaits Gustava-Kārļa akadēmijas laikā bija ievērojami mazāks salīdzinājumā ar pirmo posmu; kopumā tika iesniegti tikai deviņi teoloģiski disputi. Zīmīgi, ka intriģējošākie teoloģiskie darbi šajā laikā radās ārpus Teoloģijas fakultātes.

Lielākā daļa teoloģisko disputu – pavisam septiņi – tika aizstāvēti teoloģijas *primarius* profesora Olaus Moberga vadībā, kurš pārstāvēja mērenu luterisko ortodoksiju. Moberga akadēmiskā izglītība ietvēra studijas Upsālā, *peregrinatio academica* (tradicionālais akadēmiskais ceļojums tālāku studiju turpināšanai) un mācības pie slavenā hebraista Ezras Edzardusa (*Johann Esdras Edzardus*, 1661–1747). Viņš bija arī atbildētājs vairākos filozofiskajos disputos un vadīja vienu teoloģisko disputu, kura temats bija Bībeles tulkošana vietējās valodās (Moberg, Carelius 1688).

Moberga teoloģisko nostāju labi ilustrē viņa 1593. gada Upsālas baznīcas koncila piemiņas runa, kurā tika apstiprināta nemainītās Augsburgas ticības apliecības pieņemšana (Moberg 1693). Savā doktora disputā Mobergs atbalstīja Konkordijas formulu, darba noslēguma tēzēs skaidri uzsverot balstīšanos uz “ortodoksajiem teologiem”³⁴. Atbilstoši saviem amata pienākumiem, par ko liecina saglabājušies lekciju kopsavilkumi, Mobergs galvenokārt pievērsās Vecās un Jaunās Derības eksegēzei, smēloties tieši no oriģinālvalodām (*ex textu Originali, ex fonte Hebraeo*) (*Catalogus lectionum publicarum* 1695; *Index lectionum publicarum* 1697).

Tartu teoloģijas profesors Krispins Olai Jernfelds (*Crispin Olai Jernfelt*, 1690–1695), kurš studēja Upsālā un 1681. gadā piedalījās disputā, kas ietvēra diskusiju par pigmejiem, kā arī vēlāk aizstāvēja disputus Gīsenē, pārstāvēja luterisko ortodoksiju, sekojot savu skolotāju tradīcijām. Nav zināms neviens disputs, ko viņš būtu vadījis Tartu.

No otras puses, Laurentijs Molins (zviedriski: *Lars Molin*, 1633–1699), otrais Gustava-Kārļa akadēmijas teologs, vairāk sliecās uz jaunāko piētisma teoloģisko orientāciju. Molins sāka studijas Upsālā

34 *Hinc cum orthodoxis Theologis recte concludimus* (Moberg, Erichsson 1699: 25, 51).

un vēlāk Ģīsenē pabeidza vispusīgu ekseģētisko licenciāta darbu par Apd 13:22 ar nosaukumu “Par ķēniņa Dāvida dievbijību” (*De vera heroum pietate*) Johana Heinriha Maja (vecākā) (*Johannes Henricus Maius sen.*, 1691–1752) vadībā (Majus, Molin 1692). Majs Ģīsenē ieviesa Filipa Jākoba Špēnera piētisma teoloģiju, un jau Molina dis-puta nosaukumā atspoguļojas šī ietekme. Darbā tiek kritizēta sho-lastiskā metode, uzsvērta dievbijība (*pietas*) un aplūkots piētismam raksturīgais “ticības varoņa” motīvs (skat. Marti 2011., 15–76). Mo-lins Zviedrijā kļuva pazīstams arī ar savām vēlākajām kritiskajām piezīmēm par Konkordijas formulu (Norberg b. g.).

Tartu Molina galvenie pienākumi bija mācīt un komentēt Augsбургas ticības apliecību. Privāti viņš solīja studentiem mācīt biblisko ģeogrāfiju (*geographia Sacra*) (*Catalogus lectionum publica-rum* 1696). No viņa darbības Tartu ir zināmi divi teoloģiski disputi, taču saglabāties ir tikai viens. Šajā teoloģiskajā darbā “Par izredzē-tību mūžīgajai dzīvei” (*De electione ad vitam aeternam*) argumentā-cija ir izklāstīta tēžu un antitēžu veidā. Tajā atklājas piesardzīga Konkordijas formulas kritika un pausts atbalsts lielākai starpkon-fesionālai iecietībai (Molin, Pastelberg 1697).

Teoloģijas profesors no 1701. līdz 1710. gadam Johanness Folhers (*Johannes Vollrath Fölsch*, 1660–1720) 1696. gadā Ģīsenē aizstāvēja licenciāta disertāciju “Par īsta kristieša ticības pārbaudi” (*De ΔOKI-MAΣΙΑ fidei hominis vere Christiani*) (Majus, Folcher 1696). Johana Heinriha Maja (vecākā) vadībā. “Folhers vēlāk akadēmijas Pērna-vas posma laikā kļuva par teoloģijas *professor primarius*, kur viņš vēl skaidrāk pauda atbalstu piētisma teoloģijai. Viņa licenciāta disputs noveda konfliktā ar Ingemundu Brēmu (*Ingemundus Bremus*), kurš akadēmijā sākotnēji bija trešais, bet vēlāk otrais teologs. Brēms vel-tīja savus pūliņus, lai vērstos pret piētismu (skat. arī Rauch 1936), un viņa apsūdzības galu galā noveda pie Folhera atlaišanas no ama-ta. Vēlāk Zviedrijā Folhers uz īsu brīdi tika ieslodzīts cietumā, jo viņa mācība esot bijusi ķecerīga (Berg b. g.).

Gabriels Skrage (*Gabriel Skragge*, ap 1660 –1704), kurš īsu lai-ku (1698–1701) bija teoloģijas profesors, bija mācījies Upsālā pie

slavenā orientālista Gustava Lillieblada (*Gustav Peringer Lillieblad*, 1651–1710). Tur pavadītajā laikā viņš kā atbildētājs piedalījās disputā par Jeruzalemes Senātu jeb Sinedriju. Sava *peregrinatio academica* (akadēmiskā ceļojuma) ietvaros Skrage studēja Jēnā pie Johana Vilhelma Baiera (*Johannes Gulielmus Baierus*, 1647–1695), ievērojama mērenā ortodoksā luterisma pārstāvja (Gaß 1875): 774).

Lai gan Tartu Universitātes darbību 17. gadsimta 90. gados pēkšņi ierobežoja Ziemeļu karš, šis posms iezīmēja ievērojamu teoloģisko daudzveidību un intelektuālo interesi. Pēc akadēmijas pārcelšanās uz Pērnavu 1699. gadā tās darbība kļuva arvien nedrošāka. Olausa Moberga doktora disputs, kas notika universitātes pārcelšanās svētku laikā 1699. gadā, iezīmēja pēdējo teoloģisko disputu Gustava–Kārļa akadēmijā (skat. 26. atsauci).

Vēlākā situācija Pērnāvā ir spilgti aprakstīta vienā no Ingemunda Brēma vēstulēm 1705. gadā. Pēc viņa teiktā, pilsēta atradās drūmā stāvoklī: tā bija netīra un *hunddyr* (ārkārtīgi dārga). Tajā laikā tur mācījās tikai septiņi studenti, par vienu mazāk nekā profesoru skaits. Turklāt visā apgabalā bija izplatījies piētisms (Berg b. g.).

LITERATŪRA

- *Allgemeine Deutsche Biographie*, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften (1894). Vol. 37, pp. 397–398.
- Andresen, Andres (1998). 1686. aasta Rootsi kirikuseadus Eesti-ja Liivimaa õiguskorralduses. *Ajalooline Ajakiri*, Nr. 3 (102), lk. 67–68.
- Annerstedt, Claes (1910). *Uppsala Universitets historia. Handlingar 1655–1694*. Bihang 2. Uppsala: Akademiska Bokförlaget, p. 32.
- Apin, Siegmund Jacob (1719). *Unvorgreiffliche Gedancken, wie man so wohl alte als neue Dissertationes academicas mit Nutzen sammeln, und einen guten Indicem darüber halten soll*. Nürnberg: Johann Daniel Tauber.

- B. a. (1894). Tarnow, Johann. *Allgemeine Deutsche Biographie*, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Vol. 37, pp. 397–398.
- Barth, Hans–Martin (1971). *Atheismus und Orthodoxie: Analysen und Modelle christlicher Apologetik im 17. Jahrhundert*, *Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 20–29.
- Berg, Tor (b. g.). Ingemund Bröms. *Svenskt biografiskt lexikon*. Available: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/17123> (accessed 2025–09–10).
- *Catalogus lectionum publicarum quas professores Academiae Dorpatensis ab autumno anni 1695. ad annum sequentem ejusdem temporis studiosae juventuti proponere decreverunt* (1695). Dorpat: J. Brendeken.
- *Catalogus lectionum publicarum quas professores Academiae Dorpatensis ab autumno anni 1696. ad annum sequentem ejusdem temporis studiosae juventuti proponere decreverunt* (1696). Dorpat: J. Brendeken.
- *Concordia* (1698). *Pia et unanimi consensu repetita confessio fidei et doctrinae electorum, principum et ordinum imperii, atque eorundem theologorum, qui Augustanam Confessionem amplectuntur: cui e Sacra Scriptura, ... qui post D. Martini Lutheri ... in controversiam venerunt, solida accessit declaratio*. Lipsiae: Grossius
- *Constitutioner* [1690] (1890). Kongl. Academiens i Dorpt *Constitutioner förswenskade*. Tartu University Library manuscript collection, F. 7, s–ü 2, 43v, 54r. Vrdl Claes Annerstedt, *Upsala universitets konstitutioner af år 1655*. Upsala: Akademiska bokhandeln, C. J. Lundström, 1890, S. 39.
- Dau, Michael (1699). *Der närrische und elende Atheist Oder Der also genannten grossen Religion Jämmerliche Beschaffenheit, Aus dem Licht der Natur kürztzlich vorgestellt von Michael Dau, P.P. Zu Ende sind beygefüget (I) der Beweis aus D. Georgii Calixti Schrifften, wodurch*

auch ein Heyde durch die gesunde Vernunft kan überzeuget werden, daß die H. Schrifft GÖttes Wort sey, (2) aus Hug. Grotii Büchern von der Wahrheit der Christlichen Religion, da die Einwürffe wieder etliche Bücher der Heil.Schrifft gründlich beantwortet werden. Dorpat: J. Brendeken.

- Dau, Michael (1701). *Sitten-Spiegel Bey dessen fleissiger Beschauung ein jeder dem es ein rechter Ernst ist, erkennen kann ob er und andere Menschen ein Thirisches oder Vernünftiges, oder Christliches Leben führen. In Fragen und Antworten gestellet.* Pernau: Brendeken.
- Dorsch, Johann Georg [P], Elvering, Gabriel [R] (1650). *Apologia Iudicii Collegii Theologici Acad. Argentoratensis, In causa Johannis Latermanni D. & P.P. Regiomontani Anno M.DC.XLVI. lati; Contra Iuliani alicius Antecessoris disserationes.* Argentorati: Pickel.
- Dreier, Christian [P], Preuß, Georg [R] (1649). *De Igne Purgatorio, Exhibens Thesin Et Antithesin.* Regiomonti: Typis Reusnerianis.
- Elvering, Gabriel [P], Hodensius, Simon [R] (1654). *Disputatio III. Ordinaria De Scriptura Sacra Continens Quaestionem de Usu Principiorum Rationis, Quam D. O. M. A. Praeside Gabriele Elvering, S. Theolog. Professore Ordinario, in Academia Gustaviana publicae disquisitioni subjicit Simon Theodori Hodensius, Smolandia Svecus, SS. Theol. Studiosus. Ad d. ... Aprilis ... Dorpati Livonorum Imprimebat Johannes Vogelius, Reg. Acad. Typogr. Anno M DC LIV.* Dorpat: J. Vogelius.
- Fischer, Johann (1697). *Die offenbahrung des sterbens und lebens des Herrn Jesu Christi in und an seinen gläubigen/ als Herr Wilhelm Ludwig Spener/ von Franckfurt am Mayn/ SS. Theologiae Candidatus, auf seiner angestellten reise zu Lindenhoff in Liefßland den 24. Junii 1696. seine Seele seinem himmlischen Vater seliglich überlassen hatte/ und sein verblichener körper den 14. Jul. zu Wenden in der Domkirchen zur ruhe geleget worden.* Ed. Wilhelm Ludwig Spener. Berlin: Salfeld.
- Friedenthal, Meelis (2012). *Ateism varauusajal kui ebakindluse väljendus ja kindluse otsimine [Agrīno laiku ateisms kā*

nenoteiktības un pārliecības meklējumu izpausme]. *Ajalooline ajakiri* 141/142, No. 3/4, lk. 221–238.

- Friedenthal, Meelis, Päll, Janika (2017). Pneumatoloogiast üldiselt ja Gezeliuse kreekakeelsetest pneumatoloogilistest disputatsioonidest spetsiifiliselt [Of Pneumatology in General and of Gezeliuss' Greek Pneumatological Disputations in Particular]. Kaju, Katre (ed.). *Rahvusarhiivi toimetised. Acta et commentationes archivi nationalis Estoniae. Kroonikast epitaafini. Eesti- ja Liivimaa varauusaegsest haridus- ja kultuurielust* 1, No. 32, lk. 182–237.
- Friedenthal, Meelis (2020). Ramism, Metaphysics and Pneumatology in the Swedish Universities of the First Half of the 17th Century. Seidel, Robert, Marti, Hanspeter, Friedenthal, Meelis (eds.). *Early Modern Disputations and Dissertations in an Interdisciplinary and European Context. Intersections: Interdisciplinary Studies in Early Modern Culture*. Leiden: Brill, pp. 625–648. https://doi.org/10.1163/97890004436206_025.
- Gaß, Wilhelm (1875). Baier, Johann Wilhelm. *Allgemeine Deutsche Biographie, herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Bd. 1, S. 774.
- Gaß, Wilhelm (1877). Dreier, Christian. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 5, S. 392–393.
- Goetschenius, Nt Petrus [P], Calmariensis, Nicolaus Olai [R] (1634). *Disputationum Theologicarum Tertia, eaque anniversaria, de Salvatore Nostro Jesu Christo, exponens ὀνοματολογίαν ejusdem ex Levitico. Cujus, ... Sub praesidio Petri Goetschenii, SS. Theolog. Licent., ejusdemque & Graecae Linguae Professoris, partrocinium publice suscipiet Nicolaus Olai Calmariensis ...* 25. D. Julij. Dorpati Livonorum. Dorpat: J. Pistorius.
- Goetschenius [P], Petrus, Calmariensis, Nicolaus Olai [R] (1635). *Dissertatio philosophica et solennis, de mundo in genere: quam ... in ... Academia Regia Dorpatensi, sub directione ... Dn. Petri Goetschenii,*

- SS. theologiae licent., ejusdemque & Graecae linguae profess. ... pro insignibus magisterii consequendis publice examinandam ... exponit Nicolaus Olai Calmariensis, ad diem 22. augusti... Dorpati Livonorum, typis exscripsit Jacobus Pistorius, anno 1635. Dorpat: Pistorius.
- Grell, Ole Peter (1995). *The Scandinavian Reformation: From Evangelical Movement to Institutionalisation of Reform*. Cambridge University Press, pp. 5–7.
 - Grell, Ole Peter (2016). Religious and Social Regimentation. Kouri, E. I., Olesen, Jens E. (eds.). *The Cambridge History of Scandinavia*, Vol. 2. 1520–1870. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 416–438.
 - Grunert, Frank, Hambroek, Matthias, Kühnel, Martin (Hrsg.) (2017). Christian Thomasius. Briefe 1679–1692. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, pp. 218–221.
 - Haga, Joar (2012). *Was There a Lutheran Metaphysics?: The Interpretation of Communicatio Idiomatum in Early Modern Lutheranism*. Vandenhoeck & Ruprecht, p. 272.
 - Hinske, Norbert Vt (2012). *Halle: Aufklärung und Pietismus*. Walter de Gruyter, S. 71.
 - Hotson, Howard (2007). *Commonplace Learning: Ramism and Its German Ramifications, 1543–1630*. Oxford: Oxford University Press, p. 91.
 - Hunter, Ian (2007). *The Secularisation of the Confessional State: The Political Thought of Christian Thomasius*. Cambridge University Press.
 - *Index lectionum publicarum, quas professores in Regia Acad. Dorpat. A mense Augusto anni M. DC. XCVII. ad eundem anni futuri, ... studiosae juventuti proponere constituerunt* (1697). Dorpat: J. Brendeken.
 - Jaanson, Ene-Lille (2000). *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710: Ajalugu ja trükiste bibliograafia = Druckerei der Universität Dorpat*

1632–1710: *Geschichte und Bibliographie der Druckschriften*. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu.

- Jenny Ingemarsdotter (2011). *Ramism, Rhetoric and Reform: An Intellectual Biography of Johan Skytte (1577–1645)*. *Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala Studies in History of Ideas*, 42. Västerås: Edita Västra Aros, pp. 126–129.
- Jensen, Kristian (1990). Protestant Rivalry – Metaphysics and Rhetoric in Germany c. 1590–1620. *The Journal of Ecclesiastical History*, No. 41, no. 1, pp. 24–43.
- Kand, Merle (2010). *Georg Mancelius teoloogina juhendatud disputatsioonide põhjal*. Master thesis. Tartu Ülikool.
- Kaufmann, Thomas (1996). Die Konfessionalisierung von Kirche und Gesellschaft. Sammelbericht über eine Forschungsdebatte. *Theologische Literaturzeitung*, Nr. 121, S. 1008–1025.
- Kaufmann, Thomas (2016). What Is Lutheran Confessional Culture? *Religion as an Agent of Change*, Vol. 72, pp. 125–48.
- Klöcker, Martin (2005). *Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657): Institutionen der Gelehrsamkeit und Genese städtischer Gelegenheitsdichtung*. Walter de Gruyter, S. 233.
- Kõiv, Lea (2013). Uue vagaduse otsinguid. Andreas Sandhagen ja ortodoksne luterlus Tallinnas. *Tuna: ajalookultuuri ajakiri*, No. 2, pp. 16–43.
- Kõpp, Juhan, Rahamägi, Hugo Bernhard, Sild, Olaf (1932). Tartu Usuteaduskond Rootsi Ajal [Tartu Teoloogias fakultäte zviiedru laikā]. Toim Eduard Tennmann. *Usuteadusline Ajakiri*, No. 3.
- Krēsliņš, Jānis (1992). *Dominus Narrabit in Scriptura Populorum: A Study of Early Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische Lang-Gewünschte Postill of Georgius Mancelius*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.
- Lepajõe, Marju (2011). Teoloogias Academia Gustaviana's. Lepajõe, Marju. *Roomlaste Taltsutamine*. Tartu: Ilmamaa.

- Lotz-Heumann, Ute (2016), Confessionalization. *The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*. Farnham: Routledge, pp. 53–73.
- Lund, Eric (2008). Nordic and Baltic Lutheranism. Kolb, Robert (ed.). *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550–1675. Brill's Companions to the Christian Tradition*. Leiden: Brill, pp. 437–438.
- Majus, Johann Heinrich [P], Molin, Laurentius [R] (1692). *Exercitationum theologicarum ad locum Paulinum Act. XIII. 22. Sive summi Numinis de vera heroum pietate, testimonium prima*. Gissae: Müllerus.
- Majus, Johann Heinrich [P], Folcher, Johannes [R] (1696). *Dissertatio Theologica Inauguralis, Sistens Sciagraphiam Tractatus Prolixioris De Dokimasia Fidei Hominis Vere Christiani: Ex Occasione Verborum Pauli Epist. Post. ad. Corinth. XIII. 5*. Gissae Hass.: Kargerus.
- Mancelius, Georgius (1633). *Palaestra Theologica Privatis XV. exercitiis olim instituta, Nunc vero in Regia Academia Dorpatensi aperta*. Dorpat: Pistorius.
- Marti, Hanspeter (2011). Die Rhetorik des Heiligen Geistes: Gelehrsamkeit, poesis sacra und sermo mysticus. Mißfeldt, Antje (hgb.). *Gottfried Arnold. Radikaler Pietist und Gelehrter. Jubiläumsgabe von und für Dietrich Blaufuß und Hanspeter Marti*. Köln [u. a.]: Böhlau, S. 15–76.
- Marti, Hanspeter (2014). Christian Thomasius und der Pietismus im Spiegel ihrer Wirkungsgeschichte: zur Bedeutung der Thomasius- und Spener-Rezeption im Baltikum. Marti, Hanspeter (hgb.). *Kulturaustausch: baltisches Echo auf Gelehrte in der Schweiz und in Deutschland. Freundesgabe für Arvo Tering*. Köln [u.a.]: Böhlau, S. 82–83.
- Moberg, Olof, Carelius, Thomas Benedictus (1688). *De libertate S. Scripturam legendi, inque populares linguas transferendi, disputatio theologica pontificiorum erroribus potissimum*

opposita, et cum consensu ... publicae censurae submissa ab Olao Moberg, ... respondente Thoma Carelio, Sudermanno. Ad diem mensis Octobris A. 1688. In auditorio Gustav. majore.

- Moberg, Olaus (1693). *Oratio in laetam memoriam concilii, quod Upsaliae, orthodoxae religionis stabiliendae causa, centum ab hinc annis, convocatum fuit, solenniter habita ab Olao Mobergio, S. theol. professore, in Regia Gustaviano-Carolina ad Emmam Academia, quum jubilaus annus festive celebraretur per universum Sveo-Gothicum regnum*. Dorpat: J. Brendeken.
- Moberg, Olaus [P], Erichsson, Andreas [R] (1699). *Disputatio Theologica Inauguralis, Legis Moralis, Evangelii, Et Utriusque Discriminis, Brevem ... Exhibens, Quam ... Consentiente Veneranda Theologica Facultate, in Celeberrimo Musarum Parnaviensium Emporio, Pro Consequendo gradu Theologia Summo, Examinandam, Publice ... D. 1. Sept. a. M.DC.XCIX. Proponit Olaus Moberg, S. Theolog. Ibidem Prof. Prim. Responsurus Stabit Andreas Erichsohn Revaliensis, S. R. M. Alumnus*. Pernau: J. Brendeken, pp. 25, 51.
- Molin, Laurentius [P], Pastelberg, Johannes Elias [R] (1697). *Exercitatio theologica. De electione ad vitam aeternam, quam, ... praeside ... Laurentio Molin, ... anno aerae Christianae 1697. ... examini exhibet Johannes Elias Pastelberg*. Dorpat: J. Brendeken.
- Norberg, Axel (b. g.). Lars Molin. *Svenskt biografiskt lexikon*. Available: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/9429> (accessed 2025-09-10).
- Olli, Soili-Maria (2008). Blasphemy in Early Modern Sweden – an Untold Story. *Journal of Religious History*, No. 4 (32), pp. 468–469.
- Ong, Walter Jackson (1979). *Ramus. Method and the Decay of Dialogue. From the Art of Discourse to the Art of Reason*, New York: Octagon Books.

- Päll, Janika (2003). *Vanakreeka Keel Tartu Ülikoolis 1632–1710. Kakssada Aastat Klassikalist Filoloogiat Eestis= Duo Saecula Philologiae Classicae in Estonia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Päll, Janika (2018). *Humanist Greek in Early Modern Estonia and Livonia: The Contexts and Principal Genres*. Päll, Janika, Volt, Ivo (eds.). *Hellenostephanos. Humanist Greek in Early Modern Europe: Learned Communities between Antiquity and Contemporary Culture*. Tartu: University of Tartu Press, p. 79.
- Raid, Lembit, Oja, Tiit, Pirsko, Tiit (1995). *Tartu Ülikooli usuteaduskond 1632–1940*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Rauch, Georg von (1936). Aus dem wissenschaftlichen Leben der schwedischen Universität Dorpat. *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde*. Vorträge zur Hundertjahrfeier am 6.–9. Dezember 1934. Riga: Bruhns.
- Rauch, Georg von (1943). Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland, 1690–1710. *Schriftenreihe Schweden und Nordeuropa*, H. 5. Essen: Essener Verlagsanstalt, S. 167–265.
- Rango, Conrad Tiburtius (1688). *Svecia Orthodoxa, Das Ist: Das Rechtgläubige Nordische Königreich Schweden*. Stettin: Rhete, S. 275.
- Sarcovius, Daniel [P], Wernberg, Boetius [R] (1699). *Brevem Dissertationem De Philosophiae Theoreticae, in Theologia usu, Pro Gradu Magisterii, ... in alma ad Emmam Academia, Sub moderamine ... Danielis Sarcovii, Profess. Log. Phys. & Metaphys. Ordin. Tam docentium quam discentium publico examini modeste submittet Boet. A. Wernberg, Con-Rector Regii ludi literarii Dorpatensis. Anno 1699. D. [22.] Februar ... Dorpati, Excud. Johannes Brendeken, Acad. Typographus. Dorpat: J. Brendeken*.
- Sellberg, Erland (2001). The Usefulness of Ramism. Feingold, Mordechai, Rother, Wolfgang, Freedman, Joseph S. (eds.). *The Influence of Petrus Ramus: Studies in Sixteenth and Seventeenth Century Philosophy and Sciences*. Basel: Schwabe & Co, pp. 107–126.

- Sild, Olaf (1928). August Hermann Francke mõjud meie maal. *Usuteadusline Ajakiri*, 4, lk. 164–216.
- Talonen, Jouko (2014). Latviešu teoloģijas saknes. *Latvijas Luterānis*, 17. janv. <https://latvijasluteranis.lv/2014/01/17/latviesu-teoloģijas-saknes/> (skatīts 08.10.2025.).
- Tarnow, Johann, Virginius, Andreas (1626). *Disputatio solennis de aeterna praedestinatione hominum in fide iustificante ad finem usque vitae perseverantium*. Rostochii: Pedanus.
- Tartu Ülikooli Ajaloo Allikaid. *Quellen Zur Geschichte Der Universität Tartu (Dorpat)* (1932). I. Academia Gustaviana : A) Urkunden Und Dokumente. Tartu: Tartu Ülikool.
- *Theologen des 17. und 18. Jahrhunderts. Konfessionelles Zeitalter – Pietismus – Aufklärung* (2002). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, S. 110.
- Vasar, Juhan (ed.) (1932). *Tartu Ülikooli ajaloo allikaid. Quellen zur Geschichte der Universität Tartu (Dorpat)*. I, Academia Gustaviana : a) Urkunden und Dokumente Tartu: Tartu Ülikool, lk. 23, 63.
- Wallmann, Johannes (1995). *Theologie und Frömmigkeit im Zeitalter des Barock: Gesammelte Aufsätze*. Tübingen: Mohr, S. 249.
- Wallmann, Johannes (2010). *Pietismus und Orthodoxie*. Mohr Siebeck Verlag, S. 23–24.
- Westling, Gustaf Oskar Fredrik (1899). *Meddelanden om luthersk ortodoxi, synkretism och pietism i Estland under det svenska väldets tid*. Kyrklig tidsskrift, S. 307.
- Viiding, Kristi (2010). Die Lateinische Gelegenheitsdichtung von Georg Mancelius in Dorpat (1632–1638). Päll, Janika, Volt, Ivo, Steinrück, Martins (eds.). *Classical Tradition from the 16th Century to Nietzsche*. Tartu: Tartu University Press.
- Viiding, Kristi (2011). Haritlaste tunnuslaused 17. sajandi Eesti- ja Liivimaa: allikad ja kasutusviis. *Lugemise kunst = The art of reading*. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2011.

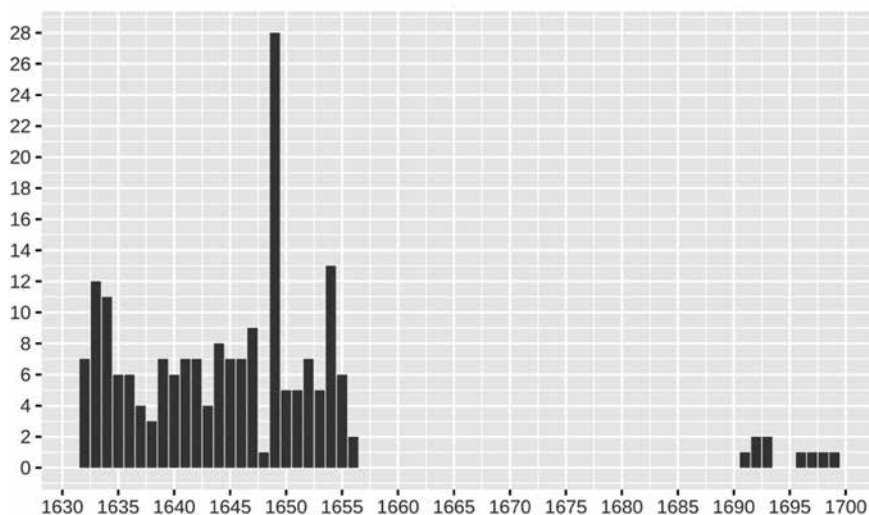
- Virginius, Andreas, Horning, Michael (1620). *Disputatio politica de generali legum constitutione*. Rostochii: Ferberus.
- Virginius, Andreas (1635). *Manipulus disputationum theologicarum*. Dorpat: Jacobus Pistorius.
- Virginius, Andreas (1635a). *Sententia omnium Orthodoxorum, cui et nos ore et corde subscribimus [...]*. Andreas Virginius, *Manipulus disputationum theologicarum*. Dorpat: Jacobus Pistorius, l. 6, 48.
- Virginius, Andreas [P], Goetschenius, Petrus [R] (1632). *Disputatio Theologica De Apostasia Fidelium sive Renatorum: Qua invictu fundamentis asseritur, Fideles sive Renatos, mortaliter peccando, posse excidere gratia Dei, amittere fidem, atque excutere Spiritum Sanctum: & contra Calvinianorum objectiones diluuntur*. Dorpat: J. Pistorius.
- Witte, Henning (1685). *Memoriae Theologorum Nostri Seculi Clarissimorum Renovatae*. Apud Martinum Hallervord, 1521.

1. tabula

Tartu notikušie
teoloģiskie disputi,
uzskaitīti pēc to
prezidējošajiem
profesoriem

<i>Praeses</i>	Disputantu skaits
Virginius, Andreas	137
Gezelius, Johannes	28
Mancelius, Georgius	18
Elvering, Gabriel	14
Moberg, Olaus	7
Goetschenius, Petrus	5
Molin, Laurentius	2

2. attēls. Tartu prezentētie teoloģiskie disputi, uzskaitīti pēc daudzuma

Directions of Academic Theology in Tartu, Academia Gustaviana and Gustavo–Carolina

ANNOTATION

This article examines the development of academic theology at Academia Gustaviana (1632–1656) and Academia Gustavo–Carolina (1690–1710) in Tartu, focusing on the role of theological disputations and their significance in the process of confessionalization. Particular attention is given to the content of disputations, which reflect the influence of Lutheran orthodoxy and, later, Pietism, as well as to Olaus Moberg's doctoral disputation in 1699, which marked the last significant theological event of the Gustavo–Carolina period. The study explores the theological stances of professors, the impact of

university statutes on the curriculum, and the intellectual diversity that characterized the academic environment of the Swedish Empire in Estonia and Livonia on the eve of the Great Northern War. It highlights the dialogue between academic theology, political authorities, and the institutional church, which shaped the Lutheran identity in the region.

Keywords: Academia Gustaviana, Academia Gustavo–Carolina, Olaus Moberg, Tartu, Pärnu, Lutheran orthodoxy, Pietism, theological disputations, Great Northern War, history of theology in the Baltic region.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333713>

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Guntis Kalme

Ernsts Gliks par sevi. Teoloģiski antropoloģisks priekšvārds viņa “Autobiogrāfiskajai skicei” (1699)

ANOTĀCIJA

Raksts analizē Ernsta Glika (1654–1705) autobiogrāfisko skici (1699)¹, kas adresēta Zviedru Vidzemes ģenerālgubernatoram Ērikam Dālbergam (*Erik Dahlbergh*, 1625–1703)² un glabājas Zviedrijas Valsts arhīvā³. Dokuments sniedz unikālu ieskatu pirmā latviešu Bībeles tulkotāja pašizpratnē un atklāj viņa dzīves veikumu teoloģiski antropoloģiskā skatījumā. Gliks sevi raksturo kā “svešinieku šajā zemē”, kurš tomēr kalpojis “*non Patriae sed Livoniae* [ne Tēvijai, bet Livonijai] ar uzticību un godīgumu”. Skice parāda viņu kā Dieva Vārda adresātu, kurš savu identitāti rod nevis etniskajā piederībā

1 Ernsts Gliks savu autobiogrāfisko skici adresēja Zviedru Vidzemes ģenerālgubernatoram Ērikam Dālbergam, jo viņš bija augstākais karaliskās varas pārstāvis šajā provincē. Šādi dokumenti kalpoja kā oficiālas atskaites par garīdznieku kalpošanu un darbiem, ļaujot vienlaikus pamatot paveikto, aizstāvēt ieceres (piemēram, skolu tīklu, Bībeles tulkojumu, “moskavītu mācību grāmatas”) un apliecināt lojalitāti Zviedru kronim.

2 Ēriks Dālbergs (*Erik Jönsson Dahlbergh*, 1625–1703) bija zviedru kara inženieris, militārais komandieris un kartogrāfs, kas no 1696. līdz 1702. gadam bija Zviedru Vidzemes ģenerālgubernators. Sk. Erik Jönsson Dahlbergh. *Svenskt biografiskt lexikon*. Riksarkivet. Pieejams: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=15793> (skatīts 08.10.2025.).

3 Riksarkivet (Zviedrijas Valsts arhīvs), Stockholm. Fonds: *Livonica II*, vol. 473, *Dorpat-Per-nau Universitets arkiv. Rätttegångshandlingar*. Dokumenta nosaukums: *Ernst Glücks autobiographische Skizze an Generalgouverneur Graf Erik Dahlbergh*, 10. Mai 1699; *eingegangen in Riga am 19. Mai, Dorpat am 20. Juni 1699*.

vai karjerā, bet kalpošanā. Tajā uzsvērts latviešu Baznīcas garīgais trūkums – Bībeles nepieejamība dzimtajā valodā – un pamatojums Glikā darbam: katehisma izveide⁴, skolu dibināšana, Bībeles tulkojums no oriģinālvalodām un plašāks skatījums uz citu tautu evaņģelizāciju. Teksts nav personiski memuāri, bet administratīva atskaite, kas vienlaikus atklāj luterisku cilvēka izpratni: cilvēks ir radīts Vārdam, audzināms ticībā un sūtīts kalpot citiem – garīgas aksiomas, pēc kurām savā kalpošanā vadījās Gliks.

Atslēgvārdi: Ernsts Gliks, autobiogrāfija, teoloģiskā antropoloģija, Bībeles tulkojums, latviešu skolas, 17. gadsimts.

Cilvēks kā svešinieks un aicinājuma nesējs

No misijas viedokļa redzams likumsakarīgs princips: gandrīz vienmēr, izņemot pašu kristietības sākumu, kad pirmie misionāri bija jūdi, kas sludināja jūdiem, Evaņģēlija nesēji konkrētai tautai ir nākuši no citām zemēm. Misionāri parasti ir bijuši cittautieši, kuri paši savukārt Evaņģēliju bija saņēmuši no citas tautas pārstāvjiem. Tādējādi kristīgās vēsts ceļš vēsturē veidojas kā nepārtraukta stāfete, kur tautas, kuras reiz bija “saņēmējas”, kļūst par “devējām” citām tautām. Kristietība līdz latviešiem nonāca no citām tautām un kultūrām: jūdi → grieķi/romieši → ģermāņi → skandināvi un vācieši → latvieši. Tas parāda, ka kristīgā ticība vienmēr ienāk no svešiniekiem, kas paši savukārt ir kļuvuši par ticības nesējiem tāpēc, ka kādreiz to bija saņēmuši no citas tautas.

Šo universālo principu spilgti apliecina arī Ernsta Glikā paša apziņa. Autobiogrāfijā viņš norāda: “Esmu gan svešinieks šajā zemē,

⁴ Vortālā literatura.lv norādīts: “Latviešu grāmatniecībai nozīmīgs ir Johana Fišera un J. Helviga sarakstītais darbs *Schriffmässige Erklärung des kleinen Katechismi D. Mart. Lutheri.* (pirmizdevums 1680), pēc kura E. Gliks sagatavojis daudzreiz iespiesto un Vidzemē oficiāli lietoto katehismu “Svētu bērnu mācību tā Dieva kalpa Luterus..” (pirmizdevums 1682. gadā). Šī katehisma otru daļu Ernsts Gliks tulkojis latviešu valodā; šis darbs Glikam bija sagatavošanās pirms Bībeles tulkojuma.” Pieejams: <https://www.literatura.lv/organizācijas/1190981> (skatīts 08.10.2025.).

bet savai tēvijai neesmu varējis tā īsti pateikties un kalpot [...], jo šo kalpošanu es kopš 21 gada vecuma “*non Patriae sed Livoniae* [ne Tēvijai, bet Livonijai] veicu ar visu uzticību un godīgumu”. Šie vārdi atklāj dubulto identitāti: vācu izcelsmes intelektuālis kļūst par tautas skolotāju Vidzemē.

Antropoloģiski tas rāda, ka cilvēka identitāte rodas ne tikai no viņa etniskās piederības, bet tā tiek piepildīta un īstenota caur Dieva aicinājumu. Būdam svešinieks, viņš savu citādību nevis noliedz, bet ļauj, lai tieši caur to Evanģēlijs sasniegtu citu tautu. No civilizatoriskā skatījuma tas apliecina universālu likumsakarību: kultūras un garīgie sasniegumi bieži ienāk ar citu tautību pārstāvjiem, ja vien tie nav agresori, bet kalpo kā tilti zināšanu, ticības un izglītības nodošanai.

Cilvēks kā Vārda adresāts

Autobiogrāfijas galvenais motīvs ir Svēto Rakstu nepieejamība latviešu tautai. Gliks raksta: “Pirmais trūkums, ko es, ierodoties šajā zemē [...], ieraudzīju, bija tas, ka latviešu Baznīcai nebija savas Bībeles.” Viņš šo trūkumu salīdzina ar saules atņemšanu pasaulei: *tolle solem e mundo et nihil habebis nisi spissas tenebras Cimmeriumque barathrum* [izstum sauli no pasaules, un tev neatliks nekas cits kā bieza tumsa un kimēriešu bezdibenis]. Antropoloģiski tas nozīmē: cilvēks bez Vārda atrodas garīgā tumsā. Luteriskā skatījumā cilvēks ir *capax Dei* – spējīgs uzņemt Dieva Vārdu, taču šī spēja var īstenoties tikai tad, ja Vārds skan dzimtajā valodā un kļūst par viņa dzīves gaismu.

Cilvēks un izglītība

Gliks uzsver: “skolas bērnu rokās” ir jāliek katehisms. Ja pirms tam Vidzemē par zemnieku bērnu skolām smējās, Gliks tās padarīja par īstenību. Autobiogrāfijā viņš liecina: “Alūksne kļuva par pirmo

vietu Vidzemē, kur ar Dieva žēlastību manā pirmajā uzturēšanās gadā, AD 1683, vienlaikus tika izveidotas trīs skolas.”

Antropoloģiski tas nozīmē: cilvēks nav pašpietiekams, bet gan audzināms. Viņš ir būtne, kuras identitāte un ticība tiek veidota ar mācīšanos, ar ārējo Vārdu (*per Verbum externum*)⁵. Šeit redzam luterisku pedagoģisko antropoloģiju: bērns jau no mazotnes ir pilnvērtīgs ticības subjekts, un tautas nākotne ir atkarīga no izglītības Dieva Vārdā.

Cilvēks plašākā pestīšanas vēsturē

Autobiogrāfijā Gliks pārliecinoši saka, ka viņa misijas horizonts nesniedzas tikai līdz latviešiem. Viņš raksta par “moskavītu mācību grāmatu sagatavošanu” un uzturēja pie sevis “vecu krievu priesteri [...] kā sekretāru [baznīc]slāvu Bībeles tulkošanai dzimtajā krievu valodā”. Tas parāda universālu skatījumu: cilvēks ir ne tikai vienas tautas loceklis, bet gan pestīšanas vēstures adresāts. Antropoloģiski šī apziņa balstās reformācijas pārliecībā, ka Evaņģēlijs nav piesaistīts vienai nācijai, bet pārveido visas tautas.

Cilvēks kā pazemīgs kalpotājs

Skices tonis ir lakonisks un atturīgs. Gliks uzsver, ka strādājis “bez atalgojuma agrās rīta un vēlā vakara stundās”. Šis pašraksturojums atklāj *homo minister* tēlu: cilvēks īstenojas nevis pašrealizācijā, bet kalpošanā. Antropoloģiski tas ir pretstats *homo incurvatus in se* (cilvēks, kas ir vērsts sevī): caur Evaņģēliju cilvēks kļūst par *homo apertus ad Deum et proximum* – atvērtu Dievam un tuvākajam.

5 Luteriskajā teoloģijā ar “ārējo Vārdu” (*verbum externum*) saprot Dieva Vārdu, kas cilvēku sasniedz ārēji — caur sludināšanu un dzirdamu apliecinājumu. Tas tiek pretstatīts iekšējām, privātām “atklāsmēm” vai subjektīvām izjūtām, kuras nevar kalpot par ticības leģitimitāti, autoritatīvu un drošu avotu.

Žanrs un teoloģiski antropoloģiskā vērtība

Skice nav literāri memuāri, bet administratīva atskaite. Tieši tāpēc tā ir antropoloģiski nozīmīga: tā atklāj, kā garīdznieks pats sevi redz *coram Deo* (Dieva priekšā) un *coram hominibus* (cilvēku priekšā). Tā ir liecība par cilvēku, kurš sevi saprot kā daļu no plašākas pestīšanas vēstures un savu identitāti definē kā uzticīgu kalpošanu Dieva Vārdam.

Noslēguma atziņa

Ernsts Gliks miris 1705. gada 5. maijā, Ziemeļu kara laikā. Viņa tulkotā Bībele un skolas kļuva par pamatu latviešu kristīgajai un nacionālajai identitātei. No teoloģiski antropoloģiskā skatījuma viņa autobiogrāfija rāda cilvēku kā svešinieku, kas savu dzīves jēgu atrod kalpošanā; kā Dieva Vārda adresātu, kas bez Rakstiem paliktu tumsā; kā audzināmu būtni, kuras brīvība top veidota caur Vārdu; un kā pazemīgu kalpotāju, kurš savu dzīvi redz kā *doxologia*, Dieva goda apliecinājumu.

SECINĀJUMI

1. Glikas autobiogrāfiskā skice ir unikāla ar to, ka tā ļauj ieraudzīt Vidzemes mācītāju oficiālā administratīvā dokumenta formā, nevis literārā atmiņu stāstījumā.
2. Teksts parāda, ka Bībeles tulkojums latviešu valodā viņa skatījumā bija ne tikai reliģisks, bet arī civilizatorisks uzdevums – “izstumt sauli no pasaules” nozīmētu tautu atstāt garīgā tumsā.
3. Skolas un katehētika bija neatņemama tulkojuma sastāvdaļa, jo tikai izglītota tauta varēja pieņemt Dieva Vārdu.
4. Skice atklāj Glikas plašāku redzējumu: viņš skatījās pāri Vidzemes robežām, domājot par Ingrijas un Krievzemes tautu evaņģelizāciju.

5. Teoloģiski antropoloģiskā skatījumā Gliks rāda cilvēku kā svešinieku, kas savu identitāti atrod kalpošanā kā *capax Dei* – Dieva Vārdam atvērtu, kā audzināmu un veidojamu būtni un kā pazemīgu kalpotāju, kura dzīve kļūst par *doxologia*.

Ernst Glück on Himself: A Theological–Anthropological Preface to His “Autobiographical Sketch” (1699)

ANNOTATION

The article analyzes Ernst Glück’s (1654–1705) autobiographical sketch (1699), addressed to the Swedish Livonian Governor General Erik Dahlbergh (1625–1703) and preserved in the Swedish State Archives. This unique document provides insight into the self-understanding of the first translator of the Bible into Latvian, viewed from a theological–anthropological perspective. Glück portrays himself as “a stranger in this land” who nevertheless served “*non Patriae sed Livoniae* with loyalty and honesty.” The sketch highlights the spiritual deficiency of the Latvian Church—the absence of the Bible in the vernacular—and explains Glück’s undertakings: the preparation of catechetical works, the establishment of schools in Alūksne, the translation of the Bible from the original languages, and even plans for the evangelization of Russian peoples. More than a biographical note, the text reveals a Lutheran vision of humanity: man as a recipient of God’s Word, as a being shaped by education and mission, and as a servant whose life becomes a doxology to God.

Keywords: Ernst Glück, autobiography, theological anthropology, Bible translation, Latvian schools, 17th century.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsaucē uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19333805>

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Ernsts Gliks

Autobiogrāfiskā skice¹

Ernesta Glika 1699. gada 10. maija raksts ģenerālgubernatoram grāfam Ērikam Dālbergam²; saņemts Rīgā 19. maijā, Tērbatas Universitātē 20. jūnijā.

Riksarkivet, Liv. II, 473. *Dorpat-Pernau Universitets arkiv. Rättegångs-handlingar.*³ Kopija.

ANOTĀCIJA

Raksts iepazīstina ar prāvesta Ernsta Glika autobiogrāfisko skici – viņa 1699. gada 10. maija ziņojumu ģenerālgubernatoram grāfam Ērikam Dālbergam, kas saglabājusies Tērbatas-Pērnavas Universitātes arhīvā (*Dorpat-Pernau Universitets arkiv, Riksarkivet, Liv. II, 473*). Šis vēsturiski un teoloģiski nozīmīgais dokuments sniedz paša Glika liecību par viņa dzīvi, aicinājumu un Bībeles tulkošanu latviešu valodā, kā arī izgaismo viņa plašāku redzējumu par kristīgās izglītības un misijas uzdevumu Ziemeļaustrumeiropā.

1 Viestura Rikveiļa tulkojums no: Dunsdorfs, Edgars. *Pirmās latviešu bībeles vēsture* Minneapolī: Latviešu ev. lut. Baznīca Amerikā, 1979. 1. pielikums, 142.–146. lpp.

2 Ēriks Dālbergs (*Erik Dahlbergh*, līdz dižciltīgā titula iegūšanai 1660. gadā Ēriks Jensonss (*Erik Jönsson*), 10.10.1625. Stokholmā – 16.01.1703. Stokholmā) – zviedru grāfs, militārpersona, arhitekts un ierēdnis, kara padomnieks (1677), Jenčēpingas gubernators (1687–1693), feldmaršals (1693), Brēmenes un Verdenes ģenerālgubernators (1693), Vidzemes ģenerālgubernators (1696–1702).

3 Zviedrijas Valsts arhīvs, *Livonica II*, 473. Tērbatas-Pērnavas Universitātes arhīvs. Tiesvedības dokumenti.

Gliks raksta par savu motivāciju sākt Bībeles tulkojumu latviešu valodā, ko viņš uzskatīja par garīgas gaismas atjaunošanu tautai, kurai “nebija savas Bībeles”. Viņš skaidro tulkošanas darba gaitu – no katehisma izstrādes un ģenerālsuperintendanta Johana Fišera atbalsta līdz karaļa Kārļa XI finansētajam projektam –, kura rezultātā pēc astoņu gadu darba tapa pilns Svēto Rakstu tulkojums latviešu valodā. Gliks atskatās arī uz Alūksnes skolu tikla izveidi (1683–1685), uzsverot, ka tas ir pirmais apzinātais solis latviešu zemnieku bērnu kristīgā audzināšanā.

Autobiogrāfijā ietverta arī viņa misijas iecere starp Krievijas tautām, kuras “sēž tumsā un nāves ēnā”, un plāni sagatavot mācību grāmatas baznīcslāvu un dzimtajā krievu valodā. Gliks dokumentā atklāj plašu teoloģiski pedagoģisku skatījumu, kur Bībeles tulkošana, katehēze un skolu sistēma tiek uztvertas kā vienots pestīšanas un tautas garīgās formācijas darbs.

Dokuments ļauj ielūkoties Glika pašizpratnē kā Dieva Vārda kalpotājam un Livonijas garīgās kultūras reformatoram, kas ar uzticību un apņēmību īsteno savas misijas ideālu – atnest Dieva Vārdu tautas valodā un likt pamatus latviešu kristīgajai rakstītajai kultūrai.

Atslēgvārdi: Ernsts Gliks, latviešu Bībeles tulkojums, 17. gadsimts, Ēriks Dālbergs, Johans Fišers, Alūksnes skolas, Livonija, kristīgā izglītība, luteriskā ortodoksija, teoloģija tautas valodā, Baltijas intelektuālā vēsture.

Esmu gan svešinieks šajā zemē, bet savai tēvijai⁴ neesmu varējis tā īsti pateikties un kalpot, izņemot to, ka es, savā prombūtnē būdams, par tās labklājību Dievu lūdzu, par to kultūru, ar ko es kopš bērnības tiku gatavots kalpošanai Dievam un Viņa Karaliskajai Majestātei šajā zemē, jo šo kalpošanu es kopš 21 gada vecuma *non Patriae sed Livoniae*⁵ veicu ar visu uzticību un godīgumu.

4 Ernsts Gliks ir dzimis 1654. gadā Vitenā (*Witten*), Saksijā, luterāņu mācītāja ģimenē.

5 No latīņu – ne dzimtenei, bet Vidzemei. Glika pašraksturojums par savu kalpošanas vietu.

Pirmais trūkums, ko es, ierodoties šajā zemē, vēl ar jauneklīgām, tomēr Dieva godam pievērstām acīm ieraudzīju, bija tas, ka latviešu Baznīcai nebija savas Bībeles, kā rezultātā dievkalpojumu noturēšana šajā valodā izskatījās visai nožēlojama. – Ja tikai padomā, kā klātos nabaga dvēselēm Vācijā vai Zviedrijā, ja tur Dieva Baznīcai nebūtu Bībeles savā valodā vai pat ja tās nekad nebūtu bijis: *tolle solem e mundo et nihil habebis nisi spissas tenbras Cimmeriumque barathrum* [atņem sauli no pasaules, un tev paliks pāri tikai bieza tumsa un kimēriešu⁶ bezdibenis]. Tāpēc varena bija *elogium elect. Mauritiū*⁷: ar manu gribu mums nezudīs Vitenbergas Universitāte, jo tā ir devusi mums dvēseļu gaismu un dzīvības Grāmatu.

Tas mudināja mani šo valodu ar stingru apņemšanos Dieva priekšā pamatīgi izpētīt un pilnveidoties tajā. Tāpēc es sāku raudzīties uz krievu un moskavītu robežām, no kuru zemēm divas provinces⁸ ir mūsu visžēlīgā ķēniņa un kunga pavalstnieki, un atradu tajās pat ne tādu pašu, bet pat daudz lielāku postu: jo, kas attiecas uz Ingrijas, Karēlijas, Krievijas un visas Maskavas valsts Bībeli, ir zināms, proti, tā ir [baznīc]slāvu valodā, kura no Krievijā runātās atšķiras tik ļoti, ka vienkāršais krievs no tās nevar saprast nevienu Rakstu vietu.

To es ņēmu pie sirds un Dieva vadībā sāku apgūt šo valodu, vēl neapzinoties un īsti neprognozējot, kā augstais Dievs šādu uzdrošināšanos tālāk vadīs un ļaus tai sasniegt brīnišķo mērķi.

6 Kimērieši – 1Moz 10:2 kā Jafeta pēcnācēji minētie *gomēri*, bija indoeiropiešu kļejotāju cilts tagadējā Dienvidkrievijā un Austrumukrainā. Homērs “Odisejā” apraksta kimēriešu zemi un pilsētu, kas atrodas dziļā okeāna tālākajā malā netālu no ieejas Hadesā. Viņu teritorijā valda pastāvīga nakts un migla (“kimēriešu tumsa”), un Helioss tur neiespīd

7 “Maurīcija runa” (lat. saīsin. *elogium elect. Mauritiū* = *elogium elector(is) Mauricii*) – nozīmē Saksijas Morica (1521–1553) slavinājumu. Citāts “Ar manu gribu mums nezudīs Vitenbergas Universitāte” atspoguļo viņa apņemšanos sargāt Vitenbergas Universitāti kā reformācijas “gaismas” avotu, uz ko Gliks balsta Bībeles tulkojumu un skolu darbu dzimtajā valodā.

8 Ar “divām provincēm” Gliks domā Ingriju un Keksholmas/Korelas provinci Karēlijā, kas pēc Stolbovas miera līguma (1617), kurš noslēdza Ingrijas karu un ar kuru Krievija atdeva šīs teritorijas Zviedrijai, zaudējot izeju uz Baltijas jūru, atradās Zviedrijas pārvaldē līdz Nīštates mīram (1721).

Bet, tā ka es joprojām sajutu nepieciešamību pilnveidot šādai svētai iecerei savas Austrumu valodas, kuras es jau esmu mācījies Altenburgā, Vitenbergā un Leipcigā, es no Vidzemes atkal devos uz Hamburgu pie pasauleslavenā Ezardo⁹, un, kad es uzskatīju, ka esmu gana izmantojis *subsidia administrantia*¹⁰, es atkal atgriezos Vidzemē, kur es 4 nedēļas vēlāk tiku aicināts kalpot svētajā mācītāja amatā¹¹. Tad es spēru pirmo soli, lai īstenotu jau labi paseno apņemšanos Dieva priekšā un sakārtoju lielo latviešu jautājumu Katehismu¹², pievienojot katram jautājumam un atbildei klasisku citātu, tā ka tas vēl šodien – pateicība Dievam! – kalpo latviešu baznīcās un skolās.

Pēc tam es konsultējos ar ģenerālsuperintendentanta [Johana Fišera] kungu par latviešu Bībeles radišanu un piedāvāju to iztulkot no ebreju un grieķu avotiem. Un Dievs svētīja šo priekšlikumu tā, ka kristīgais ķēniņš Kārlis XI, lai viņam mūžīga piemiņa, to ne tikai uzskatīja par pieņemamu, bet arī lika piešķirt tam līdzekļus¹³, tā ka

9 Ezdrass Edzards (*Esdras Edzardus*, 28.06.1629. Hamburgā – 01.01.1708. Hamburgā), vācu orientālists, neatkarīgais pētnieks un aktīvs misionārs ebreju vidū. Luterāņu mācītāja dēls Hamburgā, pēc Hamburgas Johanneuma un Akadēmiskās ģimnāzijas beigšanas viņš no 1647. gada desmit gadus studēja teoloģiju un Austrumu valodas, tostarp Leipcigā un Vitenbergā. Apguva arī jūdaismu un Talmūdu. Rostokā ieguvis licenciāta grādu teoloģijā (1655). Atgriežoties Hamburgā, Edzards nolēma nepieņemt Baznīcas amatu, bet gan strādāt kā neatkarīgais pētnieks, iztiekot no saviem līdzekļiem. Bez maksas mācīja kristiešiem senebreju valodu un ebreju literatūru. Viņam šajā jomā bija tik laba reputācija, ka citi orientālisti sūtīja pie viņa savus studentus, viens no tiem bija Augusts Hermans Franke. Tomēr viņa galvenā darbība bija luterāņu ticības misija, īpaši ebreju vidū. 1667. gadā viņš nodibināja “prozelītisma iestādi”. Vēlāk izveidoja fondu konvertītu atbalstam, daļēji no saviem līdzekļiem, ko papildināja ziedojumi. Līdz viņa nāvei bija kristīti 148 ebreji. Edzarda fonds (*Edzardi Foundation*) pastāv vēl mūsdienās, tas atbalsta kristiešus Izraēlā.

10 *Subsidia administrantia* šajā tekstā nozīmē praktiskus palīgīdzekļus un atbalstu studijām pie Ezdrasa Edzarda Hamburgā.

11 Gliks sāka savu kalpošanu Daugavgrīvas cietoksnī pie Rīgas kā zviedru pulka mācītājs (kapelāns), pēc tam viņu pārcēla uz Alūksni (Marienburgu) (1683).

12 Ar “lielo latviešu jautājumu Katehismu” Gliks domā paša sastādītu plašāku jautājumu un atbilžu katehismu (nevis Lutera Lielo katehismu); savukārt “klasiskie citāti” nozīmē Sv. Rakstu pierādījumus pie katra jautājuma/atbildes, ko viņš vēlāk saskaņoja ar pabeigto latviešu Bībeli (Jaunā Derība 1685; visa Bībele 1689), lai katehisms kalpotu draudzēm un skolām (sal. ar Alūksnes skolu sākumu 1683).

13 Oficiālais lēmums par finansējuma piešķiršanu tika pieņemts ar karaliskās kancelejas 1681. gada 31. augusta rezolūciju.

ik dienu tika veikts atbilstošas valodas piemeklēšanas darbs¹⁴, un notika, ka pēc astoņu gadu ilgas centības dienu un nakti (izņemot to laiku, kad man nācās darbu pārtraukt citu pienākumu dēļ), tikai ar viena vienīga sekretāra, toreizējā studenta, tagad Lielvārdes mācītāja [Kristiāna Bartolomeja] Vitena [Witten] palīdzību klajā nāca Svētā Bībele, tā ka pieaicinātajiem teologu un cenzoru¹⁵ kungiem no Vidzemes un Kurzemes, ja sarēķina kopā visas cenzēšanas dienas, bija vajadzīgas tikai 14 līdz 15 nedēļas, lai liktu nolasīt priekšā šo darbu vārds vārdā, kas citādi ir laiks, kurā Bībeli tik tikko var izlasīt tāds, kura uzdevums nav to cenzēt.

Šī tulkošanas darba vidū es ar dievišķo gudrību tiku aicināts kalpot uz Alūksni. Tur Dievs parādīja, ka jau sagatavotais Katehisms ir jāizmanto ne tikai baznīcās, bet tas būtu jādod arī skolas bērnu rokās (ja pirms tam Vidzemē kāds domāja par zemnieku bērniem kā par skolēniem, to uzskatīja par dīvaini un par tādu smējās un zobojās).¹⁶ Un tā Alūksne kļuva par pirmo vietu Vidzemē, kur ar Dieva žēlastību manā pirmajā uzturēšanās gadā, AD 1683, vienlaikus tika izveidotas trīs skolas, tiesa, cīnoties ar lielu pretestību.¹⁷ Bet

14 Tulkojuma gaitā Gliks radija arī jaunus vārdus, kuri mūsdienās ir pilnībā iekļauti latviešu valodā, kā *milzis*, *svētki*, *izlūkot*, *apliecināt* u. c.

15 “Cenzors” 17. gs. kontekstā nav “redaktors” mūsdienu izpratnē, bet konsistorijas iecelts teoloģiskais pārraug/recenzents (lat. *ensor*, *revisor*), kura uzdevums bija pirms izdošanas pārbaudīt tulkojuma mācības pareizību (saskaņā ar Augsburgas ticības apliecību un Baznīcas likumiem), kā arī valodas un teksta lietojumu. Viņi varēja ieteikt labojumus (tātad daļēji uzņēmās arī redaktoru funkcijas), bet primārā loma bija dot atļauju drukai (*licentia/imprimatur*) Baznīcas un kroņa vārdā. Zviedru Baznīcas likumu (1686) ieviešana Vidzemē šo kārtību nostiprināja; tieši šajā sistēmā darbojās Glika tulkojuma “cenzori”.

16 Vācu muižniecība 17. gs. izturējās ar skepsi pret zemnieku bērnu izglītošanu, bieži to uzskatot par lieku vai pat smieklīgu nodarbi, jo latvieši tika vērtēti kā sociāli zemāki, bez vajadzības pēc “augstākām” garīgām zināšanām. Zviedru valsts politika, īpaši pēc muižu redukcijas (1680), kas bija karaļa Kārļa XI īstenotā lēņu zemju atņemšana muižniecībai un to pārvēršana kroņa īpašumā, nostiprināja karaļa varu un ļāva ieviest sociālās un izglītības reformas. Tās noteica obligātu katehisma un lasītprasmes apguvi, kas nonāca pretrunā ar muižnieku nostāju.

17 Gliks 1680. gadu sākumā Vidzemē izveidoja trīs skolas – Alūksnē, Apukalnā un Zeltiņos –, kur mācīja lasīt, rakstīt, rēķināt, bet galvenokārt Lutera Mazo katehismu un Bībeles pamatus. Mācību kurss ilga 2–3 gadus, un absolventi kļuva par dziedātājiem, skolotājiem vai draudzes palīgiem. Skolas saskārās ar ievērojamu vācu muižniecības pretestību, kura uzskatīja zemnieku bērnu izglītošanu par lieku un pat kaitīgu, jo tas varēja apdraudēt sociālo hierarhiju.

augstais Dievs tomēr svētīja šo darbu, tā ka jau 1684. un 1685. gadā es varēju no izskolotajiem zemnieku bērniem nosūtīt skolotājus uz citām vietām un nodot tos mācītāju rīcībā. Viņi, sekojot šim piemēram, tāpat veidoja skolas, tā ka gandrīz viss Kokneses prāvesta iecirknis bija apgādāts ar Alūksnes skolotājiem¹⁸. Un, ja sākumā vēl nebija uzcelts pietiekami daudz ēku skolām, mācītāju kungi tās uzņēma savās mājās, lai tā veicinātu Kunga darbu.

Tad vēl vajadzēja, lai Dievs dotu savu žēlastību arī uz priekšu apgādāt savas draudzes ar grāmatām. Tāpēc es 1686. gadā sagatavoju latviešu Lūgšanu grāmatu un vēlāk rediģēju to par latviešu Rokasgrāmatu.¹⁹ – Pēc tam es vēlreiz rediģēju latviešu katehismu²⁰, lai visi tajā iekļautie klasiskie citāti atbilstu pabeigtajai Bībelei. Un tā visa latviešu Baznīca šajā zemē līdz šim ar Dieva žēlastību caur manu nabadzīgo un trūcīgo kalpošanu var izbaudīt to, kas ir vajadzīgs dvēseļu aprūpei, un tā saņems ar Dieva žēlastību vēl vairāk, kas tikai tai būs nepieciešams. Lai Visaugstākajam par to gods un slava visos mūžu mūžos!

Pēc tam, kad šis darbs ar Dieva žēlastību bija pamazām nostādīts, bija pienācis laiks padomāt arī par kaimiņu tautām, kuras tāpat sēž tumsā un nāves ēnā... – jo kā gan lai tās atgūst un pievērš ticībai, ja viena gaisma nevēlas iedegt citu? Zviedrija saņēma šo dievišķās

18 Glikā Alūksnes skola sagatavoja vairākus desmitus latviešu skolotāju (precīzs skaits avotos nav saglabāts); Glikšs uzsāka un vadīja izglītības darbu, bet mācīšanu īstenoja kopā ar vietējiem garīdzniekiem un pašu izskolotajiem palīgiem; 1684–1685 skolotājus izsūtīja pa Kokneses prāvesta iecirkņa draudzēm, kur mācītāji sākumā nereti uzņēma skolas savās mājās; tikls auga, bet Ziemeļu karš to daļēji sagrāva.

19 Ernsts Glikš 1686. gadā Alūksnē sagatavoja Lūgšanu grāmatu, bet vēlāk to papildināja un pārstrādāja par Rokasgrāmatu (1699), kas ietvēra lūgšanas, katehētisko materiālu un baznīcas kārtības aprakstus latviešu valodā. Šie izdevumi kalpoja draudžu un skolu vajadzībām un bija nozīmīgi latviešu garīgās terminoloģijas nostiprināšanā.

20 Minētais katehisms ir Mārtiņa Luterā Mazais katehisms, ko Glikšs vairākkārt pārstrādāja un rediģēja latviešu valodā, lai tas atbilstu viņa sagatavotajam Bībeles tulkojumam. Viņa redakcija pirmoreiz iznāca 1685. gadā Alūksnē kopā ar latviešu ābeci, bet vēlākajos izdevumos (1690, 1699) citāti tika saskaņoti ar jau pabeigto Bībeles tulkojumu. Glikā veikums bija nozīmīgs latviešu katehētiskās terminoloģijas un valodas standartizācijas izstrādē.

atziņas gaismu no vāciešiem.²¹ Vidzeme ne mazāk: un tā nu mūsu pienākums ir saņemtos talantus likt lietā, lai tie nestu augļus.

Ar šādu nolūku ģenerālsuperintendanta kungs pirms 5 gadiem paņēma mani sev līdzī uz valsti [Zviedriju], un, kaut arī kristīgi svētīgākais ķēniņš toreiz, atgriezdamies no ziemeļiem un sekojošās inspekcijas Upsālā, Stokholmā uzturējās tikai divas vai trīs dienas, lai pēc tam dotos uz feldmaršala Ašenberga²² bērēm Skonē²³, man tomēr notika žēlastība par šo tēmu dabūt audienci pie Viņa Karaliskās Majestātes un pasniegt padevīgākos priekšlikumus par

21 Ar frāzi "Zviedrija saņēma šo dievišķās atziņas gaismu no vāciešiem" domāta Mārta Luterā reformācijas ietekme uz Zviedrijas Baznīcu un sabiedrību. Reformācija Zviedrijā sākās 1520. gados, īpaši ar Olava Petri (1493–1552) un Laurentiusa Petri (1499–1573) darbību, kas Luterā idejas ieviesa zviedru valodā. Zviedru baznīca 16. gs. vidū oficiāli pieņēma luterismu, un tālākajā gaitā tā kļuva par valsts Baznīcu. 17. gs. šis mantojums tika institucionālizēts arī Vidzemē pēc zviedru varas nostiprināšanās (1629), radot pamatu Glikā darbībai.

22 Grāfs Rutgers fon Ašenbergs (*Rutger von Aschenberg*, 02.06.1621. Pērbone, Kurzeme – 17.04.1693. Gēteborga), Kurzemē dzimis zviedru virsnieks un ierēdnis, viens no ievērojamākajiem zviedru karavadoņiem un politiķiem, ģenerālleitnants (1670), ģenerālis (1674), feldmaršals (1678), Zviedrijas Skones provinču ģenerālgubernators (1680) un karaliskais padomnieks (1681).

23 Skone ir Zviedrijas dienvidu reģions, kas līdz 1658. gadam piederēja Dānijai, bet pēc Roskildes miera līguma tika pievienots Zviedrijai. 17. gs. Skone bija stratēģiski svarīga militāra un politiska province, kur karalis Kārlis XI bieži uzturējās valsts dienvidu robežu nostiprināšanas un dāņu pretenziju dēļ. Glikā autobiogrāfijā minētā karaļa uzturēšanās Skonē nozīmē, ka šajā laikā viņš atradās ārpus Stokholmas un sarunas par Glikā priekšlikumiem varēja turpināties tikai pēc karaļa atgriešanās galvaspilsētā.

(1) latīņu skolu²⁴ atvēršanu šīs zemes prāvesta iecirkņos un (2) par to krievu tautību²⁵, ko dēvē par *roskolski*²⁶.

Es apliecinu, ka Viņa Karaliskā Majestāte ar sapratni uzklausa abus pamatojumus un visžēlīgi deva savu piekrišanu un (tagad es palieku pie pēdējā punkta) apsolija dot rīkojumus par minēto [krievu vecticībnieku] tautību, ka tās bērnus, kuri dzīvo šīs valsts robežās, sāktu audzināt karaliskajā reliģijā viņu tēvu kļūdu vietā, kā arī rūpēties par jaunatnes informētību, sastādot grāmatas viņu valodā, kuras pēc Dieva gribas vēlāk varētu izmantot arī citās Krievijas provincēs, kas ir zem karaliskās autoritātes.

24 Ar jēdzienu “latīņu skola” 17. gs. saprata vidusskolu, kuras galvenais mācību priekšmets bija latīņu valoda kā teoloģijas un zinātnes *lingua franca*. Tur apguva gramatiku, retoriku, loģiku, elementāru filozofiju, dažviet arī grieķu un senebreju valodas pamatus. Mācības ilga 6–8 gadus, un skola kalpoja kā sagatavošanās posms universitātei (piemēram, Tērbatā, Kēnigsbergā, Leipcigā, Vitenbergā). Vidzemē pēc zviedru varas nostiprināšanās (1629) tika izveidotas vairākas latīņu skolas (Rīgā, Tērbatā, Cēsis u. c.), kurās pārsvarā mācījās vācbaltiešu muižnieku un pilsoņu dēli, kamēr latviešu bērniem bija paredzētas draudzes skolas.

25 Glikā otrais priekšlikums karalim: *raskolņiku* bērnus Zviedrijas robežās audzināt karaliskajā reliģijā; sagatavot grāmatas krievu valodā (ābeci, katehismu, Sv. Rakstu tekstus) ar karaļa autoritāti lietošanai arī citur. Uz iebildi par *liberum exercitium religionis* (līgumiski garantēta brīva reliģijas praktizēšana) karalis precizēja, ka tiek nošķirta piespiedu konvertēšana (pārkāptu paktu) no nevardarbīgas sludināšanas un grāmatu izdošanas mātes valodā – “dievišķā Vārda dēstīšanas” –, tādēļ tas nav pakta pārkāpums. Glikā motivācija: baznīcslāvu Bībele vienkāršajam krievam nav saprotama; vajadzīgs mātes valodas katehētisks korpuss, saskanīgi ar zviedru baznīcas-skolu politiku; šim nolūkam Glikā turēja pie sevis krievu priesteri kā sekretāru un uzturēja kontaktus (piemēram, ar sūtni Golovinu).

26 *Raskolņiki* – Krievijas Pareizticīgajā Baznīcā 17. gs. notika šķelšanās liturģijas un dievlūgšanas reformu dēļ. Gadsimtu gaitā daudzas reliģiskās prakses bija pamazām mainījušās un attālinājušās no pareizticīgās Baznīcas grieķiskajiem pirmsākumiem. Reformas, kuru mērķis bija novērst šīs īpatnības, tika ieviestas autokrātiskā Krievijas patriarha Nikona vadībā laikā no 1652. līdz 1667. gadam. Lielā tradicionālistu grupa, kas pretojās šīm pārmaiņām, nosodot tās kā Antikrista darbu, kļuva pazīstama kā *raskolņiki* (shizmatiki) jeb vecticībnieki, un viņiem bieži nācās doties trimdā. Vecticībnieki, bēgot no vajāšanām, 17. gs. beigās un 18. gs. nonāca arī Latvijas teritorijā, galvenokārt Latgalē un pie Daugavas. Viņi veidoja atsevišķas kopienas ar savām lūgšanu mājām, stingri ievēroja veco dievkalpojuma kārtību un reliģisko disciplīnu. Muižnieki un vietējā vara iecietīgi izturējās pret viņu klātbūtni, jo vecticībnieki bija čakli zemnieki un amatnieki. Pirmās Latvijas Republikas laikā vecticībnieki bija skaitliski nozīmīga reliģiskā minoritāte (ap 90 tūkstošiem ticīgo jeb aptuveni 5 % iedzīvotāju), taču tiem nebija savas atsevišķas politiskās partijas vai oficiālas konfesijas pārstāvniecības Saeimā. Viņu interešu aizstāvība īstenoja galvenokārt krievu politiskie saraksti Latgalē, piemēram, Krievu zemnieku savienība. Reliģisko dzīvi koordinēja Latvijas vecticībnieku centrālā padome, kas nodrošināja draudžu, garīdzniecības un izglītības iestāžu darbu, bet politisku funkciju tā nepildīja.

[Uz jautājumu,] vai šādi netiktu pārkāpta *Liberum exercitium religionis* pakta²⁷ ievērošana, slavas cienīgais ķēniņš visužēlīgi atbildēja, ka dievišķā Vārda dēstišana (atliekot malā reliģiskās domstarpības) nav pretrunā nedz ar viņu grieķu, nedz ar mūsu luterisko ticību un šādus dievišķus centienus nevajadzētu uzlūkot kā pakta pārkāpumus.

Tā visu rezolūciju vajadzēja atvest Viņa ekselencei, toreizējam ģenerālgubernatoram Hastfera²⁸ kungam, tā ka ģenerālsuperintendanta kungs šo jautājumu turpināja apspriest ar Viņa Karalisko Majestāti pēc viņa atgriešanās no Skones.

Lai gan iepriekš cerēto un ilgoto pasākumu īstenošanos mēs vēl nevaram sagaidīt dažādu atgadījumu dēļ, starp kuriem vislielākais ir visdievbijīgākā karaļa svētīgākā, tomēr sāpīgākā aiziešana mūžībā (*Deus enim habet suas horas & moras*. [Jo Dievam ir savas stundas un savas aizkavēšanas.]), es tomēr neesmu salicis rokas klēpī vai tās nolaidis, bet, cerot uz Dieva žēlastību, ķēries pie moskavītu mācību grāmatu sagatavošanas²⁹. Es vēl tagad, kaut ar lieliem izdevumiem, turu pie sevis mājās kādu vecu krievu priesteri, kurš man ir vajadzīgs kā sekretārs [baznīc]slāvu Bībeles tulkošanai dzimtajā krievu

27 *Liberum exercitium religionis* (brīva reliģijas praktizēšana) Vidzemē tika nostiprināts pēc Zviedrijas–Polijas kariem ar Altmarkas pamieru (1629) un Stokholmas mieru (1660), garantējot katoļticīgajai muižniecībai zināmu reliģisko brīvību. Tomēr šī norma galvenokārt attiecās uz vācbaltiešu un poļu izcelsmes elites slāņiem, nevis uz latviešu zemniekiem. Pēdējie tika pakļauti Zviedrijas valsts Baznīcas (luteriskās) sistēmai ar obligātu katehēzi un skolu izveidi. Tādējādi Glikas ideja par latviešu bērnu audzināšanu “karaliskajā reliģijā” formāli varēja šķist pretrunā ar *Liberum exercitium religionis*, bet faktiski šo paktu zemnieku tautībām nepiemēroja.

28 Hastfera kungs – Jākobs Johans Hastfers (*Jacob Johan Hastfer*, 1647–1695), zviedru militārais un valsts darbinieks, kas no 1687. gada līdz savai nāvei 1695. gadā bija Livonijas ģenerālgubernators. Viņš dzimis Tallinā, kalpojis Zviedrijas armijā un ieguvis grāfa titulu. Rīgā vadīja Livonijas civilpārvaldi karaļa Kārļa XI vārdā, rūpējoties par tiesu un izglītības sistēmu, kā arī atbalstīja Tērbatas Universitātes atjaunošanas iniciatīvas. Miris Rīgā 1695. gada 24. decembrī.

29 Glikas ar “moskavītu mācību grāmatām” domāja baznīcslāvu un krievu valodā sagatavotus katehētiskus un Bībeles tulkojumus, kas būtu lietojami gan Zviedru Ingrijā, gan arī pašā Krievijā. Viņa minētais kontakts ar cara sūtni Fjodoru Golovinu (1650–1706) rāda, ka interese par šādiem materiāliem pastāvēja arī Maskavas pusē. Šis projekts nebija oficiāla Zviedrijas politika, bet drīzāk Glikas paša misionēšanas iecere, kas tomēr nekļuva par strīdus objektu, jo Zviedrijas varasiestādēm tā šķita nekaitīga un potenciāli pat izdevīga konfesjonālā cīņā pierobežā.

valodā³⁰, un patiesi paļaujos uz to, ka arī ar šo darbu, tāpat kā ar latviešu [tulkojuma] pūlēm, tiks pagodināts Dievs, un tas kļūs par pestīšanu daudziem cilvēkiem, no kuriem jau vairāki ir gan Vācijā, gan Maskavā, kā viens no tiem ir jāpiemin Golovina³¹ kungs, vidējais sūtnis no pēdējās cara vēstniecības, kuri veic un liek veikt čaklus rakstiskus pieprasījumus.

Tas, ka es visu to, žēlīgais kungs, daru bez jebkādas svešas ietekmes, necerot uz ienesīgu atalgojumu, ārpus maniem citiem kalpošanas pienākumiem, galvenokārt agrās rīta un vēlās vakara stundās, tā ka nekas manā draudzē, nedz iecirknī nepaliek nepadarīts, lai liecina par to, ka nedz manās rokās, nedz manā sirdī nav nekā ļauna, dumpīga, vienaldzīga vai neuzticīga.

Autobiographical Sketch

ANNOTATION

The article presents Pastor Ernst Glück's autobiographical sketch—his report dated 10 May 1699 to Governor General Count Erik Dahlbergh, preserved in the Riksarkivet, Liv. II, 473 (Dorpat–Pernau University Archives). This historically and theologically significant document offers Glück's own testimony concerning his calling, his translation of the Bible into Latvian, and his broader vision of Christian education and mission in Northeastern Europe.

In the letter, Glück explains his motivation for undertaking the Latvian Bible translation, viewing it as the restoration of divine

30 Glikā krievu Bībeles tulkojuma projekts pastāvēja, bet, krieviem ieņemot Marienburgu (Alūksni) Ziemeļu kara laikā (1702), šis tulkojums gāja bojā. Maskavā Pēteris I 1703. gadā Glikam uzticēja turpināt darbu (īpaši pie Jaunās Derības), taču šā darba iznākums nav zināms, un projekts netika pabeigts Glikā drīzas nāves dēļ.

31 Grāfs Fjodors Aleksejevičs Golovins (Фёдор Алексеевич Головин, 1650–30.07./10.8.1706. Gluhovā, mūsdienās Ukrainā), krievu politiķis un diplomāts, Krievijas ārpolitikas vadītājs Pētera Lielā laikā, ģenerāladmirālis (1699) un ģenerālfeldmaršals (1700).

light to a nation “without its own Bible.” He recounts the process from the preparation of the Latvian Catechism and consultation with Superintendent Johann Fischer to the royal authorization and support of King Charles XI, under whose patronage the translation was completed after eight years of work. Glück also describes the founding of the first network of parish schools in Alūksne (1683–1685) as a decisive step toward the Christian education of Latvian peasants’ children.

The document further reveals his missionary intentions toward the Russian-speaking population, including plans to prepare religious texts in Church Slavonic and vernacular Russian. Glück presents a coherent theological and pedagogical vision in which Bible translation, catechesis, and education are understood as unified aspects of a single salvific and civilizational task.

The letter thus provides valuable insight into Ernst Glück’s self-understanding as a servant of the Word and reformer of Livonia’s spiritual culture, whose lifelong mission was to bring the Word of God into the vernacular and to lay the foundations of Latvian Christian written culture.

Keywords: Ernst Glück, Latvian Bible translation, 17th century, Erik Dahlbergh, Johann Fischer, Alūksne schools, Livonia, Christian education, Lutheran orthodoxy, vernacular theology, Baltic intellectual history.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkurai izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19344999>

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Ernsts Gliks

Mīlais latvieti¹

ANOTĀCIJA

Rakstu krājumā ievietots Ernsta Glika priekšvārds “Mīlais latvieti” (1685) Jaunās Derības tulkojumam latviešu valodā, kas ir pirmais šāda veida teksts latviešu vēsturē. Gliks šajā priekšvārdā skaidro Bībeles pestīšanas vēsti un tās nozīmi ticības un tautas dzīvē, vienlaikus aicinot lasītāju “celties un kļūt gaišam”, jo Dieva Vārds nu ir dots arī viņa valodā. Tekstam pievienota īsa autora biogrāfiska piezīme, kurā Gliks raksturo savu teoloģisko izglītību, tulkošanas darbu un pedagoģisko aicinājumu.

Atslēgvārdi: Ernsts Gliks, “Mīlais latvieti”, latviešu Jaunā Derība, Bībeles tulkojums, Alūksne.

Mīlais latvieti,

Šī grāmata, ko tu šeit redzi, ir tas jauns Testaments, mūsu Kunga Jēzus Kristus jeb Dieva svētais vārds, kas pēc tā Kunga Jēzus Kristus piedzimšanas no tiem svētiem priecās mācītājiem un apustuļiem uzrakstīts ir. No tā būs tev to zināt: kad tie pirmie cilvēki Ādams un Ieva grēkos iekrituši un tā to mūžīgu pazušānu nopelnījuši bija, ir tas lēnīgais Dievs no savas bezdibēnīgas žēlastības tiem grēkos iekritušiem cilvēkiem to dārgu apsolišanu devis, ka tiem no grēkiem

1 Priekšvārds Ernsta Glika Jaunās Derības tulkojuma izdevumam latviešu valodā 1685. gadā. *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti* (2023). Ikšķile: Latvijas Bībeles Savienība, 3.–4. lpp.

un mūžīgas pazušanas caur vienu vidutāju un pestītāju atkal bija izpestītiem un tai viltīgai vella valstībai un varai izpostītai tapt, tam grēcīgam cilvēkam šo priecīgo vēsti sludinādams: es ienaidu celšu starp tev un starp tās sievas, un starp tavu sēklu un starp viņas sēklu šis samīs tev to galvu, un tu iedursi viņu papēdī (1Moz 3:15). Tā apsolītā sievas sēkla ir Kristus, Dievs un cilvēks, tam bija tai čūskai, tas ir, tam vellam, to galvu samīt, tas ir, viņam savu varu paņemt, tomēr, tā ka Kristum papēdī bij iedurtam tapt, tas ir, viņam bija ciest un mirt (Ebr 2:14).

Uz šo apsolišanu ir visi ticīgie no pasaules iesākuma gaidījuši, un, jebšu tie, kas priekš Kristus piedzimšanas dzīvoja šīs apsolišanas piepildīšanu, ar vārdu to Kungu Kristu pašu ne ir redzējuši, tad tie tomēr vispirms pie tiem upuriem; kas tāpat, kā visa Dieva kalpošana Vēca Testamenta laikā, uz Kristu zīmējuši, ar tās pašas apsolišanas iepriecinājušies un ir iekš ticības uz to pašu nomiruši (Ebr 11: 13). Bet, kad tas laiks (ko Dievs bija nodomājis) bija atgājis, sūtīja Dievs savu Dēlu, dzimušu no vienas sievas un apakš tās bauslības liktu, ka viņš tos, kas apakš tās bauslības bija, atpirktu un mēs to bērnu tiesu dabūtu (Gal 4:4). No tām lietām runā nu šī grāmata caur caurim, kas top nosaukta tas Jauns Testaments. Jo iekš tā pašā top aprakstīts, kā tas Dieva Dēls, kas pēc savas dievišķās dabas no iesākuma un no mūžības ir (Mih 5:2), kas ir Dievs, augsti teicams mūžīgi (Rm 9:5). No Marijas, tās Jumpravas, viens patiess cilvēks piedzimis (Lk 2:6, 7). Un miesu un asini kā cilvēka bērni dabūjis (Ebr 2:14). Iekš tā top aprakstīts, ko Kristus ir mācījis un ko viņš, virs pasaules dzīvojot, darījis, un kā viņš pret Dieva un cilvēkiem parādījies, ar ko viņš mums viens priekšrakstu pametis, kā mums Viņa pēdām būs pakaļ iet (1Pēt 2:21).

Kā viņš pēc mūsu grēku dēļ cietis, nomiris, aprakts un mūsu taisnības labad atkal augšām cēlies, uzbraucis debesīs un pie Dieva labās rokas sēdies, kā viens viss spēcīgs ķēniņš visu varu tura debesīs un virs zemes un tiem ticīgiem to mūžu mūžīgu dzīvošanu dot var un grib. Un kā tie cilvēki to lielu žēlastību atzīst, to pašu iekš

ticīgas paļaušanās saņem un vairs joprojām ne kā grēku un sātana bērni, bet kā Dieva bērni iekš taisnības un svētības dzīvo.

Kas šo grāmatu rakstījuši, ne ir eņģeļi, bet cilvēki bijuši, kuriem tas Svēts Gars, ko tiem bija rakstīt iedevis, tos arī rakstot valdījis un tā iekš visas patiesības vadījis, ka tie iekš mācīšanas nevarēja aloties (Jņ 6:13, 2Pēt 1:21), tāpēc arīdzan viņu liecība patiesa ir (Jņ 21:24). Un viņu vārdi ne ieraugāmi kā cilvēku vārdi, bet it kā tas tiešām ir, kā Dieva vārdi (1Tes 2:13).

Bet iekš tā jauna Testamenta dažādas grāmatas ir atrastiņas. Tās pirmās četras grāmatas top sauktas Evaņģēliums. No tām mums to pirmo Mateus, to otro Markus, to trešo Lūkas, to cetorto Jānis uzrakstījis.

Evaņģēliums ir viens grieķisks vārds un ir tik daudz kā viena priecīga vēsts. Kā nu vienam pie nāves pazudinātam grēcniekam nekāda vēsts tik priecīga var būt nekā šī, ka tam būs dzīvot; tā top tā mācība, iekš kā visiem pie nāves pazudinātiem cilvēkiem žēlastību un tā mūžīgā dzīvošana apsolīta it īsti. Tas Evaņģēliums, tas ir tā priecīga vēsts jeb žēlastības mācība dēvēta. Šo grāmatu uzrakstītāji top priecās mācītāji (evaņģēlisti) nosaukti, tāpēc ka tie to priecīgu vēsti tai pasaulei uzrakstījuši, ka tā Paradīzes dārzā dota apsolišana piepildīta, tās sievas sēklu Kristus dzimis un visu darījis, un cietis, ko viņam par mūsu pestīšanu un svētību bija ciest un darīt.

Pēc tam to Apustuļu darbi lasāmi. Apustuls ir arī viens grieķisks vārds un ir tik daudz kā viens vēstnesis jeb sūtīts. Kad mūsu Kungs Kristus savu mācības amatu iesāce, izvēlēja viņš divi pa desmits vīrus, tos viņš apustuļus nosauca (Lk 6:13), kas dienu mūžu apkārt viņa bija, viņa mācību dzirdēja, viņa brīnuma darbus redzēja, ka tie tai pasaulei tik labi no šiem visiem, kā arī no viņa augšāmcelšanās varētu liecību dot (Lk 24:48; Apd 1:22, 5:32). Tie paši izgāje pēc tā Kunga Kristus uzbraukšanas pa visu pasauli, pēc to, kad tas Svēts Gars pār tiem visiem redzot bija izliets (Apd 2:1–4), un sludināja tai pasaulei to priecīgu vēsti no tā Kunga Kristus, Dieva Dēla.

Kā nu tiem pašiem pie šīs mācības ir klājies un ko tie ļaudis tiem, visvairāk Pāvilam, tam pagānu mācītājam, ir darījuši, un tomēr tas

vells un niknie ļaudis to Dieva darbu un šo mācību nevarējuši aizkavēt. Tas top iekš to Apustuļu darbu grāmatas aprakstīts.

To apustuļu lielāka darbošana bija, kā tā mācība, ko tie paši sludināja, arī pie tām draudzēm paturēta taptu; tāpēc stiprināja tie, nostbūdami, tos ticīgus ar grāmatām, no kuriem Pāvils, kas visvairāk strādājis (1Kor 15:10), jo vairāk rakstījis, kas pēc uz šo vīzi, kā tas šai grāmatā stāv, kopā sarakstītas ir.

Tā pēdējā grāmata ir viena parādīšana, kas Jāņam, tam apustuļam, notikusi, iekš kuras kā iekš tumšām praviešu bildēm un vārdiem viņam rādīts kļūis, kā tā Kunga Kristus draudzei līdz pasaules galam klāsies, kā tā no Kristus mācības atkāpusi draudze, tie elka dievīgie mūki jeb Bābela to īstenu draudzi vajās un spiedīs, kamēr Dievs celsies un Bābeli nosodīs.

Tas ir, mīļais latvieti, kas man tev no šīs grāmatas bija jāteic.

Celies nu, topi gaišs, jo tavs gaišums nāk un tā Kunga godība uzlec pār tev (Jes 60:1). Nepalieci ilgāk iekš tās pirmās neziņas, bet pateici Dievam no sirds, ka viņš arī tev savu vārdu tavā valodā devis lasīt; lūdz viņu par viņa Svētu Garu, kas tev apgaismo, un esi tam lēnīgam Dievam par viņa žēlastību no sirds pateicīgs. Dievs lai tev dod savu žēlastību caur Jēzu Kristu, mūsu Kungu. Āmen.

Rīgā 4. maijā, Anno 1685. Ernsts Gliks

Ziņas par autoru²

Esmu dzimis Vācijā 1652. gadā. Studijas teoloģijā un bibliskajās oriģinālvalodās veicu Vitenbergas, Jēnas un Leipcigas universitātēs, īpašu uzmanību veltot Svēto Rakstu ekseģēzei, dogmatikai un filoloģijai. Manas akadēmiskās intereses aptver teoloģiju, biblisko filoloģiju un pedagogiju, jo uzskatu, ka Baznīcas nākotne balstās gan Rakstu pareizā izpratnē, gan tautas izglītošanā. Pēc atgriešanās Vidzemē no 1683. līdz 1687. gadam kalpoju kā Daugavgrīvas cietokšņa luterāņu garnizona kapelāns, vadot dievkalpojumu, katehizējot

² Mākslīgā intelekta radītas.

karavīrus un viņu ģimenes, kā arī nodarbojoties ar reliģisko izglītību. Šajā laikā padziļināti apguvu latviešu valodu un uzsāku Jaunās Derības tulkojumu, kas kļuva par pamatu vēlākajai latviešu Bībeles tulkošanai Alūksnē.

1683. gadā kļuva par mācītāju Alūksnē, Vidzemē, kur dibināju skolu un uzsāku Svēto Rakstu tulkojumu latviešu valodā no grieķu un ebreju teksta. Jaunās Derības izdevums 1686. gadā ir šī darba sākums un mans būtiskākais akadēmiskais ieguldījums, kas vienu laiku kalpo Baznīcai un tautas valodas attīstībai.

Dear Latvian

ANNOTATION

The article presents Ernst Glück's 1685 preface "Dear Latvian", the introduction to his Latvian translation of the New Testament—the first text of its kind in Latvian cultural history. In this address, Glück explains the message of salvation and the significance of Scripture for faith and national life, urging the reader to "arise and shine," for God's Word is now given in his own language. The publication also includes a short biographical note outlining Glück's theological education, translation work, and commitment to Christian education.

Keywords: Ernst Glück, "Dear Latvian", Latvian New Testament, Bible translation, Alūksne.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19345183>

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Guntis Kalme

“Mīlais latvieti”: Ernsta Glikas Jaunās Derības priekšvārds kā teoloģiski antropoloģiska, pedagogiska un *Heilsgeschichte* pieeja latviešu kristianizācijai

ANOTĀCIJA

Rakstā analizēts Ernsta Glikas (1654–1705) Jaunās Derības latviskā izdevuma (1685) priekšvārds “Mīlais latvieti” kā daudzslāņains dokuments, kurā savijas teoloģiskā antropoloģija, pedagogija un (proto) *Heilsgeschichte* perspektīva. Glikas latvieti aplūko *coram Deo*¹ – kā *homo peccator*, bet vienlaikus kā *capax Dei*, proti, būtni, kas spēj uzņemt Dieva Vārdu dzimtajā valodā un kļūt par *homo spiritualis*. Dzimtā valoda viņam nav neitrāls kanāls, bet *verbum vehiculum*: tulkojumā tā nes *viva vox Evangelii* un līdz ar to pašu Kristu, darot Vārdu efektīvi dzirdamu baznīcā, skolā un mājas katehēzē (Rm 10:17). Tādējādi Bībeles tulkojums latviski nav vien principu izklāsts, bet pestīšanas vēstures notikums: Vecās Derības garīga diagnoze (tumsa) pāriet Jaunās Derības soterioloģiskā piepildījumā (gaisma Kristū), kas inkulturējas latviešu valodā un praksē. Priekšvārds funkcionē kā katehētiski normatīvs teksts, valodas un identitātes stabilizators

¹ *Coram Deo* (lat. Dieva priekšā) – reformācijas antropoloģiska kategorija, kas apzīmē cilvēka esamību Dieva klātbūtnes, Viņa Vārda tiesas un žēlastības priekšā.

un tautas teoloģiskās formācijas instruments, nostādot Gliku līdzās Luteram kā katehētisku reformatoru, kurš ne tikai tulko, bet veido tautu ar valodu, Vārdus un audzināšanu.

Rakstā salīdzināts Glika skatījums ar vācu luterāņu profesora Johana Kristiāna Konrāda fon Hofmana (*Johann Christian Konrad von Hofmann*, 1810–1877) *Heilsgeschichte* teoloģiju, parādot līdzības pamatprincipos un atšķirības metodoloģijā: Glikis darbojas pastorāli un inkulturējoši, Hofmans – dogmatiski un sistemātiski. Kultūrteoloģiskā perspektīva ļauj saskatīt Glika darbu kā civilizatorisku pagriezienu punktu, kas 17. gadsimtā fundamentāli iekļāva latviešus Rietumu kristīgajā civilizācijā, ieliekot pamatus valodas, izglītības un nacionālās pašapziņas attīstībai. Šodien civilizāciju konflikta apstākļos starp Rietumiem un Austrumiem Glika darbs atgādina par valodas un Evanģēlija nozīmi tautas identitātes, brīvības un garīgās noturības veidošanā.

Atslēgvārdi: Ernsts Glikis, “Mīlais latvieti”, *proto-Heilsgeschichte*, teoloģiskā antropoloģija, *capax Dei*, *homo peccator/homo spiritualis*, *verbum vehiculum*, *viva vox Evangelii*, dzimtā valoda, katehēze, kultūrteoloģija, latviešu identitāte, Rietumu civilizācija.

Ievads

Latviešu literatūrvēsturnieks Līgotņu Jēkabs (1874–1942) par Bībeles tulkotāju un viņa darbu saka:

Ernsts Glikis uzskatāms par pamata licēju visai mūsu garīgai literatūrai, par mūsu garīgās terminoloģijas nodibinātāju, par pirmo pilnīgāko mūsu garīgās literatūras stila meistaru. Glika nodibinātā garīgā rakstu valoda [...] savā pamatā [...] palikusi nepārgrozījusies un dzīvo joprojām mūsu garīgos rakstos. (Līgotņu Jēkabs 1924: 35)

Ne velti literatūrvēsturnieks Ludvigs (Ludis) Ernests Bērziņš (1870–1965) viņu dēvē par “vienu no mūsu rakstniecības patriarhiem” (Bērziņš 1939: 131). Šo vērtējumu no literāri valodnieciskā aspekta papildina pētnieks Guntis Berelis (dz. 1961):

[...] svarīgs bija ne tik daudz pats Bībeles latviskošanas fakts, cik tas, ka latviešu rakstu valoda tika piemērota ļoti sarežģītai un daudzslāņainajai Bībeles metaforikai [...]. Bībeles tulkojums ir tas lūzumpunkts, kad valoda iegūst jaunu dimensiju – plakanās un didaktiskās alūzijas kļūst telpiskas. Teksts vairs nav tikai mehānisms, ar kura palīdzību nogādāja informāciju līdz lasītājam, bet gan poētisks fenomens. (Berelis 1999: 15–16)

Savukārt valodnieks Konstantīns Karulis (1915–1997), runājot par Glikas tulkojumu, atzīmēja, ka “no Bībeles izrietošā kristīgā ideoloģija dziļi ietekmējusi lielas latviešu tautas daļas garīgo pasauli” (Karulis 1989: 4). Savukārt Glikas pētnieks Rihards Virsnieks apkopo viņa ietekmi šādi:

Grūti atrast otru rakstniecības pieminekli mūsu literatūrā, kam būtu tik liela, daudzpusīga un dziļa nozīme kā Glikas Bībelei. Ar Bībeles tulkojumu Glikas bija devis tautai grāmatu, kas ietekmēja visu viņas uzskatu un jūtu pasauli. Paaudžu paaudzes smēlas no viņas spirdzinājumu, apmierinājumu un jaunus ieskatus, kas nepaliek sava laikmeta robežās vien, bet sniedzas pāri tām arī citos laikmetos līdz pat mūsu dienām. [...] Salīdzinot Glikas Bībeles valodu ar iepriekšējo garīgo rakstu valodu, redzam, kādu milzu progresu valodas laukā uzrāda Glikas. Veselas rakstnieku paaudzes atrodas Glikas Bībeles mācību un viņas valodas ietekmē. (Virsnieks 1950: 70)

To pašu konsekventi uzsver arī mācītājs Gustavs Šaurums (1883–1952): “Ar Glikas Bībeles tulkojumu radās pamats, uz kura

turpmāk dibinājās visa garīgā un pa lielākai daļai arī laicīgā latviešu literatūra.” (Šaurums 1935: 15)

Ernsta Glikā (*Johann Ernst Glück*, 1654–1705) latviskotā Bībele ie-
zīmē izšķirošu pagrieziena ne vien latviešu rakstu valodā, bet arī
tautas kultūrā, pašapziņā un teoloģiskajā izglītībā². Tas nav redu-
cējams uz filoloģisku vai misijas aktu, bet ir antropoloģisks, teo-
loģisks un kultūrveidojošs dokuments, kas apliecina reformācijas
pamatideju – Dieva Vārds jāsniedz tautai viņas dzimtajā valodā, lai
tas veiktu dziļas un nopietnas pārmaiņas cilvēku sirdīs un prātos.
Šo pašizpratni precīzi nostiprina Glikā paša vārdi par Jauno Derību
kā dievišķu dotumu latvietim: “Šī grāmata, ko tu šeit redzi, ir tas
jauns Testaments [...]. Dieva svētais vārds” (Glikā, “Mīlais latvieti”,
1685), ar pārlaicīgu saturu – “ko Kristus ir mācījis” (Glikā, turpat).

Šī dotuma civilizatoriskā dimensija kļūst īpaši saprotama, ap-
lūkojot 17. gadsimta ģeopolitisko kontekstu. Vidzeme un Igaunija
tolaik atradās Zviedru lielvalsts sastāvā, kas apzināti īstenoja re-
formācijas principu – tautas izglītošanu, lasītprasmes ieviešanu
un katehēzes nostiprināšanu kā pamatu sabiedrības integrācijai.
Zviedru valdība Livonijā uzskatīja, ka tautas izglītošana dzimta-
jā valodā ir ne tikai garīgs, bet arī politisks uzdevums – kristīgs
un izglītots zemnieks kļūst par uzticamu pavalstnieku. Šī politika
izpaudās skolu tīkla attīstībā, pastorālās izglītības standartizācijā
un normatīvos noteikumos par katehētisko apmācību (piemēram,

2 Latviešu vārds *izglītība* sevi apvieno gan etimoloģisku, gan teoloģiski pedagoģisku slāni. Tas darināts no darbības vārda *glīt* ('būt glītam, sakārtotam, veidotam') ar priedēkli *iz-* un izskaņu *-ība*. Senāk "glīts" nozīmēja ne tikai ārēju skaistumu, bet arī sakārtotību, piemēro-
tību, pareizību. Līdz ar to *izglītība* sākotnēji apzīmē "padarīšanu par glītu, sakārtotu, veido-
tu", kas neaprobežojas tikai ar zināšanu sniegšanu, bet ietver visas personas saskanīgu veido-
šanu. Latviešu valodā šis jēdziens cieši saistāms ar iekšējo izveidi – cilvēks tiek veidots ne
tikai zināšanā un prasmēs, bet arī domāšanā, raksturā un tikumos. Tas sasaucas ar luterisko
skatījumu, ka patiesa izglītība nav tikai zinību pārnese, bet vispirms garīga audzināšana
(*formatio*), kas virza cilvēku no "dabiskā cilvēka" uz "garīgo cilvēku". Tāpēc 17. gs. skolotāji,
īpaši pats Glikā, izglītību saprata kā cilvēka gara sakārtošanu caur Dieva Vārdu, kur katehēze
un Bībeles pieejamība dzimtajā valodā bija neatņemama sastāvdaļa. Tādēļ latviešu kultūras
tradīcijā *izglītība* nozīmē ne vien profesionālu prasmju apguvi, bet arī tautas apgaismību,
personības veidošanu un garīgu atjaunotni, kas sakņojas valodā, kultūrā un ticībā.

1686. gada Zviedrijas baznīcas likums³⁾). Tieši šajā kontekstā Glika Bībeles tulkojuma projekts tika uztverts kā stratēģiski nozīmīga iniciatīva – tas nodrošināja ne tikai Evaņģēlija pieejamību latviešu valodā, bet arī stiprināja zviedru konfesionālās valsts modeli, kurā skola, Baznīca un valsts pārvalde veidoja vienotu audzināšanas un disciplīnas mehānismu (Pihlajamäki 2017).

Gliks un latviešu rakstības veidošanās vispār jāskata plašākā vēsturiskā procesā. Gadsimtiem ilgā katoļu Baznīcas un Livonijas ordeņa klātbūtne, neskatoties uz to bieži represīvo raksturu, faktiski politiski un militāri pasargāja latviešu tautu no iekļaušanas Maskavas autokrātiskajā telpā. Tajā pašā laikā vāciešu kolonizācija vairāku gadsimtu gaitā saplūdināja un “pārmala” senās baltu ciltis – kuršus, sēļus, zemgaļus, vidzemniekus, latgaļus un citas maztautas – vienotā tautas veidojumā, kas pamazām ieguva latviešu vārdu. Reformācijas nestā ietekme šim jaunajam tautas kodolam piešķīra arī garīgo vērtību sistēmu, kas, balstīta Dieva Vārdā un kristīgajā ticībā, deva aizsardzību ne vien pret ārēju invāziju, bet arī pret iekšēju deformāciju. Reformācijas gaitā šī aizsardzība pārtapa kvalitatīvi jaunā pakāpē – luteriskā Baznīca radīja un nostiprināja latviešu valodas rakstību, vārdnīcu un gramatiku, bet ar Glika Bībeles tulkojumu pacēla valodu līdz pilnvērtīgas eiropēiskas rakstu valodas statusam. Šis process ne tikai veidoja kristīgu pašapziņu un izglītības struktūru, bet arī iekļāva latviešus Rietumu civilizācijas orbītā, pasargājot tos no Austrumu autokrātijas asimilējošās ietekmes.

Šeit izteiktais Rietumu–Austrumu pretstatījums atklāj ne tikai politisku, bet arī civilizatorisku paradigmu. Rietumu kristīgajā tradīcijā, kas izauga no reformācijas, indivīda cieņa, brīvība un likuma primāts tiek nostādīti par normatīvu pamatu. Savukārt Krievijas impērijas vēsturē autokrātija parādās kā tās imanenta tradīcija, kas

3 1686. gada Zviedrijas baznīcas likums institucionalizēja to, ko Gliks praktiski īstenoja, – obligātu ticības minimuma (īpaši Lutera Mazā katehisma) apguvi dzimtajā valodā, regulāras vizitācijas mājās un mācītāja pienākumu pārbaudīt draudzes zināšanas, kā arī uzturēt baznīcas metrikas grāmatas. Tas radīja tiešu pastorāli juridisku pieprasījumu pēc Bībeles un katehētiskiem tekstiem latviešu valodā, ko Gliks nodrošināja ar tulkojumiem. Sk.: Feldmanis 2011: 167; *Swedish Church Law 1686*, pārskats Scribd; Sundin 1987: 1–3; Pauloviča 2016: 48–55.

balstās zombējošā ideoloģijā un represīvās prakses nepārtrauktībā – no Ivana Bargā *opričņinas*⁴ līdz Staļina teroram un mūsdienu “krievu pasaules”⁵ doktrīnai. Krievijas politiskajā kultūrā vara nekad nav bijusi pakļauta likumam, bet gan likums – varai, un sabiedrība allaž uztverta kā pārvaldāms objekts, nevis līdzdalīgs subjekts.

Tāpēc reformācijas izraisītā pievēršanās Dieva Vārdam latviešu valodā ir bijis garīgs un kultūras aizsargs pret Krievijas impērijas rusificējošo un represīvo praksi. Šajā kontekstā Gлика Bībeles tulkojums un latviešu izglītības sistēmas veidošana ir ne tikai lingvistisks vai pedagogisks darbs, bet arī civilizatoriskas aizsardzības mehānisms: tauta, kas stiprināta ar Dieva Vārdu savā valodā un iekļauta kristīgajā Rietumu tradīcijā, spēj pretstāvēt kā garīgām, tā politiskām represijām.

Šo rakstītās kultūras virzību sagatavoja vairāki 16.–17. gadsimta vācu mācītāji Livonijā, kas latviešu valodai piemēroja latīņu burtu alfabētu un radīja pirmos drukātos darbus. Nikolajs Ramms (*Nikolaus Ramm*, ap 1530–1591), Rīgas Sv. Jēkaba latviešu luteriskās draudzes mācītājs, ir viens no pirmajiem, kas lietoja latviešu rakstību sprediķos un katehētiskajos manuskriptos, faktiski standartizējot latīņu alfabēta izmantošanu latviešu valodā. Georgs Elgers (*Georg Elger*, 1585–1672), katoļu garīdznieks un tulkotājs, sarakstīja *Evangelia toto anno* (1621), vienu no pirmajiem plašākajiem latviešu valodas tekstiem. Pauls Einhornss (*Paul Einhorn*, 1590–1655), Vidzemes superintendents, darbos *Reformatio gentis Letticae* (1636) un *Historia Lettica* (1649) uzsvēra, ka tautas izglītošana un katehēze iespējama tikai dzimtajā valodā, jo tikai tajā Evaņģēlijs kļūst uztverams ticībā. Georgs Mancelis (*Georg Mancelius*, 1593–1654) – Kurzemes superintendents, Tērbatas Universitātes profesors un rektors, latviešu literārās valodas pamatlicējs. Viņa *Lettus* (1638) bija pirmā vārdnīca,

4 Īpašs pārvaldes režīms ar slepenu karaspēku un terora aparātu, kas ar masveida represijām, konfiskācijām un slepkavībām nostiprināja cara absolūto varu.

5 “Krievu pasaules” doktrīna ir mūsdienu Krievijas ideoloģiska konstrukcija, kas pretendē uz kultūras, valodas un reliģijas (īpaši Krievu Pareizticīgās Baznīcas) vienotību pāri valstu robežām, to izmantojot kā pamatojumu Krievijas ģeopolitiskajām un militārajām pretenzijām.

Phraseologia Lettica (1638) – pirmā gramatika, bet *Langgewünschte Lettische Postill* (1654) bija pirmā plašā sprediķu grāmata. Ar šiem darbiem Mancelis nostiprināja rakstības normas un literāro valodu. Johans Georgs Rēhehūzens (*Johann Georg Rehehusen*, 1641–1705), Alūksnes mācītājs, turpināja rakstības attīstību ar katehisma un sprediķu tekstiem 17. gadsimta beigās. Ernsts Gliks pilnā Svēto Rakstu tulkojumā (1685–1694) nostiprināja vienotu latviešu alfabētu un valodas lietojumu, kas kļuva par pamatu turpmākai latviešu rakstu kultūrai.

Austrumu impēriju telpā 17. gadsimtā valdīja reliģisks plurālisms, kas veidoja sinkrētisku “reliģisku kokteili”. Maskavas cariste savā ekspansijā iekļāva teritorijas, kurās līdzās pareizticībai bija sastopams islāms (Kazaņā, Astrahaņā, pie Volgas un Urālu tautām, tatāru un baškīru vidū), kā arī animistiski un šamanistiski priekšstati Ziemeļos un Sibīrijā (piemēram, burjatu, evenku un jakutu reliģiskajā praksē). Sibīrijas tautu šamanisms, kas bija cieši saistīts ar animistisku pasaules uztveri, bieži saplūda ar pareizticīgo rituālu ārējām formām, radot tikai ļoti virspusēju kristietības pieņemšanu. Savukārt budisms ienāca Krievijas impērijas austrumu perifērijā, īpaši Burjatijā un Kalmikijā, kur lamaistu tradīcijas sadzīvoja ar vietējo tautu šamanismu. Šī reliģiskā daudzslāņainība, kas kombinēja pareizticību ar tautas ticējumiem, islāmu, budismu un animismu, veicināja sinkrētisku reliģiozitāti un garīgo fragmentāciju (Bushkovitch 1992, Khodarkovsky 2002). Tas kontrastēja ar Zviedru Vidzemes konsekvēnti īstenoto luterisko konfesionalizācijas modeli.

Šajā pretstatā Gliks ar savu darbu faktiski iesaistīja latviešus Rietumu civilizācijas orbitā, iedibinot un attīstot kultūras fundamentu – rakstīto valodu, izglītības struktūru un kristīgo pašapziņu. Ietekme bija ne tikai garīga, bet arī politiska: valoda un kultūra tika pacelta līdz līmenim, kas ļāva tautai nostāties līdzās citām Eiropas tautām kā daļai no kristīgās civilizācijas. Tādējādi Bībeles tulkojums kļuva par instrumentu, ar kura palīdzību latvieši tika pasargāti no pazušanas Austrumu autokrātijas telpā un iegāja Rietumu attīstības ceļā. Literatūrzinātnieks Pauls Daija (dz. 1984) rezumē: “Bībeles

tulkojums sekmēja latviešu garīgās kultūras nostiprināšanos un kristīgās ticības tālāku izplatīšanos, kā arī veicināja latviešu nacionālo vienotību un nacionālo pašapziņu, iespējams, pašiem latviešiem līdz galam to neapzinoties.” (Daija 2020: 121)

Uz šī fona Jaunās Derības latviešu izdevuma (1685) priekšvārds “Mīlais latvieti” parādās kā daudzslāņains dokuments, kurā savijas teoloģiskā antropoloģija, pedagoģija un (proto) *Heilsgeschichte*⁶ skatījums. Glikis latvieti aplūko *coram Deo* – kā *homo peccator*⁷, bet vienlaikus *capax Dei*⁸, proti, spējīgu uzņemt Dieva Vārdu, ja tas skan dzimtajā valodā, un kļūt par *homo spiritualis*⁹. Dzimtā valoda viņam nav neitrāls kanāls, bet *verbum vehiculum*¹⁰: tulkojumā tā nes *viva vox*

6 Termins *Heilsgeschichte* (vācu: ‘pestīšanas vēsture’) apzīmē teoloģisku skatījumu, kurā Bībeles vēstures notikumi tiek izprasti kā vienota Dieva pestīšanas plāna īstenošanās cilvēces labā: no radīšanas un grēkākrišanas, caur Vecās Derības apsolījumiem līdz to piepildījumam Kristus dzīvē, krusta nāvē un augšāmcelšanās, kā arī Baznīcas vēsturē, un Kristus otrajā atnākšanās. Terminu ieviesa vācu luterāņu teologs, vēsturnieks Johans Hofmans (*Johann Christian Konrad von Hofmann*, 1810–1877) darbā *Der Schriftbeweis* (3 sēj. Nördlingen: C. H. Beck, 1852–1856), lai apzīmētu Dieva pestījošās darbības vēsturisko notikumu kopumu, kas sasniedz kulmināciju Kristū. To attīstīja franču luterāņu teologs Oskars Kulmans (*Oscar Cullmann*, 1902–1999) un vācu luterāņu teologs Volfharts Pannenberg (*Wolfgang Pannenberg*, 1928–2014), skaidrojot vēsturi kā atklāsmes nesēju. Glikis priekšvārdā redzams agrīns, katehētiski praktisks *Heilsgeschichte* pielietojums: Vecās un Jaunās Derības notikumi veido vienotu pestīšanas vēsturi, kas ar Kristus mīlestību tagad tajā iekļauj arī latvieti. Dzimtajā valodā tulkotais Dieva Vārds top par šīs pestīšanas vēstures turpinājumu šeit un tagad; tā Bībeles tulkojums pats kļūst par pestīšanas notikuma daļu.

7 *Homo peccator* (lat. ‘cilvēks grēcinieks’) – reformācijas antropoloģijā cilvēks pēc grēkā krišanas: vainīgs Dieva priekšā, garīgi nespējīgs pats sevi glābt un pakļauts garīgās tumsas varai.

8 *Capax Dei* (lat. ‘spējīgs uz Dievu’) – kristīgās antropoloģijas apzīmējums cilvēka radībai pēc Dieva tēla un līdzības, kas dara viņu atvērtu Dieva Vārdam un žēlastībai. Reformācijas skatījumā tā nav pašrealizēšanās, bet žēlastībā atjaunota Dieva iedarbības saņemšanas spēja, ko ierosina Vārds un Gars. Šā raksta kontekstā – latvieša spēja dzimtajā valodā sadzirdēt un ticībā pieņemt Evaņģēliju, pārejot uz *homo spiritualis* stāvokli.

9 *Homo spiritualis* (lat. ‘garīgais cilvēks’) – ar Vārdu un Svēto Garu atjaunots cilvēks Kristū; pretstatā *homo peccator* viņš dzīvo ticībā, ar atjaunotu prātu “iekš tainības un svētības”. Šā raksta kontekstā – latvietis, kas dzimtajā valodā saņem Evaņģēliju un tiek ieaudzēts Baznīcas dzīvē (sludināšana, sakramenti, katehēze).

10 *Verbum vehiculum* (lat. ‘Vārds kā nesējs’) apzīmē, ka valoda, īpaši dzimtā, nav tikai neitrāls informācijas kanāls, bet Dieva Vārda nesējs: skaņu, rakstu un retoriskajās formās Vārds top iedarbīgi dzirdams un uzņemams. Tas saskan ar reformācijas terminiem *verbum externum* (ārējais vārds) un *viva vox Evangelii* (Evaņģēlija dzīvā balss), uzsverot tulkojumu kā pestīšanas vēstures mediāciju, ne tikai vienkāršu ziņas pārneši.

*Evangelii*¹¹ un līdz ar to pašu Kristu, padarot Vārdu iedarbīgi dzirdamu baznīcā, skolā un mājas katehēzē (Rm 10:17). Tādējādi Bībeles tulkojums latviski nav vien principu izklāsts, bet pestīšanas vēstures notikums: Vecās Derības diagnoze (tumsa) pāriet Jaunās Derības piepildījumā (gaisma Kristū), kas inkulturējas¹² latviešu valodā un ticības praksē. Priekšvārds funkcionē kā katehētiski normatīvs teksts, valodas un identitātes stabilizators un tautas teoloģiskās formācijas instruments. Tas nostāda Gliku līdzās Luteram kā katehētisku reformatoru, kurš ne tikai tulko, bet arī veido tautu caur valodu, Vārdu un audzināšanu.

Šajā rakstā aplūkoti priekšvārda galvenie uzstādījumi un vēstījumi, uzsverot šādus aspektus.

1. **Teoloģiskā antropoloģija** – Glika skatījums uz latvieti kā Dieva cilvēcisko radījumu, kas ir grēcīgs, taču *capax Dei* – spējīgs uzņemt Dieva Vārdu un tikt pārvērsts tā spēkā un iedarbībā.
2. **Pedagoģiskā pieceja** – Bībeles tulkojums kalpo kā tautas katehēzes instruments, valodas normētājs un kristīgas identitātes pamats.

Gliks nav tikai tulkotājs vai misionārs šaurā nozīmē, viņš Bībeles stāstu ievada latviešu vēsturē, sasaistot to ar konkrētu praksi – skolu, mājas katehēzi un dievkalpojumu. Viņa oriģinālais pieņemums ir pestīšanas vēstures (*Heilsgeschichte*) izklāsta inkulturēšana latviešu valodā un dzīves telpā – tā vairs netiek vienkārši pārstāstīta par kādu citu tautu (ebrejiem, pirmajiem kristiešiem), bet “notiek latviski” ar stāsta klausītājiem pašiem. Inkulturācija šajā nozīmē nav teorētiska adaptācija, bet pašas pestīšanas vēstures notikuma

11 *Viva vox Evangelii* (lat. ‘dzīvā Evaņģēlija balss’) – Kristus Evaņģēlija dzīvais skanējums pasludinājumā un absolūcijā; nevis tikai uzrakstīts teksts, bet Dieva iedarbīgais Vārds, kas rada ticību. Šā raksta kontekstā – Bībeles latviskojums dara *viva vox Evangelii* dzirdamu baznīcā, skolā un mājas katehēzē.

12 Inkulturācija te nozīmē pestīšanas vēsts iemiesošanās konkrētā kultūrā. Glika tulkojums ir agrīns piemērs: tā nav tikai doktrīnu pārņemšana, bet pestīšanas vēstures notikums, Kristus gaismai ienākot latviešu valodā un ticības praksē.

turpinājums jaunā kultūrā. Līdzīgi kā Lutērs savos vācu Bībeles priekšvārdos, arī Gliks rāda, ka Vārds iegūst dzīvību tur, kur tas skan tautas valodā un kur tauta var sevi tajā atpazīt, kā iekļautu Dieva vēstures gaitā.

SECINĀJUMS

Ernsta Glika Bībeles tulkojums un priekšvārds “Mīlais latvieti” bija ne tikai lingvistisks sasniegums, bet arī teoloģiski antropoloģisks, pedagoģisks un civilizatorisks pagrieziena punkts, kas nostiprināja latviešu valodu kā pilnvērtīgu Eiropas rakstu valodu un pacēla to līdz teoloģiskas domas un simbolikas nesējai. Priekšvārds funkcionē kā katehētiski normatīvs teksts un identitātes stabilizators, kas inkulturē pestīšanas vēsturi latviešu valodā un ticības praksē, iekļaujot latviešus Rietumu kristīgās civilizācijas aprītē un pasargājot no Austrumu autokrātijas un rusifikācijas. Literatūrpētnieku atziņas apstiprina, ka Gliks ar savu darbu radikāli pārveidoja tautas garīgo tēlu, veidoja kultūru un pašapziņu, kļūdamas par katehētisku reformatoru, kurš caur valodu, Vārdu un skolu ievērojami paplašināja nācijas garīgo horizontu. Mūsdienu civilizāciju spriedzē šis mantojums atgādina, ka valoda un Evaņģēlijs ir stratēģiski resursi tautas brīvībai, garīgajai noturībai un nākotnes ilgtspējai.

1. nodaļa. Priekšvārda adresāts un mērķis: latvietis kā teoloģiski antropoloģiska un civilizatoriska problēma

Ernsta Glika priekšvārds “Mīlais latvieti” nav abstrakti teorētisks ievads Bībeles tekstam. Tas ir tiešs un personisks vēstījums, kas uzrunā konkrētu adresātu – latvieti –, kurš līdz šim spaidu kārtā ticis turēts garīgā tumsībā. Ne velti Lutērs sūrojas par garīgā bada sekām: “Svēto Rakstu atstāšana novārtā, pat no garīgo vadītāju puses, ir viena no lielākajām pasaules nelaimēm [...]. [T]o vārdi nav – kā daži domā – vienkārši literatūra; tie ir dzīvības vārdi.” (Luther 1958: 46) Šī tumsa tiek saprasta ne tikai kā informācijas vai

izglītības trūkums, bet kā teoloģisks stāvoklis – dzīve ārpus Dieva Vārda. Ne velti pats Gliks par Bībeles vietu cilvēka dzīvē saka: “Izstum sauli no pasaules, un tev cits nekas neatliks kā bieža tumsība un akls bezdibens.” (Citēts pēc: Zeiferts 1957: 298) Savā autobiogrāfiskajā skicē (1699) viņš raksta: “Pirmais trūkums, ko, ierodoties šai zemē (Vidzemē), [...] ieraudzīju, bija, ka latviešu baznīcai nav Bībeles un ka tādēļ dievkalpojumi šai valodā ir visai nožēlojamā stāvoklī.” (Citēts pēc: Dunsdorfs 1979: 142)

Taču šāda latviešu garīgā stāvokļa diagnoze nav viņa darbības pašmērķis. Gliks adresātu ievieto stāstā: tumsas–gaismas Vecās Derības motīvs (tumsība ir stāvoklis bez Dieva Vārda) tiek pārlikts Jaunās Derības gaismā – Kristus Evaņģēlijs tagad latviski ir “gaismas” notikums, kas pārveido klausītāju no iekšienes. Priekšvārds ir eklesiāli performatīvs: tas ne tikai informē, bet arī ieaicina lasītāju būt līdzdalīgam pestīšanas vēsturē, t. i., viņu garīgi pārveido. Šeit “latvietis” nav neitrāls etnogrāfisks tēls, bet persona *coram Deo*: cilvēks bez Evaņģēlija ir *homo peccator*, kam Vārda un Gara iespaidā jāklūst par *homo spiritualis* (sal. Ef 2:1). Vienlaikus latvietis ir arī *capax Dei* – spējīgs pieņemt Evaņģēliju, ja tas skan viņa dzimtajā valodā. Šī teoloģiskā diagnoze un garīgais potenciāls nosaka priekšvārda struktūru: cilvēks tumsā (bez Bībeles un izglītības) pāriet gaismā (Kristus Evaņģēlijā, kas tagad skan arī latviski).

Šī loģika balstās paša teksta kodolfrāzēs: “Kad tie pirmie cilvēki Ādams un Ieva grēkos iekrituši [...], ir tas lēnīgais Dievs [...] [devis] to dārgu apsolišanu” un protoevaņģēlijā: “šis samīs tev to galvu” (Gliks 1685). Adresāta kolektīvais raksturs kulminē ar skaidru aicinājumu: “Celies nu, topi gaišs, jo tavš gaišums nāk.” (Turpat)

“Latvietis” Glika skatījumā ir arī civilizatorisks subjekts. Viņa garīgā tumsība nav tikai individuāls grēka stāvoklis, bet arī kultūras un politiskās piederības jautājums. 17. gadsimtā Vidzeme atradās krustcelēs: no vienas puses, Zviedru lielvalsts ar tās reformatorisko izglītības un Baznīcas politiku, tiesiskuma nostiprināšanu un Rakstu teoloģijas uzsvēršanu; no otras puses, Maskavijas cariste, kur valdīja autokrātija, cieša Baznīcas pakļautība valstij, tautas

ticējumu un pareizticības sinkrētisms, kā arī kultūras atpalcība, ko bieži kompensēja ar militāru ekspansiju un elementāru necieņu pret cilvēku, vienalga – svešu vai savējo. Šai necieņai bija dziļi teoloģiski cēloņi. Pirmkārt, pareizticīgās simfonijas modelis¹³ Krievijā pārtapa par Baznīcas pilnīgu pakļaušanu cara varai: cilvēka cieņa tika faktiski skatīta nevis individuāli, kā radītam pēc Dieva tēla, bet gan kolektīvi – kā lojalitāte valdniekam, kurš tika uztverts kā “Dieva vietnieks zemes virsū”. Otrkārt, pastāvēja antropoloģiskas izpratnes deficīts: kamēr reformācija cilvēku redzēja kā *capax Dei*, kas spēj uzņemt Vārdu ticībā, Maskavijā individuālās atbildības teoloģija neizveidojās; uzsvars uz mistisko sakramentālismu¹⁴ un kolektīvo dievbijību aizēnoja personisko cieņu. Treškārt, reliģiskais sinkrētisms tautas līmenī (animisma, šamanisma un pareizticības elementu saplūsmē) noveda pie tā, ka cilvēks tika vērtēts kā kopienas rituālu nesējs, nevis kā autonomas Dieva tēla nesējs. Ceturtkārt, soterioloģijas deformācija: pestīšana tika saistīta ar piedalīšanos rituālos un lojalitāti varai, nevis tikai ar ticību (*sola fide*), kas Rietumu protestantismā katram ticīgajam nodrošināja paša tiešu atbildību Dieva priekšā. Rezultātā Maskavijas teoloģiskā antropoloģija mazināja cilvēka cieņu pretstatā Glikā un reformācijas skatījumam, kas latvieti iekļāva pestīšanas vēsturē kā indivīdu un tautas pārstāvi.

Priekšvārds tādēļ ir ne tikai katehētisks ievads, bet arī civilizatorisks manifests. Glikis faktiski vēsta: latvieti, tu esi pelnījis to pašu Dieva Vārdu, ko vācieši, zviedri vai citas Eiropas tautas. Tu esi daļa no pestīšanas vēstures un kristīgās civilizācijas, ja vien ļausi, lai Vārds tevi veido. Šādā skatījumā Bībeles tulkojums kļūst par

13 Pareizticīgās simfonijas modelis (gr. συμφωνία) ir Bizantijas izcelsmes princips, kas paredzēja harmonisku sadarbību starp valsti un Baznīcu kā divām Dieva iedibinātām institūcijām. Tomēr Krievijā šis modelis praktiski pārtapa par Baznīcas pakļaušanu cara absolūtajai varai, kur valdnieks tika uzlūkots kā sakralizēta augstākā zemes autoritāte.

14 Dievbijības forma, kur pestījošā žēlastība tiek saistīta galvenokārt ar liturģijas “noslēpumaino” iedarbību un sakrālām rituālām praksēm (Kristība, Eiharistija, svētūdēns, ikonu godināšana u. c.), mazāk akcentējot indivīda personisko ticību, sirdsapziņu un katehētisku Rakstu mācīšanu. Praktiski tas var radīt iespaidu, ka rituāla izpilde “strādā pati par sevi”, tādējādi aizēnojot personas cieņu un atbildību.

robežšķirtni starp piederību un nepiederību Rietumu kultūras un teoloģijas telpai.

Šis aspekts ir nozīmīgs arī šodienas gaismā. 21. gadsimtā Latvija atkal ir uz Rietumu un Austrumu civilizāciju robežas. Glikas uzstādījums apliecina, ka tautas identitāte nevar būt ilgtspējīga bez balstišanās Sv. Rakstos un bez iekļaušanās civilizācijā, kas sakņojas Evaņģēlijā. Tādēļ "latvietis" Glikas priekšvārdā vienlaikus ir teoloģisks, pedagoģisks un ģeopolitisks subjekts – cilvēks, kuru Evaņģēlijs, skatot dzimtajā valodā, iekļauj gan Dieva pestīšanas vēsturē, gan Rietumu kristīgajā pasaulē (etniskais un kristīgais te netiek pretstatīti, bet pastāv viens caur otru).

SECINĀJUMI

Glikas latvieti neuzrunā kā pasīvu objektu, bet kā vēstures un civilizācijas dalībnieku. Viņa priekšvārds ir agrīna (proto) *Heilsgeschichte* koncepta aktualizācija, kur pestīšanas vēsture tiek saistīta ar konkrētas tautas kultūru, valodu un nākotni. No šā skatījuma "Mīļais latvieti" ir ne tikai reliģisks ievads Bībeles tulkojumam, bet arī civilizatoriska izvēle – būt Rietumu kristīgajā civilizācijā, nevis palikt Austrumu verdzības un tumsas telpā. Glikas priekšvārds, balstīts dzimtajā valodas evaņģēliskajā funkcijā, veic pāreju no tumsas uz gaismu, no perifērijas uz Rietumu telpu un paliek aktuāls arī mūsdienu spriedzes apstākļos.

2. nodaļa. Pedagoģiskā metodoloģija: dzimtā valoda kā teoloģiskās formācijas un civilizatoriskās integrācijas instruments

Ernsta Glikas pieeja Svēto Rakstu tulkojumam nav reducējama uz filoloģisku, utilitāru vai koloniālu aktu, tā sakņota pārliecībā, ka "ticība rodas no vēstījuma" (Rm 10:17). Tas nozīmē – bez Rakstiem dzimtajā valodā tautai nav pieejams ne Evaņģēlijs, ne patiesa katehēze, ne kristīga pasaules izpratne, ne arī garīgi balstīta

sabiedrība. Glika priekšvārdā skaidri parādās izpratne – tikai tad, kad Dieva Vārds skan tautas valodā, tas kļūst par dzīvu notikumu, kas veido ne tikai indivīda ticību, bet arī tautas kultūru un identitāti. Tāpēc dzimtā valoda Glika skatījumā nav neitrāls kanāls, bet dievišķās komunikācijas telpa, kur *verbum Dei* tiek dzirdēts, iemācīts un iemiesots draudzes, skolas un mājas dzīvē.

Gliks Evaņģēliju definē nevis kā abstraktu mācību, bet kā dzīvu, glābjošu vēsti, kas tiek pasniegta katram cilvēkam: “Evaņģēliums ir [...] viena priecīga vēsts [...], iekš kā visiem pie nāves pazudinātiem cilvēkiem žēlastība un tā mūžīgā dzīvošana apsolīta” (Gliks 1685). No šīs izpratnes izriet viņa pedagoģiskā pieeja – mācīšana un valodas normēšana nav tikai izglītības darbs, bet teoloģiski motivēts uzdevums. Ja Evaņģēlijs ir apsolījums pestīšanai, tam obligāti jāklūst saprotamam tautas dzimtajā valodā. Šeit valoda kļūst par *verbum vehiculum* – pestīšanas vēsts nesēju. To Gliks pamato tieši: “Kas šo grāmatu rakstījuši, [...] ir [...] cilvēki [...], [kurus] tas Svēts Gars [...], rakstot valdījis,” tāpēc “viņu vārdi [...] [ir] kā Dieva vārdi”. Tulkotais Evaņģēlijs tādējādi nav neitrāls informācijas pārraidītājs, bet pārveidojošs spēks, kas skolā, dievkalpojumā un mājas katehēzē ieaudzina ticību un veido kristīgu dzīvesveidu. Līdz ar to valoda Glika tulkojumā iegūst gandrīz sakramentālu funkciju: tāpat kā sakramentā redzamais elements nes dievišķo realitāti, tā valoda nes Evaņģēlija patiesību un pašu Kristu, padarot to iedarbīgu Baznīcas, skolas un mājas dzīvē. Tas atklāj, ka Glika tulkošanas darbs nav tikai literārs vai filoloģisks, bet inkarnacionāls, – Vārds iemiesojas konkrētā tautā un kultūrā, lai sniegtu pestīšanu.

Šī pedagoģiski teoloģiskā loģika 17. gadsimtā ieguva institucionālu balstu zviedru izglītības politikā (lasītprasme, katehisms, draudžu skolas), kas darīja iespējamu Bībeles stāsta apgūšanu kā dzīvu praksi baznīcā, skolā un mājās. Šajā gadsimtā katehisms izdots 23 reizes; gadsimta pēdējās desmitgadēs tas bieži publicēts kopā ar latviešu ābeci. Vidzemē gadsimta nogalē darbojās 68 draudzes skolas un deviņas muižu skolas. Rīgas rāte pieprasīja, lai bērni prot lasīt, rakstīt un zina katehismu (analfabētus amatos nepieņēma),

un gadsimta beigās latviešu skolu skaits Rīgā tuvojās desmitam (Grudule 2019). Tas nozīmē, ka Bībeles tulkojums latviski nebija tikai baznīcas iekšējs darbs, bet arī civilizācijas institūtu nostiprināšana – skola, draudze un mājas audzināšana kļuva par Eiropas kristīgās kultūras atspulgu Livonijā.

Gliks nostājas līdzās Luteram kā katehētisks reformators. Viņš ne tikai tulko tekstu, bet veido tautu – ar valodu, ar Vārdu, ar audzināšanu. Pedagoģija Glikam nozīmē vairāk nekā prasmju apguvi, tā ir antropoloģiska pārvērtība, kurā latvietis no *homo peccator* top par *homo spiritualis*, no tumsas bērna – par gaismas bērnu. Gliks norāda uz Dieva vēsts noturību pret pretestību: “Tas vells un nikni ļaudis to Dieva darbu un šo mācību nevarējuši aizkavēt.” (Gliks 1685) Tāpēc valodas kopšana un normēšana ir teoloģiski motivēta, valodai jāspēj nest pestīšanas vēsti un audzināt kristīgu morāli, aizstāvēt kristīgās vērtības¹⁵.

SECINĀJUMI

Katehēze un dzimtā valoda ir tautas garīgas formācijas un – plašākā nozīmē – arī civilizācijas izveides instrumenti. Skolas, draudzes un mājas katehēze ne tikai deva latviešiem Evaņģēliju, bet arī iekļāva tautu Rietumu kristīgajā kultūras un izglītības sistēmā. Tādējādi Glika darbs bija teoloģisks un civilizatorisks ieguldījums, viņš lika pamatus latviešu rakstītajai kultūrai un sabiedriskajai pašapziņai, nostiprinot tautas vietu Rietumu–Austrumu civilizāciju sadursmē.

15 Ar “kristīgajām vērtībām” šeit saprot Dieva priekšā saistošus morālos un garīgos principus, kas izriet no Svētajiem Rakstiem un tiek mācīti katehismā un ticības aplicībās: Dieva un tuvākā mīlestība (Mt 22:37–39), patiesība un taisnīgums, cieņa pret cilvēka dzīvību un dzīves unikālo aicinājumu, šķistība un uzticība, darba tikums, žēlsirdība, piedošana, mērenība, sabiedriskā atbildība un kultūras kopšana. Šis kopums veido arī normatīvo saturu, t. i., saistošu mācības un tikumības kopumu, autoritatīvos avotos (Svētie Raksti, ticības aplicības, katehismi) formulētu, kuri nosaka, kas jāuzskata par patiesu un labu un kā jādzīvo. Piemēri: Desmit baušļi, Kalna sprediķis, Gara augļi (Gal 5:22–23). Tieši šī normatīvā saturs dēļ valodas kopšana un normēšana ir teoloģiski motivēta – valodai jāspēj skaidri un uzticami nest pestīšanas vēsti un audzināt kristīgu morāli.

3. nodaļa. Garīgās kopsakarības un pedagoģiski antropoloģiskais horizonts Glikā priekšvārdā

Gliks savu priekšvārdu veido kā pedagoģiski strukturētu teoloģisku naratīvu, kas vienlaikus iedarbina antropoloģisku pārvērtību. Tādējādi tas ir instruments, ar kura palīdzību Vārds cilvēku pārvērš no *homo peccator* uz *homo spiritualis*, no neziņas un tumsas – uz ticību un gaismu. Priekšvārda tekstā var ieraudzīt šādus akcentus.

3.1. Garīgās kopsakarības

Gliks priekšvārdā rāda pestīšanas vēstures (*Heilsgeschichte*) vienotību. Protoevanģēlijā apsolītais – “sievas sēkla ir Kristus [..], tam bija [...] to galvu samīt” – norāda uz Kristus darbu, kas piepilda Dieva apsolījumu. Dieva runātais vārds Gara iedvesmotajos Rakstos tiek pasludināts baznīcā, cilvēks to ticībā pieņem un dzīvo “iekš taisnības un svētības”. Piepildījuma brīdi Gliks formulē: “Kad tas laiks [...] bija atgājis, sūtīja Dievs savu Dēlu.” Šī perspektīva iezīmē pestīšanas vēstures virzību no apsolījuma uz piepildījumu.

Vienlaikus Gliks uzsver arī Rakstu kanonisko vienību: “Tās pirmās četras grāmatas top sauktas Evanģēliums [..]. Pēc tam to Apustuļu darbi [..]. Tā pēdējā grāmata ir viena parādīšana.” Kristus atnākšana nozīmē, ka gaisma ienāk tumsā, – Evanģēlijs ienāk cilvēka dzīvē un lauž grēka varu. Tāpēc aicinājums “Celies nu, topi gaišs” nav tikai skaisti vārdi, bet pasludinājums, kas uzrunā cilvēku personīgi – pieņemt šo gaismu un dzīvot no tās. Tādējādi Bībeles tulkojums latviešu valodā kļūst par inkulturācijas aktu, kur pestīšanas vēsture tiek iemiesota vietējā valodā un dzīvē. Noslēgumā Gliks akcentē Rakstu normatīvo autoritāti: “[..] tie iekš mācīšanas nevarēja aloties” – Raksti kļūst par patiesības un mācības mēru.

3.2. Paredzētais iespaids uz lasītāju

Priekšvārda mērķis ir pārveidot lasītāju: “Nepaliec ilgāk iekš tās pirmās neziņas, bet pateici Dievam [..], ka viņš arī tev savu vārdu

tavā valodā devis lasīt; lūdz viņu par viņa Svēto Garu, kas tev apgaismo.”

3.3. Retoriskie un pedagoģiskie paņēmieni lasītāja uzrunāšanai

Gliks priekšvārdā izmanto vairākus retoriskus un pedagoģiskus uzrunāšanas paņēmienus. Viņš uzrunā lasītāju tieši, lietojot imperatīvus, piemēram, “Celies nu, topi gaišs”, kas tekstam piešķir pasludinājuma raksturu. Teksta uzbūvē parādās katehētiska struktūra ar jēdzienu definīcijām, piemēram, “Tās pirmās četras grāmatas top sauktas Evaņģēliums [..]. Pēc tam to Apustuļu darbi”, kas palīdz lasītājam soli pa solim izprast Rakstu kopumu. Šādi Gliks ne tikai piedāvā metodisku ievadu Bībelei, bet arī veido kopsavilkuma teoloģiju: viņš koncentrētā veidā apkopo ticības pamatelementus – grēka atziņu, pestīšanu Kristū, ticības nepieciešamību un Rakstu autoritāti –, tādējādi nodrošinot lasītājam garīgu kompasu Jaunās Derības lietošanai. Šo kodolīgo saturu viņš papildina ar atmiņā paliekošām metaforām kā, piemēram, gaismas un tumsas pretstats. Glikas retorika balstās uz *ethos* principu¹⁶ jeb Rakstu autoritāti: “viņu liecība patiesa ir” (Gliks 1685), kas nodrošina argumentācijas spēku un uzticamību.

3.4. No *homo peccator* uz *homo spiritualis*: antropoloģiskais, pedagoģiskais un civilizatoriskais horizonts

Gliks priekšvārdā izveido didaktiski komponētu teoloģisku stāstījumu, kas vienlaikus ierosina cilvēka iekšēju pārtapšanu. Teksts kalpo kā līdzeklis, caur kuru Vārds cilvēku ved no grēcīgā stāvokļa uz garīgi atjaunotu dzīvi – no neziņas un tumsas uz ticības gaismu. Runa ir par evaņģelizāciju: veidojas *homo scripturalis*, proti, cilvēks, kura identitāti strukturē Svēto Rakstu vārdi. Gliks latvieti neskatā kā “sliktu” pēc būtības; problēma ir tā, ka politisku un sociālu

16 Aristoteļa klasiskajā retorikas teorijā *ethos* apzīmē runātāja autoritāti un uzticamību. Gliks to pielieto, nevis balstoties savā personiskajā statusā, bet piesaucot Rakstu autoritāti, – Evaņģēlijs pats par sevi ir “patiesas liecības” avots, un tādējādi priekšvārda pārliecinošais spēks izriet no Svēto Rakstu dievišķā statusa, nevis autora subjektīvā viedokļa.

iemeslu dēļ viņam nav dota pieeja Rakstiem, to izpratnei. Tādēļ vēsts nav nosodoša, bet dziedinoša – Evaņģēlijs pārveido cilvēku no iekšienes un pārkārto visu viņa dzīvi. Tas atbilst *Heilsgeschichte* dinamikai: Kristus krusta un augšāmcelšanās īstenība nav tikai vēsturisks fakts, bet liturģiski un sakramentāli piedzīvota tagadne, kur Gara darbība ar sludināšanu un sakramentiem latviešu draudzēs veido ticību un tās praksi.

3.5. Antropoloģiskā pāreja

Kad Dieva Vārds skan dzimtajā valodā, iestājas cilvēka identitātes maiņa: *homo peccator* kļūst par *homo spiritualis* – cilvēku, kuru ticība veido Evaņģēlija gaismā. Kristus krusts un augšāmcelšanās “mūsu grēku dēļ” kļūst par klātesošu notikumu, kas pārveido cilvēka identitāti; rezultāts – “vairs [...] ne kā grēku un sātana bērni, bet kā Dieva bērni iekš taisnības un svētības dzīvo” (Gliks 1685).

3.6. Civilizatoriskā perspektīva

Šī pārvērtība jālasa arī plašākā – civilizatoriskā – perspektīvā. 17. gadsimtā latvieši atrodas, no vienas puses, starp Zviedru lielvalsts reformatorisko izglītības sistēmu, tiesiskumu un Rakstu autoritāti un, no otras puses, Maskavijas caristes autokrātisko un reliģiski sinkrētisko vidi ar rakstības deficītu tautas līmenī¹⁷. Gliks parāda, ka tauta caur Dieva Vārdu dzimtajā valodā tiek virzīta no tumsas uz gaismu – no bezrakstības pie rakstītās kultūras, no pakļautības pie kristīgi veidotas pašapziņas.

17 17. gs. Maskavijas caristē nebija plaša skolu tīkla, un absolūti lielākā daļa iedzīvotāju bija analfabēti. Pareizticīgā Baznīca uzsvēra rituālu un ikonogrāfijas nozīmi, taču nesekmēja lasītprasmes ieviešanu atšķirībā no luteriskās Baznīcas Zviedru Vidzemē, kur katehisma un Bībeles lasīšana kļuva par obligātu prasību. Vēsturnieki lēš, ka 17. gadsimtā lasītprasmes līmenis Maskavijā bija vien daži procenti (galvenokārt garīdzniecības un elites vidū), kamēr Zviedru Vidzemē 17. gs. beigās vairāk nekā puse zemnieku prata lasīt, un 18. gs. sākumā šis rādītājs sasniedza pat 70–80 procentus. (Skat. Hosking 2001, Pihlajamäki 2017)

SECINĀJUMI

1. Antropoloģiskais process (no *homo peccator* uz *homo spiritualis*) un civilizatoriskais process (no tauta tumsā uz tauta gaismā) ir cieši saistīti.
2. Glikas kerigmātiski katehētiskā metodoloģija¹⁸ (3.1–3.3) aktualizē *Heilsgeschichte* latviešu valodā: Vārds ne tikai informē, bet transformē, iekļaujot lasītāju pestīšanas vēsturē.
3. Dzimtā valoda kā *verbum vehiculum* ir teoloģiskās formācijas un civilizatoriskās integrācijas galvenais instruments: tā dara iespējamu ticības dzimšanu, morāles audzināšanu un piederību Rietumu kristīgajai civilizācijai.
4. Līdz ar to Gliks nevis vienkārši apraksta pestīšanas vēsturi, bet iedarbina to konkrētas tautas – latviešu – dzīvē, uzrunājot un evaņģelizējot individu un pozicionējot tautu ģeopolitiski un kultūrteoloģiski Rietumu telpā.

4. nodaļa. Praktiskā katehētika un valodas normēšana kā tautas veidošana

Glikas darbība nav saprotama tikai kā Bībeles tulkojums šaurā nozīmē. Viņa iecere bija daudzslāņaina civilizācijas programma, kuras centrā stāvēja katehēze, izglītība un valoda kā tautas veidošanas līdzekļi. Katehētiskā metode (kancele–skola–mājas katehēze) valodu pacēl no lingvistiska rīka uz patiesības nesēju; tulkotais Evaņģēlijs kļuvis par dzīvu praksi tautas ikdienā, ar ko tiek veidota izglītība, audzināšana un sabiedriskā kārtība.

18 Šeit – Glikas pieeja, kas apvieno Evaņģēlija pasludinājuma (kerigmas) dimensiju ar ticības pamatu mācīšanu (katehēzi). Kerigmātiskais aspekts izpaužas tiešā uzrunā un imperatīvos (Celies, topi), kas nes sludinājuma spēku un aicina uz ticības atbildi. Savukārt katehētiskais aspekts strukturē saturu pedagoģiski: tiek definēti jēdzieni, skaidrots Rakstu kopums un sniegti īsi kopsavilkumi. Šādi Gliks vienlaikus uzrunā sirdsapziņu un māca ticības pamatus, iekļaujot latviešu lasītāju pestīšanas vēstures horizontā. (Skat. Oswald Bayer 2003)

Pirmkārt, katehētiskā metode. Reformācijas laikmeta izglītība balstās trīs pilāros – draudze (sludināšana), skola (sistemātiska mācīšana) un mājas katehēze (vecāku atbildība par bērnu audzināšanu ticībā). Gliks šo modeli pārnes uz Vidzemes un Kurzemes latviešu dzīvi, paredzot, ka tulkotais Evaņģēlijs kļūs par dzīvu praksi tautas ikdienā. Savulaik vācu humānists, Lutera nikns oponents Johans Kohleuss (*Johann Cochlaeus*, 1479–1552) par Lutera tulkojuma ietekmi rakstīja: “Pat kurpnieki un sievietes, un visāda veida neizglītoti ļaudis – ikviens no viņiem, kurš kaut kā bija apguvis vācu burtus, lasīja to ar lielu degsmi kā visas patiesības avotu. Un, to lasot un pārļasot, viņi to iemācījās no galvas un tā nēsāja šo grāmatu līdzī pie krūtīm.” (Citēts no: Sproul, Nichols 2016: 201) Tieši šādu *Heilsgeschichte* “iekodēšanu” praksē Gliks paredz arī latviešu vidē: Bībeles stāsts kļūst par tautas atmiņas un valodas struktūru.

Otrkārt, valodas normēšana. Glikā Bībeles tulkojums piešķir latviešu valodai jaunu statusu – no mutvārdu instrumenta tā kļūst ne tikai par rakstītās kultūras, bet arī par teoloģijas valodu. Kā atzīmēja Ludis Bērziņš, “Bībele bija tā norma, pie kuras turējās dievvārdu sludinātāji, pie tam norma ne vien teoloģijā, bet arī valodā, izpildīdama vārdnīcas un gramatikas vietu” (Bērziņš 1935: 61). Šai disciplinēšanai ir skaidrs terminoloģisks pamats, piemēram, Gliks saka: “Evaņģēliums [...] [ir] priecīga vēsts,” savukārt “Apustulis [...] ir tik daudz kā viens vēstnesis jeb sūtīts” (Gliks 1685). Lai Dieva Vārds skanētu skaidri, valodai jābūt strukturētai, precīzai un bagātai. Tādējādi Glikā tulkojums ir ne tikai pirmais visaptverošais Bībeles korpuss latviski, bet arī normatīvs pagrieziens: valoda kļūst par izglītības, identitātes un garīgās pašizpratnes pamatu un par normatīvu paraugu visai latviešu rakstniecības, sabiedriskās un intelektuālās domas attīstībai.

Treškārt, *verbum vehiculum* un ticības prakse. Pedagoģija Glikam ir teoloģiski motivēta: valodai jāspēj nest pestīšanas vēsti un audzināt kristīgu morāli. Šeit valoda kļūst par *verbum vehiculum* – pestīšanas vēsts nesēju, tāpēc Bībele nav tikai “lasāma grāmata”, bet dzīves norma, kas veido tikumu, disciplinētības un kristīgas

pašapziņas ekosistēmu. Rezultātā valodas disciplinēšana un skolas prasības padara latviešus par daļu no Eiropas rakstītās kultūras: no lokāla etnosa ar mutvārdu tradīcijām tauta kļūst par rakstītas valodas, skolu sistēmas un normētas katehētiskas prakses nesēju.

SECINĀJUMI

1. Praktiskā katehētika un valodas normēšana Glikā darbībā ir reliģiska un civilizatoriska prakse vienlaikus: tās ievieš disciplinētību, tikumus un izglītību, kas raksturīga Rietumu kristīgajai civilizācijai.
2. Bībele latviski kļūst par normatīvu valodas, kultūras un identitātes stabilizatoru, kas iekļauj latviešu tautu Eiropas kristīgajā telpā.
3. *Heilsgeschichte* “iekodēšana” praksē (draudze–skola–mājas katehēze) padara Bībeles stāstu par tautas kolektīvās atmiņas struktūru, bet valodu – par kristīgās vēsts nesēju.
4. Līdz ar to Gliks īsteno daudzslāņainu civilizācijas programmu: viņš ne tikai tulko, bet arī veido tautu – caur Vārdu, valodu un audzināšanu.

5. nodaļa. Gliks un Hofmans: proto *Heilsgeschichte* un sistemātiskā *Heilsgeschichte* – salīdzinājums un sintēze

Ernsta Glikā priekšvārds “Mīlais latvieti” ir interpretējams kā agrīns jeb proto *Heilsgeschichte* skatījums. Gliks pestīšanas vēsturi nerāda kā pagātnes hroniku, bet kā aktuālu notikumu, kas “notiek latviski”: Vecās Derības diagnoze (grēks, neziņa, tumsa) tiek ņemta līdzī Jaunās Derības piepildījumā (Kristus gaisma) un inkulturēta latviešu valodā, izglītības struktūrās un prakses laukā (draudze–skola–mājas katehēze). Tādējādi tulkojums pats kļūst par pestīšanas vēstures turpinājumu, nevis tikai par tās starpnieku.

Savukārt Johans Kristians Konrāds fon Hofmans (*Johann Christian Konrad von Hofmann*, 1810–1877) 19. gadsimtā sistematizēja *Heilsgeschichte* teoloģiju akadēmiskā līmenī. Hofmans akcentē, ka pestīšanas vēsture ir vienots Dieva darbs vēsturē, kur katrs Rakstu notikums iegūst nozīmi tikai kopējā vēstures plūsmā, kas kulminē un atveras Kristū. Ja Gliks *Heilsgeschichte* “iemieso” noteiktas tautas dzīvē, tad Hofmans to konceptualizē kā universālu vēstures–ticības struktūru.

Līdz ar to abu pieeju starpā ir gan spriegums, gan arī komplementaritāte. Gliks darbojas kā tautas skolotājs un katehēts, kurš pestīšanas vēsturi padara klātesošu konkrētā kultūrā un valodā; Hofmanns ir teologs sistematizētājs, kurš pestīšanas vēsturi izklāsta kā dogmatisku un hermeneitisku pamatsistēmu kristīgajai teoloģijai. Glika pieeja ir pastorāli inkulturējoša (Evaņģēlijs šeit un tagad), Hofmana – dogmatiski universāla (Evaņģēlijs kā vēstures telpas jēgas struktūra).

Gliku raksturo arī tiešā kerigmātiska balss: “Tas ir, mīlais latvieti, kas man tev no šīs grāmatas bija jāteic” un sekojošais imperatīvs: “Celies nu, topi gaišs.” (Gliks 1685)

5.1. Salīdzinošā tabula

Kritērijs	E. Gliks (proto <i>Heilsgeschichte</i>)	J. K. K. Hofmans (<i>Heilsgeschichte</i>)
Laikposms / konteksts	17. gs., Zviedru lielvalsts, Vidzeme, reformācijas pedagoģija un valodas normēšana	19. gs., Vācija, luteriskās dogmatikas un vēstures hermeneitikas attīstība
Raksturs	Pastorāls, katehētisks, inkulturējošs	Dogmatisks, sistemātisks, akadēmisks

Funkcija	Pestišanas vēsture aktualizējas konkrētā tautā (latviešos) caur valodu, skolu, liturģiju	Pestišanas vēsture kā universāla Dieva darbības vienotība cauri notikumiem ¹⁹
Valoda	Dzimtā valoda kā <i>verbum vehiculum, viva vox Evangelii</i>	Valodas aspekts nav centrālais, primārā ir vēstures–ticības struktūra
Hermeneitika	“Notikums latviešu valodā” – Vārds kā sastapšanās	“Vēstures plūsma Kristū” – Vārds kā interpretācijas ietvars
Kultūrteoloģija	Veido rakstīto kultūru, katehēzes praksi un kristīgu identitāti	Nodrošina konceptuālu shēmu teoloģijas un vēstures savienošanai
Civilizatoriskais pienesums	Iekļauj latviešus Rietumu kristīgajā civilizācijā, nostiprina valodu un izglītību	Piedāvā universālu kristīgās vēstures izpratni vispārteoloģiskā līmenī
Uzsvērtais aspekts	Inkultūrācija: Evaņģēlijs šeit un tagad	Universāla konsekvence: Dieva darbība cauri vēsturei

5.2. Sintēze: kāpēc abi skatījumi jāskata kopā

- 1. No teorijas uz praksi.** Hofmana formulētais *Heilsgeschichte* rāda teoloģisko principu, kā Dievs pestīšanas vēsturē darbojas pasaulē. Gliš šo principu īsteno praksē, tulkodams Bībeli latviski un padarot to pieejamu cilvēku ikdienas dzīvei.
- 2. No universālā uz lokālo.** Hofmans runā universālā līmenī – par Dieva pestīšanas plānu visai cilvēcei. Gliš šo skatīju-

¹⁹ Zīmīgi, ka Hofmans uzskata, ka pestīšanas vēsture ir “nevis daļa no pasaules vēstures, bet gan pasaules vēsture ir daļa no pestīšanas vēstures” (Becker 2004: 23–24).

mu lokāli iemieso latviešu valodā, parādot, ka arī latvieši ir iekļauti pestīšanas vēsturē.

3. **No stāsta uz identitāti.** Pestīšanas vēstures stāsts kļūst par identitātes pamatu: Glikā priekšvārdā bibliskais naratīvs tiek pārvērsts par tautas “gramatiku,” kas palīdz latviešiem sevi saprast kā kristīgu kopienu.
4. **No hermeneitikas uz izglītību.** Hofmanam *Heilsgeschichte* ir hermeneitisks princips – veids, kā interpretēt Rakstus. Glikam tas kļūst par pedagoģisku stratēģiju – Bībeles stāsts un katehisms tiek ieviests skolās, draudzēs un mājās, veidojot jaunu izglītības kultūru.

Ja Hofmans deva pestīšanas vēstures “kāpēc,” tad Gliks (jau pirms paša teorētiskā koncepta) parādīja “kā”. Tie nav pretpoli, bet papildinoši skatījumi – teorētiska sistēma un praktiska īstenošana.

Heilsgeschichte Glikā darbā radīja institūcijas (draudzi, skolu), disciplinētību (valodas un katehisma normēšanu) un kolektīvu atmiņu (Bībeles stāstu kā tautas “gramatiku”). Tas ļāva latviešiem pāriet no mutvārdu kopienas uz rakstītas kultūras tautu un kļūt par daļu no Rietumu kristīgās civilizācijas.

SECINĀJUMI

Gliks un Hofmans rāda divas papildinošas *Heilsgeschichte* dimensijas. Gliks to īsteno pastorāli un inkulturējoši – pestīšanas vēsture kļūst par notikumu latviešu valodā, draudzē un skolā. Hofmans to konceptualizē kā universālu vēstures–ticības struktūru.

Kopā šie skatījumi parāda, ka *Heilsgeschichte* ir gan teoloģiska shēma, gan dzīva īstenība, kas veido tautas identitāti. Latvijas gadījumā Glikā darbs kļuva par civilizatorisku pavērsieni, kas iezīmēja latviešu vietu Rietumu kristīgajā kultūrā.

6. nodaļa. Civilizatoriskā dimensija un ģeopolitiskā aktualitāte

Ernsta Glika Bībeles tulkojums un priekšvārds “Mīlais latvieti” jāvērtē kā būtisks civilizācijas pavērsiens, ne tikai kā filoloģisks vai teoloģisks darbs. 17. gadsimtā Vidzeme atradās starp divām atšķirīgām kultūrvidēm – Zviedrijas reformācijas veicināto izglītības un tiesiskuma sistēmu un Maskavijas autokrātisko pasauli. Gliks ar savu darbu piešķir latviešu valodai pilnvērtīgas rakstu valodas statusu, kas ļāva tautai iziet no mutvārdu kultūras un ienākt rakstītas tradīcijas telpā. Šī pārmaiņa nebija tikai garīga, bet arī sabiedriska: tā radīja skolās balstītu izglītības struktūru, normēja valodas lietojumu un deva vienotu kolektīvās atmiņas pamatu caur Bībeles naratīvu. Līdz ar to Glika devums nostiprināja latviešu piederību Rietumu kultūrai un vienlaikus norobežoja no austrumnieciskās autokrātijas ietekmes.

Mūsdienās šis vēsturiskais pavērsiens iegūst jaunu nozīmi. Krievijas agresija apliecina, ka civilizāciju sadursme nav beigusies. Gliks šeit kļūst par atgādinājumu – tautas izdzīvošana ir cieši saistīta ar tās garīgo pamatu un spēju uzturēt savu identitāti. Viņa tulkojums rāda, ka Vārds dzimtajā valodā ir ne tikai Baznīcas, bet arī sabiedrības drošības balsts.

7. nodaļa. Ernsta Glika kultūrteoloģiskais pienesums: valoda, identitāte un atmoda

Kultūrteoloģiskais pienesums latviešu tautai. Ernsta Glika Bībeles tulkojums un priekšvārds “Mīlais latvieti” jāaplūko ne tikai kā teoloģisks un civilizatorisks akts, bet arī kā kultūrteoloģisks pienesums. Kultūrteoloģija šeit nozīmē Evaņģēlija spēju veidot tautas kultūru, valodu un identitāti tā, ka tās kļūst par kristīgās patiesības nesējam un vienlaikus par pamatu tautas pastāvēšanai.

Valoda kā kultūras un teoloģijas pamats. Gliks pacēla latviešu valodu līdz līmenim, kur tā varēja kļūt par teoloģijas, liturģijas un

izglītības instrumentu. Tas nozīmēja, ka latviešu valoda pirmo reizi kļuva par pilntiesīgu kristīgās civilizācijas daļu. Valodas normēšana un bagātināšana, lai tā varētu nest Bībeles vēsti, padarīja šo valodu ne tikai par saziņas līdzekli, bet arī par kultūras nesēju, kas nostiprināja tautas identitāti.

Izglītība un katehēze kā kultūras struktūra. Gliks skaidri uzsvēra skolas, draudzes un mājas katehēzes nozīmi. Šīs trīs jomas kļuva par kultūras institūtiem, kuros Evaņģēlijs ne tikai tika mācīts, bet arī iemiesots tautas dzīvē. Izglītība vairs nebija privilēģija vienai kārtai, bet kļuva par tautas civilizācijas pamatu. Šādi Gliks faktiski veidoja tautas pedagoģisko paradigmu, kas balstījās Evaņģēlijā un normēja visu sabiedrisko dzīvi.

Identitātes veidošana. Priekšvārds “Mīļais latvieti” nav tikai katehētisks teksts, bet arī identitātes manifests. Gliks latvietim pasaka: tu esi daļa no Dieva pestīšanas vēstures, tev ir vieta Eiropas kristīgajā civilizācijā, un tava valoda un kultūra ir cienīgas nest Evaņģēlija gaismu. Kā uzsvēris Konstantīns Karulis, “Bībeles tulkojums veicināja rakstu valodas ietekmi plašā latviešu apdzīvotā teritorijā, tā palīdzot konsolidēt latviešu tautību” (Karulis 1989: 32). Šī pārliecība nostiprināja tautas pašapziņu, kas vēlākajos gadsimtos kļuva izšķiroša cīņā par vietu kultūras un politikas telpā. Kristīgā identitāte, sakņota Bībeles tulkojumā, bija pirmā skaidri artikulētā latviešu pašapziņas forma, tā piešķīra garīgu cieņu, kas nebija atkarīga no sociālā stāvokļa, bet balstījās Dieva Vārda pieejamībā dzimtajā valodā. Caur katehismu, draudzes dzīvi un Bībeles lasīšanu latvietis ieraudzīja sevi līdzās citām kristīgajām tautām ne vairs kā perifērijas zemnieku, bet kā Dieva bērnu ar vienādu cieņu.

Tieši Glika darbs sagatavoja augsni Brāļu draudžu kustībai, kas 18. gadsimtā kļuva par pirmo latviešu tautas garīgo atmodu. Tā rosināja lasītprasmi, biblisko domāšanu un personīgu ticības apziņu, turpinot to, ko bija iedibinājis Gliks ar Bībeles tulkojumu. Tādējādi Brāļu draudžu kustība nebija izolēts fenomens, bet gan Glika ieviestās tradīcijas loģisks turpinājums. Šī garīgā atmoda savukārt kļuva par pamatu vēlākām nacionālajām kustībām, uz tās pamata

19. gadsimtā jaunlatvieši spēja artikulēt nacionālo ideju, 20. gadsimta sākuma ideālisti – prasīt sociālo un politisko taisnīgumu, bet neatkarības cīnītāji – pieprasīt un izcīnīt savu valsti.

Tādējādi Glika darbs un Brāļu draudžu kustība veido vienotu vēstures līniju: no Evaņģēlija pieejamības dzimtajā valodā līdz tautas pašapziņai un politiskajai emancipācijai. Pārlicība, ka valoda un kultūra ir cienīgas nest Evaņģēliju, kļuva par sēklu, kas vēlāk pārauga pārlicībā, ka tās ir cienīgas nest arī literatūru, zinātņi un valsts ideju. Kristīgais pamats šajā procesā pārvērtās par nacionālās atmodas pamatu.

Kultūrteoloģiskā ilgtermiņa ietekme. Gliks ielika pamatus procesam, kas vēlāk ļāva latviešiem kļūt par kristīgu tautu. Viņa darbs bija garīgās atmodas avots, kas ne tikai radīja rakstītu valodu un literatūru, bet arī veidoja tautas dvēseles struktūru. Tāpēc Gliku var dēvēt par latviešu kultūras teologu – viņš ne tikai tulkoja, bet ar Evaņģēlija spēku veidoja tautu kā kristīgu civilizācijas subjektu. Šo autoritāti balsta pārlicība, ka “viņu liecība patiesa ir” un “vārdi [...] kā Dieva vārdi” (Gliks 1685).

SECINĀJUMI

Ernsta Glika Bībeles tulkojums un tā priekšvārds “Mīļais latvieti” apliecina, ka latviešu nacionālās pašapziņas ceļš sākas ar kristīgo ticību un tās iedzīvināšanu tautas valodā. Evaņģēlija pieejamība dzimtajā valodā radīja pirmo stabilo identitātes pamatu, kas latvietim piešķīra garīgu cieņu un vienlīdzību ar citām kristīgajām tautām. Glika kultūrteoloģiskais pienesums šajā ziņā ir divējāds: pirmkārt, valoda kļuva par kristīgās kultūras nesēju un tautas identitātes kodolu; otrkārt, izglītība un katehēze pārvērtā tautu no mutvārdu kopienas par rakstītās kultūras tautu, kas apzinās savu vietu Eiropas kristīgajā telpā. Šis pamats turpinājās Brāļu draudžu kustībā kā pirmajā tautas garīgajā atmodā, kur ticība kļuva par dziņnuli lasītprasmei, personīgai garīgai pieredzei un pašapziņai. No šīs atmodas organiski izauga jaunlatviešu kustība, kas nesa nacionālo

ideju, tālāk – 20. gadsimta cīņa par sociālo un politisko taisnīgumu un, visbeidzot, neatkarīgas valsts dibināšana. Tādējādi Glika darbs, Brāļu draudžu mantojums un latviešu nacionālās kustības veido vienotu, likumsakarīgu līniju, kur kristīgā ticība un Evaņģēlijs kļūst par dzinējspēku no kultūras un garīgās identitātes līdz pat tautas politiskajai emancipācijai un valstiskajai neatkarībai.

GALA SECINĀJUMI

Ernsta Glika Jaunās Derības tulkojums un tā priekšvārds “Mīlais latvieti” (1685) ir jāsaprot kā izšķirošs notikums latviešu tautas vēsturē. Tas bija ne tikai teoloģisks un filoloģisks darbs, bet arī civilizatorisks un kultūrteoloģisks pagrieziena punkts, kas latviešu tautu no mutvārdu kopienas pacēla par rakstītas kultūras nesēju, no etnogrāfiskas perifērijas tautiņas – par Rietumu kristīgās civilizācijas dalībnieci.

Gliks bija vairāk nekā tulkotājs. Viņš bija pedagogs, teologs un kultūras arhitekts, kas ar Evaņģēlija spēku veidoja tautu. Viņa tulkojums iedibināja latviešu valodu kā teoloģijas, liturģijas un izglītības valodu, padarot to par tautas identitātes un kultūras kodolu. Viņš nostiprināja katehētisko struktūru – draudzi, skolu un māju – kā tautas audzināšanas pamatinstitūcijas. Viņš iekļāva latviešus pestīšanas vēstures gaitā, padarot viņus par Dieva tautu Rietumu kristīgās civilizācijas ietvaros.

No šodienas skatpunkta Gliks ir jāuztver kā latviešu nācijas skolotājs. Tāpat kā Mārtiņš Luters vāciešiem deva valodu, Rakstus un pašapziņu, tā Gliks latviešiem deva garīgās un civilizatoriskās pastāvēšanas pamatu. Viņš bija pirmais, kas latviešiem sacīja: jūs esat cienīgi dzirdēt Evaņģēliju savā valodā, jūs esat daļa no Dieva pestīšanas vēstures, jūs piederat pie Rietumu kristīgās kultūras.

Šī pārliecība veidoja tautas pašapziņu nākamajiem gadsimtiem un kļuva par nacionālās identitātes pamatu. Latviešu nacionālā atmoda 19. gadsimtā nebūtu iespējama bez Glika radītā valodas, kultūras un kristīgās apziņas pamata. Tādēļ viņa darbs nav tikai

Baznīcas vai valodniecības vēstures sastāvdaļa, bet arī nācijas izveides stūrakmens.

GALVENĀS ATZIŅAS

1. *Teoloģiski* – Gliks ieviesa proto *Heilsgeschichte* skatījumu, kur pestīšanas vēsture aktualizējas tautas dzīvē.
2. *Pedagoģiski* – viņš izveidoja katehētisku sistēmu, kas audzināja tautu kristīgā ticībā un morālē.
3. *Kultūrteoloģiski* – viņš padarīja latviešu valodu par kristīgās teoloģijas un kultūras instrumentu.
4. *Civilizatoriski* – viņš nostādīja latviešus Rietumu kristīgās civilizācijas pusē, pasargājot no Austrumu autokrātijas ietekmes.
5. *Nacionāli* – viņš bija latviešu nācijas skolotājs, kas ar Bībeli un valodu iedibināja pamatus tautas pašapziņai un nākotnei.

Ernsta Glika darbs rāda, ka tautas pastāvēšana nav iespējama bez garīga pamata. Evaņģēlijs dzimtajā valodā bija tas pamats, kas izveidoja latviešus par kristīgu tautu un iekļāva viņus Rietumu civilizācijas plūsmā pēc būtības, ne tikai formāli un nomināli, kā tas bija līdz reformācijai. Gliks ar savu tulkojumu un priekšvārdu nav tikai vēsturisks tulkotājs – viņš ir latviešu nācijas skolotājs, kurš ar Dieva Vārda gaismu izveda tautu no tumsas uz gaismu, no perifērijas uz kristīgo Eiropu. Šo savas vēsts noslēgumu viņš izsaka kā svētības vēlējumu: “Dievs lai tev dod savu žēlastību caur Jēzu Kristu, mūsu Kungu. Āmen.” (Gliks 1685)

LITERATŪRA

- Bayer, Oswald (2003). *Living by Faith: Justification and Sanctification*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Becker, Matthew L. (2004). *The Self-Giving God and Salvation History: The Trinitarian Theology of Johannes von Hofmann*. New York: T&T Clark.
- Berelis, Guntis (1999). *Latviešu literatūras vēsture: No pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Bērziņš, Ludis (1935). Garīgās rakstniecības uzplaukšana. Latviešu bībele. Bērziņš, Ludis (virsred.). *Latviešu literatūras vēsture*. 2. sēj. Rīga: Literatūra.
- Bērziņš, Ludis (1939). Ernests Gliks tulkotāja darbā. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 2 (febr.).
- Bushkovitch, Paul (1992). *Religion and Society in Russia: The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Oxford: Oxford University Press.
- Cullmann, Oscar (1962). *Christ and Time*. London: SCM Press.
- Daija, Pauls (2020). Ieskats latviešu reliģiskās literatūras attīstībā. *Bībeles, dziesmu grāmatas un sprediķu grāmatas Turaidas muzejrezervāta krājumā: katalogs*. B. v.: Turaidas muzejrezervāts.
- Dunsdorfs, Edgars (1979). *Pirmās latviešu bībeles vēsture*. 1. pielikums: *Prāvesta Ernesta Glika autobiogrāfiska skice*. Minneapolis: Latviešu ev.-lut. baznīca Amerikā.
- Feldmanis, Roberts (2011). *Latvijas baznīcas vēsture*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.
- Gliks, Ernests (1685). *Mīlais latvieti*.
- Grudule, Māra (2019). “Mīlais latvieti, celies nu, topi gaišs!” Lasīšanas vēsture 17. gadsimtā. *LSM.lv*. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/arpus-etera/esejas/milais-latvieti-celies-nu-topi-gaiss-lasisanas-vesture-17-gadsimta.a332488/> (skatīts 02.10.2025.).

- Hantingtons, Semjuels (2013). *Civilizāciju sadursme*. Rīga: Jumava.
- Hosking, Geoffrey (2001). *Russia and the Russians: A History*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Karulis, Konstantīns (1989). *Bībeles pirmais izdevums latviešu valodā 1685–1694*. Rīga: Raiņa literatūras un mākslas vēstures muzejs.
- Khodarkovsky, Michael (2002). *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500–1800*. Bloomington: Indiana University Press.
- Līgotņu Jēkabs (1924). *Juris Mancelijs, Kristaps Firekers, Ernests Gliks: Biogrāfiski raksturojumi ar izmeklētiem paraugiem no viņu rakstiem*. Rīga: Andrejs Jessens.
- Luther, Martin (1958). *Luther's Works*. Vol. 14: *Selected Psalms III*. Edited by Jaroslav Pelikan. St. Louis: Concordia Publishing House.
- Pannenberg, Wolfhart (1968). *Revelation as History*. London: Macmillan.
- Pauloviča, Ieva (2016). Zviedrijas baznīcas likums un mūzika Vidzemē 17.–18. gadsimta mijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis* No. 70 (3/4), 48.–55. lpp. Pieejams: [https://www.academia.edu/31006047/Zviedrijas_bazn%C4%ABcas_likums_un_m%C5%ABzika_Vidzem%C4%93_17_18_gadsimta_mij%C4%81_The_Swedish_Church_Law_and_Music_in_Vidzeme_Livland_during_the_17th_and_18th_centuries_\(skat%C4%ABts_02.10.2025\).](https://www.academia.edu/31006047/Zviedrijas_bazn%C4%ABcas_likums_un_m%C5%ABzika_Vidzem%C4%93_17_18_gadsimta_mij%C4%81_The_Swedish_Church_Law_and_Music_in_Vidzeme_Livland_during_the_17th_and_18th_centuries_(skat%C4%ABts_02.10.2025).)
- Pihlajamäki, Heikki (2017). *Conquest and the Law in Swedish Livonia (ca. 1630–1710): A Case of Legal Pluralism in Early Modern Europe*. Leiden–Boston: Brill.
- Sproul, R. C., Nichols, Stephen J. (eds.) (2016). *The Legacy of Luther*. Orlando, FL: Reformation Trust.
- Sundin, Jan (1987). A Case Study of Parish Justice in Sweden before 1850. *Journal of Family History*, No. 12, pp. 1–3.

- Šaurums, Gustavs (1935). *Latviešu bībeles vēsture*. Rīga: Ev.–lut. Baznīcas Virsvalde.
- Virsnieks, Rihards (1950). *Ernests Gliks dzīvē un darbā*. Hannovera: Latviskais vārds.
- Zeiferts, Teodors (1957). *Latviešu rakstniecības vēsture*. 1. daļa. 3. iespied. Lincoln: Vaidava.

“Dear Latvian”: Ernst Glück’s Preface to the New Testament as a Theological–Anthropological, Pedagogical, and *Heilsgeschichte* Approach to the Christianization of the Latvians

ANNOTATION

The article analyzes the foreword “Dear Latvian” to Ernsts Glück’s (1654–1705) Latvian edition of the New Testament (1685) as a multi-layered document in which theological anthropology, pedagogy, and a (proto–)*Heilsgeschichte* perspective converge. Glück views the Latvian *coram Deo*—as *homo peccator* yet at the same time *capax Dei*, that is, a being capable of receiving God’s Word in the mother tongue and becoming *homo spiritualis*. For him the vernacular is not a neutral conduit but a *verbum vehiculum*: in translation it carries the *viva vox Evangelii* and thus Christ himself, making the Word effectively audible in church, school, and home catechesis (Rom 10:17). Accordingly, the Bible’s translation into Latvian is not merely a statement of principles but an event in salvation history:

the Old Testament diagnosis (darkness) passes into the New Testament fulfilment (light in Christ), which is inculturated in the Latvian language and practices. The foreword thus functions as a catechetically normative text, a stabilizer of language and identity, and an instrument of a people's theological formation, placing Glück alongside Luther as a catechetical reformer who not only translates but shapes a nation through language, the Word, and education.

The article compares Glück's view with Johann Christian Konrad von Hofmann's (1810–1877) *Heilsgeschichte* theology, showing similarities in first principles and differences in methodology: Glücks works pastorally and through inculturation, Hofmann dogmatically and systematically. A cultural theological perspective makes it possible to see Glück's work as a civilizational turning point that, in the 17th century, fundamentally integrated the Latvians into Western Christian civilization, laying the foundations for the development of their language, education, and national self-consciousness. Today, amid the civilizational conflict between West and East, Glück's work reminds us of the significance of language and the Gospel for shaping a people's identity, freedom, and spiritual resilience.

Keywords: Ernst Glück, *Dear Latvian*, proto-*Heilsgeschichte*, theological anthropology, *capax Dei*; *homo peccator/homo spiritualis*, *verbum vehiculum*, *viva vox Evangelii*, vernacular, catechesis, culture theology, Latvian identity, Western civilization.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstošā atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19345378>

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Tālivaldis Zemzaris¹

Ernesta Glika ziņojumi Vidzemes Virskonsistorijai

3. nodaļa

E. Gliks ziņo Virskonsistorijai par paveikto skolu vizitāciju un lūdz norīkot nākošai vizitācijai asesorus un notāru, un ierosina pārbaudīt mācītāju un kandidātu amata un valodas prasmi, uzdot tiem sastādīt un iesniegt svētrunu konceptus latviešu valodā. Bez tam Gliks tuvāk paskaidro Meku un Rihteru strīdu par dzimtas soliem Suntažu baznīcā.² Bez datuma³.

Zviedrijas Valsts arhīvā, Stokholmā, Liv. 1935: II: 853 – Oriģ.
Augsti dzimušais...

Cik ļoti nepieciešams bija pagājušajā ziemā manā iecirknī veikt skolu vizitāciju⁴, tik labprātīgi es šādu ceļojumu un šādu darbu uzņēmos, un tik pazemīgi es tagad nosūtu Augsti godājamai Virskonsistorijai klāt pievienotos protokolus ar pazemīgu lūgumu

1 Jānis Tālivaldis Zemzaris (1902–1996), vēsturnieks, sagatavojis Glika vēstules publicēšanai.

2 Zemzaris, Tālivaldis. Ernesta Glika ziņojumi Vidzemes virskonsistorijai (1940). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 1 (13), 111.–113. lpp.

3 Ziņojumu ir iespējams datēt aptuveni pēc tajā aprakstītā strīda par solu sadalījumu Suntažu baznīcā, kas ir izšķirts Zviedrijas justickolēģijā 1691. gada rudenī. Zviedrijas Valsts arhīvs, Livonica 1935: II: 779. (T. Zemzara komentārs.)

4 Vizitācija bija administratīvās nozares apstākļu pārbaude, ko veica augstākas iestādes pārstāvis. Vizitācija bija īpaši svarīga baznīcas pārvaldes sastāvdaļa (prāvesta un bīskapa vizitācija).

ar tiem rūpīgi iepazīties, apvaldīt tajos atzīmēto dažu ietiepīgu muižu un to īpašnieku stūrgalvības un piešķirt labu un svētīgu palielinājumu gandrīz visur nepilnīgajam centīgo skolmeistaru atalgojumam. Vienlaikus es gribētu Augsti godājamai Virskonsistorijai uzticēt savas pārdomas un izlūgties sekojošo:

1. Tā kā mana iecirkņa baznīcu un skolu lietas vēl atrodas sāku-
ma stadijā⁵ un nākamajā rudenī ar Dieva ziņu būs jāveic atkārtota vizitācija, lai redzētu, kā lietas ir pavirzījušās uz priekšu, bet es šīs draudzes⁶ esmu apmeklējis viens pats jau divas trīs reizes, par ko daži nelabvēļi jau ir sākuši kurnēt, ka tie atkal esot zemes vecās Baznīcas⁷ paradumi, tad es tīri oficiāli gribu lūgt, lai Augsti godātajai Virskonsistorijai labpatiktos manās nākamā rudens vizitācijās norīkot pie tām piederīgu asesoru un notāru⁸, tā ka lai dažu ļaunprāšu spītīgā nolaidība varētu zem šāda jumta tikt salauzta.⁹
2. Tāpat es uzskatu, ka ir svarīgi iepriekš darīt zināmus jebkuras vietas vizitācijas termiņus, kā arī – kas, manuprāt, ir viens

5 1686. gadā Zviedrijas karalis Kārlis XI bija izdevis rīkojumu atvērt skolu pie katras Vidzemes baznīcas. (Pöldvee, Aivar. *The Letters of Kāsu Hans and the History of Estonian as a Written Language*, p. 198. Available: <https://brill.com/edcollchap-0a/book/9789004429772/BP000020.pdf> Glikš sāka apmācīt skolotājus, tiklīdz viņš ieradās Alūksnē; sākot ar 1684. gadu, aicināja no katras muižas katru gadu sūtīt pie viņa pa diviem zēniem. 1699. gadā Glikš rakstīja, ka laikā no 1684. līdz 1685. gadam viņš ar saviem kolēģiem ir sagatavojis 20 jaunus viriešus skolotāja darbam. (Aarama, Liivi (2001). *Volksbildung und Buchproduktion im Schwedischen Livland: Johann Fischer und Bengt Gottfried Forselius. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, Nr. 50, H. 3, S. 400.) Glikš devās vizitācijās, lai iepazītos ar savu bijušo audzēkņu darbu Kokneses prāvesta iecirknī. Nav zināms, vai viņam bija inspektora pilnvaras kā Bengtam Forsēliušam Igaunijā.

6 Kokneses prāvesta iecirknī Glikā katalogā ir minētas Alūksnes, Gulbenes, Tīrzas, Liezēres, Cēsaines, Lazdonas, Ļaudonas, Kalsnavas, Bērzaunes, Vestienas, Ērgļu, Ozolu [Oselhoff], Kokneses un Aizkraukles draudzes.

7 Ar “veco Baznīcu” Glikš acimredzot domājis katolisko Baznīcu.

8 Asesors – tiesneša vai maģistrāta palīgs. Glikš vēlas pastiprināt šo vizitāciju juridiskās sekas, iesaistot tajās tieslietu nozari.

9 Ar Vidzemes muižnieku pretestību sadūrās ne vien Glikā centieni sludināt Bībeles vēsti, bet arī Zviedrijas 1686. gada Baznīcas likuma ieviešana, kas ierobežoja aristokrātijas varu pār Baznīcu un nostiprināja karaļa ietekmi pār to. Tāpat arī muižnieki izrādīja lielu neapmierinātību par to, ka zemnieku bērniem tiek ierīkotas skolas. (Feldmanis, Roberts (2010). *Latvijas baznīcas vēsture*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 173., 174. lpp.)

no svarīgākajiem vizitācijas jautājumiem, proti, kā mācītājs ievēro savu ordinācijas zvērestu, pie kā tūlīt ir jāatzīmē 2 galvenie punkti, (1) teoloģisko studiju nemītīga turpināšana un (2) latviešu valodas (kur tā vēl ir nepilnīga) apguve. Ja Karaliskai Virskonsistorijai labpatiktos tā instruēt vizitācijas, ka līdzās termiņu paziņošanai tiktu pievienots kāds teksts, par kuru katram vajadzētu ne tikai varēt sprediķot, bet arī spēt vizitatoriem iesniegt tā īsu satura pārstāstījumu latviešu valodā, bet tie savukārt to iesniegtu Karaliskai Virskonsistorijai, tad ar to tiktu noskaidroti abi iepriekš minētie punkti un dažs labs pavisam tiktu pamudināts uz teoloģiju un kāds jauneklis uz precīzāku valodas izkopšanu.

3. Ka visi studējošie [*studiosi*] savos iecirkņos, *veniam concionandi* [ar lūgšanu – *tulk.*] vai citādi, cik bieži viņi gadā sprediķo, varētu savu sprediķu paraugus iesniegt prāvestam, un viņš savukārt superintendenta kungam, tā ka iespējamās promocijas gadījumā varētu paļauties ne tikai uz sakariem [*relation*]¹⁰ un uz viena vai otra rekomendācijām, bet arī uz iepriekš veikto darbu, kura pilna būtība būtu redzama kopainā.
4. Kaut Augsti godājamai Virskonsistorijai labpatiktos nopietni pārdomāt manu pagājušā gada baznīcu protokolos ietvertu projektu par baznīcas grāmatu¹¹ izgatavošanu un pēc iespējamās caurskatīšanas to ar atzinīgu aprobāciju autorizēt, tā ka lai no līdzšinējās neskaidrības mūsu pēcnācēji varētu nonākt pie labās ziņas vienveidīgā saskaņā.
5. Suntažu baznīcas solu sakarā leitnants¹² Rihters fon Vatrana [*Richter von Watran*] kungs ir sniedzis izteikti vienpusīgu ziņojumu, un, lai sasniegtu savu netaisno mērķi, arī Briežumuižas

10 Sakariem acīmredzot bija liela nozīme laikā, kad informācijas aprīte vēl bija visai lēna.

11 1686. gada Baznīcas likumā bija prasība pēc septiņām baznīcas grāmatām: kristību reģistra, laulību un miršanas reģistra, apglabāšanas un miršanas reģistra, grēksūdzes reģistra, inventāra saraksta, baznīcas solu saraksta un priesteru saraksta <https://fho.sls.fi/tema/36/kyrklig-forvaltning/#K>.

12 Nav nekādas citas informācijas par šo personu.

nomnieks Šteinberga [*Steinberg*] kungs ir rakstījis savam principālam [muižas īpašniekam – *tulk.*] M. Brēvera [*Brewerus*] kungam un nepatiesi izteicies, ka *pirmā vieta trešajā solu rindā ar pamatotām tiesībām pienākoties leitnantam Rihtera kungam*. Tas ir pretrunā ar acīm redzamo. Ja visa Meku¹³ ģimene ar tās visiem nākotnes pēcnācējiem ir mierā ar vienu solu rindu, tad Rihteru ģimenei nav pamata pretendēt uz 2 solu rindām.

Ja arī Brēvera kungs ir ar minēto vēstuli ticis maldināts un padarīts par zemāko rangā, tad ne tikai kapteiņa Kēlera [*Cölerschen*] kundze, bet arī Vecbaldiņu cilvēki [apdzīvota vieta pie Suntažiem – *tulk.*], kā majors Bilšteina [*Bilsteinen*] kungs ir dzirdējis, ir dziļi satraukti. Arī mācītāja kundze vairs nezina, kur viņai griezties, pēc viņas teiktā, pārējās vietas trešajā rindā ir ar pēdējo rīkojumu ierādītas citām muižām.

In summa: Situācija šajā baznīcā ir tik turbulentā¹⁴, ka lielākā daļa paliek ārpusē, un tie paši soli stāv tukši. Tādēļ, ja Augsti godātai Virskonsistorijai labpatiktos uz šādām krāpniecībām un uz tām balstītiem rīkojumiem dot tādu atbildi, ka šis otrs, ticamais un visnotaļ patiesais ziņojums būtu pār iepriekšējo, blēdīgo, tik ļoti pārāks, ka katrai no iesaistītajām pusēm ar atkārtotu izskaidrošanu tiktu ierādītas tās tiesības.

Visu minēto labestību priekšā, kuras es ar palāvību līdz ar augstāk ierosināto no Augsti godātās Virskonsistorijas sagaidu, palieku Karaliskās augstības un Augsti godātās Virskonsistorijas padevīgais kalps.

Ern[estus] Gliks

13 Meki [*Meck*] ir sena Baltijas vāciešu dzimta, kuriem piederēja daudzas muižas Vidzemē, to skaitā arī Suntažu pilsmuiža. (*Tulk.*)

14 Situācija ir “turbulenta” tāpēc, ka draudze redz, ka mācītājs un viņa sieva nekontrolē situāciju un nespēj “nolikt pie vietas” kādu augstprātīgu aristokrātu. Rihters bija leitnanta pakāpē, jo visiem Zviedrijas (arī citu valstu, piemēram, Anglijas) aristokrātiem vēl 19. gadsimtā bija militārā dienesta pakāpes. Patiesībā nav runa par strīdu starp Rihteriem un Mekiem, jo pilsmuižas īpašnieki Meki ir piesaukti tikai kā pozitīvais piemērs, bet gan starp Rihteru un mācītāju. Gliks lūdz Virskonsistoriju iestāties par mācītāju.

4. nodaļa

Gliks ziņo Virskonsistorijai par vācu un latviešu draudzes locekļu garīgo dzīvi, par nodomiem padziļināt garīdznieku izglītību teoloģijā un latviešu valodā, par baznīcēnu pārklausināšanu un par jauno skolu stāvokli.¹⁵ Bez datuma.

Zviedrijas Valsts arhīvā, Stokholmā, Liv. 1935: II: 576. – Oriģ.
Augstdzimušais...

Nu man ir jāsagatavo Augsti godājamai karaliskai Virskonsistorijai klāt pievienotais baznīcas rituālu [*Rituum Ecclesiasticorum*] apraksts¹⁶, kādu to man atkal un atkal ir iesūtījuši mācītāju kunģi. Vai šie sacerējumi pilnībā atbilst pēdējās sinodes garam¹⁷ un tai sekojošajām stingrajām Virskonsistorijas pavēlēm¹⁸, par to man ļoti jāšaubās, bet es nepiekrītu, ka man, kas uz viņām esmu ļoti palāvis un kas šajā sarežģītajā jautājumā varētu tikt maldināts, būtu jāsniedz manām amata pilnvarām atbilstošs izvērtējums¹⁹.

15 *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1940, Nr. 1 (13), 119.–123. lpp.

16 1686. gadā Zviedrijā tika pieņemts jauns Baznīcas likums *Kyrkolagen*, un 1691. gada 30. jūnijā šī kārtība [*kyrkoordning*] tika noteikta arī Vidzemē. Kad Gliks tālāk raksta par Karalisko Baznīcas kārtību [*Königliche Kirchen-Ordnung*], tad viņš domā nesen pieņemto *Kyrkolagen*. Par šīs kārtības ieviešanu un grūtībām, ar kādām karalis Kārlis XI saskārās, ir detalizēti aprakstīts sekojošās publikācijās: Schultzberg, Magnus. *Bot och Straff. En studie av uppenbar skrift och kyrkoplikt i svensk rätt från reformationen intill år 1855. Rättshistoriska studier: åttonde bandet*. Stockholm, 1992, S. 123; Westling, Fredrik. *Beiträge zur Kirchengeschichte Livlands von 1656–1710. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*. (Jurjew) Dorpat, 1904; Westling, Gustaf Oskar Fredrik. *Kyrkolagar och Kyrkolagsarbeten i Estland*. Sundsvall, 1894.

17 Sinode ir mācītāju sapulce Zviedrijas evaņģēliski luteriskajā Baznīcā, kurā diecēzes mācītāji vai noteikta mācītāju grupa pulcējās, lai apspriestu kopīgus jautājumus. Saskaņā ar 1571. gada Baznīcas rīkojumu sinodei bija jānotiek reizi gadā. 1686. gada Baznīcas likums noteica, ka sinodei jānotiek trīs dienas pēc kārtas. Katra diena sākās ar dievkalpojumu, pēc kura pirmajās divās dienās notika diskusijas par sinodes prezidenta publicēto tēzi vai rakstu Augsburgas ticības apliecībā, vai par *auctore locorum communium* [vietējo tēmu], kā arī ar īpašu orāciju [lūgšanu dievkalpojuma sākumdaļā] par šo pašu tēmu. Trešajā dienā tika pārrunātas diecēzes lietas, galvenokārt izskatot prāvestu ziņojumus, lemjot lietas par amata un dienesta pārkāpumiem, kā arī ievēlot nākamās sinodes organizatorus (prezidentu, viceprezidentu, respondentus, oponentus, kā arī oratorus un sludinātājus). Tā ka nav zināms konkrēts šīs atskaites gads, nevar noteikt arī, par kura gada sinodi ir runa, bet visdrīzāk tā bija 1693. gada sinode Tartu.

18 Tās varētu būt pavēles par 1686. gada Baznīcas likuma ieviešanu.

19 Izvērtējums par to, kādā mērā mācītāji īstenībā pilda 1686. gada Baznīcas kārtību.

Kas attiecas uz manu mazumu un uz rituālu manā draudzē, arī man nākas sastādīt un iesniegt kaut ko visai sarežģītu. Tā kā vienā vai otrā gadījumā ir vēl nepieciešama Jūsu Augsti godātās Virskonsistorijas pastiprināta uzmanība, es šajā minētajā ziņojumā esmu iekļāvis arī vairākas vēlēšanās un lūgumus, kurus es šeit pa daļai esmu nosaucis. Gan lai es varētu saņemt drīzāku nepieciešamo palīdzību to virzīšanai uz priekšu, bet arī lai tie paši, kuriem daļēji pamatā ir Karaliskā baznīcas kārtība, daļēji tāpēc, ka to prasa daudzu tūkstošu dvēseļu posts, arī citās mana iecirkņa vietās varētu izmantot Augsti godātās Virskonsistorijas uzsvāru. Šeit ir pirmais:

1. A sadaļā domātā vāciešu katehizācija. Starp Vidzemes vācu māju ļaudīm ir arī daži dižciltīgie, kuriem nav pietiekami līdzekļu, lai samaksātu par šo informāciju [katehisma apmācību], liels skaits tādu bērnu, kuri aug sliktos apstākļos pie pavisam sliktas audzināšanas, redzot savu vecāku un apkārtējo cilvēku daudzus grēkus un ķildas.²⁰ Tiem šāda katehizācija būtu pretilde pret ļaunumu un spēcīga ievirze uz labo. Tas, ka tāda lieta līdz šim ir izpalikusi, ir pārpārēm piepildījis šo zemi ar nezināšanu un neticību, tā ka dažs labs zemnieks²¹, ja viņš vien to drīkstētu, varētu likt savam amata vīram [*Amtmann* – izpildvaras pārstāvis – *tulk.*] un pat kungam sarkt no kauna. Vēl lielāks ir kauns dažām vācu tautības sievietēm. Bet mācītāju kungiem ir ļoti grūti kaut kā viņiem pieķerties²² vai draudžu locekļiem pie tā pierast. Tad lai notiek, ka ar Augsti godātās Karaliskās Virskonsistorijas gudrajām pārdomām varētu tikt atrasts līdzeklis un nosprausts ceļš uz to, lai šajā punktā Karaliskā baznīcas kārtība būtu gana iedarbīga, jo, kaut arī dažās vietās tā darbojas, paldies Dievam, es tomēr

20 Ne visi vācieši bija dižciltīgi, bija arī vācu amatnieki, istabenes, arī zemnieki un nabadzībā nonākuši aristokrāti [*verarmter Adel*], kā redzam, arī nelabvēlīgas ģimenes. Un viņiem visvairāk bija vajadzīga garīgā aprūpe, jo viņi dzīvoja ārpus savas etniskās vides.

21 Dzīvoja tikumiskāk.

22 Šeit domāts – tikt klāt.

žēlojos, ka tas vēl ne tuvu nav citur, bet pie tā var nonākt, ja uz to paļausies pilnvarotās varas iestādes.

2. Ko es B sadaļā domāju par sprediķi un ko es arī esmu pievienojis kā priekšlikumu manai pašreizējai metodei, es jau pirms diviem gadiem kā lūgumu [*supplicando*] biju iesniedzis Augstajai Virskonsistorijai, proti, ka manā iecirknī ar lielu rūpīgumu tiktu īstenots tas, ka Karaliskā Virskonsistorija katru gadu varētu redzēt vismaz vienu pilnu sprediķi abās valodās no katra mācītāja kunga. Šāda toreizējā lūguma iemesli bija un ir sekojoši: (1) Jo mana sirdsapziņa mani joprojām tirda attiecībā uz mana amata izpildi. Ja man īsi un skaidri būtu jādefinē prāvesta amats attiecībā pret mācītāju kungiem, tad man ir jāsaka: Tas ir pienākums rūpīgi uzmanīt, lai katrs no viņam uzticētajiem mācītājiem pildītu savu ordinācijas zvērestu. Taču šajā zvērestā nekas nav teikts par to, ka arī turpmāk čakli jāturpina teoloģijas studijas. Es tagad negribētu nevienam neko atņemt no viņa novērtējuma (: lai tas būtu tālu no manis²³), bet es tikai saku patiesību, ka šajā jomā ieviešas ļoti destruktīvas un nepieļaujamās lietas. Un, kā es paeju garām tik daudz čakli piesauktajam grāmatu, postillu²⁴ un sprediķu trūkumam un runāju tikai par iztrūkstošo [mācītāju] centību attiecībā pret latviešu tautu, tā es gribu dot savu dzīvību ķīlā²⁵ par tām vietām, kur daži prot uzlikt uz papīra latviski vienu teikumu [*So will ich mein Leben zu Pfande setzen, wo einige einen einzigen Periodum gut lettisch wissen auf ein Pappir uz sezen*] tā, lai zemnieks to saprastu un tas uzrunātu viņa sirdi. Un par to tiek joprojām sludināts.²⁶

Tam iepretim nāktu par labu, ja katrs [mācītāji] gadā reizi pie cirkulārās vizitācijas spētu parādīt uzrakstītu vai nu grēku

23 Lai Dievs mani no tā pasargā.

24 Postilla – sprediķu krājums.

25 Acīmredzot tas bija kaut kas neiespējams.

26 T. i., Gliks par to nemitīgi atgādina sava iecirkņa mācītājiem.

nožēlas dienas [*Buβetag*]²⁷ sprediķi, vai arī kādu atsevišķu Augstās Virskonsistorijas priekšrakstītu tekstu. Ar to (1) ikviens tiktu iedrošināts, (2) šāds paraugs varētu būt liecība pie minētā punkta ordinācijas zvērestā, (3) latviešu valodai būtu vairāk piekritēju un (4) ar to garīgā priekšniecība varētu par katru veidot ikgadējo spriedumu. (5) Tas viss nav nekas svešs, nedz kāds jauns slogs, ko pirmo reizi uzdrošinās uzlikt cienījamai garīdzniecībai, bet gan tas nāk no *Lex antiqua et Sanctio Invictissimi Regis Gustavi Adoplhi* [Visneuzvaramākā ķēniņa Gustava Ādolfā senie likumi un soda sankcijas] kristīgai piemiņai no 1625. gada 24. oktobra²⁸, kura vārdus es šeit citēju: Pastores dispositiones Concionum suarum, quas quouis anno habuerint ad cognoscendum offerant; Sic enim notum fiet, quam quisque diligentiam in docendo adhibeat et quam docendi rationem teneat an auditoribus sit accommodata [*Mācītājiem ir jāpiedāvā sabiedrības zināšanai viņu sprediķi, kas viņiem ir bijuši jebkurā konkrētā gadā; jo tā kļūs zināms, cik lielu rūpīgumu katrs pieliek savā sludināšanā un kāda viņam ir mācīšanas metode*²⁹, vai tā ir piemērota viņa auditorijai].

3. C sadaļā es esmu izteicies par lūgšanu pēc sprediķa. Pie tās lasīšanas es atkal ļoti lūdzu ar augstu gudrību gādāt par to, lai Karaliskajā baznīcas kārtībā minētā atklātā grēksūdze (: Cap: § 2: 12:) varētu tikt noturēta arī manā iecirknī, lai arī te mani amata brāļu kungi varētu parādīt, ka ievēro ordinācijas zvērestu, ko viņi ir devuši par minēto Baznīcas kārtību.
4. D sadaļā es rakstu par baznīcēnu iksvētdienas apmeklējumiem. Pie tā es atceros Augsti godātās Virskonsistorijas pirms 2 gadiem prāvestiem izdoto pavēli, kuras iemesls bija Augsti godātās Karaliskās tiesas sūdzība par to, ka tiesas priekšā kā

²⁷ *Buβtag* – trešdiena pirms Mūžības svētdienas.

²⁸ Iespējams, ka likums tika pieņemts šajā datumā.

²⁹ Ar metodi ir domāts sprediķa pasniegšanas veids. Glikam, tāpat kā Gustavam Ādolfam II, rūp, lai Dieva vārds sasniegtu savu mērķi – cilvēku sirdis.

ļaudari vai kā liecinieki tik bieži stājas vecie zemnieki, kuri nekad nav dzirdējuši neko par Dievu, nedz par Viņa vārdu. Par to pašu tālāk tika teikts, ka prāvestiem būtu jāsaņem, slimība [*morbus* – garīgais kūtums] jādiagnosticē un pēc iespējas jāārstē. Es šo augsto pavēli esmu centies iespējami paklausīgi pildīt un savā iecirknī atrodu divus avotus, no kuriem izplūst šis ļaunums.

Pirmais ir bezatbildīga sabata neievērošana [*entheilung*] un dievkalpojumu neapmeklēšana (jo, ja arī 100 vai 200, vai 300 atnāk uz baznīcu, kas gan tas ir, ja rēķina uz visu daudzumu, jo zemē nav neviena sludinātāja, kam nebūtu uzticētas pāri 1000 dvēselēm). Šīs nelaimes cēlonis ir daļēji draudze, kura nenāk, daļēji priesteris, kas par to klusē vai domā, ka viņš savu darbu ir paveicis pietiekami, ja baznīcā ir par to bāries, un daļēji tā ir kungu vaina, kuri negrib pielikt savu roku, jo viņi nesaprot *arcanum diaboli* [velna viltību] un negrib arī mācīties to saprast.³⁰ Otrs avots ir tas, ka tie, kuri uzauga pagājušā kara³¹ laikā, ir tikuši atstāti bez parastas Dieva Vārda uzklausīšanas baznīcā, uz kuriem tie nāk reti vai nenāk nemaz. Un, ja viņi arī nāktu, viņi nespēj saprast to, kas tur tiek stāstīts, pēc tā, kas tiem pietrūkst, un daudziem no viņiem pietrūkst pat pirmo burtu pazīšanas. Šo nelaيمي garīgā priekšniecība ir iepriekš tālredzīgi novērsusi ar katehizācijas un pagastu apmeklējumu rīkojumiem. Lai dod Dievs, ka tam visur būtu paklausīga sekošana!

Bet arī šeit vēl joprojām pastāv liela nekārtība, ka dažiem no viņiem, kuri šo aprūpes darbu veic ar lielu centību, pagastu ir gandrīz vai par daudz (sk. 11, 12 un pat vairāk), pie kuriem viņi ierodas 2 vai 3 reizes gadā un kuros 2 vai 3 stundu laikā

30 1686. gada Baznīcas likums noteica stingru pienākumu apmeklēt baznīcu. Par tā neievērošanu varēja sodīt ar rājienu, brīdinājumu, naudas sodu, ekskomunikāciju vai kauna solu.

31 Otrais poļu-zviedru karš, kas notika Latvijas teritorijā 1655.–1661. gadā un kura dēļ vesela paaudze kara laikā bērnu palika bez izglītības.

ir jāaprūpē nevis viena dvēsele, bet daudz vairāk tādu, kuriem būtu vajadzīga šāda dziedinoša pestīšana.

Tas viss mani nomoka jau ilgāku laiku. Arī manā draudzē man ir nācies sastapties ar grūtībām un pretim turēšanos no manu kungu puses, kuri savā centīgumā savus padotos nopietni turēt pie baznīcas bija un pa daļai joprojām ir ne tikai nolaidīgi, bet arī pretestīgi. Tam iepretim (kas attiecas uz pirmā ļaunuma ārstēšanu) lai būtu D sadaļā pieminētā baznīcēnu uzskaitē [dievkalpojumu reģistrs] – un, proti, katru svētdienu, un, lai arī tas prasa lielu piepūli, tas atbrīvos manu sirdsapziņu no atbildības nākotnē.

Lai ar Dieva žēlastību novērstu otro ļaunumu, tad F sadaļā es ieteicu izveidot skolu veciem ļaudīm, kurās ar Dieva žēlastību katru gadu vismaz 100 personas varētu tikt pievērstas kaut vai tikai kalpošanai un varētu tikt veidota Kristus miesa.³²

Ja nu Augsti godājamajai Virskonsistorijai šis kopsavilkums patiktu kā noderīgs, tad mans pazemīgākais lūgums un izlūgšanās būtu, lai tā to ar augstu gudrību tālāk pārdomātu un ieviestu mana iecirkņa draudzēs (kuras visas pēc minētās sērgas [garīgā kūtruma] joprojām ir pat vēl slimākas), īpaši gādājot par to, ka ar pietiekamiem līdzekļiem katras vietas kungiem (ja jau mācītāju kungiem ir šāds pienākums) tiktu sniegta nenogurstoša palīdzība.

5. Ko es E sadaļā ziņoju par šejienes skolām, liek man izteikt sekojošu pazemīgu divkāršu lūgumu: (1) Tā ka pastāv neatliekama vajadzība pie esošajām 3 skolām pievienot vēl 4 citas, kuru skolmeistari gan līdz šim nav saņēmuši pa daļai neko, pa daļai tikpat kā neko nedz no viņu uztura maksām, nedz no skolotāja algām, turklāt Gulbenes draudzē 3 skolmeistari vispār esot bez algas (ko apstiprina klāt pievienotais apliecinājums), kas man nav palicis nezināms. Tā kā neviens nezina risinājumu, Augsti godātā Virskonsistorija varētu rast

³² Nav ziņu, kas apstiprinātu to īstenošanu.

padomu: kā šo nabaga skolas puiku lūgumu un viņu pašu dēļ, kuri noteikti savu darbu ir godam izpildījuši, ļaut viņiem saņemt viņu atalgojumu no pienākošām soda naudām³³, tā, lai līdz šim veiktais darbs gan tiktu apmaksāts, gan arī ar palāvi-bu varētu tikt plānots un sakārtots nākotnē.

(2) Šāda skolu skaita palielināšana ir vajadzīga ne tikai šajā vietā, bet visā manā iecirknī: Jo cik ilgi gan vēl pie tik liela visu dzīvo un mirušo Soģa tuvuma paliks tikai pa vienam vai diviem skolas bērniem no katras saimes? Vai gan daudz vajadzīgāk nav pa ziemu atvest šurp katras saimes pilnu skaitu, tā ka vairs ne tikai 30 vai 50, vai 100, bet gan 1000 ar Dieva žēlastību tiktu pievesti Kristum? Šis ziņojums skaidri parāda, ka katrā draudzes pagastā vai vakā³⁴ būtu vajadzīga atsevišķa skola, lai bērni netiktu pārāk atrauti no savām saimēm, tā ar Dieva palīgu var cerēt, ka Augsti godātā Virskonsistorija šo priekšlikumu labvēlīgi izskatīs un rūpīgi pārdomās. Šis Kunga darbs nav gan viegli paveicams, bet, kad tas būs paveikts, būs vajadzīgi tikai nelieli vai vispār nekādi līdzekļi tā uzturēšanai. Ar to es beidzu, jo vairs neuzdrošinos izmantot Augsti godātās Virskonsistorijas pacietību, pazemīgi lūgdams un sagaidīdams no priekšniecības vislabvēlīgāko uzklausišanu, un palieku Augsti godātās karaliskās Virskonsistorijas visā kalpošanā padevīgs kalps.

Ern[estus] Gliks, prāvests

33 Fredriks Vestlings raksta par superintendenta Fišera ieteikumu skolu uzturēšanai izmantot akcīzes (licences) nodokli, tātad nabagnaudas [sociālais nodoklis] varētu būt akcīzes patēriņa nodoklis, ko uzlika visām kārtām par ikdienas nepieciešamības preču izmantošanu. Pirmais to ieviesa Brandenburgas kūrfirsts 1667. gadā. Vestlings arī piemin Fišera ierosinājumu, ka skolotāju algas varētu finansēt no Augstākajā tiesā ienākošajām soda naudām. (Westling, Fredrik. *Beiträge zur Kirchengeschichte Livlands von 1656–1710*. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft (Jurjew) Dorpat, 1904.)

34 Vaka (*wacke, wakk, die Wacken*) – administratīva teritoriāla zemnieku pašpārvaldes vienība, kas viduslaikos un jaunajos laikos pastāvēja mūsdienu Vidzemes un Igaunijas laukos. Ar šo jēdzienu apzīmēja gan teritoriju, gan iedzīvotāju kopumu. Mūsdienu Latvijas teritorijā jēdzienu “vaka” lietoja līdz 19. gadsimtam kā pagasta apzīmējumu.

Ernst Glück's Reports to the Consistory of Livonia

ANNOTATION

Ernst Glück's reports to the Supreme Consistory (*Virskonsistorija*) on the recently completed school visitation and requests the appointment of assessors and a notary for the next visitation. He proposes that pastors and pastoral candidates be examined in their professional and linguistic competence by requiring them to prepare and submit sermon drafts in Latvian. In addition, Glück provides a detailed explanation of the dispute between Meks and Richter regarding family pews in the Suntaži Church.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19345567>

Viesturs Rikveilis

Prāvesta Ernsta Glika sarakste

ANOTĀCIJA

Rakstā “Prāvesta Ernsta Glika sarakste” teologs Viesturs Rikveilis analizē un komentē divdesmit četras Glika vēstules (1681–1704), no kurām daļa pirmoreiz izlasīta un transkribēta no Latvijas Nacionālā arhīva rokrakstiem. Vēstules izgaismo Gliku kā mācītāju, tulkotāju un sabiedrisku darbinieku, viņa attiecības ar muižniecību, Zviedrijas varu un vietējo draudzi, kā arī viņa teoloģisko un pilsonisko drosmi. Rakstā īpaši analizētas 1686. gada vēstule Vidzemes gubernatoram par muižnieku patvaļu un 1701. gada vēstule Zviedrijas karalim Kārlim XII par Alūksnes izlaupišanu, kas atklāj kara un sabiedrības ētikas problēmas Livonijā. Glika sarakste parāda luteriskās ticības un pilsoniskās atbildības sintēzi, kas aktuāla arī mūsdienās.

Atslēgvārdi: Ernsts Gliks, 17. gadsimts, Livonija, Alūksne, sarakste, Kārļa XI un Kārļa XII laiks, luteriskā teoloģija, sabiedriskā atbildība.

Divdesmit četras laikposmā no 1681. līdz 1704. gadam sarakstītās Ernsta Glika (*Johann Ernst Glück*, 1654–1705) vēstules ir transkribētas un publicētas Kristiānes Šilleres (*Christiane Schiller*) un Māras Grudules sastādītajā un 2010. gadā Vīsbādenē izdotajā 2005. gada Glika dienās Hallē publicēto rakstu un dokumentu krājumā “Celies

nu, topi gaišs”¹. Tās nāk no Stokholmas Valsts arhīva un Frankes fonda (*Frankesche Stiftung*) arhīva Hallē.

Vēstules, kuras ir saistītas ar Bībeles latviešu tulkojuma sagatavošanu un izdošanu, ir apkopotas latviešu trimdas vēsturnieka Edgara Dunsdorfa (1904–2002) grāmatā “Pirmās latviešu bībeles vēsture”². Arī Latvijas Nacionālajā arhīvā atrodas agrāk npublicētas Glika vēstules. Dažas no tām izdevās ar aplikācijas *Transkribus* palīdzību izlasīt, kaut arī rokraksts ir visai grūti salasāms, turklāt tā ir 17. gadsimta valoda ar daudziem saīsinājumiem.

Pirmā vēstule, kas ir no Rīgas arhīva, datēta ar 1686. gada 12. oktobri, tās pielikums – ar 12. decembri. Šī vēstule ir sarakstīta Alūksnē, kad Gliks tur jau ir nokalpojis trīs gadus, un tā ir adresēta Vidzemes gubernatoram Rīgā. Vēstule ir iesniegums izmeklēt kādu notikumu tā paša gada septembrī, kad pēc dievkalpojuma pie viņa mācītāja mājā ieradušies daži apkārtnes muižnieki (rentnieki) un bravūrīgi pieprasījuši no mācītāja paskaidrojumus par to, ka sprediķī viņš ir stingri norādījis uz muižnieku (*Herrschaften*) atbildību par savu zemnieku garīgo dzīvi. Gliks šos pārmetumus arī pienācīgi atspēko, pamatojot savu atbildi ar Bībeles citātiem kā, piemēram: “Kungi, izturieties pret saviem kalpiem, kā tas pēc taisnības pienākas, apzinādamies – arī pār jums ir Kungs debesīs.” (Kol 4:1)

Diemžēl šim apmeklējumam un tā radītajam tracim ir bijušas traģiskas sekas, jo pēc dažām dienām nomiris Gliku ģimenes zīdāinis, kurš tikko bija atlabis no bakām. Tas arī ir iemesls, kāpēc viņš pieprasa izmeklēšanu.

Gliks raksta gubernatoram cerībā uz taisnīgu tiesu un vēlas, lai šie “lielie noziedznieki [*große Verbrecher*] saņemtu sodu un tiktu ieslodzīti”. Savā lūgumā Gliks apelē arī pie tiesībām sludināt Dieva vārdu un būt pasargātam no uzbrukumiem tā dēļ, jo tas var izraisīt

1 *Mach dich auf und werde licht* – “*Celies nu, topi gaišs*” – *Zu Leben und Werk von Ernst Glück (1654–1705): Akten der Tagung anlässlich seines 300. Todestages vom 10. bis 13. Mai 2005 in Halle (Saale)* (2010). Schiller, Christiane, Grudule, Māra [Hrsg.]. Halle: Harrassowitz.

2 Dunsdorfs, Edgars (1979). *Pirmās latviešu bībeles vēsture*. Minneapolis: Latviešu ev. lut. baznīca Amerikā.

vispārēju mācītāju iebaidīšanu sludināt vai sludināt tikai tā, kā klausītājiem ausis niez.

Šī vēstule ir arī laikmeta liecība par to, kā muižnieki centās uzspiest mācītājiem savu gribu, un atspēko stereotipu par mācītāju kā viņu pakalpiņu. Tāpat tā vēsta arī par to, kā muižnieki centās izvairīties no atbildības par zemnieku garīgo izaugsmi, kas prasītu lielāku piepūli un pirmkārt jau pašu muižnieku lielāku atbildību. Vēstule parāda arī zemnieku stāvokli, cik maza daļa no oficiālajiem draudzes locekļiem, kuri toreiz skaitījās tūkstošos, vispār svētdienās nāk uz baznīcu. Glikš piemin arī to, ka daudzi saimnieki dzīvo neregistrētā laulībā.

Prakse, kuru piedāvā Glikš, proti, ka muižnieki liek saviem zemniekiem apmeklēt dievkalpojumus un pat veic šo apmeklējumu uzskaiti, bija izplatīta Vācijas protestantiskajās zemēs. Bija tādas vietas, kur tos, kuri kādu laiku nebija manīti baznīcā, apmeklēja policija. Tā rezultātā baznīcēnu tiešām bija vairāk.

Otrā vēstule ir rakstīta 15 gadus vēlāk, 1701. gada 2. janvārī, un tā jau attiecas uz Glikā kalpošanas beigām Alūksnē. Vēstule nāk Stokholmas Valsts arhīva un vācu valodā publicēta krājumā “*Celies nu, topi gaišs*”³. Tā ir adresēta Zviedrijas karalim Kārlim XII (*Karl XII*, 1682–1718, amatā 1697–1718), un tā sākas ar slavas un pateicības vārdiem par zviedru uzvaru kaujā pie Narvas 1700. gada 19.–20. novembrī⁴. Tālāk jau skumjākā noskaņā seko notikumu apraksts, kuri tajā pašā laikā risinājās Austrumvidzemē. Glikš apraksta kādas prievātas kazaku armijas vai algotņu bandas sirojumu 1700. gada nogalē. Izmantojot to, ka zviedru regulārā armija bija iesaistīta cīņās Igaunijas ziemeļos, šie salašņas [*colluvies*] varēja nesodīti aplaupīt

3 “*Mach dich auf und werde licht – Celies nu, topi gaišs*”, S. 226–231.

4 Latviešu zemnieks Stepiņš Krauklis (*Steppinsch Krauklis*, vācu: *Stephan Rabe*) pa slepenām takām ieveda Kārļa XII karaspēku krievu aizmugurē pie Narvas. Pretinieku pārsteidzošā uzbrukumā zviedriem izdevās sakaut trīskārt lielāko krievu karaspēku. Zviedri kaujā zaudēja 31 virsnieku un 700–900 kareivju, ap 1200 ievainoto. Krievu zaudējumi – 6000–10 000 kritušo un ievainoto, ap 20 000 gūstā kritušo, to skaitā 5 ģenerāļi, 10 pulkveži un 130 zemāki virsnieki. Zviedri kā trofejas ieguva 230 krievu karogus, ap 180 lielgabalu, 20 000 muskešu, kā arī cara kara kasi ar 32 000 rubļiem. (*Red. piezīme.*)

Vidzemes muižas un zemnieku mājas, pat iebrukt Alūksnē, kas skaitījās Zviedrijas karaļa teritorija, un tad ar laupījumu netraucēti atgriezties pie sava karakunga [*Feldherr*] Pleskavā. Iespējams, ka šis karakungs zināja par plānoto krievu karavadoņa Borisa Šeremetjeva (*Борис Петрович Шереметев*; 1652–1719) iebrukumu un steidzās izlaupīt reģionu, iekams te ierodas krievi.

Gliks raksta, ka alūksnieši ļoti paļāvušies uz zviedru palīdzību, jo zviedru pulkvežleitnanta Romanovica (*Gustav Fredrik Hansson Romanowitz*, 1652–1723)⁵ vienība atradās pie Veriem Igaunijā tikai kādu 60 km attālumā, un iebrucēji nebija gatavi nopietnai cīņai. Kā raksta Gliks, viņu ieroči bija nenopietni un to pielietojums smieklīgs. Garīdznieka palīgā saucieni netika uzklausīti, un palīdzība nenāca, tā ka Glikam pašam nācās bēgt no Alūksnes uz Igaunijas Vidzemi. Pēc citu mācītāju sarakstītiem ziņojumiem redzam, ka šādi sirojumi turpinājušies arī nākamajos gadus.

Arī šī vēstule ir laikmeta liecība, un tā parāda vietējās muižniecības nespēju organizēt paš aizsardzību kritiskos gadījumos, kas vispār būtu tās galvenais uzdevums. Palīdzība no ārienes var nākt tikai tādā gadījumā, ja uz vietas tiek izrādīta pretestība ar esošajiem resursiem, kā tas bija, piemēram, Narvas aizstāvēšanas gadījumā. Tāpēc tik ļoti bija vajadzīga ne tikai zemnieku izglītošana, bet arī iesaistišana sabiedriskajā dzīvē, kas ir pirmās vēstules tēma. Tie ir secinājumi, ko mēs varam paņemt no vēstures šodienai.

Nobeigumā jāatzīmē, ka Ernstam Glikam ir piemītis neapšaubāms literārais talants, un būtu vēlams turpināt viņa vēstuļu tulkošanu latviski un to izpēti viņa vēsturiskā laikmeta kontekstā.

⁵ <https://www.geni.com/people/Gustav-Fredrik-Romanowitz/6000000011391112283>

The Correspondence of Pastor Ernst Glück

ANNOTATION

In the article “The Correspondence of Pastor Ernst Glück,” theologian Viesturs Rikveilis examines and comments on twenty-four letters written by Glück between 1681 and 1704, some of which are published or transcribed for the first time from the Latvian National Archives. The correspondence portrays Glück as a pastor, translator, and civic figure, revealing his conflicts with the local nobility, communication with Swedish authorities, and moral stance amid war and unrest. Special attention is given to the 1686 letter to the Governor of Livonia concerning noble oppression and the 1701 letter to King Charles XII of Sweden describing raids in Alūksne. The letters illustrate the unity of Lutheran faith and civic responsibility within the historical context of early modern Livonia.

Keywords: Ernst Glück, 17th century, Livonia, Alūksne, correspondence, Charles XI, Charles XII, Lutheran theology, civic responsibility.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19345740>

CREDIMUS

LUTERA
AKADĒMIJAS
RAKSTI

Jouko Talonens (*Jouko Talonen*)

Foto: Veikko Somerpuro
Helsinki Universitāte

Trimdinieku pūliņi kultūras laukā: pirmās latviešu Bībeles jauns izdevums 1974. gadā

ANOTĀCIJA

Rakstā aplūkoti 1971. gada notikumi, kad Rietumu trimdas latviešu kultūras darbinieku un baznīcas aprindās atjaunojās interese par pirmo latviešu valodas Bībeles izdevumu, ko 1689. gadā tulkojis Ernsts Gliks. Balstoties uz vēstures avotu un personiskās sarakstes analīzi, izgaismots vācu bibliofila Godeberta M. Reisa piedāvājums un uz to saņemtās atsauksmes, īpaši no Kārļa Dzirkāļa, baptistu mācītāja Ādolfa Klaupika un bibliofila Oto Bonga. Rakstā akcentēta Glikas Bībeles simboliskā nozīme latviešu identitātes saglabāšanā un grāmatniecības kultūrvēsturiskā loma trimdas kontekstā.

Atslēgvārdi: Ernsta Glikas Bībele, latviešu trimda, Oto Bongs, Kārlis Dzirkālis, Ādolfs Klaupiks, Godeberts M. Reiss, bibliofilija, grāmatniecība, kultūrvēsture, latviešu identitāte.

Pētniecības uzdevums

15. gadsimta otrajā pusē pirms reformācijas visa Bībele jau bija izdota vairākās valodās, piemēram, latīņu, vācu, itāļu, franču, kataloņu, lejasvācu un čehu valodā. Var sacīt, ka reformācija beidzot

Eiropā aizsāka procesu, kad Svēto Grāmatu sāka tulkot arvien vairāk tautu valodās. Šo attīstību veicināja reformācijas straujā izplatība visā Eiropā. Konteksts, plašāk ņemot, bija Mārtiņa Lutera (*Martin Luther*, 1483–1546) izvirzītais princips *Sola scriptura* (tikai Svētie Raksti), kas noteica, ka galvenais vadmotīvs Baznīcā ir Dieva Vārds, nevis pāvests un Baznīcas koncili. Tāpēc vienkāršiem cilvēkiem bija jāļauj lasīt Bībeli savā dzimtajā valodā. Tā vairs nebija vienīgi mācītāju un zinātnieku prerogativa. Baznīcas ļaudīm bija tiesības spriest, vai Baznīcas vēsts ir balstīta Svētajā Bībelē (Paul 1994: 6; Sanneth 1998: 246–248; Sormunen 2017: 38, 52–53, 59–60, 65–66).

Tāpēc Luters pārtulkoja Bībeli vāciski. Pēc Bībeles tulkojuma vācu valodā, kas iznāca 1534. gadā, tās tulkojumi samērā strauji parādījās arī vairākās citās valodās. Reformācijas rezultātā Bībele, piemēram, 1541. gadā tika izdota zviedru valodā, 1550. gadā – dāņu valodā, bet 1584. gadā – islandiešu valodā. Somu valodā Jauno Derību izdeva 1548. gadā, bet visu Bībeli – 1642. gadā (Pöld 1968: 65–67; Lenhammar 1973: 49–50; Paul 1994: 6; Sanneth 1998: 247, 249; Sormunen 2017: 6).

Baltijas reģionā šis projekts izplatījās lēnāk nekā Ziemeļvalstīs. Visu Bībeli lietuviešu valodā beidzot iespieda 1735. gadā, taču pirmoreiz to jau bija iztulkojis Jons Bretkūns (*Jonas Bretkūnas*, 1536–1602) 1590. gadā. Igaunijā visu Bībeli tautas valodā bija iespējams iespiest 1739. gadā. Par finansējumu Bībeles tulkošanai igauņu valodā rūpējās hernhūtisma pamatlicējs grāfs Nikolauss Ludvigs fon Cincendorfs (*Nikolaus Ludwig von Zinzendorf*, 1700–1760). Bībeles iespiešanai naudu aizdeva ģenerālis Hermans fon Bēns (*Hermann von Bönn*) (Pöld 1968: 67–68, 73–74; Zeiferts 1993: 207; Paul 1994: 17; Sild, Salo 1995: 96, 99; Sanneth 1998: 247–248). Bībeles izplatīšanās dažādu valstu vietējās valodās veicināja lasītprasmi un izpratni par kristietību. Tas rosināja literārās valodas dzimšanu šajās valstīs, kā arī būtiski ietekmēja šo valstu kultūras attīstību. Bībeles tulkošanas darbs turpinājās arī pēc reformācijas, un šajā sakarā tika veikti jauni teritoriālie “iekarojumi”.

Latviešu Bībeles tulkojuma pamatlicējs bija Ernsts Gliks (*Johann Ernst Glück*, 1654–1705), Alūksnes mācītājs un skolas dibinātājs šajā reģionā. Viņa darbības rezultātā 1685. gadā tika publicēts Jaunās Derības tulkojums latviešu valodā, bet 1689. gadā – Vecās Derības tulkojums. Tomēr visa Bībeles izdevuma izplatīšana sākās tikai 1694. gadā. Gliks savu darbu nesāka gluži tukšā vietā, jo viņš varēja izmantot arī agrākos Bībeles tekstu tulkojumus latviešu valodā. Tos, cita starpā, bija sagatavojis Kristofs Fīrekers (*Christoph Fürecker*, ap 1612–1684/1685). Glikas Bībeles tulkošanas darbs bija iespējams tāpēc, ka viņš saņēma ievērojamu atbalstu no Livonijas superintendenta Johana Fišera (*Johann Fischer*, ap 1636–1705)¹, kura baznīcisko mērķu lokā jau ilgu laiku bija bijusi arī latviešu Bībele. Šo projektu atbalstīja Zviedrijas valdība, t. i., karalis Kārlis XI (*Karl XI av Sverige*, 1655–1697, amatā 1660–1697) (Pöld 1968: 71–73; Dunsdorfs 1979: 39–126; Zeiferts 1993: 204–207; Zanders 2001: 46–47; Kazakēnaitē 2019: 5–6, 9–10).²

Latviešu Bībele, kas balstīta uz Ernsta Glikas tulkojumu, Latvijas vēsturē ir izdota vairākas reizes, pēdējo reizi 2023. gadā. Saprota, jaunākajos izdevumos ir ņemtas vērā, piemēram, valodas izmaiņas, taču šie vēlākie izdevumi ir tikuši veidoti, pamatojoties uz Glikas sagatavoto tekstu (Bībele 2023; skat. arī Adamovičs 1937).

Glikas Bībeles tulkojums ir veicinājis Latvijas reģiona kristianizāciju. Vienlaikus tā ir bijusi nozīmīga Latvijas kultūras, literatūras un valodas vēstures sastāvdaļa. Tāpēc nav brīnums, ka Gliks ir viens no “lielajiem vārdiem” Latvijas vēsturē, kurš ir piesaistījis vērā ņemamu pētnieku interesi.

Turpinājumā pētīšu procesu, kura rezultātā 1974. gadā latviešu evaņģēliski luterisko Bībeles tulkojumu faksimilizdevuma veidā atkārtoti izdeva Glikas Bībeles oriģinālvalodas izdevniecība “Latviešu

1 Johans Fišers (*Johann Fischer*, ap 1636–1705) – vācu teologs, literāts, latviešu grāmatu izdevējs, tipogrāfijas īpašnieks. Vidzemes superintendents (1674–1678), pirmais Vidzemes ģenerālsuperintendents (1678–1699), Glikas Bībeles izdošanas projekta virzītājspēks. (*Teol. red. piezīme.*)

2 Par Ernsta Glikas dzīvi un darbu skat. arī: Bērziņš 1935.

ev. lut. draudžu apvienība Amerikā” (LELDAA). Šo procesu aplūkoju diezgan detalizēti, lietojot vēsturiskās pētniecības metodes. Mani galvenie avoti ir dokumenti, kas ir atrodamī Latviešu baznīcas vēstures arhīvā Čikāgā. Papildus Bībeles tulkojuma izdošanas procesam mazākā apjomā pētīju 1979. gadā izdoto profesora Edgara Dunsdorfa darbu “Pirmās latviešu bībeles vēsture”, kas pēc būtības saistīts ar šo projektu. Galvenā uzmanība pievērsta 1974. gadā izdotā Glikas Bībeles faksimila tapšanas procesam. Mani pētījuma jautājumi ir šādi. Kā sākās šis projekts? Kas bija procesa aktīvie dalībnieki? Kā tika finansēts jaunais izdevums?

Šajā sakarā vēlos pateikties iepriekš minētā Čikāgas arhīva arhīvam Jurim Pūliņam, kurš manā rīcībā nodeva un laipni nosūtīja uz Somiju ar šo tēmu saistītos primāros avotus un arhīva dokumentus. Pateicos arī teoloģijas doktoram Uģim Sildegam, kurš šo rakstu ir tulkojis no angļu valodas latviešu valodā.

Glika Bībele pēc Otrā pasaules kara

Edgars Dunsdorfs (1904–2002) norāda, ka Latvijas Republikas laikā (1918–1940) bija saglabājušies salīdzinoši maz Glikas Bībeles pirmizdevumu. Turklāt daudzas no šīm grāmatām gāja bojā Otrā pasaules kara laikā. Kristīgās Baznīcas lietoja Bībeli Padomju Latvijā, taču komunistiskais režīms kavēja tās izplatīšanu. Tomēr 1960. gadā Latvijas evaņģēliski luteriskā Baznīca saņēma atļauju izdot Jauno Derību un Psalmus. Izdeva tikai 5000 eksemplāru (Mūsu Kunga un Pestītāja Jēzus Kristus Jaunā Derība 1960; Dunsdorfs 1979: 101; Talonen 1991: 337; Heinilä 1995: 141–165; Tēraudkalns 2002: 51–52). Salīdzinot ar vajadzībām, tas bija samērā mazas tirāžas izdevums. Kā zināms, īpaši sākot ar 60. gadiem, Bībeles Padomju Savienībā ieveda kontrabandas ceļā. Padomju Latvijā bija arī divas nelegālas tipogrāfijas, kas piederēja dažiem “pagrīdes” baptistiem. Šajās vietās Bībeles drukāja aukstā kara noslēguma periodā. Šīs pagrīdes

tipogrāfijas atradās Līgatnē un Jelgavā (Heinilā 1995: 141–165; Kalme 2018: 311).

Protams, no komunistiskā režīma kultūrpolitikas un vēstures interpretācijas viedokļa Glikā Bībeles tulkojumam bija atšķirīga nozīme. Tā bija daļa no tautas vēstures, kas tika dēvēta par sabiedrības vēlinā feodālisma posmu, bet tā bija arī daļa no latviešu valodas attīstības. Diemžēl man trūkst ziņu, cik daudz Glikā Bībeļu bija atrodamas Padomju Latvijas bibliotēkās.

1959. gadā Padomju Latvijā izdotajā “Latviešu literatūras vēstures” pirmajā sējumā latviešu literatūrzinātnieks Jānis Upītis (1895–1970) aplūkojis arī Glikā Bībeles tulkojumu, darīdams to no vēsturiskā aspekta. Lai arī viņa tekstā vērojama zināma atzinība Glikā darbam, tomēr vienlaikus tas ir rakstīts no marksistiskas reliģijas izpratnes perspektīvas. Proti, ka saskaņā ar luterismu Bībeles tulkojums ir nepieciešams Baznīcas dogmu propagandai: “Saskaņā ar luterānisma pamatprincipiem baznīcu dogmu propagandai tomēr bija vajadzīgs arī bībeles tulkojums.” (Upītis 1959: 382)

Tomēr Upītis novērtēja Glikā darbības lielo nozīmi Latvijas vēsturē: “Ar bībeles tulkojumu latviešu valodā Glikš un viņa līdzstrādnieki bija paveikuši lielu un sarežģītu darbu. [...] Bībeles tulkojums kā lielākais 17. gs. literārais piemineklis sniedz daudz vērtīgu materiālu latviešu valodas, rakstības pētniecībai” utt. (Upītis 1959: 387)

Ar Upīša attieksmi pret Glikā darbu varam iepazīties arī “Latvijas PSR Mazās enciklopēdijas” 1. sējumā (1967). Viņš uzrakstījis nelielu tekstu par Ernstu Gliku un pieminējis, ka Bībele ir “lielākais XVII gs. literārais piemineklis latviešu valodā un sniedz daudz materiālu valodas pētījumiem” (Upītis 1967: 572).

Pēc Dunsdorfa sacītā, 20. gadsimta 70. gados vairākās Rietumu bibliotēkās bija atrodama Glikā Bībele, proti, Vācijas Federatīvajā Republikā, Dānijā, Lielbritānijā, Zviedrijā un ASV. Dunsdorfs minējis dažas ievērojamas bibliotēkas, kurās glabājas šis vēsturiski vērtīgais darbs. Vācijā Glikā Bībeles bija Getingenes Universitātes bibliotēkā (*Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen*), Virtembergas Valsts bibliotēkā (*Landesbibliothek*) Štutgartē un

pazīstamajā hercoga Augusta bibliotēkā Volfenbitelē (*Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*). Dānijā kāds pētnieks atrada Glikā Bībeli Kopenhāgenā, Karaliskajā bibliotēkā (*Det kongelige bibliotek*) un pilsētas universitātes bibliotēkā (*Københavns Universitetsbibliotek*). Lielbritānijā Glikā Bībele atradās Kembridžas Universitātes bibliotēkā un Britu muzeja grāmatu krājumā. Turklāt Britu muzejā bija arī atsevišķs Jaunās Derības sējums. Tāpat divi visas Bībeles eksemplāri atradās Oksfordas Bodleja bibliotēkā (*Bodleian library*) un Džona Reilanda bibliotēkā Mančestrā (*John Rylands library*). Zviedrijā Glikā Bībele atrasta četrās vietās: Stokholmas Karaliskajā bibliotēkā (*Kungliga Bibliotek*), Lundas un Upsālas Universitāšu bibliotēkās un Linčēpingas reģionālajā bibliotēkā. Tādējādi Glikā Bībeles galvenokārt atradās Rietumeiropas bibliotēkās (Dunsdorfs 1979: 101).

Amerikas Savienotajās Valstīs pētnieks no visa Glikā Bībeles pirmizdevuma spēja atrast tikai divus eksemplārus Ņujorkas publiskajā bibliotēkā. Viens eksemplārs bija arī Bostonas Latviešu baptistu draudzē. Vienu eksemplāru atrada arī Hārvarda Universitātes bibliotēkā, bet bez pirmās daļas. Papildus publiskajām vietām Glikā Bībeles, protams, bija arī privātās kolekcijās (Dunsdorfs 1979: 102).

Es nevaru vērtēt Dunsdorfa pētījumu rezultātus, kuri iegūti pagājušā gadsimta 70. gados. Iespējams, eksemplāru bija vairāk, taču precīzu skaitu nevar pārbaudīt. Piemēram, pazīstamais latviešu bibliofils un bibliotekārs Jānis Misiņš (1862–1945) 20. gadsimta 20. gados Glikā Bībeli atrada Kēnigsbergā, bet, cik Glikā Bībeļu atradās privātipašumā, arī paliek atklāts jautājums (Zanders 2001: 48). Trimdas arhivārs Edgars Ķiploks (1907–1999)³ 1972. gadā lēsa,

3 Edgars Ķiploks (1907–1999) – latviešu teologs, vēsturnieks, publicists un arhivists. Studējis tautsaimniecību un teoloģiju Latvijas Universitātē (1926–1937), bijis subasistents Baznīcas vēstures katedrā. Starpkaru Latvijā publicējis rakstus par latviešu teologiem, Krišjāņa Valdemāra mantojumu un luterisko kultūrvēsturi. Pēc izceļošanas uz ASV (ap 1951) Ķiploks kalpoja latviešu evaņģēliski luteriskajās draudzēs, tostarp Mineapoles Jēzus draudzē (no 1962), un bija aktīvs studentu korporācijas “Latvia” kopas vadītājs (1956–1957). 1953. gadā nodibināja izdevniecību “Sējējs”, kuras vadībā izdeva vairāk nekā 20 grāmatu. No 1956. gada bija kristīgā mēnešraksta “Ceļa Biedrs” redaktors. Viņa vadībā izveidots ievērojams Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas arhīvs, kas ietver vairāk nekā 2500 dievnamu fotogrāfijas, vairāk nekā 1000 mācītāju portretu un ap 400 personāllietu. Padomju okupācijas laikā sa-

ka Glikas Bībeles eksemplāru brīvajā pasaulē esot aptuveni divdesmit deviņi.⁴ Tāpat ir jautājums, vai Ķiploks ar to domājis visas pieejamās grāmatas vai tikai tās, kas atradās publiskās vietās. Ķiploks bija ne tikai Baznīcas vēstures pētnieks un grāmatu izdevējs, bet arī bibliofils. Iespējams, viņa aplēse ir bijusi pilnīgi pareiza.

Glikas Bībeles tulkojums – trimdas latviešu iekārota grāmata

1971. gada pavasarī antikvāra tirdzniecības un grāmatu izsoļu eksperts Godeberts M. Reiss (*Godebert Michael Reiß*, 1937–2023) no Maincas (Rietumvācijā) antikvariāta piedāvāja iegādāties Glikas latviešu Bībeles pirmizdevumu no 1689. gada. Tajā pašā laikā pārdošanā bija arī Georga Manceļa *Lettus* izdevums. Šīs grāmatas Maincas antikvariātam bija atsūtījis kāds cilvēks no Skandināvijas. Abi darbi iepriekš bija atradušies zinātniskajā bibliotēkā. Nav skaidrs, kāpēc tie tobrīd nonāca Maincā pārdošanā. Manceļa grāmatu iegādājās pazīstamais vācbaltiešu bibliofils, Baltijas Centrālās bibliotēkas izveidotājs⁵ Oto Bongs (*Otto Bong*, 1918–2006). Savukārt Glikas Bībele ļoti interesēja Amerikas latviešus. Edgars Ķiploks vēlējās to iegūt glabāšanai savā draudzē Mineapolē. Šī grāmata interesēja arī Bongu, taču viņš šajā gadījumā vēlējās respektēt etnisko latviešu intereses. Kāds vācu grāmatu entuziasts par šo situāciju rakstīja arī sabiedriskajam darbiniekam un kultūras entuziastam Kārlim Dzirkalim (1902–1997) Čikāgā. Interese par grāmatu bija liela. Cita starpā arī

rakstījis ar Dr. Rūdolfu Feldmani (1904–1971), kurš konspirācijas nolūkos vēstulēs Ķiploku uzrunāja par Sīpoliņa kungu. Viņa nozīmīgākie darbi ir “Dzimtenes draudzes un baznīcas” (1987) un biogrāfiskais apkopojums “Nāc Man līdz!” (1980). Par mūža ieguldījumu saņēmis Triju Zvaigžņu ordeni un Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstures goda doktora nosaukumu (1994). (*Teol. red. piezīme*)

4 Ķiploka vēstule Kadeķim 1972. gada 8. februārī. Archive of Latvian church history (ALCH) C 3.a.–13

5 Baltijas Centrālā bibliotēka (dibināta 1951. gadā Vācijā, kopš 1995. gada glabājas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā) ir bibliofila Oto Bonga veidota unikāla Baltijas vēstures, kultūras un trimdas dokumentu kolekcija ar vairāk nekā 18 000 vienībām. (*Teol. red. piezīme*)

baptistu mācītājs Ādolfs Klaupiks (1900–1979) izrādīja interesi par Gliku Bībeli (B. a. 1971; B. a.1 1971).⁶

Beigās izsolē palika divi solītāji. Viens bija kāds latviešu trimdas pārstāvis, kuru bija nolīdzis Ķiploks. Otrs solītājs bija Menno Hercbergers (*Emanuel*, arī *Menno Hertzberger*, 1897–1982), antikvariāta īpašnieks no Amsterdamas. Grāmatnīcas katalogā cena bija 2800 Vācijas marku, taču sacensības par šo vērtīgo grāmatu cenu pacēla vēl augstāk. Latviešu pārstāvis piedāvāja pat 3800 Vācijas marku, bet diemžēl zaudēja par 200 markām. Hercbergers faktiski samaksāja vairāk, jo 15 % bija jāmaksā Reisam un vēl arī nodokļi. Pircējs bija Rietumeiropā diezgan labi pazīstams ebreju uzņēmējs. Bija skaidrs, ka trimdas Baznīcas resursi grāmatas iegādei bija ierobežoti (B. a.1 1971; Šd. 1971).

Ķiploka plāni 1971. gadā

Edgars Ķiploks, kurš bija mācītājs Mineapoles latviešu draudzē un vadīja Latvijas trimdas baznīcas grāmatu izdevniecību, 1971. gada 19. aprīlī rakstīja latviešu literatūras un valodas pētniekam Kārlim Draviņam (1901–1991) uz Zviedriju, ka trimdas Baznīcai Maincas izsolē nav veicies. Vienlaikus viņš puda ideju, ka ir jāgatavojas Gliku Bībeles tulkojuma 300 gadu jubilejai. Lai gan svinības bija pēc krietna laika, Ķiploks uzskatīja, ka Gliku un viņa Bībeli vajadzētu pieminēt labāk desmit gadus iepriekš nekā vēlāk. Turklāt tad trimdā būtu arī vairāk svinētāju. Ķiploks, iespējams, domāja, ka vecā trimdas paaudze turpina izzust. Viņš pats bija dzimis 1907. gadā.

Bībeles tulkojuma jubilejas sakarā Ķiplokam bija plāns Gliku dzīves un darbības pieminēšanai: pirmkārt, vajadzētu izveidot 1689. gada latviešu Bībeles faksimilizdevumu; otrkārt, vajadzētu izdot atbilstošu piemiņas grāmatu par pirmo latviešu Bībeli, kas ietvertu arī analīzi par šā Bībeles tulkojuma teoloģiskajām problēmām.

6 ALCH C 3.a.-13 Ķiploka vēstule Draviņam 19.04.1971.; Ķiploka vēstule Dunsdorfam 22.04.1971.; Ķiploka vēstule Bongam 22.04.1971.

Ķiploks jautāja Draviņam, vai Zviedrijā varētu atrasties kāds pirmās latviešu Bībeles eksemplārs, uz kura pamata varētu izveidot faksimilizdevumu. Viņš cerēja, ka Draviņš šim nolūkam sazināsies ar bibliotēku darbiniekiem Zviedrijā.⁷

Trīs dienas vēlāk Ķiploks izstāstīja šo pašu plānu arhibīskapam Arnoldam Lūsim⁸ un prāvestam Aleksandram Veinbergam⁹, kuri bija trimdas Baznīcas vadītāji. Veinbergs bija Baznīcas vēstures entuziasts un īpaši interesējās par Vidzemes brāļu draudzēm, no kurām arī pats bija nācis.¹⁰ Vienlaikus Ķiploks izteica priekšlikumus par faksimilizdevuma izveidi. To finansētu ar iepriekšējiem pasūtījumiem. Tāpat viņš informēja par iecerēto piemiņas grāmatu par

7 ALCH C 3.a. –13 Ķiploka vēstule Draviņam 19.04.1971.

8 Arnolds Lūsis (1908–1993) bija Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas ārpus Latvijas (LELBĀL) arhibīskaps no 1966. līdz savai nāvei 1993. gadā, kurš aktīvi vadīja un stiprināja latviešu trimdas draudžu dzīvi visā pasaulē. Lūsis bija arī ievērojams rakstnieks, kura literārais mantojums aptver reliģisko eseju, dzejas, stāstu un memuāru žanrus. Nozīmīgākie darbi: dzejoļu krājumi “Mūžība” (1942, atkārtots izdevums 1963), “Ceļinieks” (1978), stāstu krājums “Leģendas” (1949), reliģiski darbi kā “Jēzus līdzības un mūsu laimēts” (1959), “Dievs, mūsu patvērums” (1974) un autobiogrāfiskie atmiņu krājumi “Cilvēks bez mājas” (1976) un “Aiztek ūdeņi – aiztek gadi” (1982). Viņa darbi publicēti arī periodikā “Brīvā Zeme”, “Universitas” u. c. (*Teol. red. piezīme*)

9 Prāvests Aleksandrs Veinbergs (1905–1991) bija Latvijas evaņģēliski luteriskās Baznīcas garīdznieks ASV, no 1963. līdz 1985. gadam vadīja ASV Austrumkrasta iecirkni un aktīvi iesaistījās Palīdzības nozares darbā, īpaši leģionāru, brīvības cīnītāju un politiski represēto atbalstā, veidojot slepenu tiklu konspiratīvai palīdzības organizēšanai komunistiskā bloka pilsoņiem. Viņš bija arī ražīgs rakstnieks un redaktors – izdeva bērnu stāstu krājumu “Skaista mana brāļa sēta” (1937), reliģiskās literatūras darbus “Jēzus zem ziedošas ābeles” (1938), svētrunu un teoloģisku rakstu krājumus “Mēs dzīvojam ticībā” (1972), “Pa Jēzus pēdām” (1979) un “Kristus vēsts Latvijai” (1985; PBLA Kultūras fonda K. Barona prēmija 1987). Tāpat viņš rediģēja un publicēja vēsturiskus materiālus, piemēram, “Vašingtonas draudzes vēsture” (1990) un “Vašingtonas latviešu ev. lut. draudzes desmit gadi 1951–1961” (1962). Neskaitāmi viņa manuskripti, sprediķi un neizdoti teksti (ieskaitot dokumentus par palīdzības darbību) ir pieejami Latvijas Nacionālā arhīva diasporas fondā (LVA 3018. f., 88 vienības, 1926–1991), piemēram, “Baznīcas ērkšķu ceļš Latvijā”, “Uzticībā tautai un baznīcai” u. c. (*Teol. red. piezīme*)

10 Žurnālā “Ceļš” (1936) ir publicēta viņa rakstu sēriju “Brāļu draudze latviešu daiļliteratūrā”. Viņa vecvecāki nāk no brāļu draudzēm. (*Teol. red. piezīme*)

Bībeles tulkojumu, par tās autoru izvirzot pazīstamo trimdas latviešu vēsturnieku profesoru Edgaru Dunsdorfu¹¹ no Austrālijas¹².

Tajā pašā dienā viņš rakstīja profesoram Dunsdorfam par saņemtiem plāniem. Ķiploks gan Baznīcas vadītājiem, gan Dunsdorfam pamatoti izskaidroja agrīno termiņu, norādot, ka 1970. gados trimdas latviešiem bija labākas iespējas svinēt Glikas tulkotās Bībeles izdevuma jubileju. Tas parāda, ka Glikas Bībeles tulkojuma pieminēšanu viņš uzskatīja par ļoti nozīmīgu:

Gribu Jūs lūgt šim darbam talkā. Kādi temati noderētu šādam rakstu krājumam? Kas varētu būt autori? No savas puses iedomājos šādus rakstus: Latviešu garīgās literatūras sākumi, Bībeles tulkošana, E. Gliks un viņa palīgi, Latviešu Bībeles nozīme, atkarība no Lutera, nākošie Bībeles izdevumi, Bībeles nozīme latviešu garīgajā dzīvē.¹³

Ķiploka idejas guva atsaucību. Draviņš jau 26. aprīlī no Lundas ziņoja, ka Stokholmas Karaliskajā bibliotēkā, Lundas Universitātes bibliotēkā un arī citās bibliotēkās ir labi saglabājušies Glikas Bībeles eksemplāri. Bet šīs grāmatas nedrīkstēja aizdot uz ārzemēm.¹⁴ Arī profesors Dunsdorfs jau 28. aprīlī rakstīja Ķiplokam. Viņš bija ieinteresēts šajās idejās un pauda savus apsvērumus par iespējamo jubilejas grāmatas saturu.

11 Edgars Dunsdorfs (1904–2002) – viens no izcilākajiem latviešu vēsturniekiem un tautsaimniecības pētniekiem, Latvijas Universitātes profesors (1943–1944), Baltijas Universitātes Hamburgā rektors (1946–1948) un Melburnas Universitātes profesors (no 1968). Specializējās saimniecības vēsturē un Latvijas vēstures kvantitatīvā izpētē, ieviešot uz statistiku balstītas metodes. Trimdas gados bijis Latviešu apvienības Austrālijā aktīvistis, žurnāla “Arhīvs” redaktors (1960–1993) un vairāk nekā 50 grāmatu autors, tostarp trīs monumentāli sējumi par Latvijas vēsturi (1500–1800). Viņa darbi “Latvijas vēsture 1500–1710” un “Latvijas vēsture 1710–1800” kļuvuši par etalonizdevumiem. Apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni (1995), LZA Lielo medaļu (1994), bijis LZA goda loceklis un Saldus goda pilsonis. (*Teol. red. piezīme*)

12 ALCH C 3.a.–13 Ķiploka vēstule Lūsīm un Veinbergam 22.04.1971. Par Veinbergu skat.: Adamovičs, 1981: 115; Ķiploks 1990: 2–18.

13 ALCH C 3.a.–13 Ķiploka vēstule Dunsdorfam 22.04.1971.

14 ALCH C 3.a.–13 Draviņa vēstule Ķiplokam 26.04.1971.

Edgars Ķiploks (1907–1999), mācītājs, baznīcas vēsturnieks, izdevējs un grāmatu kolekcionārs, bija ietekmīga persona Ziemeļamerikas trimdas latviešu kultūras un sabiedriskajā dzīvē no 1950. līdz 1990. gadiem. Šajā attēlā redzams Ķiploks savā mājas bibliotēkā Blūmingtonā Minesotas štatā 1994. gadā. Viņa rokās ir Baltazara Ru-sova hronika, kas iespiesta 1574. gadā un atrasta Vācijā. *Latvijas Baznīcas vēstures arhīvs Čikāgā*

Dunsdorfs iepazīstināja Ķiploku ar savām domām par vēsturisko latviešu Bībeles tulkošanas darbu. Viņam nešķita nepieciešama atsevišķa nodaļa par latviešu garīgās literatūras sākumposmu. Varētu rakstīt par Bībeles nozīmi latviešu garīgajā dzīvē, bet Dunsdorfs baidījās, ka tās lielākoties būs frāzes. Turklāt viņš norādīja, ka latviešu Bībeles tulkojums ir cieši saistīts arī ar igauņu tulkojumu: “Pēc manām domām, grāmatas plāns varētu būt šāds: 1) Gliks kā latviešu bībeles tulkotājs, 2) Fišera loma tulkojuma izdošanā, 3) paralēle ar igauņu bībeles tulkojumiem, 4) dokumentu pielikums.”¹⁵

Profesora Dunsdorfa vēstule Ķiplokam atklāj viņa ilggadējo pētnieka pieredzi un akadēmiskā vēstures zinātnieka kvalifikāciju. Protams, šai tēmai viņš bija pievērsies jau agrāk, jo par Gliku un viņa Bībeles tulkojumu bija rakstījis savā 1962. gadā publicētajā Latvijas vēsturē no 1600. līdz 1710. gadam (Dunsdorfs 1962: 424–428).¹⁶ Pieredzējušā profesora vēstulē bija redzama arī viņa apziņa, ka veiksmīga pētniecība vienmēr prasa temata ierobežojumus. Ne vienmēr vajag un var izstāstīt visu, jo ir svarīgi koncentrēties uz būtiskāko.

Tajā pašā laikā Dunsdorfs informēja Ķiploku par plāniem četrus mēnešus, sākot no 1971. gada jūnija sākuma, veikt zinātnisko izpēti

15 17 ALCH C 3.a.–13 Dunsdorfa vēstule Ķiplokam 28.04.1971.

16 18 Par Edgara Dunsdorfa dzīvi un darbu skat.: Mugurēvičs 1999: 7–30; Plakans 2021: 361–380.

Eiropā. Viņš plānoja arī ceļot uz Zviedriju un veikt arhīvu izpēti tur. Ķiploks savukārt 1971. gada 2. maijā vēstulē Dunsdorfam izklāstīja idejas par latviešu Bībeles izdevuma vēstures iespējamo saturu.¹⁷

Projekta virzība

Iepriekš minētajā vēstulē Ķiploks informēja Dunsdoru, ka saņēmis piedāvājumu par Glikas Bībeli no Detroitas, ko izteikusi Ella Mazjāne¹⁸. Viņas vīrs skolotājs Roberts Mazjānis¹⁹ 1936. gadā bija nopircis šo Bībeli no Viļa Skrodelika, kurš dzīvoja Alūksnē. Tāpēc Ķiploks 3. maijā apmeklēja Detroitu un noskaidroja šī Bībeles izdevuma stāvokli. Viņš par to sagatavoja ziņojumu 4. maijā. Ķiploks uzskatīja, ka tas varētu nebūt oriģinālais Glikas tulkojums, bet gan kāds vēlāk nodrukāts izdevums. Grāmatas stāvoklis nebija labākais, jo tā bija diezgan nolietota. Dažas lapas trūka. Tāpēc viņš uzskatīja, ka šis izdevums ir tikai daļēji piemērots faksimilizdevuma pamata izveidei. Lundas Universitātes bibliotēkā esošā Glikas Bībele varētu to papildināt, jo no tās varētu iegūt fotogrāfijas teksta papildināšanai.²⁰

Ķiplokam tas bija sentimentāls brīdis turēt rokās šo darbu. 1971. gada 4. maijā viņš rakstīja Mazjānei: "Vēlreiz pateicos par man doto iespēju iepazīties ar Jūsu Bībeles eksemplāru. Bija patīkams pār dzīvojums pēc gadiem atkal turēt rokā retu grāmatu kā savā laikā Latvijas Universitātē, kad vadīju Teoloģijas fakultātes bibliotēku."²¹

17 ALCH C 3.a.-13 Dunsdorfa vēstule Ķiplokam 28.04.1971.; Ķiploka vēstule Dunsdorfam 02.05.1971.

18 Ella Mazjāne – latviešu trimdas kultūras darbiniece, dzīvojusi ASV, Detroitas latviešu sabiedrībā. Kopā ar savu vīru aktīvi iesaistījusies latviskās kultūras saglabāšanā ārpus Latvijas. Viņa 1950.-1960. gados bija viena no retajiem, kas zināja Glikas Bībeles oriģināla atrašanās vietu. (*Teol. red. piezīme*)

19 Roberts Mazjānis – skolotājs un latviešu sabiedriskais darbinieks. 1936. gadā Alūksnē viņš iegādājās oriģinālu vai ļoti agrīnu Ernsta Glikas tulkotās Bībeles izdevumu no vietējā iedzīvotāja Viļa Skrodelika. Šī Bībele vēlāk nonāca trimdā. (*Teol. red. piezīme*)

20 ALCH C 3.a.-13 Ķiploka vēstule Dunsdorfam 02.05.1971.; Atsauksme par Glikas Bībeles eksemplāru Detroitā (Ķiploks).

21 ALCH C 3.a.-13 Ķiploka vēstule Mazjānei 04.05.1971.

Ķiploks piedāvāja Mazjānes kundzei 500 dolārus par grāmatu. Tajā pašā kontekstā viņš norādīja, ka šādu retumu, protams, nevar aizstāt ar naudu. Ķiploks šo jautājumu bija pārrunājis arī ar arhibīskapu Arnoldu Lūsi.²²

Pirms galīgā darījuma notika vēl kāds pavērsiens. 1971. gada maijā uzmanību atkal saistīja Maincā pārdotais Bībeles izdevums, par kuru antikvariāta turētājs Hercbergers bija samaksājis 4600 Vācijas marku. Bībeles nonākšana Nīderlandē izraisīja ievēribu latviešu trimdas aprindās gan Eiropā, gan Amerikā. Īpaši ASV bija pūliņi šo labi saglabājušos grāmatu iegūt latviešu rokās. Tāpēc latviešu jaunās paaudzes pārstāvis, ārsts Andris Kadeģis no Ņūdžersijas nolēma iegādāties grāmatu savai kolekcijai. Viņa pārstāvis Nīderlandē pavasara beigās slēdza darījumu ar Hercbergeru. Antikvariāts, kas savulaik atradās Amsterdamā, bija pārcēlies uz Barnu. Ārsts Kadeģis par grāmatu samaksāja 5600 Vācijas marku. Grāmatas iegādei palīdzēja Ādolfs Šilde²³. Laikraksts "Laiks" 1971. gada 2. jūnijā rakstīja: "Glikā Bībele tomēr latviešu rokās." (B. a.2 1971)²⁴

Dakteris Andris Kadeģis (1933–2021) bija Liepājā dzimušais tolaik jaunākās paaudzes latviešu trimdinieks, kurš pēc Otrā pasaules kara dzīvoja ASV un Vācijā. Viņš specializējās patoloģijā (Kadeģis 2011).

Kad Kadeģa pirkums kļuva zināms, Ķiploks ierosināja arhibīskapam Lūsim iegādāties Bībeles izdevumu, kas atradās Detroitā.

22 ALCH C 3.a.–13 Ķiploka vēstule Mazjānei 04.05.1971.

23 Ādolfs Šilde (1907–1990) – latviešu publicists, vēsturnieks un sabiedriskais darbinieks, pievērsies vēstures pētniecībai un aktīvi darbojies latviešu trimdas organizācijās Vācijā un starptautiskā mērogā. Studējis jurisprudenci Latvijas Universitātē, vēlāk vēsturi Štutgartes Universitātē. Bijis Latvijas Centrālās padomes un PBLA vadošs loceklis, kā arī ANO bēgļu komisāra juriskonsults. Publicējis vairākas nozīmīgas grāmatas, tostarp "Bez tiesībām un brīvības: Latvijas sovjetizācija, 1944–1965" (1965), "Latvijas vēsture 1914–1940" (1976), "Valstsvīri un demokrāti" (1985), "Ardievas Rīgai" (1988), "Trimdinieka raksti 1944–1990" (1992) u. c. Vairāki no šiem darbiem ir izdoti arī angļu valodā, piemēram, *The Profits of Slavery* (1958). Šildes darbiem raksturīga dokumentāla precizitāte, juridiski argumentēta analīze un stingra nostāja Latvijas valstiskuma aizstāvībā. Pēdējos gados darbojies kā Latvijas vēstureskās atmiņas aizstāvis, izpelnoties PBLA Tautas balvu (1988). (*Teol. red. piezīme*)

24 ALCH C 3.a.–13 Ķiploka vēstules Lūsim un Veinbergam 21.05.1971.; Sarakste par subsribentiem. Informācija (1972).

Viņš cerēja, ka ar Kadeģa Bībeles palīdzību varēs aizpildīt trūkstošās Detroitas Bībeles lapas. Beigu beigās Mazjānes kundze pārdeva savu Bībeli par 700 dolāriem. 25. maijā Ķiploks sazinājās ar mācītāju Valteru Liventālu²⁵, kurš dzīvoja Detroitā, un lūdza viņu pārsūtīt 700 dolāru čeku Mazjānes kundzei. Bībeli savās rokās Ķiploks ieguva 1971. gada 24. jūnijā. Viņš sāka plānot grāmatas izdošanu un sazinājās arī ar vēstures pētnieku un pazīstamo trimdas personību Ādolfu Šildi no Rietumvācijas, lūdzot viņa palīdzību projekta īstenošanā.²⁶

Nākamais projekta posms sākās, kad Ķiploks 1972. gada 7. februārī rakstīja dakterim Andrim Kadeģim uz Ņūdžersiju, lūdzot iespēju nofotografēt Detroitas Bībelē trūkstošās lapas no viņa grāmatas. Kadeģis nedēļu vēlāk draudzīgi atbildēja un piekrita šim lūgumam: “Esmu jau minējis vairākkārt: šī Bībele pieder mums visiem. Pateicoties Spānijas klimatam [...] un – es pieņemu – retam latviešu valodas pratējam Medicinelli bibliotēkā, šis eksemplārs ir ļoti labi saglabājies.”²⁷

Kadeģis, kuram bija finansiāli līdzekļi, lai iegādātos Glikas Bībeli, vēlējās kalpot visai trimdas kopienai. Pēc visa spriežot, viņš bija latviešu nacionālists un patriots, kurš bija ļoti iededzies par Tēvzemes lietu. Kā zināms, vēlāk viņš aktīvi atbalstīja Latvijas attīstību un neatkarību astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados (Kadeģis 2011: 250–293).

Projekts pabeigts

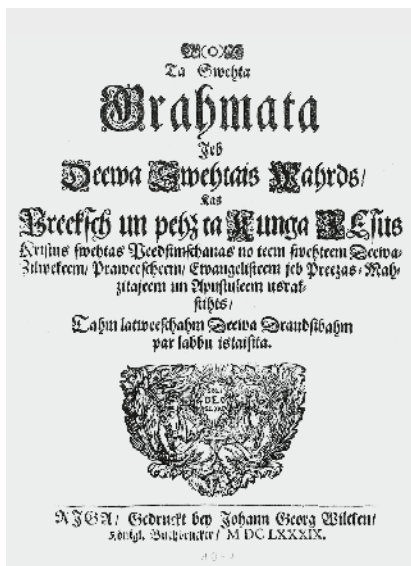
Glikas Bībeles faksimilizdevums iznāca 1974. gadā. To izdeva Ķiploka vadītā izdevniecība “Latviešu ev. lut. draudžu apvienī-

25 Valters Liventāls (1907–1990) – latviešu luterāņu mācītājs, kalpojis latviešu draudzēs Vācijā un vēlāk ASV, galvenokārt Detroitā. Trimdā bija garīgs un sabiedrisks atbalsts latviešu bēgļiem un iesaistījās dažādos kultūras un labdarības projektos. (*Teol. red. piezīme*)

26 ALCH C 3.a.–13 Ķiploka vēstules Lūsim un Veinbergam 21.05.1971.; Ķiploka vēstules Liventālam 21.05. un 25.05.1971.; sarakste starp Ķiploku un Šildi no 23.04 līdz 07.07.1971.

27 ALCH C 3.a.–13 Ķiploka vēstules Kadeģim 08.02.1972. un 23.08.1972.; Kadeģa vēstule Ķiplokam 08.02.1972.

ba Amerikā” (LELDAA). Tirāža bija 500 eksemplāri. Finansiāli šo izdevumu nodrošināja priekšapmaksas pasūtījumi. 350 eksemplāri bija numurēti un piešķirti subskribentiem, iestādēm un personām. Pirmie numurēti eksemplāri tika piešķirti latviešu Bībeles izplatīšanas un pētišanas veicinātājiem – Latvijas ev. lut. Baznīcas Virsvaldei, *The British and Foreign Bible Society* (Londona), *American Bible Society* (Ņujorka, Ņujorkas štats), Latviešu sūtniecībai Vašingtonā, Henrietei Zariņai²⁸, Andrim Kadeģim, Edgaram Dunsdorfam, Veltai Rūķei-Draviņai²⁹, Benjamiņam Jēgeram³⁰, Valerijai Baltiņai-Bērziņai³¹,

Glika Bībeles tulkojuma faksimilizdevums

28 Henriete Zariņa – latviešu filoloģe un redaktore, darbojās trimdas latviešu kultūras laukā, īpaši 20. gs. otrajā pusē Zviedrijā. Bija cieši saistīta ar Latviešu Akadēmisko apvienību Stokholmā un palīdzēja rediģēt vairākus latviešu literatūras un valodniecības izdevumus. (*Teol. red. piezīme*)

29 Velta Rūķe-Draviņa (1917–2003) – baltu valodniece, folkloriste un ilggadēja Stokholmas Universitātes Baltu valodu un literatūras katedras vadītāja. Studējusi Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē, bijusi Jāņa Endzelīna asistente un fonētikas pasniedzēja LU līdz 1944. gadam. Pēc Otrā pasaules kara bēgļu gaitās Zviedrijā sākotnēji strādājusi Lundas Universitātes arhīvā. 1959. gadā aizstāvējusi disertāciju “Diminutivi latviešu valodā”, bet 1970. gadā nodibinājusi Stokholmas Universitātē Baltu valodu un literatūras katedru, kas kļuva par nozīmīgu baltistikas centru ārpus Baltijas. Publicējusi vairāk nekā 300 zinātnisku darbu dažādās valodās, īpašu atzinību guvusi ar pētījumiem par bērnu valodu, divvalodību un latviešu folkloru. Viņas vārdam ir būtiska nozīme latviešu valodniecības un izglītības attīstībā diasporā. (*Teol. red. piezīme*)

30 Benjamiņš Jēgers (1915–2005) – latviešu valodnieks, bibliogrāfs un sabiedrisks darbinieks, darbojies galvenokārt Rietumvācijā. Viņš piedalījās latviešu literatūras un vēstures dokumentēšanā trimdā, publicējis recenzijas un pārskatus par kultūras notikumiem. Nozīmīgs devums – “Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija” 5 sējumos (1968–1996). (*Teol. red. piezīme*)

31 Valerija Baltiņa-Bērziņa (1906–2000) – skolotāja, dzejniece, kultūras darbiniece un sabiedriski aktīva persona trimdā. Piedalījies izglītības un tautas izdevniecības procesos ASV, īpaši bērnu un jauniešu audzināšanā latviskā garā. (*Teol. red. piezīme*)

Edgaram Ķiplokam un Ādolfam Šildem (Bībele 1974; Benjamiņš 1988: Nr. 6491)³².

Profesors Edgars Dunsdorfs strauji virzījās uz priekšu ar savu projektu, kura mērķis bija apkopot pirmās latviešu Bībeles vēsturi. Kā minēju, šim jautājumam viņš bija pievērsies, jau rakstot par Latvijas vēsturi no 1600. līdz 1710. gadam. Jau 1958. gadā viņš bija savācis materiālus no Zviedrijas Valsts arhīva (*Riksarkivet*) Stokholmā. Šajā pašā arhīvā viņš strādāja arī 1971. gada vasarā. Manuskriptu viņš uzrakstīja jau 1972. gadā, bet arhīva birokrātijas dēļ darbs ievilkās. Vēlāk viņš par šo lietu savas grāmatas pavadvārdos stāstīja šādi: “Kad pēc apmēram divu gadu ilgās sarakstīšanās autoram izdevās saņemt no Maskavas (!) Latvijas valsts arhīvā Rīgā uzglabāto, t. s. Emanuela Rēgera 1692. gada nolēsumu par bībeles iespiešanas izdevumiem, 1974. gada jūlijā manuskripts papildināts.” (Dunsdorfs 1979)

Pēc tam grāmatas galīgo pabeigšanu palēnināja grūtības, kas bija saistītas ar grāmatas iespiešanas jautājumiem (Dunsdorfs 1979: 7).

Profesora Dunsdorfa darbs “Pirmās latviešu bībeles vēsture” beidzot iznāca 1979. gadā. To izdeva Latviešu ev. lut. Baznīca Amerikā. Grāmata bija zinātniski nozīmīgs pētījums par šo tēmu. Tā balstījās uz arhīvu avotiem, iespiestajiem materiāliem un literatūru par šo izpētes jomu. Pētījumā bija plašs fona apskats par mēģinājumiem tulkot Bībeli pirms Glikas, kā arī par personām 17. gadsimta beigās, kurām bija ietekme uz Glikas tulkojuma īstenošanu. Īpaši nozīmīgi šajā kontekstā bija Zviedrijas karalis Kārlis XI un superintendents Fišers. Dunsdorfs aprakstīja Glikas tulkošanas darbu un grūtības, ar ko viņš saskārās, pievērsās Glikas biogrāfijai un dzīves notikumiem. Viņš apsprieda arī jautājumu, vai Alūksnes mācītājs bija piētists, kā iepriekšējie pētījumi apgalvoja. Dunsdorfs nebija pārliecināts par šo apgalvojumu, bet lasītājam nepieciešami spēcīgāki pamatojumi šīm šaubām (Dunsdorfs 1979; Mugurēvičs 1999: 17).

32 ALCH C 3.a.-14 Pirmās latviešu Bībeles jaunā iespaiduma (1974) numurēto eksemplāru īpašnieku saraksts.

Dunsdorfs arī aprakstīja tulkojuma turpmākos posmus. Grāmatā ir īss apraksts arī par 1974. gada faksimilizdevuma izdošanu, kuru īstenoja Ķīploks un Adelaides latviešu draudzes Austrālijas apvienība. Grāmatā bija plaša pielikumu kolekcija, ko veido vērtīgi dokumenti par Glikas darbību un pirmo latviešu Bībeles tulkojumu. Turklāt grāmatā ir arī kopsavilkums vācu valodā, kas svarīgs starptautiskai lasītāju auditorijai (Dunsdorfs 1979:102, 142–199, 203–210). Grāmatas tirāža bija tikai 1000 eksemplāru (Baltiņa 1989: 2).

Dunsdorfa ilggadējā pieredze Latvijas vēstures pētniecībā atspoguļojas grāmatas pamatīgajā un daudzveidīgajā pieejā. Tā ir nozīmīga grāmata Latvijas vēstures, īpaši Baznīcas un kultūras vēstures kontekstā.

Profesora Dunsdorfa darbs guva diezgan pozitīvu rezonansi dažādās latviešu trimdas aprindās. Laikrakstos un zinātniskajos žurnālos no 1979. līdz 1989. gadam tika publicētas vismaz astoņas recenzijas par šo grāmatu (Caune 1999: 44; Mugurēvičs 1999: 44; Ozolins 1980: 182; Sudārs 1979: 160–162; Silkalns 1980; Kažociņš 1984; īpaši svarīgs apskats Krēsliņš 1980). Piemēram, 1980. gadā valodnieks un literatūrzinātnieks, filoloģijas doktors Alfrēds Gāters³³ laikrakstā *Zeitschrift für Ostforschung* konstatēja, ka Dunsdorfa darbs ir uz ticamiem avotiem balstīts pētījums. Tas nav tikai vispārīgs sava priekšmeta apraksts, jo autors ņēmis vērā katras ar tēmu saistītās vēsturiskās situācijas cēloņsakarības, laiku un raksturu (Gāters 1980: 723–725). Protams, Dunsdorfa grāmata kļuva pazīstama arī Padomju Latvijā, vismaz astoņdesmito gadu beigās.

33 Alfrēds Gāters (1921–1986) – latviešu ārsts, valodnieks un literatūrzinātnieks. Dzimis Kalncempju pagastā, studējis germāņu filoloģiju Latvijas Universitātē (1942), vēlāk Hamburgas Universitātē, kur 1949. gadā ieguva filoloģijas doktora grādu salīdzināmajā valodniecībā. Studējis arī medicīnu (1957–1963) un strādājis par internistu. Trimdā rakstījis par baltu valodniecību un latviešu literatūru vācu, beļģu un itāļu zinātniskajos izdevumos, veidojis šķirkļus par latviešu valodu un literatūru Brokhausa un Kindlers *Literaturlexikon* enciklopēdijās. Starp viņa nozīmīgākajiem darbiem ir *Die lettische Sprache und ihre Dialekte* (1977), *Lettische Syntax. Die Dainas* (rakstīts 1950. gados, izdots 1993) un *Apceres par latviešu trimdas rakstniekiem* (2000). Miris 1986. gada 2. jūlijā Hamburgā. (Teol. red. piezīme)

Valodniece Maija Baltiņa³⁴ 1989. gadā žurnālā “Jaunās Grāmatas” izcēla Dunsdorfa pētījumus (Baltiņa 1989: 2).

Katrā ziņā Dunsdorfa darbs bija nozīmīgs pētījums ne tikai no Latvijas Baznīcas vēstures viedokļa. Tas atklāja arī kultūras, literatūras un valodas vēstures perspektīvu.

SECINĀJUMI

Galvenā persona, kas aizsāka ideju par mācītāja Ernsta Glikas pirmā Bībeles tulkojuma pārpublicēšanu latviešu valodā, bija trimdas latviešu mācītājs un baznīcas vēsturnieks Edgars Ķiploks, kurš 70. gadu sākumā bija arī Latviešu evaņģēliski luteriskās trimdas draudzes Amerikā izdevniecības vadītājs. Ar šā projekta ideju viņš nāca klajā jau 1971. gadā. Ķiploks par projektu informēja arī savas draudzes vadību un ieinteresēja dažas ietekmīgas latviešu trimdas personības, piemēram, Austrālijā dzīvojošo vēstures pētnieku, Latvijas vēstures speciālistu, profesoru Edgaru Dunsdorfu. Viņš apsolīja uzrakstīt vēsturisku aprakstu par Bībeles pirmo tulkojumu latviešu valodā. Nav noliedzams arī ārsta Andra Kadeģa devums, viņš palīdzēja pabeigt Glikas Bībeles tulkojuma atkārtotu izdošanu.

Profesors Dunsdorfs bija informēts par projektu no paša sākuma, lai gan viņa pētījums “Pirmās latviešu bībeles vēsture” nāca klajā tikai 1979. gadā, piecus gadus pēc Glikas Bībeles faksimilizdevuma.

Glikas Bībeles faksimilizdevums iznāca 1974. gadā. To izdeva Ķiploka vadītā izdevniecība “Latviešu ev. lut. draudžu apvienība Amerikā” (LELDAA). Tirāža bija 500 eksemplāri. Finansiāli šo izde-

34 Maija Baltiņa (dz. 1945) – latviešu valodniece, filoloģijas doktore, bijusi Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta vadošā pētniece un Ventspils Augstskolas asociētā profesore. Specializējusies latviešu rakstu valodas vēstures, vārddarināšanas un stilistikas jautājumos, īpaši diahroniskā skatījumā. Būtiska loma bijusi latviešu seno tekstu digitalizācijā un valodas vēsturiskās vārdnīcas izveides projektā. Piedalījusies Latvijas Bībeles biedrības Teksta komisijā, kur strādājusi gan pie Londonas 1965. gada Bībeles izdevuma revīzijas, gan bijusi filoloģiskā redaktore 2012. gada jaunā tulkojuma sagatavošanā. Autore vairāk nekā 80 zinātniskiem rakstiem un nozīmīgām publikācijām par Glikas Bībeles valodu, latviešu valodas kultūru un vārddarināšanas vēsturi. (*Teol. red. piezīme*)

vumu nodrošināja priekšapmaksas pasūtījumi. 350 eksemplāri tika numurēti.

Glika Bībeles tulkojuma latviešu valodā jaunais izdevums bija apliecinājums tam, cik svarīgi daudziem trimdas latviešiem bija saglabāt dzimtenes reliģisko un kultūras mantojumu trimdā.

Kā zināms, tajā pašā laikā padomju Latvijas komunistiskā vara īstenoja spēcīgu cīņu pret baznīcām un reliģiju kopumā. Protams, arī marksistiskajā vēstures koncepcijā Bībele piederēja pie noteikta vēstures attīstības posma kultūras vēsturē, taču tās reliģiskā nozīme un izplatīšana Padomju Latvijā bija stingri ierobežota tikai reliģisko kopienu lietošanai. Tās plašāka izplatība tautā netika pieļauta.

Glika Bībeles tulkojuma latviešu valodā faksimilizdevums 1974. gadā daudzējādā ziņā bija kultūras notikums, kas savā laikā uzturēja Latvijas vēsturisko mantojumu dažādās pasaules malās dzīvojošo latviešu vidū. Jāatzīmē arī tas, ka Edgars Ķiploks bija rūpīgi saglabājis šī projekta dokumentus Latviešu baznīcas vēstures arhīvā, kas šobrīd darbojas Čikāgā.

Arī profesora Edgara Dunsdorfa 1979. gadā publicētais pētījums par pirmās latviešu Bībeles vēsturi bija nozīmīgs ne tikai no Latvijas baznīcas vēstures viedokļa. Tas atklāja arī skatījumu uz Latvijas kultūras, literatūras un valodas vēsturi.

AVOTI

Arhīvu avoti

- ALCH C 3.a.-13 – *Archives of Latvian Church history* (ALCH) (Chicago IL):
- Latvijas baznīcas vēstures arhīvs.
- ALCH C 3.a.-13 – Latviešu Bībeles 300 gadu jubileja (Edgara Ķiploka sarakste).
- ALCH C.3a.-14 – Latviešu Bībeles 300 gadu jubileja.

Citi avoti

- Adamovičs, Ludvigs (1937). No Glikas Bībeles līdz latviešu tulkotai Jaunai derībai. *Jaunākas Ziņas*, Nr. 18, 23. janv.
- B. a. (1971). Piedāvā pārdošanai pirmo latviešu Bībeli. *Latvija*, 27. marts.
- B. a.1 (1971). Bībele aizceļo uz Amsterdamu. *Laiks*, 1971, 7. apr.
- B. a.2 (1971). Glikas Bībele tomēr latviešu rokās. *Laiks*, 2. jūn.
- Balta, Maija (1989). Grāmata, bez kuras nav iedomājama Latvijas kultūras vēsture. *Jaunās Grāmatas*, Nr. 10.
- *Bībele. Vecās un jaunās derības svētie raksti. Pirmās latviešu Bībeles jauns iespaidums* (1974). S. 1.: Latviešu ev.lut. draudžu apvienība Amerikā.
- *Bībele. Vecās un Jaunās Derības Svētie Raksti* (2023). Ikšķile: Latvijas Bībeles Savienība.
- Gāters, Alfrēds (1980). Edgars Dunsdorfs: Pirmās latviešu Bībeles vēsture [Geschichte der ersten lettischen Bibel]. *Zeitschrift für Ostforschung*, Nr. 4, S. 723–725.
- Heinilä, Pentti (1995). *Erittäin salainen*. Helsinki: Uusi Tie.
- Jēgers, Benjaminš (1988). *Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1971–1980. Bibliography of Latvian Publications Published Outside Latvia 1971–1980*. Stockholm: Daugava.
- Kadeģis, Andris (2011). *Izrakteņi. Atmiņas un liecības. XX gadsimts*. Rīga: Dienas Grāmata.
- Krēsliņš, Jānis (1980). Pirmās latviešu Bībeles vēsture. *Laiks*, Nr. 16, 23. febr.
- Ķiploks, Edgars (sast., priekšv. aut.) (1990). “Nāc Man līdz!” *Liecības par to, kā šis Pestītāja aicinājums īstenots*. Lincoln NE: LELBA apgāds.
- *Mūsu Kunga un Pestītāja Jēzus Kristus Jaunā Derība* (1960). Rīga: Latvijas Ev.-lut. Baznīcas Virsvalde.
- Šd. (1971). Ūtrupē pārdota Glikas Bībele. *Latvija Amerikā*, 10. apr.

- Upītis, Jānis (1967). Gliks, Ernests. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 1. sēj. Rīga: Zinātne.

LITERATŪRA

- Adamovičs, Ludvigs (1981). *Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultāte 1919–1939*. 2. izd. Lincoln NE: LELBA apgāds.
- Bērziņš, Ludis (1935). *Ernsts Gliks. Darba mūžs un mūža darbs*. Gara darbinieki. Biogrāfisku rakstu sērija Nr. 1. Rīgā: Latvijas ev.–lut. Baznīcas virsvalde.
- Caune, Andris (sast.) (1999). *Vēsturnieks profesors Dr. oec., Dr. hist. h. c. Edgars Dunsdorfs. Bibliogrāfija*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Dunsdorfs, Edgars (1962). *Latvijas vēsture 1600–1710*. [Stockholm]: Daugava.
- Dunsdorfs, Edgars (1979). *Pirmās latviešu bībeles vēsture*. Minneapolis MN: Latviešu ev.–lut. baznīca Amerikā.
- Kalme, Guntis (2018). Samizdat – why? Feldmanis, Roberts. *Jaunās Derības personas*. Rīga: Profesora Roberta Feldmaņa fonds.
- Kazakēnaitē, Ernesta (2019). *Connections between fragments of the 16th–17th century Lutheran Bible in Latvian and Glück's translation of Bible into Latvian (1685–1694)*. Diss. (Summary). Humanities, Philology. Vilnius: Vilnius University.
- Kažociņš, Indulis (1984). Pirmās latviešu Bībeles vēsture. *Latvija*, 26. nov.
- Krēsliņš, Jānis (1980). Pirmās latviešu Bībeles vēsture. *Laiks*, 23. febr.
- Lenhammar, Harry (1973). *Genom tusen år. Huvudlinjer i Nordens kyrkohistoria*. 2:A upplagan. Uppsala: Academic Press AB Uppsala.
- Mugurēvičs, Ēvalds (1999). Profesora Edgara Dunsdorfa dzīve un zinātniskā darbība. Caune, Andris (sast.). *Vēsturnieks profesors*

Dr.oec., Dr. hist. h. c. Edgars Dunsdorfs. Bibliogrāfija. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

- Ozolins, Karl L. (1980). Latviešu bībeles vēsture by Edgars Dunsdorfs. *Journal of Baltic Studies*, No. 2, p. 182.
- Paul, Toomas (1994). *Die Geschichte der estnischen Bibelübersetzung.* I Teil. XVI–XIX Jahrhundert. *Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis* 2 (Zusammenfassung). Tartu: Tartu Ülikooli.
- Plakans, Andrejs (2021). Edgars Dunsdorfs (1904–2002). Exile Historian as Public Intellectual. Angermann, Norbert, Henning Detlef, Lenz Wilhelm (Hrsg.). *Baltische Politiker, Historiker und Publizisten des 20. Jahrhundert.* Schriften der Baltischen Historischen Kommission. Bd. 25. Berlin: LIT Verlag.
- Pöld, Toomas (1968). Protestantische Bibelübersetzungen in Nordösteuropa. *Kirche im Osten.* Bd. 11.
- Sanneth, Lamin (1998). *Translating the Message. The Missionary Impact on Culture.* American Society of Missiology Series, No. 13. Ninth Printing. Maryknoll, NY: Orbis Books.
- Sild, Olaf, Salo, Vello (1995). *Lühike Eesti kirikulugu.* Tartu.
- Silkalns, Eduards (1980). Pielāgotājies un ietiepīgais: Edgars Dunsdorfs. Pirmās latviešu bībeles vēsture. *Austrālijas Latvietis*, 11. apr.
- Sormunen, Eino (2017). *Uskon mies. Martti Lutherin elämä.* Neljäs painos. [Helsinki]: Concordia.
- Sudārs, Alfrēds (1979). [Edgara Dunsdorfa “Latviešu bībeles vēsture”]. *Ceļa Biedrs*, Nr. 10, 160.–162. lpp.
- Talonen, Jouko (1991). Latvian evankelis–luterilainen kirkko. Lahtinen, Aarno, Laitila, Teuvo (red.). *Usko, toivo ja vallankumous. Kristinusko ja kirkot Neuvostoliitossa.* Toim. Helsinki: Otava.

- Talonens, Jouko (2010). Edgars Ķiploks – latviešu mācītājs un ietekmīgs baznīcas vēstures pētnieks. *Baznīcas gada grāmata 2011*. Rīga: IHTIS.
- Tēraudkalns, Valdis (2002). Viena grāmata divās politiskās sistēmās: Bībele latviešu valodā 20. gadsimta 50. un 60. gados. *Letonica*, Nr. 50.
- Paul, Toomas (1994). *Die Geschichte der estnischen Bibelübersetzung I Teil. (XVI–XIX Jahrhundert)*. Dissertationes theologiae Universitatis Tartuensis 2. (Zusammenfassung). Tartu: Tartu Ülikooli.
- Ojārs Zanders (2001). Die erste lettische Bibleausgabe in der übersetzung von Ernst Glück (1685–1694). Aderkas, Claus von (Hrsg.). *300 Jahre lettische bibleübersetzung durch Ernst Glück und ihr Einfluss auf die lettische Kulturgeschichte. Schriftenreihe Baltische Seminare*. Bd. 2. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk & Carl-Schirren-Gesellschaft.
- Zeiferts, Teodors (1993). *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne.
- Upītis, Jānis (1959). Literatūra 17. gadsimtā. *Latviešu literatūras vēsture*. 1. sēj. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Upītis, Jānis (1967). Gliks Ernsts. *Latvijas PSR Mazā enciklopēdija*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 572. lpp.

Cultural Efforts in Exile: A New Edition of the First Latvian Bible in 1974

SUMMARY

The article explores the 1971 episode of renewed interest in the first Latvian edition of Ernst Glück's Bible (1689) among the Latvian diaspora's cultural and ecclesial circles in the West. Based on historical correspondence and archival materials, it sheds light on German bibliophile Godebert M. Reiß's offer and the responses it generated, particularly from Kārlis Dzirkalis, Baptist pastor Adolfs Klaupīkis, and bibliophile Otto Bongs. The study highlights the symbolic and cultural-historical significance of Glück's Bible in preserving Latvian identity in exile.

Keywords: Ernst Glück's Bible, Latvian diaspora, Otto Bongs, Kārlis Dzirkalis, Ādolfs Klaupīkis, Godebert M. Reiß, bibliophilia, book history, cultural history, Latvian identity.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkurai izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19345900>

Uģis Sildegis

Johans Fišers: Vidzemes “drukā apustulis” 17. gadsimtā

ANOTĀCIJA

Rakstā analizēta Johana Fišera (1633–1705) daudzpusīgā darbība kā Zviedru Vidzemes ģenerālsuperintendentam un izdevējam 17. gadsimta otrajā pusē. Fišers, dēvēts par “drukā apustuli”, bija viens no galvenajiem politiskajiem un administratīvajiem virzītājiem, kas gādāja par pirmās latviešu Bībeles izdošanu (1694), Karaliskās tipogrāfijas dibināšanu Rīgā (1675) un plašu garīgās literatūras programmu, kas aptvēra katehismus, dziesmu grāmatas un ābece latviešu un igauņu valodā.

Balstoties uz arhīvu materiāliem un vēsturiskiem avotiem, rakstā izcelta Fišera stratēģiskā darbība Zviedrijas absolūtisma apstākļos: viņš pārvarēja birokrātiskus šķēršļus, nodrošināja karaļa Kārļa XI atbalstu un finansējumu, kā arī centralizēja Baznīcas pārvaldi, apvienojot luteriskās ortodoksijas principus ar piētisma elementiem. Tomēr viņa ambīcijas izraisīja arī konfliktus ar vietējo eliti, atklājot viņa personības sarežģītību un pretrunīgumu.

Fišera mantojums tiek vērtēts kā pragmatisks un nozīmīgs ieguldījums latviešu garīgās kultūras un rakstītprasmes attīstībā, kas veidoja pamatu topošajai nacionālajai identitātei. Raksts balstās uz latviešu vēsturnieka Edgara Dunsdorfa, vācu pētnieka Jirgena fon Beiera (*Jürgen von Beyer*) un citu autoru pētījumu analīzi, to papildinot ar Fišera drukāto darbu bibliogrāfisku pārskatu.

Atslēgvārdi: Johans Fišers, latviešu Bībele, Karaliskā tipogrāfija, Zviedru Vidzeme, luteriskā ortodoksija, piētisms, 17. gadsimts, izdevējdarbība.

Ievads. Pārmaiņu laiks Vidzemē

17. gadsimta otrā puse Vidzemē iezīmēja sarežģītu, bet dinamisku laikmetu. Zviedrijas karaļvalsts province, kas vēl tikai atgūvās no poļu-zviedru un zviedru-krievu karu postījumiem, piedzīvoja karaļa Kārļa XI (1655–1697) virzītu absolūtisma politiku un Stokholmas centralizētās varas nostiprināšanos. Šajā procesā standartizētai luteriskajai ortodoksijai, kas tika ieviesta ar vietējās valodās iespiestu garīgo literatūru, bija ne tikai reliģisks, bet arī izšķirošs politiskās konsolidācijas mērķis. Baznīca un kristietība kalpoja par rīku, lai nesen karu plosītajā provincē nostiprinātu lojalitāti Zviedrijas kronim. Šā mērķa sasniegšanai bija nepieciešams līderis ar skaidru vīziju, politisko gribu un organizatora talantu.

Šajā administratīvo un kulturālo pārmaiņu kontekstā par centrālo figūru izvirzījās Johans Fišers (*Johann Fischer*, 1633¹–1705) – enerģisks un ambiciozs vācu teologs, kuru Kārlis XI iecēla par Vidzemes ģenerālsuperintendentu. Viņam tika uzticēts realizēt karaļa reformas, kas aptvēra visu – no baznīcu saimnieciskā stāvokļa uzlabošanas līdz skolu tikla izveidei. Tomēr Fišera vārds vēsturē ir iegājis ne tikai kā augstākajam garīdzniekam, bet kā izlēmīgam politiķim un, pats galvenais, kā “drukas apustulim”². Viņa ambīcijas, lai gan sekmīgas, bieži tika kritizētas kā personisku interešu izpausme, kas nereti viņu noveda konfliktos ar vietējo eliti (Wieselgren b. g.).

1 Dzimšanas gadi avotos minēti arī 1626. vai 1636. gads.

2 Johana Fišera vārds vēsturiskajos avotos ir saistīts ar apzīmējumu “jaunais Vidzemes apustulis”, kas atspoguļo viņa ievērojamo ieguldījumu Zviedru Vidzemes luteriskās Baznīcas reformās, Bībeles un baznīcas dziesmu grāmatu tulkojumos latviešu un igauņu valodā, kā arī valsts finansētu skolu izveidē draudžu teritorijās (skat. Wieselgren 1964: 26–58).

Raksta mērķis ir analizēt Johana Fišera daudzšķautņaino lomu, izceļot viņu kā galveno politisko un finansiālo virzītājspēku, kas gādāja par pirmās latviešu Bībeles izdošanu un modernas grāmatniecības attīstību Vidzemē. Viņa darbība parāda, kā personīgās ambīcijas, teoloģiskā pārliecība un politiskā izveicība spēja pārvarēt birokrātiskus šķēršļus un finansiālas grūtības, lai īstenotu gadsimta nozīmes projektu. Lai labāk izprastu Fišera sasniegumu mērogu, vispirms ir jāaplūko apstākļi, kādos viņš ieradās Vidzemē, un viņa sākotnējā vīzija par provinces garīgās dzīves pārveidi.

Fišera ierašanās Vidzemē un vīzija par Vidzemi

Pirms Johana Fišera ierašanās Vidzemes garīgo dzīvi raksturoja pēckara stagnācija un nepabeigtas iniciatīvas. Viņa priekšgājējs, enerģiskais zviedru teologs Juhans Gecels (*Johannes Gezelius*, 1615–1690) jau 1662. gadā bija ierosinājis Bībeles tulkošanu latviešu valodā un pat saņēmis karaļa atbalstu, taču viņa pārcelšana bīskapa amatā uz Somijā 1664. gadā projektu apturēja (Dunsdorfs, 1979: 9–16). Nākamais superintendents Georgs Preiss (*Georg Preuss*, 1619–1675) savu amata laiku (1665–1674) pavadīja novājinotā cīņā ar ģenerālgubernatoru par laicīgās un garīgās varas robežām. Šī institucionālā paralīze bija iemesls, kāpēc Bībeles tulkošanas darbs tika pilnīgi atstāts novārtā. Šis fons – nepabeigts darbs un administratīva nespēja – radīja augsni nepieciešamībai pēc jauna, politiski spējīga vadītāja (Dunsdorfs 1979: 16–17).

Fišers ieradās Rīgā 1673. gada 15. septembrī³, taču viņa ceļš uz amata pilnvarām nebija viegls. Amatā viņu apstiprināja tikai gandrīz

3 Johans Fišers dzimis 1633. gada 13. decembrī Lībekā. 1648. gadā imatrikulēts Rostokas Universitātē, bet 1657. gadā Altdorfas un 1660. gadā Leidenes Universitātē. Pabeidzis studijas ar maģistra grādu, viņš 1666. gadā pieņēma diakona vietu Zulbahā (50 km uz austrumiem no Nirnbergas). Nākamajā gadā Fišers kļuva par Zulbahas pilsētas mācītāju un superintendentu. 1668. gada 24. janvārī viņš apprecēja Rēgensburgas birģermeistara meitu Reginu Elizabeti Marktāleri (*Rosina Elisabeth Markthaler*, 1645–1696), kas zināmā mērā raksturo viņa sociālo stāvokli. Kādēļ tieši Fišeru ģenerālgubernators Klāss Tots (*Clas Åkesson Tott*, Jr. 1630–1674) izraudzīja par Vidzemes latviešu superintendentu, par to ziņu trūkst. Nav arī ziņu par Fišera darbību Zulbahas superintendenta amatā (Dunsdorfs 1979: 18).

pēc gada, 1674. gada 23. jūlijā, tāpēc ka pret viņa kandidatūru iebilda gan Rīgas gubernators, gan Vidzemes Virskonsistorija, kas karalim rakstīja, ka Fišers esot “apšaubāms teologs” (*ein verdächtiger Theologus*). Visticamāk, šī teoloģiskā apsūdzība kalpoja par ieganstu ietekmīgām amatpersonām, lai patiesībā aizstāvētu savu politisko un administratīvo ietekmi.⁴ Šī sākotnējā cīņa par autoritāti acīmredzami veidoja viņa turpmāko darbības stilu – mērķtiecīgu un nereti autoritāru.

Stājies amatā, Fišers ātri apzināja provinces garīgās dzīves krītiskos punktus. Savā 1675. gada memorandā karalim Kārlim XI viņš detalizēti izklāstīja tās galvenos trūkumus:

- baznīcu un draudžu nožēlojamais saimnieciskais stāvoklis, ko veicināja muižniecības neatsaucība, inertums;
- gandrīz pilnīgs skolu trūkums laukos, kur, pēc viņa vārdiem, “nav nevienas skolas, kurā jaunatnei mācītu dievticību”;
- problēma, ka daudzi mācītāji no ārzemēm neprot latviešu valodu, kas padarīja neiespējamu pilnvērtīgu garīgo aprūpi.

Lai šos trūkumus sistemātiski risinātu, Fišers ierosināja savu pirmo stratēģisko reformu – nodibināt baznīcas ģenerālkomisiju (Dunsdorfs 1979: 25). Tā bija institūcija, kas apvienoja gan garīdzniekus, gan muižniekus un darbojās tiešā karaļa pārraudzībā, tādējādi centralizējot varu Fišera rokās un apejot Virskonsistorijas pretestību. Šis solis skaidri parādīja viņa spējas darboties kā Baznīcas politiķim. Līdztekus administratīvajām reformām Fišers nekavējoties īstenoja savu nozīmīgāko ieceri – izveidot savu, no Rīgas

⁴ Johans Fišers bija sarežģīta personība, kas apvienoja politisko pragmatismu un administratīvās ambīcijas ar dziļu teoloģisko pārliecību. Viņš darbojās kā pragmatiskais vadītājs, izmantojot Baznīcas un izglītības reformas Zviedrijas varas un politiskās lojalitātes stiprināšanai. Kā ambiciozs administrators viņš sīvās cīņās konsolidēja savu varu kā Vidzemes ģenerālsuperintendents un ieguva kontroli pār grāmatu iespiešanu. Fišera teoloģijas galvenā iezīme bija tekstuāla orientācija – nelokāma pārliecība par Svēto Rakstu oriģināltekstu absolūto pārkumu, kas raksturīgs luterāņu ortodoksijai, un tāpēc rūpējās par augstu Bībeles tulkojuma kvalitāti.

rātes neatkarīgu grāmatniecības centru, kas kļuva par viņa reformu galveno instrumentu.

“Karaliskā spiestuve”

17. gadsimtā iespiestais vārds bija viens no spēcīgākajiem varas, izglītības un reliģiskās ietekmes instrumentiem. Grāmatspiestuve – Rīgas Karaliskā tipogrāfija – ļāva kontrolēt ideju izplatību, standartizēt valodu un garīgos tekstus, kā arī nodrošināt skolas ar nepieciešamo mācību literatūru. Fišers to lieliski apzinājās, tādēļ savas spiestuves izveide Rīgā bija viņa prioritāte, lai nodrošinātu neatkarību no pilsētas rātei pakļautās tipogrāfijas un īstenotu savus vērienīgos plānus.

Jau savā 1675. gada memorandā karalim Fišers lūdza piešķirt viņam privilēģiju grāmatu apgāda un spiestuves iekārtošanai. Viņa ambīcijas bija iespaidīgas: viņš plānoja ne tikai izdot skolu un baznīcu vajadzībām nepieciešamās grāmatas, piemēram, Dītriha katehismu⁵, bet arī iespiest Bībeli ebreju un grieķu valodā. Lai nodrošinātu uzņēmuma rentabilitāti, viņš ierosināja noteikt, ka jaunā apgāda izdevumi obligāti būtu jāiegādājas aptuveni 3000 baznīcām visā Zviedrijas karaļvalstī (Dunsdorfs 1979: 25).

Lai gan Rīgas rāte protestēja, aizstāvot pilsētas tipogrāfa Heinriha Besemesera (*Heinrich Bessemesser*, ?–1683) privilēģijas, karalis

5 Konrāds Dīterihš (*Conrad Dieterich*, 1575–1639) bija ievērojams luterāņu teologs, kura katehismi, balstīti uz Mārtiņa Lūtera Mazā katehisma pamata, guva plašu atzīnību 17. un 18. gs. Vācijā, kā arī vēlāk Ziemeļamerikā. Šie darbi apvienoja pedagoģiskas inovācijas, teoloģisku iedziļināšanos un praktisku pielietojumu, veicinot luterāņu ortodoksijas attīstību. Viņa *Institutiones Catecheticae* (1613) tiek uzskatīts par vadošo katehisma skaidrojumu starp Konkordijas formulu un Trīdesmit gadu kara beigām. Tas piedzīvoja vismaz 66 iespiedumus līdz 1744. gadam un kļuva par vienu no populārākajām mācību grāmatām 17. gadsimtā. Viņa katehisms (*Der Kleine Catechismus D. Martin Luthers*, 1616) bija Ulmas oficiālais katehisms no 1616. līdz 1680. gadam. 19. gs. Dīteriha darbi (īpaši *Epitome Catechetica*) kļuva par pamatu Misisipi sinodes (ASV) pirmajam oficiālajam katehismam (no 1857. gada). Dīterihš iekļāva polemiku, sagatavojot studentus aizstāvēt ticību un atspēkot maldīgu mācības (pret katoļiem un reformātiem). Lai gan pats Lūtera teksts bija lakonisks, Dīterihš to papildināja ar tādu doktrīnu aprakstiem kā Svētie Raksti, bauslība, Evaņģēlijs, Dieva providence un izredzēšana (skat. Bode 2005).

Kārlis XI nostājās Fišera pusē. Šis lēmums bija saskaņā ar karaļa plašāko politiku, kas bija vērsta uz vareno pilsētu rāšu autonomijas ierobežošanu un varas centralizēšanu kroņa rokās. Ar 1675. gada 9. augusta lēmumu Fišeram tika piešķirta plaša privilēģija, kas nodrošināja viņa uzņēmumam īpašu statusu. Galvenie privilēģijas nosacījumi bija:

- tiesības saukties par “karalisko spiestuvi un burtu lietuvī”, kas apliecināja tās tiešo pakļautību karalim;
- desmit gadu aizsardzība pret iespiesto darbu pārpublicēšanu, nodrošinot monopoltiesības uz saviem izdevumiem;
- atviegloti muitas noteikumi, kas ļāva lētāk ievest nepieciešamos materiālus (papīru, burtus) un izvest gatavās grāmatas (Dunsdorfs 1979: 25–26).

Praktiskajai spiestuves izveidei Fišers pieaicināja no Vācijas tehnisko vadītāju Johanu Georgu Vilkenu (*Johann Georg Wilcken*, 1675–1713)⁶. Jaunās “karaliskās spiestuves” darbības sākums izraisīja asus konfliktus ar Rīgas pilsētas spiestuvi un rāti, kas sūdzējās par negodīgu konkurenci. Tomēr Fišers, izmantojot savu politisko ietekmi un tiešo karaļa atbalstu, visus šos šķēršļus veiksmīgi pārvarēja, nostiprinot savu monopolstāvokli Vidzemes grāmatniecībā (Dunsdorfs 1979: 25–26). Nodrošinājis iespiešanas tehnisko bāzi un nostiprinājis savu varu, Fišers beidzot varēja pilnībā pievērsties savam vērienīgākajam un vēsturiski nozīmīgākajam projektam – latviešu Bībeles izdošanai (Dunsdorfs 1979: 33–34).

⁶ Johans Georgs Vilkens “bija izcils amata pratējs un priekšzīmīgi iekārtoja tipogrāfiju. Parasti literatūrā šo tipogrāfiju arī dēvē par Vilkena tipogrāfiju (arī grāmatu titullapās). Iespiežamo darbu izvēli noteica Fišers, viņš arī rūpējās par uzņēmuma finansēm. Tipogrāfija pastāvēja līdz 1713. gadam, bet kara apstākļos jau kopš 17. gs. beigām iespieddarbu skaits bija niecīgs. Rosīgākais tipogrāfijas laikposms bija līdz 90. gadu vidum. Zināmi vairāk nekā 150 Fišera–Vilkena tipogrāfijā iespiesti darbi latviešu, igauņu, vācu, latīņu, poļu un zviedru valodās,” raksta Karulis (Karulis 1989: 11–12).

Latviešu Bībeles izdošanas vadība

Bībeles tulkojums tautas valodā bija reformācijas stūrakmens un nacionālās rakstu valodas attīstības galvenais katalizators (Karulis 1989: 3–4). Lai gan milzīgo tulkošanas darbu veica Alūksnes mācītājs Ernsts Gliks, vēstures avoti nepārprotami liecina, ka tieši Johans Fišers bija šī gadsimta projekta politiskais, finansiālais un administratīvais virzītājs. Bez viņa neatlaidības un spējas orientēties Zviedrijas galma birokrātijas gaitēnos latviešu Bībele, visticamāk, 17. gadsimtā dienasgaismu neieraudzītu (Feyerabend 1907: 9–11). Tomēr Fišera galvenā loma bieži tika pasniegta kā viņa personiska iniciatīva, mazinot Glika ieguldījumu, kas liecina par selektīvu naratīvu veidošanu (Dunsdorfs 1979: 116).

Tieši Fišers 1681. gadā savā Zviedrijas apmeklējuma laikā iesniedza karalim priekšlikumu par Bībeles tulkošanu. Tas vainagojās ar izšķirošu karaļa Kārļa XI rezolūciju 1681. gada 31. augustā, kurā tika pavēlēts piešķirt “zināmus līdzekļus minēto bībeļu iespiešanai nevācu valodā” (Dunsdorfs 1979: 27–28). Sarežģītais līdzekļu iegūšanas process atklāj Fišera kā neatlaidīga administratora prasmes.

1. Sākotnējais finansējums: pirmie līdzekļi – 1500 vecdālderu – tika iegūti no naudassoda, kas ar karaļa rīkojumu 1682. gada 1. augustā tika piespriests ģenerālmajoram fon Mengdenam. Tas ļāva uzsākt pirmos priekšdarbus (Dunsdorfs 1979: 52).

2. Fišera prasības un karaļa atbilde: apzinoties, ka ar soda naudu nepietiks, Fišers vērsās pie karaļa ar lūgumu piešķirt 6000 sudraba dālderu. Pēc viņa neatlaidīgiem lūgumiem karalis piekrita, sākot ar 1683. gadu, no Vidzemes muitas ieņēmumiem (licente) katru gadu atvēlēt 2000 sudraba dālderu (ibid.: 51).

3. Birokrātiskie šķēršļi: pat pēc karaļa lēmuma Rīgas kase kavējās ar naudas izmaksu. Fišers vairākkārt sūdzējās karalim par birokrātisko vilcināšanos, kas apdraudēja papīra un citu materiālu savlaicīgu pasūtīšanu. Katru reizi viņš panāca, ka karalis izdod jaunus, stingrākus rīkojumus, lai nodrošinātu līdzekļu plūsmu (ibid.: 54–55).

Līdz ar finansējuma nodrošināšanu Fišers kļuva arī par projekta oficiālo administratoru. Ar karaļa 1685. gada 11. jūlija rezolūciju tika apstiprināts viņa izstrādātais atlīdzību sadalījums, kas skaidri parāda gan projekta dalībniekus, gan paša Fišera galveno lomu.

Persona/Amats	Gada atlīdzība (vecdālderos)	Papildu noteikumi
Ģenerālsuperintendents Fišers	300	Par darba vadību un pūlēm
Tulkotājs latviski (Gliks)	200	Par darbu un brīvu uzturu Rīgā
Tulkotājs igauņiski	200	Par darbu un brīvu uzturu Rīgā
Rakstvedis (Vitens)	100	Par manuskriptu pārrakstišanu

Lai gan Ernests Gliks bija tulkošanas darba galvenā figūra (ar savu vienīgo pieminēto palīgu Kristiānu Bartolomeju Vitenu)⁷, Fišers savā plašajā sarakstē ar karali projektu konsekventi pasniedza kā savu iniciatīvu, gandrīz nekad nepieminot tulkotāja vārdu. Ar šo lēmumu projekts ieguva oficiālu statusu, taču cīņa par finansējumu bija tikko sākusies, un Fišera loma kā administratoram bija izšķiroša (Dunsdorfs 1979: 59–60).

Fišers bija atbildīgs arī par tulkojuma kvalitātes kontroli. Viņš organizēja revīzijas procesu, pieaicinot vairākus teologus un valodu

7 Kristiāns Bartolomejs Vitens (*Christian Bartholomeus Witten*) avotos minēts kā Glika rakstvedis jeb palīgs Bībeles tulkošanas projektā. Vitena loma bija kritiski svarīga, jo viņš bija Glika vienīgais oficiāli apstiprinātais palīgs milzīgā manuskripta sagatavošanā, lai to varētu nodot tālāk recenzēšanai un iespiešanai. Pamatojoties uz citu tulkotāju (piemēram, somu Jaunās Derības tulkotāja Gecela) pieredzi, Vitena uzdevumi varēja ietvert: 1. sameklēt visus jau esošos latviešu valodas tekstus un izvēlēties labākos; 2. salīdzināt Glika tulkojumu ar Luteru vācu tulkojumu; 3. salīdzināt tulkojuma uzmetumu ar pirmo tīrrakstu un pēc tam ar otro tīrrakstu, kas tika sūtīts konsistorijai; 4. kopēt visu nepieciešamo korespondenci; 5. pārrakstīt Glika manuskriptu vairākos eksemplāros (spiestuvei un recenzentiem); 6. pēc Glika aizbraukšanas no Rīgas, iespējams, pārraudzīt Bībeles iespiešanas darbus un palīdzēt korektoram M. Klemphenam lasīt korektūru (Dunsdorfs 1979: 43–44).

pratējus gan no Vidzemes, gan Kurzemes hercogistes, lai tie pārbaudītu un apstiprinātu Glikā veikto tulkojumu (ibid.: 70). Galu galā tieši Fišera politiskās prasmes un administratīvā neatlaidība bija izšķirošas, lai pārvarētu visus finansiālos un birokrātiskos šķēršļus, kas gadiem ilgi apdraudēja Bībeles izdošanu. Tomēr viņa ceļš nebija bez konfliktiem, kas atklāja arī viņa personības ēnas puses.

Fišera izdevējdarbības programma un tās nozīme

Fišera dibinātā Karaliskā spiestuve Rīgā nebija tikai tehniska iestāde, tā bija platforma ambiciozai izdevējdarbības programmai, kas atspoguļoja Fišera teoloģisko vīziju. Viņš tiecās standartizēt luterisko ortodoksiju un mainīt Vidzemes garīgo ainavu. 1675. gadā Fišers iesniedza karalim Kārlim XI vērienīgu priekšlikumu, kas paredzēja intelektuālu standartizāciju visā Zviedrijas Karalistē. Plāns ietvēra vairāk akadēmisku darbu oriģinālvalodās, piemēram, Svētos Rakstus, kā arī luteriskās ortodoksijas pamatdarbu sēriju, kas paredzēta mācītāju apmācībai. Nozīmīgākie plānotie darbi bija (Dunsdorfs 1979: 37):

- **katehisms** (piemēram, *Catechesis Dietrici*),
- **komentāri** (piemēram, *Mentzerus in Augustan. Confess.*⁸ un *Balduinus in Epistolas Pauli*⁹),

8 *Menzerus in Augustan. Confess.* ir Baltasara Mentcera (*Balthasar Mentzer*, 1565–1627) darbs *Exegesis Augustanae Confessionis* (Augsburgas konfesijas eksegēze), kas ir detalizēts komentārs par *Confessio Augustana* – galveno luterāņu ticības apliecinājumu, kas izstrādāts 1530. gadā Filipa Melanhtona vadībā. Šis darbs (ietver 862 lappuses), izdots 1613. gadā, pārstāv luterāņu ortodoksijas periodu un ir sistemātisks Augsburgas konfesijas izklāsts, aizstāvot tās doktrīnas pret reformēto un katoļu oponentiem.

9 Saīsinājums *Balduinus in Epistolas Pauli* (Balduīna komentāri Pāvila vēstulēm) attiecas uz Fridericu Balduīnu (*Fridericus Balduinus*, 1575–1627) darbu *Commentarius in omnes epistolas Pauli* (Komentārs par visām Pāvila vēstulēm), kas ir plašs eksegētisks komentārs par apustuļa Pāvila Jaunās Derības vēstulēm. Šis darbs, izdots vairākos sējumos 17. gadsimtā (piemēram, 1655. un 1691. gada izdevumi), pārstāv luterāņu ortodoksiju un kalpo kā sistemātiska Pāvila mācību analīze, balstīta uz oriģinālo grieķu tekstu. Balduīns publicēja vairāk nekā 200 darbu, tostarp šī komentāra sēriju.

- **dogmatikas darbi** (piemēram, *Chemnity Loci Communes*¹⁰, *Gerhardi Loci Communes Theologici*¹¹),
- **Baznīcas vēsture** (piemēram, *Centuria Magdeburgenses*¹²),
- **polemiskā literatūra** (piemēram, *Examen Concilii Tridentini*¹³).

Šī programma rādīja Fišera apņemšanos veidot Vidzemi par intelektuāļu centru. Tomēr karaļa atteikums no obligātā iepirkuma novirzīja uzmanību uz praktiskākiem izdevumiem, kas bija vairāk piemēroti vietējām, nemācīto ļaužu vajadzībām. Ciešā sadarbībā ar mācītāju Ernstu Gliku spiestuve pārorientējās uz latviešu tautas izglītošanu. Tika radīti darbi, kas veicināja lasītprasmi, ticības mācību

10 Martins Hemnics (*Martin Chemnitz*, 1522–1586), pazīstams kā *Formula Concordiae* galvenais autors un viens no reformācijas pēdējiem lielajiem teologiem, sarakstīja *Loci Theologici* kā plašu komentāru par Filipa Melanhtona agrīno darbu *Loci Communes Theologici* (1521). Šis darbs, ko Hemnicam izdevās pabeigt 1591. gadā (pēc viņa nāves rediģēts ar dēla Jākoba palīdzību), ir trīs sējumos izklāstīta sistematiska luterāņu teoloģija, aptverot galvenās doktrīnas no Dieva dabas līdz pēdējām tiesas dienām. Tas balstās uz lekcijām, ko Hemnics lasīja Vitenbergas Universitātē, un izmanto Svētos Rakstus, tēvu rakstus un konfesionālos dokumentus kā pamatu.

11 Johans Gerhards (*Johann Gerhard*, 1582–1637), dēvēts par “luterāņu teoloģijas glābēju”, Jēnas Universitātes profesors, izveidoja savu *Loci Theologici* kā monumentālu darbu 17 sējumos (izdots 1610–1625), kas ir plašākais sistematiskais luterāņu traktāts ortodoksijas laikmetā. Tas ir turpinājums un paplašinājums Hemnica un citu priekšteču idejām, apvienojot sholastiku ar Svēto Rakstu autoritāti, un kļuva par galveno rokasgrāmatu luterāņu dogmatikā divus gadsimtus.

12 *Centuria Magdeburgenses* jeb “Magdeburgas gadsimti” ir nozīmīgs 16. gs. luterāņu ekleziālās vēstures darbs, kas aptver kristīgās Baznīcas vēsturi no Kristus laikiem līdz 1298. gadam, sadalīts 13 sējumos pa gadsimtiem. Tas tika izdots no 1559. līdz 1574. gadam Bāzelē, bet galvenokārt tapis Magdeburgā, Vācijā, un kalpoja kā polemisks instruments reformācijas aizstāvēšanai pret Romas katoļu Baznīcu. *Centuria Magdeburgenses* bija pirmais aptverošais luterāņu Baznīcas vēstures mēģinājums, ieviešot kritisku metodi un gadsimtu dalījumu, kas ietekmēja modernu baznīcas historiogrāfiju. Tas stiprināja luterāņu identitāti, pozicionējot reformāciju kā atgriešanos pie “tīrās” apustuliskās ticības, un kalpoja polemikā pret katoļiem. Darbs izraisīja katoļu pretreakciju, tostarp Cēzara Baronija (*Cesare Baronius*, 1588–1607) *Annales Ecclesiastici* (1588–1607).

13 *Examen Concilii Tridentini* tulkojumā ir Tridentas koncila izvērtējums (1. daļa izdota latviski: Hemnics, Mārtiņš (2025). *Tridentas koncila eksaminācija*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds). Tas ir nozīmīgs teoloģisks darbs, ko 1565.–1573. gadā sarakstīja luterāņu reformators Mārtiņš Hemnics, viens no galvenajiem luteriskās ortodoksijas aizstāvjiem. Darbs sastāv no četriem sējumiem un pārsniedz 3000 lappuses, padarot to par vienu no visapjomīgākajām luterāņu kritikas analizēm pret Romas katoļu Baznīcas Tridentas koncilu (1545–1563).

un liturģijas vienādošanu. Šie izdevumi kļuva par pamatu luteriskās identitātes veidošanai un sagatavoja augsni Bībeles tulkojumam.

Karaliskās tipogrāfijas pirmais izdevums bija vācu dziesmu grāmata (*Neu vermehrtes Rigisches Gesang- und Gebätbuch*, 1675), kas demonstrēja spiestuves tehnisko gatavību un ļāva Fišeram veiksmīgi konkurēt ar esošajām tipogrāfijām pirms pievēršanās latviešu literatūrai (Dunsdorfs 1979: 33–34). Kā galvenais instruments teoloģiskajai izglītībai tika izdoti katehismi. Piemēram, Mazais Luteru katehisms ar skaidrojumu (*Swehta Behrnu Mahziba*¹⁴) un citi katehismi¹⁵. Publicēja pirmās latviešu ābece (ap 1680–1690)¹⁶. Tāpat tika izdota latviešu dziesmu grāmata, papildināta ar lūgšanu krājumu. Jauni izdevumi vēl arī 1689. un 1690. gadā; tas bija liturģisks

14 Luteru katehisms latviešu valodā (ap 1682–1689): Fišera spiestuve izdeva vairākus katehismus, tostarp “Svēto bērnu mācība tā Dieva kalpa Luterus” (ap 1682), kas bija balstīts uz vācu oriģinālu, iespējams, no mācītāju grupas Frankfurtē pie Oderas. Ernsts Gliks, Fišera atbalstīts tulkotājs, piedalījās tā tulkošanā. Vēlāk izdevumi ietver “Behrnu-Mahziba, Swehta, tā Deewa kalpa Luterus” (1689), kas varēja būt pielikums 1690. gada rokasgrāmatai. Šie darbi bija domāti zemnieku izglītošanai un lasītprasmes veicināšanai, un Dunsdorfs min, ka tie bija daļa no Fišera piētisma iedvesmotajām reformām (Dunsdorfs 1979: 42–43). Jānis Misiņš savā bibliogrāfijā atzīmē vairākus variantus, bet precīza autorība (Fišers vai Gliks) paliek diskutabla, jo Fišers nereti piedēvēja nopelnus sev.

15 Jirgers Bejers (*Jürgen Beyer*, 1965) raksta, ka luterāņu zemēs ceļu uz draudzēm jau bija atradis vēl viens katehisma veids – Mazā katehisma skaidrojumi. Šādi skaidrojumi publicēti jau 16. gs., tomēr šķiet, ka tikai 17. gs. otrajā pusē tie padarīti par obligātu mācību vielu. Šie skaidrojumi mēdza būt diezgan apjomīgi, no 100 līdz 400 lappusēm. Šādu skaidrojumu bija publicējuši arī Frankfurtes pie Oderas mācītāji. Tā jauns izdevums parādījās Stokholmā 1674. gadā, ko pārstrādāja Jakobs Helvigs (*Jacob Helwig*, 1631–1684), vācu draudzes mācītājs Stokholmā. 1677. gadā Helvigs kļuva par Igaunijas bīskapu. Neilgi pēc tam viņš publicēja katehisma skaidrojuma nākamo revīziju ([*Jacob HELWIG / Johann FISCHER* (Hrsg.)] (1680). *Schriftmäßige Erklärung des kleinen Catechismi / D. Mart. Lutheri Durch gewisse Fragen und Antworten zu erst gestellt Von denen gesampften Lutherischen Predigern zu Franckfurt an der Oder Jetzo aufs neue übersehen mit vielen Fragen und Sprüchen der H. Schrifft vermehret und zur Ehre GOTtes / auch Erbauung der Jugend und Einfältigen im Christenthumb Mit approbation der Hochlöbl. Theolog. Facultät in Wittenberg Zum Druck befodert*. Rīga) sadarbibā ar Vidzemes ģenerālsuperintendentu Fišeru. Šī grāmata iespiesta Rīgā 1680. gadā un bija 336 lappuses bieza. Tā ietvēra arī 60 lappušu kopsavilkumu. Šis katehisma skaidrojuma kodols atkal bija veidots kā jautājumu un atbilžu katehisms. Tas bija Luteru Mazā katehisma paplašinājums. Igaunijas un Vidzemes teologu vidū šo kopsavilkumu sauca par “zemnieku jautājumiem” (*Baur-fragen*). Grāmata piedzīvoja [vairāk nekā desmit] jaunu izdevumu (Beyer 2006: 111–128).

16 Fischer, Johann (red.) (b. g.). *ABC-böcker*. Rīga: b. i. Alfabeta mācību grāmatas bērniem, domātas pamatizglītībai reģionālajās valodās. Tās veicināja lasītprasmi luterāņu kopienās, tipiski 17. gs. izglītības materiāli.

rokasgrāmatas komplekts baznīcas lietošanai¹⁷. Tika izdota latviešu evaņģēlija lasījumu, dziesmu un lūgšanu krājums ar mācītāja rokasgrāmatu, paredzēts baznīcas dievkalpojumiem. Jauni izdevumi 1694. un 1700. gadā; tas bija praktisks liturģisks rīks¹⁸. Tāpat arī mājas un baznīcas lūgšanu grāmata, saturot mācības un lūgšanas ikdienas un liturģiskai lietošanai. Tas bija praktisks rokasgrāmatas tips 17. gadsimta mājsaimniecībām un draudzēm¹⁹.

Vēlāk, Glikam darbojoties Alūksnē pie Krievijas robežas, spiestuves redzesloks paplašinājās arī uz krieviem. Gliks, misijas apziņas vadīts, jau gatavoja vairākus manuskriptus krievu valodā, tostarp krievu vārdnīcu, vācu, latīņu un franču valodas mācību grāmatas, ģeogrāfijas mācību grāmatu, kas gatavota troņmantiniekam Aleksejam pēc Glika deportācijas uz Krieviju 1702. gadā. Tika plānots izdot čehu pedagoga un teologa Jana Komenskā (*Jan Amos Comenius*, 1592–1670) *Orbis sensualium pictus* krievu valodā (Dunsdorfs 1979: 135). Lai gan nav tiešu pierādījumu, ka šie darbi iespiesti Fišera spiestuvē, tie ilustrē potenciālo attīstības virzienu un Glika izglītošanas ideju plašumu²⁰. Kopumā Fišera karaliskā spiestuve demonstrēja elastīgu izdevējdarbības programmu, kas pārgāja no akadēmiskiem uz praktiskākiem izdevumiem, atstājot paliekošu mantojumu latviešu

17 Fischer, Johann (red.) (1686). *Latwiska Dseesmu Grahmata* [Latviešu dziesmu grāmata] [kopā ar:] *Latwiska Deewa-Luhgschanu Grahmata, eeksch ka Daschadas Luhgschanas Daschados Laikos, ir eeksch wissahm Meesas-un Dwehseles Beh-dahm luhdsamas atrastas tohp* (486 lpp., 16 lpp. + 140 lpp.). Rīga: b. i. (Jauni izdevumi 1689., 1690. gadā.)

18 Fischer, Johann (red.) (1690). *Latwiska Ewangeliurno-Lekziono-Deewa Dseesmo-De-eewa-Lugschano ir zitto Deewa Mahzi-bo-Ghraata tik labb Basnizā, ka Mahjas walkojama* [Evaņģēlija lasījumu un dziesmu grāmata ar lūgšanām un mācītāja rokasgrāmatu]. Rīga: b. i. (Jauni izdevumi 1694., 1700. gadā.)

19 Fischer, Johann (red.) (1695). *Haus- und Kirchenbuch*. Rīga: b. i.

20 Ernsts Gliks jau agrīni bija sajutis aicinājumu pievērsties krievu un Maskavijas robežu ļaudīm. Jau ierodoties Vidzemē (apmēram 1675. gadā), Gliks konstatēja, ka krievu valodā (baznīcas slāvu valodā) runājošie Maskavijas un Ingrijas krievi atradās “pat vēl lielākā postā”. 1694. gadā Fišers devās uz Stokholmu, lai nokārtotu finanšu jautājumus un atgūtu karaļa labvēlību, kas bija kļuvusi vēsāka. Viņš izmantoja Glika krievu misijas vīziju, lai saņemtu savus mērķus. Fišers paņēma Gliku līdzi uz Stokholmu. Fišers izvēlējās iepazīstināt karali ar Gliku nevis kā ar latviešu Bībeles tulkotāju, kura nopelnus viņš gadiem bija noklusējis, bet gan kā ar “krievu hairētiķu misionāru” (Dunsdorfs 1979: 116).

rakstniecībā. Šī pāreja uzsvēra pragmatismu, reaģējot uz vietējām vajadzībām.

Teoloģija starp ortodoksiju un piētismu

Johans Fišers, Zviedru Vidzemes ģenerālsuperintendents, bija sarežģīta un ietekmīga figūra, kura teoloģiskā nostāja apvienoja luterisko ortodoksiju ar simpātijām pret piētismu, kas tolaik Vācijā bija jauna kustība, uzsverot personisko dievbijību un svētdarīšanu. Fišera studijas Rostokā, Helmštetē, Altdorfā un Leidenē, kā arī kontakti ar piētisma aizsācēju Filipu Jākobu Špēneru (*Philipp Jakob Spener*, 1635–1705) (apmeklējums 1673. gadā un sarakste), veidoja viņa uzskatus, kas izpaudās gan polemiskos rakstos, gan izdevējdarbībā (Beyer 2006: 123–126). Fišers nebija radikāls piētists – viņš neorganizēja dievbijīgo pulciņus, bet strādāja pie visas tautas garīgās celšanas, balstoties uz karaļa autoritāti. Fišers palika pie agrīnā piētisma fāzes, iedvesmojoties no Ārnta un puritāņu garīgajiem rakstiem (Beyer 2006: 126–128), bet integrējot to luteriskās ortodoksijas reformās.

Sākotnēji Rīgā dibinātā tipogrāfija pievērsās vācu valodas darbiem ar piētisku ievirzi, piemēram, 1677. gada Bībeles izdevumam (skat. attēlu pielikumā) ar uzsvāru uz svētdarīšanu un vācu teologa Johana Ārnta (*Johann Arndt*, 1555–1621) darbiem “Paradīzes dārziņš” (1677) un “Patiesā kristietība” (1678/1679), ko Fišers bija papildinājis ar lūgšanām un ilustrācijām (Beyer 2006: 125–126). Šie darbi atspoguļo piētisma ietekmi uz personisko garīgumu un tieksmi pēc svēttapšanas, nevis tikai dogmatiku.

No 1680. gada Fišera programma mainījās, konstatē vācu pētnieks Jirgers Bejers, pievēršoties nevācu valodu publikācijām – katehismiem, dziesmu un lūgšanu grāmatām latviešu un igauņu valodā –, lai veicinātu masveida vienkāršās tautas kristīgo izglītību (Beyer 2006: 124). Viņš bija dzinējspēks Bībeles tulkošanai, uzstājot uz oriģinālvalodām (ebreju un grieķu), nevis Lutera vācu tulkojumu,

kas izraisīja konfliktus ar Igaunijas konsistoriju (Dunsdorfs 1979: 68–73). Šī nostāja – tuvināt Svētos Rakstus tautai autentiskā formā – bija viens no Fišera teoloģiskajiem vadmotīviem, kas viņa amatā palīdzēja veidot vienotu luterisko identitāti.

Paša Fišera darbu pilnīga bibliogrāfija diemžēl nav saglabājusies, jo daudzi viņa darbi bija domāti Baznīcas iekšējai lietošanai. Fišers, bieži rakstot ar pseidonīmu *Christianus Alethophilus* (jeb anonīmi), koncentrējās uz teoloģiskiem traktātiem, polemiku un Baznīcas dokumentiem. Viņa darbu saraksts ietver agrīnos tulkojumus, sino-dālos darbus un vēlinos sprediķu apkopojumus, kas izdoti gan Rīgas spiestuvē, gan cituviet²¹. No viņa iespiestajiem darbiem ir jāizceļ Bībeles tulkojuma (1689) priekšvārds (Dunsdorfs 1979: 99–100), kā arī *Kirchen-Gesetz und Ordnung* (1687), kur Fišers rediģēja un izdeva Zviedrijas Baznīcas likumu Livonijai, kas ietvēra noteikumus par izglītību un drukas darbu (ibid.: 22–23).

SECINĀJUMI

Johana Fišera loma Zviedru Vidzemes vēsturē ir sarežģīta viņa pretrunīgās personības dēļ. Lai precīzāk saprastu viņa nozīmi, nevar izmantot vienkāršotus vērtējumus. Viņa mantojuma Vidzemē izvērtējums (1674–1699) slēpjas faktā, ka viņš bija ne tik daudz ideālists kā pragmatisks darītājs. Fišers bija institucionāls un finansiāls katalizators – cilvēks, kurš ar savu politisko varu un enerģiju radīja izšķirošus priekšnoteikumus 17. gadsimta lielākajiem latviešu garīgās kultūras notikumiem. Citiem vārdiem sakot, viņš nodrošināja vidi, līdzekļus un struktūru, bez kuras šie sasniegumi nebūtu notikuši.

Fišers bija administrators, kurš efektīvi izmantoja Zviedrijas absolūtisma politiku, lai centralizētu Baznīcas varu un nostiprinātu luterisko ortodoksiju. Viņš enerģiski pārvarēja vietējās elites (Rīgas rātes) pretestību, panākot Baznīcas ģenerālkomisijas izveidi un Karaliskās spiestuves privilēģiju (1675). Šie soļi ne tikai radīja autono-

21 Fišera darbu apkopojumu skat. aiz literatūras saraksta.

mu institucionālo pamatu reformām, bet arī padarīja luterismu par politiskās konsolidācijas rīku. Fišera agrīnā teoloģiskā nostāja un stratēģija, kurā apvienojās ortodoksija un piētisma elementi (pievēršoties svētdarīšanai un personīgajai dievbijībai), tika realizēta ar valsts varas starpniecību visas tautas dievbijības celšanā.

Fišers bija pragmatisks “rīcības cilvēks” ar izcilām vadītāja spējām. Viņa galvenais ieguldījums bija nevis radošais darbs, bet gan resursu nodrošināšana. Viņa neatlaidīgā sarakste ar karali Kārli XI un panāktā muitas ieņēmumu novirzīšana garantēja finansējumu latviešu Bībeles projektam (1685–1694). Fišera galvenais ieguldījums Bībeles izdošanā bija projekta politiskā un finansiālā vadība. Viņa sarakste ar karali un panāktā muitas ieņēmumu novirzīšana projekta finansēšanai pārvarēja kritiskos birokrātiskos un monetāros šķēršļus. Tas nodrošināja kritiskos priekšnoteikumus Glikas tulkojuma realizēšanai.

Fišera plašā izdevējdarbības programma, kas norisinājās paralēli Bībeles tulkošanas un izdošanas projektam, bija izšķiroša Vidzemes garīgai kultūrai. Kā izdevējs viņš demonstrēja apbrīnojamu stratēģisko redzējumu un uzņēmēja spējas, dibinot Karalisko spiestuvi un radot tehnisko pamatu latviešu grāmatniecības uzplaukumam. Šīs spiestuves produkcija ar latviešu un igauņu titullapām (tostarp katehismi, dziesmu grāmatas un ābece) nodrošināja standartizētus mācību līdzekļus. Tādējādi Fišers būtiski veicināja alfabētizāciju un sekmēja konfesionālās identitātes veidošanos.

LITERATŪRA

- Beyer, J. (2006). Strategien zur Hebung der Frömmigkeit in Est- und Livland (1621–1710). Konfessionalisierung und Pietismus. Licburg, Fred van (ed.). *Confessionalism and Pietism. Religious reform in early modern Europe*. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Beiheft 67, S. 111–128. Mainz: Philipp von Zabern.

- Dunsdorfs, Edgars (1979). *Pirmās latviešu bībeles vēsture*. [Minneapolis]: Latviešu ev.-lut. baznīca Amerikā.
- Feyerabend, Harald (1907). *D. Johannes Fischer: Generalsuperintendent von Livland von 1674–1700*. Riga: Verlag von Jonck & Poliewsky.
- Hillners, Gotthilfs (1918). *Ernsts Glücks, latviešu Bībeles tulks, miera darbos un kara briesmās*. Rīga: W. F. Haecker.
- Karulis, Konstantīns (1989). *Bībeles pirmais izdevums latviešu valodā*. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejs.
- Glück, Helmut (2018). Luther in Livland und die lettische Bibel des Ernst Glück. *Journal of Baltic Studies*, 49(2), pp. 189–198. <https://doi.org/10.1515/jbgsg-2018-0012>
- Paškeviča, Beata (2025). *Johann Fischer's publishing activities in Riga as pietistic programme at the end of the 17th century*. Referāts, nolasīts konferencē *Acutus et argutus. Early print culture in Motion* Viļņā 2025. gada 8.–10. oktobrī.
- Tichovskis, Heronims (1965). Provost Ernst Glück as Educator in Livonia and Russia. *Slavic Review*, 24 (2), pp. 307–313. <https://doi.org/10.2307/2492332>
- Wieselgren, Greta (1964). Johann Fischer – Livlands nye apostel. *Svio-Estonica*, vol. 17, sid. 26–58.
- Wieselgren, Greta (b. g.). Johann Fischer. *Svenskt biografiskt lexikon*. Pieejams: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/14152> (skatīts 02.10.2025.).

JOHANA FIŠERA DRUKĀTO DARBU SARAKSTS

- Fischer, Johann (1665). *Die Nothwendige Lehre Von der Verleugnung Unser Selbst / Auß Gottes Wort außgeführt durch Richard Baxter. Welche von dem Authore in Englischer Sprache beschrieben: Nun aber in Teutsch übergesetzet und heraus gegeben durch J. F. Hertel; Wust.* (Tulkojums no Ričarda Bakstera darba par sevis aizliegšanu, kas

izraisīja konfliktus ar luterisko ortodoksiju; izdots Frankfurtē pie Mainas.)

- Fischer, Johann (1672). *Christiani Conscientiosi Sende-Schreiben: Darinnen er fraget: Ob Er in der Lutherischen Religion könne selig werden? / Beantwortet von Christiano Alethophilo SS. Theol. Stud. Auff vielfältiges Nachfragen zum andernmahl auffgelegt.* [S.l.]. (Polemisks darbs par pestīšanu luteriskajā ticībā, izdots ar pseidonīmu Christianus Alethophilus; atbild uz jautājumiem par reliģisko drošību un pārliecību; atkārtoti izdots 1682, 1687, Jēna 1712, 1714.).
- Fischer, Johann (1676). *Dogmatum fidei Christianae, ex S. Scriptura, juxta seriem Augustanae Confessionis, repetitorum. Decas prima, in Synodo Livoniae dioecisana, quae Wendae d. 5. 6. & 7. Julii A. 1676. habebatur, ad disputandum proposita.* Rīga. (Pirmā dogmatikas daļa par kristīgās ticības mācībām, kas balstīta uz Augsburgas ticības apliecību; sagatavota Livonijas sinodei Cēsis, 1676.)
- Fischer, Johann (1680). *Schrifftmässige Erklärung des kleinen Catechismi D. Mart. Lutheri, durch gewisse Fragen und Antworten zuerst gestellt von den gesammten Lutherischen Predigern zu Frankfurt an der Oder; hernach aufs neue übersehen, mit vielen Fragen und Sprüchen der heiligen Schrift vermehret, und zur Ehre Gottes, auch Erbauung der Jugend und Einfältigen im Christenthum, mit Approbation der hochlöbl. Theologischen Facultät in Wittenberg zum Drack befördert.* Rīga. (Mazā Luterā katehisma skaidrojums ar jautājumiem un atbildēm; rediģēts no Frankfurtes mācītāju grupas darba, ar Vitenbergas Teoloģiskās fakultātes apstiprinājumu; Fišera vadībā izdots Rīgas spiestuvē.)
- Fischer, Johann (1685). *Wahrer Christen vernünfftiger Gottes-Dienst, in Prüfung der Glaubens-Lehre nach der Schrift, gegen den unvernünfftigen blinden Gehorsam in Glaubens-Sachen, wozu Hr. D. Joh. Breving in seinem Tractätl ... die Einfältigen zu verleiten trachtet. Aus Gottes Wort verthätiget von Christiano Alethophilo, der H. Schrift Geflissenen.* Rīga. (Kristieša saprātīgais dievkalpojums, balstīts

uz Svētajiem Rakstiem; polemika pret J. Brevinga traktātu; darbs izdots ar pseidonīmu *Christianus Alethophilus*.)

- Fischer, Johann (1687). *Christlich getreuer Unterthanen Pflicht gegen Gott und ihren Erb-König, welche am Tage der Erbhuldigung, so dem Durchlauchtigsten ... Carolo XI, ... Anno 1687 den 23 Sept. in Riga geleistet wurde ... in der Thumbkirchen daselbst vorgestellt*. Riga. (Kristīgas padevības pienākums pret Dievu un karali; apsveikuma sprediķis Kārlim XI Rīgā, 1687.)
- Fischer, Johann (1690). *Dogmatum fidei Christianae ... Decas altera, in Synodo, quae Dorpati d. 13. 14. & 16. Augusti habebatur A. 1690., proposita*. Riga. (Otrā dogmatikas sadaļa; sagatavota Tartu sinodei, 1690; turpinājums 1676. gada darbam.)
- Fischer, Johann (1690). *Herrn Johann Fischers / Dero Königl. Majestät in Schweden General Superintendenten über Liefßland und die Stadt Riga / [et]c. Erfordertes Christliches Bedencken Über den publicirten neuen Religions-Eyd Eines E. Ministerii in Hamburg. [S. 1.]*. (Teoloģisks vērtējums par jauno reliģisko zvērestu Hamburgā.)
- Fischer, Johann (1695). *Zwo Predigten. I. Am Tage Matthaei über Matth. IX. 9–13. II. Am 22. Sonnt n. Trin. Matth. XII. 23–35., welche in Stockholm aufm Schloss gehalten ...* Riga. (Divi sprediķi: par Mateja 9:9–13 un Mateja 18:23–35; izdoti Rīgas spiestuvē.)
- Fischer, Johann (1697). *Das Bild eines guten und glücklichen Regenten als ... Carolus XI. ... in dero Ruhestätte in der Ritterholmischen Kirchen zu Stockholm Anno 1697. 30 Nov. niedergesetzt wurde. Vorgestellt an eben demselben Tage zu Riga in der St. Jakobs Kirchen*. Riga. (Labs un laimīgs valdnieks: piemiņas runa Kārlim XI par viņa nāvi; izdota Rīgā, 1697.)
- Fischer, Johann (1697). *Die Offenbarung des Sterbens und Lebens des Herrn Jesu Christi in und an seinen Gläubigen – bey Hr. Wilh. Ludw. Spenars Leichenbegängnis aus 2. Cor. IV. 10. Berlin. ([Tr. tills, m.:] Mitleidendes Liefßland gegen Hr. Phil. Jac. Spener, Dr. ...*

- Berlin 1697, S. 33–56.) (Atklāsme par Jēzus Kristus nāvi un dzīvi; piemiņas runa V. L. Špēnaram; daļa no *Mitleidendes Lieffland.*)
- Fischer, Johann (1699). *In acerbo funere ... Dn M. Johannis Uppendorfi*. Riga. (Bēru runa J. Uppendorfam; izdota Rīgā.)
 - Fischer, Johann (1700). *Bericht von den Differenzen zwischen A. H. Franke und dem Stadtministerio zu Halle. Cölln an der Spree.* (Ziņojums par domstarpībām starp A. H. Franku un Halles pilsētas mācītāju kolēģiju.)
 - Fischer, Johann (1701). *Bedenken de termino gratiae revocatricis*. Leipzig. (Apsvērumi par žēlastības atsaukšanas termiņu.)
 - Fischer, Johann (n. d.). *Likpredikningar*. [S. l.]. (Bēru sprediķi; datējums nav precizēts, iespējams, vēlins periods.)

Johann Fischer: The “Apostle of Printing” of Vidzeme in the 17th Century

ANNOTATION

This article analyzes the multifaceted role of Johann Fischer (1633–1705) as General Superintendent and publisher in Swedish Livonia during the second half of the seventeenth century. Fischer, known as the “Apostle of Printing,” was one of the key political and administrative figures behind the publication of the first Latvian Bible (1694), the founding of the Royal Printing House in Riga (1675), and an extensive program of religious literature that included catechisms, hymnals, and primers in both Latvian and Estonian.

Based on archival materials and historical sources, the article highlights Fischer’s strategic activity within the context of Swedish

absolutism: he overcame bureaucratic obstacles, secured the support and funding of King Charles XI, and centralized church administration by combining the principles of Lutheran Orthodoxy with elements of Pietism. However, his ambitions also led to conflicts with the local elite, revealing the complexity and inner tensions of his character.

In conclusion, Fischer's legacy is evaluated as a pragmatic and significant contribution to the development of Latvian spiritual culture and literacy, forming a foundation for emerging national identity. The study draws on the research of Latvian historian Edgars Dunsdorfs, German scholar Jürgen von Beyer, and other authors, supplemented by a bibliographical overview of Fischer's printed works.

Keywords: Johann Fischer, Latvian Bible, Royal Printing House, Swedish Livonia, Lutheran orthodoxy, Pietism, 17th century, publishing.

Šis darbs ir licencēts saskaņā ar *Creative Commons Attribution 4.0 International* licenci (CC BY 4.0), kas ļauj jebkuram izmantot, kopēt, izplatīt un adaptēt darbu ar nosacījumu, ka tiek sniegta atbilstoša atsauce uz autoru un sākotnējo publikāciju. <https://doi.org/10.5281/zenodo.19346036>

Ziņas par autoriem

Mēliss Frīdentāls / Meelis Friedenthal

Igauņu vēsturnieks un rakstnieks. Strādā Tartu Universitātē, ir intelektuālās vēstures asociētais profesors. Pētījumu jomas – 17. gadsimta vēsture un teoloģija. Pazīstams ar vēsturisko romānu *Mesilased* (2012), kas ieguva Eiropas Savienības Literatūras balvu (2013).

meelis.friedenthal@ut.ee

Ernsts Gliks / Ernst Glück (1652–1705)

Vācu izcelsmes luterāņu teologs, mācītājs un Bībeles tulkotājs, viens no nozīmīgākajiem 17. gs. Latvijas kultūras un garīgās dzīves veidotājiem. Studējis teoloģiju Vitenbergā un Leipcigā; no 1680. gada kalpojis Vidzemē, sākotnēji kā Daugavgrīvas zviedru garnizona kapelāns (1680–1683), pēc tam Marienburgas (Alūksnes) garnizona kapelāns (1683–1702). Viņa galvenais darbs ir pilnais Bībeles tulkojums latviešu valodā (pabeigts 1689, izdots 1694), kas kļuva par latviešu rakstītās valodas un teoloģiskās domas pamatu. Gliks dibināja skolas Alūksnē un aktīvi iestājās par kristīgu izglītību un katehētisku audzināšanu tautas valodā. Pēc Marienburgas ieņemšanas Ziemeļu kara laikā 1702. gadā Gliks kā gūsteknis tika aizvests uz Maskavu, kur 1705. gadā dibināja pirmo ģimnāziju Krievijā.

Māra Grudule

Dr. philol., Latvijas Universitāte, Zinātniskās intereses: latviešu literatūra 16.–19. gadsimtā, Baltijas vācu literatūra un kultūra.

mara.grudule@latnet.lv

Guntis Kalme

Dr. theol., ieguvis *PhD* (2005) Konkordijas seminārā Sentluisā, *ASV, Mg. phil.* LU (1982), ordinēts 13.05.1987., emeritējies 16.02.2021. Vairāk nekā 50 akadēmisku rakstu autors, Lutera Akadēmijas docents, vadošais pētnieks, rakstu krājuma *Credimus* teoloģiskais redaktors, Zemessardzes kapelāns, Profesora Roberta Feldmaņa fonda valdes priekšsēdētājs. Zinātniskās intereses: sistemātiskā teoloģija, Baznīcas vēsture, militārā ētika.

guntis.kalme@lut.edu.lv

Ernesta Kazakēnaite / Ernesta Kazakēnaitė

Docētāja Viļņas Universitātes Filoloģijas fakultātes Baltijas valodu un kultūru institūtā. Pētnieciskās intereses aptver vecos rakstus baltu valodās, Bībeles tulkojumu vēsturi, digitālās humanitārās zinātnes un teksta atkārtotu izmantošanu. Viņa ir atklājusi vecāko saglabājušos sāmu manuskriptu, kas datēts ar 16. gadsimta beigām vai 17. gadsimta sākumu, un pašlaik strādā pie grāmatas par 16. gadsimta latviešu lūgšanu izplatīšanos pasaulē. Kazakēnaite docē vairākus kursus, tostarp ievadu digitālajās humanitārajās zinātnēs, latviešu valodu un kultūru, kā arī Lietuvas kaimiņvalstu sabiedrību un kultūru 20. un 21. gadsimtā. Plašāka informācija pieejama viņas personīgajā tīmekļa vietnē: <https://www.kazakenaite.com/>.

ernesta.kazakenaite@flf.vu.lt

Viesturs Rikveilis

Lutera Akadēmijā ieguvis teoloģijas bakalaura grādu (2022). Beidzis LU Pedagoģijas fakultāti (2001, angļu valodas skolotājs), LVU Svešvalodu fakultāti (1988, vācu valodas filologs, pasniedzējs, maģistrs). Kopš 1997. gada skolotājs Madonas pilsētas vidusskolā. Kopš 2000. gada Madonas evaņģēliski luteriskajā draudzē, kopš 2019. gada lektors, kopš 2020. gada evaņģēlists. No vācu valodas tulkojis Rīdegera Dālkes psihosomatisko leksikonu "Slimība kā simbols" (2017). Akadēmiskās intereses – Baznīcas vēsture, ebreju valoda.

viesturs.rikveilis@inbox.lv

Uģis Sildegs

Dr. theol., docents, vadošais pētnieks Luterā Akadēmijā un Augsburgas ticības apliecības Rīgas luterāņu draudzes mācītājs. Zinātniskās intereses: kultūras, ideju, teoloģijas vēsture, mūsdienu teoloģijas problēmas.

ugis.sildegs@gmail.com

Jouko Talonens / Jouko Talonen

Dr. theol., Dr. phil., 2005.–2021. gadā bija Helsinku Universitātes Teoloģijas fakultātes Baznīcas vēstures profesors. Pirms tam ieņēmis vairākus amatus akadēmiskajā vidē un kopš 1981. gada kalpojis kā evaņģēliski luteriskās Baznīcas mācītājs Somijā.

Emeritētais profesors Jouko Talonens savas akadēmiskās karjeras laikā ir veidojis plašus starptautiskus kontaktus. Cita starpā viņš divdesmit gadus (2000. gados) bija Starptautiskā Baltijas Baznīcu vēsturnieku tīkla (INBCH) koordinators.

Prof. Talonena pētnieciskās intereses saistītas ar garīgās atmodas kustību vēsturi (īpaši lestadiānismu), Baznīcas un politikas attiecību problemātiku, Baltijas Baznīcu vēsturi (īpaši Latvijas Baznīcas vēsturi), kā arī ar arktiskās kristietības izpēti.

jouko.talonens@helsinki.fi

Anta Trumpa

Dr. philol., Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte, Latviešu valodas institūts. Zinātniskās intereses – vēsturiskā leksikogrāfija, latviešu senie teksti, vēsturiskā semantika, onomastika.

anta.trumpa@lu.lv

Pēteris Vanags

Dr. habil. hum., Latvijas Universitātes un Stokholmas Universitātes baltu valodniecības profesors. Galvenās pētnieciskās intereses ietver baltu valodu vēsturi, īpaši latviešu rakstu valodas un valodniecības vēsturi. Publicējis monogrāfiju “Luterāņu rokasgrāmatas avoti: vecākā perioda (16.–17. gadsimta sākuma) latviešu teksti” un vairāk nekā 150 zinātniskus rakstus. Valodniecības žurnāla “Baltu filoloģija” galvenais redaktors.

peteris.vanags@lu.lv

Notes on Contributors

Meelis Friedenthal

An Estonian historian and writer. He works as an Associate Professor of Intellectual History at the University of Tartu. His research focuses on 17th-century history and theology. He is known for his historical novel “The Willow King” (Mesilased, 2012), which won the European Union Prize for Literature (2013).

meelis.friedenthal@ut.ee

Ernst Glück (1652–1705)

A Lutheran theologian, pastor, and Bible translator of German origin, one of the most significant figures shaping Latvia’s cultural and spiritual life in the 17th century. He studied theology in Wittenberg and Leipzig; from 1680 he served in Vidzeme, initially as chaplain of the Swedish garrison at Daugavgrīva (1680–1683), and subsequently as chaplain of the Marienburg (Alūksne) garrison (1683–1702). His principal work is the complete translation of the Bible into Latvian (completed in 1689, published in 1694), which became the foundation of the Latvian written language and theological thought. Gliks founded schools in Alūksne and actively advocated Christian education and catechetical formation in the vernacular. After the capture of Marienburg during the Great Northern

War in 1702, Gliks was taken as a prisoner to Moscow, where in 1705 he founded the first gymnasium in Russia.

Māra Grudule

Dr. philol., University of Latvia — specialist in Latvian literature of the 16th–19th centuries, and in Baltic German literature and culture.

mara.grudule@latnet.lv

Guntis Kalme

Dr. theol., awarded *PhD* (2005) at Concordia Seminary St. Louis, USA, *Mg. phil.* University of Latvia (1982), ordained 13.05.1987., emeritus 16.02.2021., author of more than 50 academic publications, docent and leading researcher at the Luther Academy, theological editor of the academic proceedings *Credimus*, chaplain of National Guards, Chair of the Board of the Professor Roberts Feldmanis Foundation. Academic research interests: systematic theology, church history, military ethics.

guntis.kalme@lut.edu.lv

Ernesta Kazakēnaite

Lecturer at the Institute for Baltic Languages and Cultures, Faculty of Philology, Vilnius University. Her research interests include early writings in Baltic languages, the history of Bible translations, digital humanities, and text reuse. She has discovered the oldest surviving Sámi manuscript, dated to the late 16th or early 17th century, and is currently working on a book about the global circulation of 16th–century Latvian prayers. Kazakēnaite teaches several courses, including an introduction to digital humanities, Latvian language and culture, and the societies and cultures of Lithuania's neighboring countries in the 20th and 21st centuries. More information is available on her personal website: <https://www.kazakenaite.com/>.

ernesta.kazakenaite@flf.vu.lt

Viesturs Rikveilis

BA in Theology from Luther Academy (2022). Graduated from the Faculty of Pedagogy of the University of Latvia (2001, teacher of English), Faculty of Foreign Languages of Latvia State University (1988, Germanic philology, teacher, MA). Since 1997, teacher at Madona High School. Since 2000 member of Madona Evangelical Lutheran Church, since 2019 a lecturer, since 2020 evangelist. He has translated from German the psychosomatic lexicon “Disease as a Symbol” by Ruediger Dahlke (2017). Academic research interests – Church history, Hebrew.

viesturs.rikveilis@inbox.lv

Uģis Sildegis

Dr. theol., docent and leading researcher at the Luther Academy and pastor of the Riga Lutheran Church of the Augsburg Confession. Academic research interests: the history of culture, ideas, theology, problems of modern theology.

ugis.sildegis@gmail.com

Jouko Talonen

Dr. th., Dr. phil., served as Professor of Church History in the Faculty of Theology at the University of Helsinki in 2005–2021. Before it he had served in many positions in Academic world. He had been also Lutheran pastor in the Evangelical Lutheran church of Finland from 1981.

Professor *emeritus* Jouko Talonen have had quite larger international contacts in his academic carrier. Among others he was a coordinator of the International network of Baltic church Historians (the INBCH) 20 years in 2000s.

Prof. Talonen's research interests have been especially the history of spiritual revival movements, especially Laestadianism, Church and Politics-problematics, Baltic church history, especially Latvian church history, and Arctic Christianity.

jouko.talonen@helsinki.fi

Anta Trumpa

Dr. philol., Institute of the Latvian Language, Faculty of Humanities, University of Latvia. Research interests: historical lexicography, early Latvian texts, historical semantics, and onomastics.

anta.trumpa@lu.lv

Pēteris Vanags

Dr. habil. hum., Professor of Baltic Linguistics at the University of Latvia and Stockholm University. His main research interests include the history of the Baltic languages, particularly the history of the Latvian written language and linguistics. He is the author of the monograph “Sources of the Lutheran Handbooks: Latvian Texts from the Earliest Period (16th – Early 17th Century)” and more than 150 scholarly articles. Editor-in-chief of the linguistic journal *Baltu filoloģija* (Baltic Philology).

peteris.vanags@lu.lv

Ģenerālsuperintendenta **Johana Fišera** portrets.

Autors: Ernsts Vilhelms Londicers (Ernst Wilhelm Londicer, 1655–1697). [1686. gads.] Audekls, eļļa. 84 x 68 cm. RVKM krājums.

Literatūrzinātniece Beata Paškevica atklājusi, ka ģenerālsuperintendenta Johana Fišera portretā (autors Ernsts Vilhelms Londicers, ap 1686) attēlotais Bībeles izdevums ir 1677. gada vācu Bībele ērtā kabatas formātā ar Fišera priekšvārdu, ko Vilkins iespieda Rīgā.

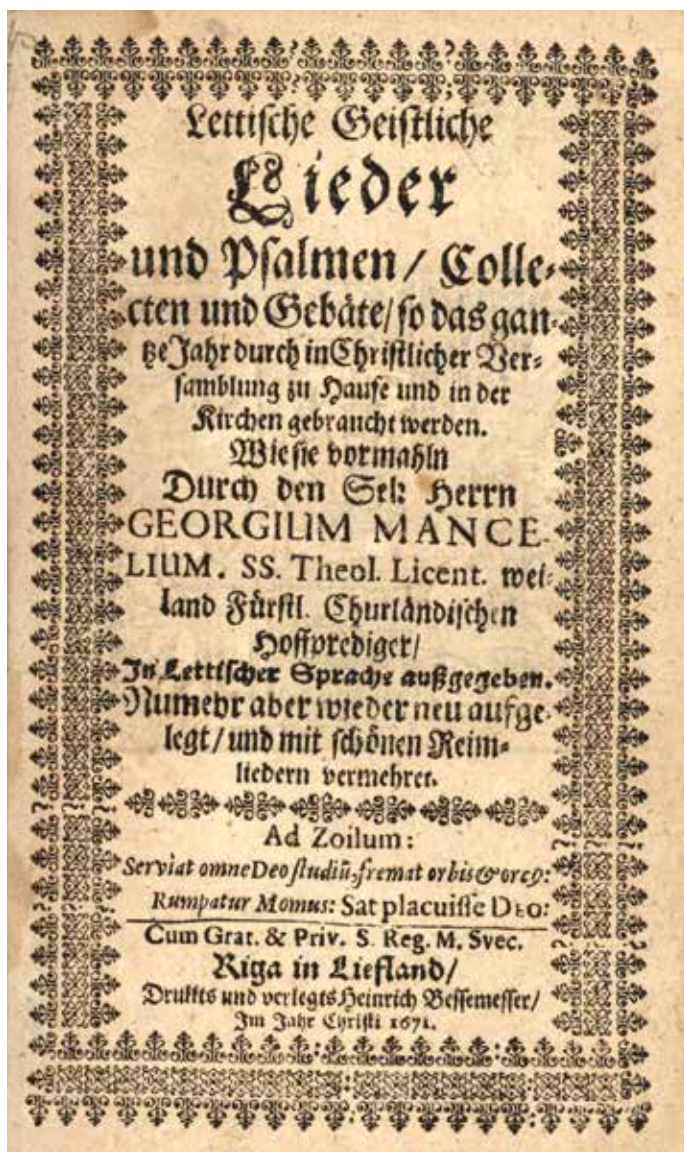
Šis atklājums uzsver nezināmā vācu Bībeles izdevuma programmatisko nozīmi kā sagatavošanās posmu latviešu Bībeles izdošanai Fišera vadībā. (Beatas Paškevicas referāts *Johann Fischer's publishing activities in Riga as pietistic programme at the end of the 17th century*, nolasīts konferencē *Acutus et argutus. Early print culture in Motion* Viļņā 2025. gada 8.–10. oktobrī.)

124	Vom Christlichen	Leben und Wandel.	125
Tu mannas Sirds salds Jaukuminsch/ Mans Kentsch in mans Brudhganinsch/ Ko emilies mans Garrinsch. Saldigo/ Waldigo/ Ne tik fodigo/ Leels in godigo/ Baggats teizams/ Augsti zelts in zecnego sveizams. 2. Mans Perles wainaks dahrgs in jauks/ Deivos Jilweks wissu mielais Drangs/ Weens augsti dšimnis Kentsch: Sirds pustie in mans Patrocrums/ Taws saldais Ewangeliums/ Jr Meddutinisch in Prensich. Tu mans Labs Gans/ Zosianna/ Debbes manna/ Ko mehs ebdam/ Paligs leels eelsch wissahm Behdahm. 3. Tu spiedigs dargais Almininsch/ Taws Mielassibas lguninsch/ Laid manna Sirdi modahs: Pee tewim ween leez paliste man/ ohd mamam Pratham aridisan/ Ka tas us tewi dodahs. Es taws/ Ne saws/ Debbes rose/ Balta spošha/		Tu mans essi/ Kas tu mann us Kofams nelli. 4. Kad tawas mielais Azionas lis manni spied in paradahs/ Tad topu pilns no Preekas: Tu manna augsta Bagatib/ Jaur tawu Wahrd in Scheblastib/ Ja Sirds sero atspirgt leckahs. Pildi/ Sildi/ Mann Sirdi/ Luhdsams dširdi/ Kad es kauzu/ In pehz tewis Waidos kauzu. 1. Deivos Tehros tu manni mielinajes/ Jr Christi Assnim nomasgaje/ Kas biju negants Trauinisch: No tewis qimu isredsees/ Jr tawu Dehlu faderrets/ Kas ter mans mielais Draudinsch. Winich man E daitan Grehtas peedos/ Debbes eedos/ Jems pee sewim/ Tur es buhschu tad pee tewim. 6. Laid uswelt Striegas Kofitem. Laid dšeed in Stamm ar Kolem/ Tahs Mielassibas dšeesmas: No Jēsu manna Brudhganin/	
	Tu	M v	Ar

Fīrekera atdzejotā dziesma “Kā spoži spīd mans Jēzuliņš”
no Lettische Geistliche Lieder und Psalmen (1671).

366	Karra: Laikōs. 491. Ach Gott! dein' arme Christenheit, M. S. G. D. Weid: Rad Bēdas laupahs uš mums. M! Deevni! tava Draudība Tēp tagad wišur spaidita, Tai Tautas dahrgi ušmahahs, Tahs Draustas nāv panešamas. 2. Ee Genaidneki dēdšina, Ee kaui, tee vlēšch, tee išpēšta, Ee Baras Darbu wišur dare, Ne jāms ne weiz wairs pēcist war. 3. Eo muhšu Grehti pelni' šēees, Bet šēchlig Deems! al pajētees; Mēhs luhdsam, Seemēs Lāpripini, Tahs leelas Dūstmas rēdini. 4. Kungs Jēsus! šēchligs parahēees, Tahs swo schas Tautas nehi atarees, Un tahdus Weetis no mums šēšire, Kas tawam Bahedom vēctim ir.

Grāmatas nodaļa “Kara laikos”
no Latvīska dziesmu grāmata,
Rīga, 1799.

Latviešu garīgās dziesmas un psalmi, kolektes un lūgšanas.
(Lettische Geistliche Lieder und Psalmen, Collecten und Gebäte, so das
gantzte Jahr durch in Christlicher Versammlung zu Hause und in der
Kirchen gebraucht werden [1671]. Riga: H. Bessemesser).